

*Краљ Милутин и доба Палеолога:
Историја, књижевност, културно наслеђе*

Међународни научни скуп

Скопље, 24 – 26. октобар 2021.

КЊИГА РЕЗИМЕА

Крал Милутин и доба Палеолога: Историја, књижевност, културно наслеђе,
меѓународни научни скуп, 24. - 26.октобар 2021, Скопље.

Уредници књиге резимеа: Јасмина С. Ћирић, Србољуб Убипариповић

Секретар: Милош Стојковић

Превод на српски језик: Невена Богојевић, Софија Трпчевски

Превод на македонски и енглески језик: Драган Крстић, Јасмина С. Ћирић

Лектура: Јасмина С. Ћирић, Наташа Станчић

Дизајн постера и насловне стране: Бранка Стојковић

Технички уредник: Дејан Манделц

Издавач: Српски културно-информативни центар СПОНА

Штампа: „Промедиа” Доо-Скопље, ул.Васил Ђоргов 31, 1000 Скопље

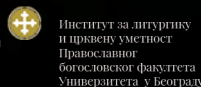
Тираж: 150 примерака

*Краљ Милутин и доба Палеолога:
Историја, књижевност, културно наслеђе*

Међународни научни скуп

Скопље, 24 – 26. октобар 2021.

КЊИГА РЕЗИМЕА

Funded by the Horizon 2020 Framework
Programme of the European Union

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА
ИСТРАЖИВАЊА

The Byzantine Legacy

Пленарни говорници конференције

др Срђан Пириватрић, Византолошки институт, САНУ (Србија)
др Милан С. Димитријевић, Астрономска опсерваторија у Београду (Србија)
др Марија Алесија Роси, Принстон Универзитет (САД)

Међународни научни одбор

др Милан С. Димитријевић, Астрономска опсерваторија у Београду (Србија)
др Горан Максимовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет (Србија)
др Сања Пајић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (Србија)
др Србољуб Убишариновић, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет (Србија)
др Катарина Митровић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет (Србија)
др Миљан Милкић, Институт за стратегијска истраживања, Србија
др Јасмина С. Ђирић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (Србија)
др Александра Колаковић, Институт за политичке студије, Београд, Србија
др Николета Изар, Универзитет у Копенхагену (Данска)
др Пасхалис Андрудис, Аристотел Универзитет у Солуну, Грчка
др Анђе Боселман Рукби, Јустус-Либиг Универзитет у Гисену (Немачка)
др Јелена Богдановић, Државни Универзитет у Ајови (САД)
др Светлана Маљцева, Санктпетербуршки државни универзитет (Русија)
др Аснү – Билбан Јалдин, Истанбул Универзитет (Турска)
др Марија Алесија Роси, Принстон Универзитет (САД)
др Ивана Јевтић, Коч Универзитет (Турска)
др Елмедина Дурановић, Институт за историју у Сарајеву (БиХ)
др Ангелики Папагеоргиу, Национални Универзитет у Атини (Грчка)
др Ана Адашинскаја, Нови европски колеџ, Букурешт (Румунија)
др Јасминка Кузмановска, Институт за националну историју, Скопље (Северна Македонија)
др Андријани Георгиу, Отворени Универзитет у Никозији (Кипар)
др Тасија Либер, Универзитет у Мајнцу (Немачка)
Епископ стојбијски мр Давид (Нинов), Српска Православна Црква (Православна охридска архиепископија)

Организациони одбор

др Јасмина С. Ђирић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (Србија)
др Сања Пајић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (Србија)
др Србољуб Убишариновић, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет (Србија)
др Миљан Милкић, Институт за стратегијска истраживања (Србија)
др Ивана Јевтић, Коч Универзитет (Турска)
др Пасхалис Андрудис, Аристотел Универзитет у Солуну, Грчка
др Ана Адашинскаја, Нови европски колеџ, Букурешт (Румунија)
Наташа Станчић, Српски културно-информативни центар СПОНА, Скопље (Северна Македонија)
Милош Стојковић, М.А., Српски културно-информативни центар СПОНА, Скопље (Северна Македонија)
Петар В. Арбутина (Службени гласник, Србија)

Медијска подршка

РТС – Радио Телевизија Србије, Београд
Телевизија Храм, Београд
Слово Љубве – Радио Архиепископије београдско-карловачке, Београд
The Byzantine Legacy, Истанбул
Српски културно-информативни центар СПОНА, Скопље
Србтел – Српска интернет телевизија у Северној Македонији, Скопље
Медиасфера – Водич кроз медијску индустрију
Политика
ПРАВОСЛАВЈЕ: Новине Српске Патријаршије

*Са благословом Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве и
Светог Архијерејског Синода аутономне Православне охридске архиепископије*

#kingmilutinconference2021
#EuroWeb #COST #skoplje1321_2021

НЕДЕЉА 24. ОКТОБАР 2021.

Кинотека Републике Северне Македоније, Свечана сала

09.00| Свечано отварање

- др Ненад Филиповић, ректор Универзитета у Крагујевцу
- др Зоран Ранковић, декан Православног-богословског факултета Универзитета у Београду
- Призренски богослови („Богородице Дјево“ и „Достојно јест“)
- Милутин Станчић, директор Управе за унапређење језика припадника мањинских заједница Владе Републике Северне Македоније
- др Јасмина С. Ђирић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет
- Отварање тематских изложби:
 - „Задужбине краља Милутина у архивској грађи архитекте Ђурђа Бошковића“
 - „Задужбине краља Милутина у серији „Сведоци векова“ РТС“
 - „Духовници, витезови, зографи“ (иконопис Дејана Манделца)
 - „Наслеђе“ (изложба академске сликарке Стефане Стојковић)

10.15 – 11.00 | Тематско предавање:

Срђан Пириватрић, *Краљ Милутин, Теодор Метохит и српско -византијско сучељавање у доба Палеолога*

Пауза

11.15 | Председавају: Дејан Јечменица, Катарина Митровић

11.15 – 11.30 Катарина Митровић, *Краљица Јелена у улози супруге и мајке*

11.30 – 11.45 Војислав Живковић, *Мировни споразум Драгутина и Милутина из 1311/12. године*

11.45 – 12.00 Владан Станковић, *Српска духовна и световна власт између Рима и Цариграда. Од Лионске уније до владавине краља Стефана Уроша II Милутина*

12.00 – 12.15 Дејан Јечменица, *О титулатурама краља Милутина*

12.15 – 12.30 Александра Радосављевић, *Краљ Милутин и оснивање Бањске епископије*

12.30 – 12.45 Мелина Рокаи, *Краљ Милутин Немањић и његова жена Јелисавета Арпад, веза између Истока и Запада у време Палеолога*

12.45 – 13.00 Борис Стојковски, Борис Бабић, *Блажена Јелисавета Угарска – Жена краља Милутина*

13.00 – 13.15 Михалис Хрисантопулос, *Сучељавање краља Милутина и деспота Шишмана за доминацију на Балкану*

13.15 – 13.30 Жарко Б. Вељковић, *О надимку Милутиновог великог војводе Новака, Гребострек*

Дискусија

Пауза

14.00| Председавају: Александра Фостиков и Борис Стојковски

14.00 – 14.15 Николас Џонсон, *Континуитет и промене у разгранатом византијском Царству*

14.15 – 14.30 Ваиос Д. Киритсис, *Теодор Метохит као везник између династије Палеолога и краља Милутина*

14.30 – 14.45 Валерио Масимо Минале, *Краљ Милутин као законодавац*

14.45 – 15.00 Андриани Георгиу, *Женско ктиторство између 1282-1321: Преношење угледа и друштвеног положаја*

15.00 – 15.15 Александра Фостиков, *Занатство у време краља Милутина*

15.15 – 15.30 Мила М. Крнета Поповић и Аранђел Смиљанић, *Односи српског краља Милутина и византијске царице Ирине у свјетлу византијских извора*

15.30 – 15.45 Џенан Даутовић, *Преломна времена: Утицај првих авињонских папа (Климент V 1305-14. и Јован XXII 1316-1334.) и анжујевских краљева Угарске (Карло Роберт 1301-1342.) на верско-политичке прилике земаља Југоисточне Европе прве половине XIV века*

Дискусија

Пауза

16.15 | Председавају: Јасминка Кузмановска, Жарко Б. Вељковић

16.15 – 16.30 Јасминка Кузмановска, *Још једном о месазону: лексички прилог ка тумачењу византијске службе*

16.30 – 16.45 Драган Каран, *Развој богословља и духовности у Србији у време краља Милутина*

16.45 – 17.00 Марина Стојановић, *Богословска полемика поводом рецепције Лионске Уније у Источној Цркви у доба Палеолога – Аргументи патристичког предања*

17.00 – 17.15 Снежана Б. Милојевић, *Богоодабраност краља Милутина у Житију Данила Другог*

17.15 – 17.30 Славица Васиљевић Илић, *Краљ Милутин у делу Данила Трећег*

17.30 – 17.45 Владимир Антић, *Карактеристике српског богослужења и појања на почетку XIV века према Никодимовом типiku*

17.45 – 18 Србољуб Убипариповић, *Послєдовање омивања ногу на Велики четвртак у Типiku Архиепископа Никодима*

Дискусија

19.00 Вечера за учеснике скупа

ПОНЕДЕЉАК 25. октобар 2021.

Кинотека Републике Македоније, Свечана сала

9.30 – 10.15 Тематско предавање:

Милан С. Димитријевић, *Теодор Метохит и његов ученик Нићифор Григора на дворовима краља Милутина и краља Стефана Дечанског*

Пауза

10.30| Предавају: Србољуб Убипариповић и Весна Пено

10.30 – 10.45 Исидор Јагодић, *Типик Архиепископа Никодима – увођење Јерусалимског типика у богослужбени живот Српске Православне Цркве*

10.45 – 11.00 Протосинђел Данило (Гаврановић), *Послєдовање Свете Тајне Крштења и Миропомазања у требницима РНБ О.п.І.14 и РНБ Гилџф. 21 – крај XIII и почетак XIV вијека*

11.00 – 11.15 Јована Станојловић, *Ликовно обликовање српских књига у време владавине краља Милутина*

11.15 – 11.30 Ана Рашковић, *Служба Светом краљу Милутину у руским богослужбеним рукописима XVI-XIX века*

11.30 – 11.45 Весна Пено, *Допринос „мајстора“ појачке уметности, савременика Светог краља Милутина, процвату псалмодије у доба Палеолога*

11.45 – 12.00 Никола Лукић, *Култ Светог краља Милутина: литургијско-историјска анализа*

12.00 – 12.15 Марија Васиљевић, *Свети краљ Милутин: Заштитник свих српских и бугарских земаља*

Дискусија

Пауза

12.45| Предавају: Александра Давидов Темерински, Ивана Јевтић

12.45 – 13.00 Алекс Родригез Суарез, *Религијски звучни пејсаж раног доба Палеолога: како је заиста било?*

13.00 – 13.15 Пасхалис Андрудис, *Архитектонски програм краља Милутина у манастиру Хиландар на Светој Гори*

13.15 – 13.30 Дејан С. Радисављевић, *Историја, археологија, сакрална архитектура и традиција крушевачке области у време краља Милутина*

13.30 – 13.45 Драгана Лазаревић, *Моћ наслеђа: спорно архитектонско и археолошко наслеђе као средство стварања идентитета*

13.45 – 14.00 Елијас Петру, *Ксенон краља Стефана Уроша II Милутина: Царска школа у Цариграду XV века*

14.00 – 14.15 Серена Ачаји, *Две средњовековне тврђаве на супротним странама Јадранског мора: Тврђава Ново Брдо и Кастел дел Монте у компаративној анализи*

Дискусија

Пауза

14.45 | Предавају: Пасхалис Андрудис, Аснун Билбан Јалцин

14.45 – 15.00 Александра Давидов Темерински, *О месту Грачанице у позновизантијској архитектури, још једанпут*

15.00 – 15.15 Светлана Владиславовна Маљцева, *Грачаница краља Милутина и интерпретација византијске цркве у архитектури средњовековне Србије и Старе Русије*

15.15 – 15.30 Велимир Матановић, *Стилске одлике и генеза романске уметности манастира Бањска*

15.15 – 15.30 Сњежана Орловић, *Манастир Крупа: задужбина из времена краља Милутина*

15.45 – 16.00 Дубравка Прерадовић, *Допринос Габријела Мијеа у истраживању задужбина краља Милутина*

16.00 – 16.15 Асну Билбан Јалцин, *Традиција и иновација декорације позних Палеолога: Случај Хоре/Карије џамије*

16.15 – 16.30 Јасмина С. Ђирић, *Архитектура Краљеве цркве у Студеници и Хора у Цариграду: сличности и апропријација*

16.30 – 16.45 Талија Мантопулу-Панајотопулу, *Краљ Милутин и црква Таксијарси у Солуну*

16.45 – 17.00 Јана Алексић, *Уметничка епоха краља Милутина у културноисторијској и естетичкој оптици Милана Кашанина*

Дискусија

Пауза

17.30| Председавају: Сања Пајић, Ана Адашинскаја

17.30 – 17.45 Ивана Јевтић, *Концепт путовања: Класицизам у уметности из времена краља Милутина и епохе Палеолога*

17.45 – 18.00 Сања Пајић, Роза Д'Амико, *Везе између српске и италијанске уметности крајем 13. и почетком 14. века: ретке иконографске теме*

18.00 – 18.15 Војислав Башица, *Литургијске теме у иконографији Милутинових задужбина - богословски видици Милутинових зографа и неимара*

18.15 – 18.30 Серџан Јандим Ајдин, *Ренесанса пре пренесансе: Хумани аспекти позновизантијског сликарства. „Силазак у Ад: слика ослобођења и васкрсења“*

18.30 – 18.45 Бранислав Цветковић, *Владарска слика краља Милутина поново проучена у историјском контексту*

18.45 – 19.00 Здравко Пено, *Тумачење представе Премудрости Божије из Грачанице у склопу богословских токова ере Палеолога*

Вечера за учеснике скупа

УТОРАК 26.октобар 2021.

Кинотека Републике Северне Македоније, Свечана сала

09.00| Предавају: Емануела Фољадини, Пасхалис Андрудис

09.00 – 09.15 Дионисиос Мурелатос, *Представе ктитора са моделом цркве у позновизантијском периоду*

09.15 – 09.30 Елена Костић, *Зограф Георгије Калиергис у служби краља Милутина. Пример гробљанске цркве манастира Хиландара*

09.30 – 09.45 Јоргос Фустерис, *Креативност и оригиналност у иконографским програмима прве половине XIV века*

09.45 – 10.00 Емануела Фољадини, *Христово суверено достојанство у Страдању: Иконографске и литургијске студије*

10.00 – 10.15 Анђела Гавриловић, *Прилог проучавању сцене Крштења Христовог у српској средњовековној уметности са посебним освртом на цркву Светог Никите код Скопља (око 1324; 1484)*

10.15 – 10.30 Елена Немикина, *Представе Светог Ђорђа у средњовековним староруским и српским споменицима*

10.30 – 10.45 Ана Адашинскаја, *Два лица смрти: Наративи циклуса Страдања и циклуса Светог Ђорђа на фрескама у Старом Нагоричину*

Дискусија

Пауза

12.45 | Предавају: Елена Костић, Анђела Гавриловић

12.45 – 13.00 Татјана Федоров, *Зидно сликарство цркве Светог Ђорђа у Старом Нагоричину: Посебан осврт на уметничко обликовање и промену стила на примеру циклуса Страдања*

13.00 – 13.15 Невена Богојевић, *Представе архитектуре у фреско-сликарству Краљеве цркве у Студеници*

13.15 – 13.30 Немања Петровић, *„Данас се Христос у Витлејему од Дјеве рађа...“. Запажања иконографских појединости Божићне химне као одраза побожности краља Милутина*

13.30 – 13.45 Ана Гриза, *Историјско-уметнички поглед на портрете краља Милутина у сакралним здањима*

13.45 – 14.00 Ирина Марковски, *Византијско наслеђе у традицији ренесансе Палеолога оживљено у фреско- сликарству најпознатијих влашких споменика XIV века у Јужној Румунији*

14.00 – 14.15 Софија Трпчевски, *Представе Светог Ђорђа у задужбинама краља Милутина*

Дискусија

Пауза

15.00| Предавају: Виктор Лилчић, Милан Димитријевић

15.00 – 15.15 Роберт Михајловски - Виктор Лилчић, *Оловни печат византијског цара Михаила VIII Палеолога из Кочана*

15.15 – 15.30 Милан Димитријевић, *О новчарству краља Милутина*

15.30 – 15.45 Наталија Ристовска, *Кружне наушнице краљице Симониде Палаеологине: прилог за идентификацију*

15.45 – 16.00 Биљана Цинцар Костић, *Плаштаница краља Милутина у музеју Српске Православне Цркве*

16.00 – 16.15 Бојана Павловић – Сергеј Беук, *Плаштаница краља Милутина: мотив Васкрсења у ери династије Палеолога*

16.15 – 16.30 Горан Максимовић, *Представљање задужбина Светог краља Милутина у појединим српским путописима и антропо-географским студијама с краја 19. и почетка 20. вијека*

Дискусија

Пауза

17.00 – 17.45 | Тематско предавање:

Марија Алесија Роси, Представе Христових чуда током владавине краља Милутина и њихова веза са Византијом

Предавају: Горан Максимовић, Александра Колаковић

18.00 – 18.15 Тијана Борић, *У служби династичке моћи и славе: Употреба слике и баштине из времена краља Милутина у маузолеју династије Карађорђевић*

18.15 – 18.30 Александра Колаковић, *Време краља Милутина, између идентитета и средства дипломатије: Симонида, колекција Александра Јоксимовића (1967)*

18.30 – 18.45 Наташа Тодоровић, *Мала планета 1675 Симонида*

18.45 – 19.00 Ивана Лемкул, Владимир Аћимовић, *Изазови и иновације у дигиталном документовању цркава краља Милутина*

19.00 – 19.15 Бојана Павловић, *„Документарни филм као извор очувања културне баштине: задужбине краља Милутина у продукцијској делатности Радио телевизије Србије“*

Дискусија

Завршна реч

Затварање конференције

Вечера за учеснике скупа

27.октобар 2021. Екскурзија за учеснике скупа

Срђан Пириватрић (Српска академија наука и уметности, Византолошки институт, Република Србија)*
srdjan.pirivatric@vi.sanu.ac.rs

КРАЉ МИЛУТИН, ТЕОДОР МЕТОХИТ И СРПСКО-ВИЗАНТИЈСКО СУЧЕЉАВАЊЕ У ДОБА ПАЛЕОЛОГА

Српско-византијско сучељавање на територији историјске Македоније, започето крајем XII века, у доба првих царева из династије Палеолога, Михаила VIII и Андроника II, ушло је у одлучујућу фазу.

Ово саопштење тиче се улоге коју су у догађајима имали српски краљ Стефан Урош II Милутин и Теодор Метохит, високи чиновник на двору цара Андроника II. Милутин је 1282. године започео по обиму значајна освајања византијских земаља, заустављена мировним споразумом са царем Андроником II 1299. године, чија је осовина био династички брак српског краља и царева малолетне кћери Симониде. На цареву одлуку да одустане од војног супротстављања српском краљу значајно је утицао управо Теодор Метохит, који је потом добио кључну улогу у преговорима о склапању династичког брака и мировног споразума, чиме су крајева освајања углавном била заустављена. Склапање мировног и брачног споразума, као и конкретна улога српског краља и високог царског чиновника, разматрају се у контексту сучељавања различитих интересних група које су утицале на коначне одлуке два суверена, краља Милутина и цара Андроника II.

* **др Срђан Пириватрић**, виши научни сарадник Византолошког института Српске академије наука и уметности. Аутор је монографије *Самуилова држава* (1997), уредник монографије *Историја Бугарске* (2008), коуредник тематског зборника *Краљевство и архиепископија* (2019). Био је копредседник Организационог одбора 23. међународног конгреса византијских студија у Београду (2016). Тренутно ради на припреми тематског зборника посвећеног краљу Милутину. Председник је Српског комитета за византологију, члана AIEB.

Катарина Митровић (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Центар за историјску географију и историјску демографију, Република Србија)*
katmit035@gmail.com

КРАЉИЦА ЈЕЛЕНА У УЛОЗИ СУПРУГЕ И МАЈКЕ

Краљица Јелена (око 1250-1314) више од једног столећа привлачи велику пажњу научне и шире јавности. О њој се досад говорило углавном као о краљици, енергичној владарки вичној дипломатским играма у доба покушаја успостављања црквеног јединства између Истока и Запада. Истицано је да се дописивала са папом Николом IV и духовницима широм православне васељене, од Свете Горе преко Цариграда до Синаја. Краљица Јелена представљана је и у улози ктиторке по много чему јединственог манастира Градац и неколико бенедиктинских и фрањевачких цркава у Поморју српске државе. У више наврата указивано је на школу за девојке коју је она основала вероватно при своме двору у Брњацима. Јелена је једина српска *света краљица*, па се велика пажња поклањала и одгонетању тајне њеног порекла, као и њеној вероисповести током дугих деценија које је провела у Србији. Ове расправе трају и данас. Међутим, у досадашњим научним радовима породични живот краљице Јелене, њени односи са супругом, краљем Урошем I, и синовима, краљевима Драгутином и Милутином, само су узгред дотицани. Житија поменуте тројице српских краљева и саме краљице Јелене из пера архиепископа Данила II, вести византијских и западних извора, као и ликовне представе дају довољно материјала да се Јеленин живот и њена улога у српској историји сагледају и из овог угла. У раду ће бити речи и о Јеленином односу према снахама, краљицама Каталини и Симониди. Извесна пажња поклоњена је и одгонетању судбине Јеленине једине кћери Брњаче. Конкретне податке о краљичином мајчинству могуће је допунити и продубити психолошким аспектима архетипа мајке.

* **др Катарина Митровић** је виши научни сарадник Центра за историјску географију и историјску демографију на Филозофском факултету у Београду. Основне и магистарске студије историје завршила је на Филозофском факултету у Београду. Докторирала је на Филозофском факултету у Новом Саду с темом *Бенедиктинци на подручју Барске митрополије и Которске епископије (IX век – 1571)*. Бави се проучавањем положаја и улоге Католичке цркве у српским земљама средњег века и у рано модерно доба. Систематски проучава грађу Историјског архива Котор, Бискупског архива Котор, Будванског архива, Млетачког архива и Ватиканског архива. У више наврата била је на студијским боравцима у Италији (Ређо Емилија, Венеција, Рим, Асизи). Учествовала је на петнаестак научних скупова у земљи и иностранству. Објавила је више од четрдесет научних радова и три монографије – *Mlečani episkopi Kotora (1420-1513)* (Beograd 2007; 2. izd. Beograd 2013), *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu* (Beograd 2010, у коауторству са др Ђорђем Бубалом и др Радмилом Радић), *Benediktinci na području Barske nadbiskupije i Katorske biskupije (IX stoljeće – 1571)* (Kotor 2015). Такође се бави превођењем са италијанског језика (Е. Петоја, *Митови и легенде средњег века*, Београд 2005; М. Bizari, *Ren I Šato: od izgubljenog Jevanđelja po kainitima do tajnih sekti*, Beograd 2010).

МИРОВНИ СПОРАЗУМ ДРАГУТИНА И МИЛУТИНА ИЗ 1311/12.

Мировним споразумом с краја 1311. или почетка 1312. године окончан је десетогодишњи унутардинастички сукоб краљева Драгутина и Милутина. Њиме су уређени односи међу браћом, какви ће трајати све до смрти старијег брата 1316. године. Реконструкцију одредби овог споразума извршио је још средином прошлог века Михаило Динић. У међувремену је наука дошла до нових сазнања, чиме су поједини његови закључци оспорени. Питање наследника српског престола, међутим, чини се да ни данас није на задовољавајући начин решено. Оно је уједно представљало и централни проблем споразума, будући да се око њега и повео грађански рат. Циљ овог рада је да на основу расположиве изворне грађе понуди ново решење наследне одредбе споразума из 1311/12. године. Износе се докази којима се побија тврдња да је по питању престолонаследника обновљена одредба споразума у Дежеву из 1282. године. Пратећи трагове малобројних изворних остатака, настојаћемо утврдити колико пута се и из којих разлога мењао Милутинов избор престолонаследника у периоду од 1312. до 1321. године, посебно водећи рачуна о томе да ли су краљеви поступци били супротни његовом споразуму са Драгутином. Тиме се целокупан однос Драгутина и Милутина током последњих година живота старијег брата сагледава на сасвим другачији начин. Такође, баца се ново светло на друге нерешене проблеме овог периода, попут новог заоштравања односа браће око 1314. године и позадине побуне Стефана Дечанског. Проблем наследника престола надживео је обојицу браће, те ће дефинитивно бити отклоњен тек неколико година након Милутинове смрти.

* **Војислав Живковић**, студент докторских студија историје на Филозофском факултету у Новом Саду. Дипломирао на Филозофском факултету у Нишу 2018. године на тему „Однос између краљева Драгутина и Милутина до 1299. године“. Мастер студије историје на Филозофском факултету у Новом Саду завршио септембра 2019. године на тему „Однос краљева Милутина и Драгутина у светлу српско-угарских односа крајем 13. и почетком 14. века“.

Владан Станковић (Центар за црквене студије, Ниш, Република Србија)*
asurnasirpala@gmail.com

***СРПСКА ДУХОВНА И СВЕТОВНА ВЛАСТ ИЗМЕЂУ РИМА И ЦАРИГРАДА. ОД ЛИОНСКЕ УНИЈЕ
ДО ВЛАДАВИНЕ КРАЉА СТЕФАНА УРОША II МИЛУТИНА***

У раду ћемо покушати да укажемо на духовне и световне прилике које су се одиграле пре и после Лионске уније. На који начин су те прилике утицале на српске земље до и током владавине краља Милутина. Какве су црквене прилике биле у Србији али и какав је однос био између Рима и Цариграда. Унутрашња политика Србије била је додатно закомпликована и ту посебно треба обратити пажњу на ставове и деловање краља Драгутина и српске краљице мајке – Јелене. Сагледавајући политичке околности и духовне прилике у српској држави покушаћемо да укажемо на евентуалне ефекте Лионске уније. Такав процес је неопходно пратити и из визуре значајних чиниоца догађаја из 1274. године, византијског цара Михаила VIII Палеолога и папе Гргура X. Питање црквене уније биће актуелно и за време Стефана Уроша II Милутина. Разговори који су вођени са папом Климентом V и Карлом од Валоа додатно ће Милутинову Србију ставити у центар пажње западне Европе. Основно питање, биће питање успеха или неуспеха спровођења унијатске политике Рима на простору југоисточне Европе са највећим фокусом на простор средњовековне Србије.

* **Владан Станковић**, докторанд. Основне академске студије, смер историја, завршио на Филозофском факултету у Нишу. Мастер академске студије (модул Средњовековне студије) завршио на Филозофском факултету у Београду и одбранио мастер рад на тему „Будванска епископија између Венеције и Србије у првој половини XV века“. Сарадник Центра за црквене студије (из Ниша). и сарадник Међународног центара за православне студије (из Ниша). Тренутно на докторским студијама Филозофског факултета у Београду где је прихваћен и одбрањен предлог теме докторске дисертације „Зетска епископија и митрополија и њен историјски, друштвени и културни значај у средњем веку“.

Дејан Јечменица (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, Република Србија)*
dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

О ТИТУЛАТУРАМА КРАЉА МИЛУТИНА

Владарска титулатура подразумева име, титулу и географске одреднице, односно земље којима владар влада. По правилу у њу је уткана још и *девоција* (*Dei gratia* формула), обично у облику: *Божијом милошћу* или *по милости Божијој*, којом се заправо истиче извор, односно исходиште владаревог суверенитета, према схватању времена. Титулатуре се срећу неизоставно у писаним документима (повеле и писама) издатим у владаревој канцеларији, по правилу, два пута, у оквиру интитулације при почетку, и у потпису, на крају исправе. Осим тога, титулатуре се срећу на печатима, новцу, ктиторским натписима, и натписима поред владарских портрета на фрескама, на предметима-даровима црквама или манастирима, и на крају, али не по значају, у наративним изворима (домаћим и страним), савременим или нешто каснијим. Кроз све наведене и побројане примере могу се посматрати титулатуре краља Милутина. Сачувана изворна подлога у том погледу оставља значајне могућности, те је стога одабран овакав предмет истраживања у овој студији. На првом месту пажња ће бити посвећена владаревом имену, као неизоставном делу титулатуре. Посматраће се краљево народно име *Милутин*, ретко коришћено у службеној употреби, затим владарско име *Стефан* и неизоставно коришћење имена *Урош*, које је носио краљев отац, што ће бити предмет посебног осврта. Упадљиво истицање директног крвног сродства са пређашњим српским краљевима, што се среће у једном броју опширнијих титулатура, за краља Милутина је имало политичко-практични и идеолошки значај, на којим основама је он истицао легитимитет свог положаја, пошто је престо преузео од старијег брата. У том смислу је и навођење родбинске повезаности са византијским царем након 1299. године имало снажну владарско-идеолошку ноту. Покушаћемо да извршимо класификацију титулатура краља Милутина, према типовима, на основу изворника у којима се јављају, затим према садржини, саставним елементима, обиму итд. Пажња ће бити посвећена и садржинским иновацијама, односно променама у титулатури, које су долазиле као последице актуелних политичких збивања. У том погледу од посебног значаја биће посматрање географских одредница као компоненте титулатуре краља Милутина.

* др Дејан Јечменица, ванредни професор Филозофског факултета у Београду, на Одељењу за историју и Катедри за Историју српског народа у средњем веку са историјском географијом и старословенским језиком. 2001. године уписао је студије историје на Филозофском факултету у Београду. Дипломирао је 2006. године. Ангажован је од 2007. до 2011. на пројекту Министарства науке Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века*, а од 2011. године на пројекту *Српско средњовековно друштво у писаним изворима*. Руководилац је истог пројекта од октобра 2017. године. Докторску дисертацију под насловом *Стефан Душан и Дубровник* одбранио је 13. фебруара 2013. године на Филозофском факултету у Београду. Објавио је монографско издање грађе, збирку тестамената из Дубровачког архива: *Србија у дубровачким тестаментима (1414–1436). Testamenta Notariae*, књиге 10, 11, 12, Архив Србије, Београд 2016 (заједно са проф. др Андријом Веселиновићем). Аутор је монографије *Немањићи другог реда*, Београд 2018. Осим тога, објавио је још и око педесет научних радова у домаћим и страним публикацијама, међу којима и више саопштења са домаћих и међународних научних конференција, а уз то и већи број одредница у лексикографским публикацијама водећег националног значаја (*Српски биографски речник*, *Српска енциклопедија* и *Енциклопедија Републике Српске*).

Александра Радосављевић (Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Република Србија)*
aleksandra.radosavljevic@pr.ac.rs

КРАЉ МИЛУТИН И ОСНИВАЊЕ БАЊСКЕ ЕПИСКОПИЈЕ

Рад ће говорити о потреби и разлозима за оснивањем Бањске, Ибарске или Звечанске епископије, како се најчешће помиње код различитих аутора. Трагови њеног оснивања се помињу у Пљевљском требнику, 1286–1292. године, Грачаничкој повељи, код архиепископа Данила II у Житију краља Милутина. Српски престо у краљу Милутину добија амбициозног и упорног владара, предводника и представника ратоборне групе српске властеле које ће учинити велики продор и заузимања према јужним и југоисточним границама. Дугогодишње ратовање између Србије и Византије завршено је склапањем мира 1299. године и Милутиновим браком са византијском принцезом Симонидом. Освајања су призната као нека врста мираза, а са њим за невестом долазе нови уметнички и духовни утицаји, поред заокрета у политици. Измена граница српске државе утицала је и на ширење духовне власти Српске цркве, а осим тога и на измењен и увећан број њених епископских седишта и центара. Извори штуро помињу о овим догађајима, али остаје оскудно документовано и скоро непознато стање наречене епископије у времену када је настала. Из нејасног текста Грачаничке повеље, која се односи на Бањску и зидање нове цркве Св. Стефана у Бањској, може се претпоставити да је краљ Милутин у овом периоду, а можда и раније, регулисао неке имовинске односе између новоосноване епископије у Бањској и Липљанске епископије. Формирање и организовање нове епископије морало је да изазове и одређене територијалне промене, померање и сужавање духовне власти околних епископија, као и промену обима властелинстава неких катедралних цркава.

Бањска епископија дуго времена била је предмет нарочите пажње краља Милутина, а сведочанство томе је Светостефанском повељом богато даривано властелинство. Оснивање Бањске епископије и њено краткотрајно постојање очигледно да није имало за циљ само снажење црквене организације, него и црквено-политичку позадину догађаја који су обележили период владавине краља Милутина. Унутрашња реорганизација унутар Српске цркве крајем XIII и почетком XIV века, која је била условљена проширењем или губитком територија, одражава тадашње стање у земљи. Стога би и оснивање Бањске епископије био најбољи пример да унутрашњо-политичка ситуација у држави и замисао владара утиче и мења бројност и мрежу епископских центара.

* **Александра Радосављевић**, асистент. Основне академске студије историје завршила 2014. на Филозофском факултету, Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. На истом факултету и смеру, 2017. године завршава мастер академске студије. Од фебруара 2019. године, запослена је на Филозофском факултету, Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици у звању асистента. Тренутно је докторанд Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

Мелина Рокаи (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, Република Србија)*
melinarokai85@hotmail.com

КРАЉ МИЛУТИН НЕМАЊИЋ И ЊЕГОВА ЖЕНА ЈЕЛИСАВЕТА АРПАД, БЕЗА ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА У ВРЕМЕ ПАЛЕОЛОГА

У историографији је познато да је српски краљ (Стефан Урош II) Милутин Немањић (владао 1282-1321) био познат под именом „Свети краљ“. Штавише, постојање многих његових бракова је такође опште познато у историји. Коначно, несумњиво је да је његова последња супруга, византијска принцеза Симонида била православна хришћанска светитељка. Поред тога, мање је познато да је једна од његових претходних супруга, Јелисавета Арпад била сматрана светитељком од стране Римокатоличке цркве. Јелисавета није била само сестра Каталине, жене Милутиновог старијег брата Драгутина Немањића (владао 1276-1282), него је била и сестра царице Ане, супруге византијског цара Андроника II Палеолога. Ништа мањег значаја је и чињеница да је Јелисавета била ћерка Стефана V Арпада (владао 1269-1272). Пре удаје за краља Милутина, принцеза Јелисавета је већ била у браку. Њен претходни супруг био је бохемијски племић Завиш од Фалкенштајна, кога су погубили његови политички непријатељи. Јелисавета није била само невеста неколико пута у животу, него је била и два пута замонашена. Њено прво монашко искуство забележено је у доминиканском Манастиру Блажене Девице на Острву зечева (данас познато као Маргитсигет усред Будимпеште) на Дунаву. Њена сестричина, ћерка краља Драгутина и Каталине, одгајана је у овом манастиру под Јелисаветиним надзором. Мада је била врло утицајна као монахиња, обезбеђивала је богате дарове за манастир од свог брата Ладислава IV (1272-1291), њено понашање је било далеко од прикладног за такав положај, а још мање за улогу светитељке. Осврнувши се на њене поступке, папски изасланик, бискуп Ферма, направио је је игру речи називајући је „антимонијалном“ и „бесном змијом“ уместо „побожном“ монахињом. Ова нечувена екскламација била је резултат Јелисаветиног поступка, када је горенаведену сестричину извукла из манастира како би је предала своме брату када је дошао да протера монахиње. Судбина Јелисаветиног каснијег живота мање је документована и позната. Након смрти њеног брата, Ладислава IV, дошло је до смене династија; будући да није имао легитимног наследника, династија Арпад је с њим престала да постоји. Уследила је борба за угарски престо, у коју су такође били умешани браћа Немањић, Драгутин и Милутин. За Јелисавету је то значило промену окружења, будући да је уточиште пронашла у посвојеној земљи своје сестре Марије у којој је она била жена анжујског краља, Карла II Напуљског. Јелисавета је нашла место за себе у доминиканском самостану у Напуљу, где је умрла и где је на крају и сахрањена. Угарски хагиограф, језуит, Габриел Хевенеси уврстио ју је у своје дело *Ungaricae sanctitatis indicia- О угарским светитељима* крајем XIII века. На тај начин је Јелисавета достигла исти ниво светости као и њен супруг, Свети Краљ Милутин.

* **др Мелина Рокаи**, докторирала је на Одељењу за историју, Филозофског факултета у Београду са темом *Елизабета Силађи 1410-1483*), 2013. године. Запослена је на истом Одељењу у својству научног сарадника. Од 2015. запослена је на пројекту *Модернизација западног Балкана*. Њена тренутна научна интересовања су из области женске историје, историје рода, историје и културе и мисли, имагологије.

Борис Стојковски-Борис Бабић (Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Република Србија; Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Република Српска, БиХ)*
boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs ; boris.babic@ff.unibl.org

БЛАЖЕНА ЈЕЛИСАВЕТА УГАРСКА – ЖЕНА КРАЉА МИЛУТИНА

Брачна политика српског краља Милутина је дуго времена била тема истраживања бројних научника из академских кругова. Циљ овог рада је да прикаже што детаљније могуће биографију угарске принцезе Јелисавете, која је једно време била српска краљица и жена краља Милутина. Пре свега, о њеном пореклу ће бити детаљније дискутовано, као и о њеном ранијем животу. Ослањајући се посебно на дипломатска документа Угарске, то јест на легенду о Светој Марини, у разматрање ће бити укључени Јелисаветине ране године и монашки живот. У наставку, посебан акценат ће бити стављен на њене бракове, првенствено на њен брак са краљем Милутином. Датовање склапања брака и рођења њихове деце још увек није у потпуности решено у историјографији, али постоје поједини занимљиви детаљи којима се вреди посветити. Њен наводно други (по мишљењу неких истраживача први) брак са Завишем од Фалкенштајна (око 1290) ће такође бити посебна тема овог рада, будући да је недовољно истражена. Византијски извори Пахимера и Григора, као и неки латински извори, тачније, *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* из 1308. и *Directorium ad passagium faciendum* из 1332. године, пружају контрадикторне информације о њиховом браку. Коначно, аутори ће тежити да опишу један од најинтересантнијих делова посвећених поштовању Јелисавете као блажене у римокатоличкој цркви. У делу језуита Габријела Хевенесија (1656-1715) о светим угарским краљевима, под називом *Régi Magyar Szentség, Avagy: Magyar-Ország Bóldog emlékezetű ötven Szentének, és Bóldoginak le-képzett élete*. . . међу 50 светитеља, блажених владара и принцеза постоји поглавље које је посвећено Јелисавети. Њен брак са краљем Милутином је у потпуности изостављен, док је њен други брак са чешким племићем Завишем од Фалкенштајна само споменут и од тада, па надаље, сигурно је поштована у римокатоличкој цркви. Поред овог дела, кључан извор за њено поштовање је чињеница која се спомиње у различитим верзијама легенде о Светој Марини, а то је да је Јелисавета чинила све што је у њеној моћи да кроз живот опонаша своју тетку, која је била проглашена светом, у Угарској од 1276. године.

* **др Борис Стојковски**, вандредни професор и историчар средњег века на Универзитету у Новом Саду, Филозофски Факултет, Одељење за историју у Србији. Поља истраживања и интересовања укључују: историју Срема и данашње Војводине у средњем веку, црквену историју, историју средњовековног Медитерана, арапску и османску историју и њене везе са Југоисточном Европом у средњем веку, византојко-угарске и српско-угарске односе, западно виђење Србије у средњем веку. Био је гостујући предавач на универзитетима у Будимпешти, Пизи, Оломуцу и Нишу. Учествовао је на десетинама међународних конференција и аутор је две, а коаутор још две монографије.

др Борис Бабић, ванредни професор Универзитета у Бањој Луци, Филозофски факултет, Република Српска, Босна и Херцеговина. Поља његових интересовања и истраживања укључују византијску историју, посебно византијске, балканске територије као и средњовековну прошлост Балканског полуострва, средњовековну Босну и Србију. Аутор је једне монографије и преко десетине радова познатих, домаћих и међународних часописа, конференцијских публикација и других научних радова.

Михалис Хрисантопулос (Аустралијски институт за македонске студије,
Мелбурн, Аустралија)*
kottas.tsakas@gmail.com; pam.e.ma1905@gmail.com

СУЧЕЉАВАЊЕ КРАЉА МИЛУТИНА И ДЕСПОТА ШИШМАНА ЗА ДОМИНАЦИЈУ НА БАЛКАНУ

Године 1291. Шишман је био приморан да призна суверенитет Ногаја како би се супротставио притиску од стране Срба који је растао на западу. Исте године, удружене силе браће, једног од угарских вазала, Стефана Драгутина, и српског краља Стефана Милутина, око 1280.-1321. успеле су да притисну два куманско-бугарска племића и савезника Шишмана, Дрмана и Куделина. Године 1292. Шишман је започео велику кампању против Милутина са његовим српским суседима на западу. Милутинов одговор на Шишманов чин агресије је био много успешнији. Његов контранапад, резултат је стицања српских снага до Шишмановог Видина и заробљавања престонице након кратке опсаде. Деспот је, ипак, успео да побегне северно од Дунава, на сигурне територије татарских владара. Уместо напада на Шишманове земље, Милутин је Шишмана поново прогласио деспотом Видина и успоставио савез са њим. Како би потврдили савез, Шишман је оженио ћерку српског великог жупана Драгоша. Будући брак Шишмановог сина, будућег бугарског цара Михајла Шишмана, око 1323.-1330., запечатио је савез још више. Очигледно је да је постављање на власт Шишмана у Видину и унија са Србијом било диктирано од стране Ногаја. У исто време Србија је постала зависна од Татара. Иако је краљевство Шишмана првенствено зависило од српске државе на неодређени период, Шишман је држао до полунезависности и био је у потпуности на својој земљи. Успоставио је добре односе са Бугарском и по Андрееву, његова политичка активност је углавном била концентрисана на Бугарску. Исто тако, одржавао је блиске везе са Ногајем и његовим потомцима, укључујући и његовог унука Каракесека, који је заједно са 3.000 чланова јаке коњице побегао у Видин и тамо остао до 1325. године. Потомци Шишмана, владали су Другим бугарским краљевством од 1323. године, док њим временом није овладало Османско царство, почетком XV века.

* **др Михалис Хрисантопулос**, рођен је у Солуну, где је завршио основно образовање. Студирао је теологију и историју у Београду, Софији и Солуну. Предавао је теологију, иконографију у историју у академским годинама, 1992-1993. и 1993-1994. на Колецу Анатолија у Солуну и на Хеленском колецу у Солуну 1994-1995. године. Био је директор секретаријата за историју панмакедонског јединства у Солуну, који је повезан са одговарајућим институтом у Аустралији, са седиштем у Мелбурну. Наставник, теолог-историчар, течно говори српски, бугарски, руски, хрватски, словеначки, чешки, скопски дијалекат, енглески и познаје стари црквенословенски. Одбранио је мастер рад са темом „Историја цркве и догматска теологија“ (Church History and Dogmatic Theology) на Аристотеловом универзитету у Солуну (Богословски одсек). Поседује диплому из новинарства из Вароша радионице, Одсек слободних студија. Већ 15 година је дописник аустралијске сателитске станице (SBS), са седиштем у Мелбурну. Бави се иконописањем 34 године.

Жарко Б. Вељковић (Српски научни центар у Београду, Република Србија)*
sapphousatthis@gmail.com

О НАДИМКУ МИЛУТИНОВОГ ВЕЛИКОГ ВОЈВОДЕ НОВАКА, ГРЕБОСТРЕК

Новак звани *Гребострек* био је велики војвода у средњовековној Србији у време краља Милутина. Њега је 1312/13. г. на челу српских војних снага Милутин у помоћ послао РOMEЈСКОМ царству у њиховој борби против надирања Турака, где је Новак задао пораз Турцима. У раду се дају историјски помени овога војсковође и одатле се утврђује да је изворни облик његовог надимка грѣбострѣкъ, што је потом преобличено у екавско гребострекъ (*гребѡстрѣк*). Износи се закључак да је ово ратнички надимак, да је сложеница од *грѣбъ „дубоки угреб/усек; бразда” и *стрѣкати „бости[, убости]”, и значио би „онај који убада/забада дубоке усеке/бразде (у непријатељску силу)”. Додаје се и једна етимолошка могућност под знаком питања – да је српски велики војвода Новак свој ратнички надимак грѣбѡстрѣкъ добио испрва на грчком, што је потом преведено на српски. Тај евентуални изворни ратнички надимак на грчком могао је гласити грч. **Αύλακοκόπτης* „отпр. онај који усеца/реже бразде/ровове (у непријатељску силу)”.

* **Жарко Б. Вељковић**, мастер класичне филологије (Одељење за класичне науке, Филозофски факултет у Београду). Сарадник Српског научног центра у Београду и сарадник РТС-а на пројектима класичне старине. Етимолог, ономастичар, историчар језика, нормативиста, палеограф, епиграфичар и генеалог, објављује из поменутих области (2005–).

Николас Џонсон (Независни истраживач, Бирмингем, Уједињено Краљевство)*
Uriel3311@outlook.com

КОНТИНУИТЕТ И ПРОМЕНЕ У РАЗГРАНАТОМ ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРСТВУ

Краљ Милутин владао је Србијом од 1282. до 1321. године. Стога су, краљ Милутин и византијски цар Андроник II владали углавном истовремено. Милутин је учврстио везу са Византијом својим браком са Симонидом, петогодишњом ћерком Андроника. Одатле су се, за време његове владавине Србија и Византија династички повезале. Период владавине Андроника II виђен је као што је назвао Влада Станковић, разгранатост византијског Царства. Након крсташког упада, јединство Цариграда је ослабљено, али се и поред тога византијска култура простирала од Никеје до Србије. Разгранато царство, задржало је своју снагу. Ово је можда омогућило развој самосталног византијског карактера на периферији и дозволило разноврсно културно изражавање које проналазимо у Хори, Студеници, Хиландару, Мистри и Трапезунту.

Далеке корене хранила су различита тла: да ли би Царство усвојило више космополитски визуелни карактер? Да ли је православна визуелна култура прихватала ове различите, локалне утицаје почетком XIV века? У овом раду потражићемо доказе о континуитету и о променама у различитим деловима византијског Царства.

* **др Николас Џонсон**, независни истраживач, Бирмингем, Уједињено Краљевство. Докторирао је 2011. године на Универзитету у Бирмингему: Одсек за образовање. Године 2019-2020. стекао је звање мастера на Универзитету у Бирмингему: Старине (Византијске студије). Интересују га историја и култура Јужне и Југоисточне Европе.

Ваиос Д. Киритсис (Фондација за национално и верско промишљање, Солун, Грчка)*
vkiritsis@yahoo.gr

ТЕОДОР МЕТОХИТ КАО ВЕЗНИК ИЗМЕЂУ ДИНАСТИЈЕ ПАЛЕОЛОГА И КРАЉА МИЛУТИНА

Византија је била снажан узор балканским народима и заједно са грчким образовањем и православљем имала је велики утицај на јавни живот, државно уређење, институције, хришћанску веру и културу упркос сукобу због геополитичких интереса и ривалству. Као што је наглашено, „ратни сукоби балканских народа са Византијом никада нису искључили словенске регије из сфере утицаја византијске цивилизације“. Нарочито је уметност, фини пријемник свог времена, „метафизички језик, доступан свима, безличан и неуништив“, како је карактерише Д. Закитинос, имала пресудан утицај на стваралаштво балканских народа, углавном крајем XII века, након оснивања независних балканских држава и током ере Палеолога, када је у Византији процват писма и уметности.

Византија се приближила балканским народима и кроз бракове византијских принчева са краљевима и принчевима из региона. Једно такво венчање одржало се између српског краља Милутина и византијске принцезе Симониде Палеологине. Величанствено венчање је одржано у пролеће 1299. године у Солуну. Наравно, ово спајање је изазвало бурне реакције, јер је разлика у годинама била велика. Краљ Милутин је имао 46 година, док је Симонида имала само 6 година. Подразумева се да је брак склопљен због решавања проблема и настављања заједничке будућности двеју држава. Иако је, као што смо споменули, била велика разлика у годинама, обе стране су имале користи од брака. Треба нагласити чињеницу да је Милутину Симонида била четврта супруга и да нису имали деце. Научник, филозоф, астроном и Велики Логотетис Теодор Метохит одиграо је најважнију улогу у реализацији овог брачног споразума. У нашој презентацији детаљно ћемо анализирати личност и улогу Метохитиса.

* **др Ваиос Д. Киритсис** рођен је у Трикали. Студирао је на Богословском факултету у Београду док је докторску тезу одбранио на Универзитету у Солуну на Одељењу за пасторалну и социјалну теологију. Учествовао је на многим конференцијама у Грчкој и иностранству, док је аутор књига и чланака у разним научним часописима. Посебно се бави питањима која се тичу цркве и националне историје земаља југоисточне и источне Европе. Говори енглески, српски, бугарски и руски језик.

Валерио Масимо Минале (Универзитет „Федерико II“ у Напуљу, Одељење за византијско право, Италија)*
valeriomassimo.minale@unina.it

КРАЉ МИЛУТИН КАО ЗАКОНОДАВАЦ

Краљ Милутин, који је ступио на престо 1282. године, имао је велики значај и као законодавац. Судајући по интерпретацији одређених пасуса призренског рукописа Душановог законика, где се формула „закон светог краља“ појављује – добро је познато како је краљева улога била кључна због оснивачких повеља манастира. Међу њима је и оснивачка повеља Бањске, издата 1314.-1316. године, која представља неизбежан извор о друштву тог времена. Убрзо, након тога, правосудна реформа, промовисана од стране цара Андроника II (1296) и Андроника III (1329) Палеолога, проширила се и у културној правној средини града Солуна: циљ рада је да се истражи претпостављена веза између српског „криторског“ и византијског закона.

* **др Валерио Масимо Минале** студирао је право на Универзитету у Милану (2004) и завршио је докторске студије из византијске историје на Универзитету оријенталних студија у Напуљу (2009). Један период провео је као стипендиста на Слободном универзитету у Берлину (2009) и на Макс Планк институту за европску правну историју у Франкфурту на Мајни (2010). Од 2011. године имао је стипендију Бокони универзитета у Милану, где је предавао римско привредно право. Од 2018. године је ванредни професор римског права на Универзитету „Федерико II“ у Напуљу, где је и члан одељења за византијско право. Објавио је три монографије, бројне чланке у прегледима и прилозима зборника, посебно о византијским правним изворима.

***ЖЕНСКО КТИТОРСТВО ИЗМЕЂУ 1282-1321:
ПРЕНОШЕЊЕ УГЛЕДА И ДРУШТВЕНОГ ПОЛОЖАЈА***

Христијанизација Срба под утицајем Цариграда у IX веку водила је Србију ка усвајању византијске политичке идеологије. Међутим, византијски утицаји почињу да преовлађују Србијом тек доласком Стефана Уроша II Милутина (око 1282-1321) на власт. Током његове владавине, многи дворски церемонијали преузети су из Византије и византијска култура преплављивала је Србију. Истраживачи су се једногласно сложили да се већина црква, које је подигао Милутин, угледа на византијске моделе. Ова дуготрајна веза између Србије и Византије, потврђена је, 1299. године, браком Милутина и Симониде Палеологине (око 1293-1345), ћерке византијског цара Андроника II Палеолога (око 1282-1328).

Брачни односи највише говоре о томе да је улога породице и рођака била веома значајна у овом периоду, подстичући наше даље разумевање иницијативе и српских и византијских великодостојника за свесно преношење угледа и друштвеног положаја. У тренутку Милутиновог и Андрониковог ступања на власт, 1282. године, чини се да су праксе – као што је ктиторство – већ биле утврђене у Србији и Византији, постижући персоналне и политичке бенефите, како за жене тако и за мушкарце. Људи који су били у сродству са владарским породицама Немањића и Палеолога и који су носили имена угледних породица из прошлости, тежили су приказивању свог јавног положаја.

Репутација је у контексту ктиторства, изгледа, играла важну улогу за жене високог положаја у Византији и Србији, у циљу успостављања ауторитета. Овај рад ће се фокусирати на женско ктиторство за време владавине Милутина и Андроника и приказати на који начин су ктиторске делатности омогућиле женама династија Немањића и Палеолога да достигну политичке циљеве, побољшају позиције унутар сопствених породица и да симболички себе прикажу као учене, побожне и моралне.

* др Андријани Георгију, помоћни предавач на Отвореном универзитету на Кипру. Члан је Извршног одбора Кипарског друштва византолога. Методолошки интердисциплинарно, њено истраживање фокусирано је на садејство вербалне и визуелне комуникације у средњем веку. Заинтересована је за проучавање перцепције људи у прошлости, која је обликована кроз три области: односа између сфера државе и религије; разлике између мушких и женских улога; културних промена.

Александра Фостиков (Историјски институт, Београд, Република Србија)*
aleks.fostikov@gmail.com

ЗАНАТСТВО У ДОБА КРАЉА МИЛУТИНА

У време краља Уроша II Милутина долази до привредног успона средњовековне Србије. Развој рударства и нова знања утичу на привредни скок, долази до урбанизације, повећана је производња племенитих метала, кује се новац, трговина цвета. Јака финансијска подлога свој посебан одраз налази у повећању и оснаживању војске, али и у градитељству које се у литератури карактерише као надпросечно за једног владара. Такође, сем самог градитељства опажа се и успон осталих заната, који почивају у основи производње. Долази и до процвата уметности и уметничких заната, као и до коришћења одређених материјала. Стога је овај рад посвећен проучавању занатства и његовог места у привредним токовима средњовековних српских земаља под круном краља Милутина. Из доба краља Милутина потичу и први значајнији извори о занатству и организацији занатства, а најзначајнији извори су акта која је сам владар издао, што је утицало да истраживање буде засновано на изворној грађи, чију окосницу чине повеље, међу којима се посебно по богатству податка морају издвојити Бањска и хрисовуља манастиру светог Ђорђа на Серави. Њихова детаљна анализа, доноси низ података о месту и улози главних чиниоца занатства, док подаци из других повеља, и осталих писаних и материјалних извора употпуњују ову слику. Тако међу податке од значаја спадају и дарови манастирима и црквама, које његова акта наводе. Посебна пажња посвећена такође утицајима Византије на тадашње занатство, као и само градитељство. Ови утицаји, струјали су што путем савеза, који је крунисан и браком, што путем ново-освојених територија које су се до тада налазиле у византијском привредном систему. У тим областима налазило се и неколико важних урбаних центара, који су представљали економске центре својих области, а у којима су већ радиле занатлије од значаја. Истовремено са византизацијом која се одиграла под овим утицајима стижу и учвршћују се поједини термини у оквиру занатства, као и систем знања. Такви утицаји свој одраз налазе и у књижевности, која такође доноси поједине податке и спектакуларне описе појединих артикла. Коначно на нивоу свакодневнице, на територију краља Милутина пристижу вичне занатлије, чији рад је сачуван како у писаним изворима, тако и у виду непокретних материјалних остатака.

* **др Александра Фостиков** је дипломирала на Филозофском факултету у Београду, на Одељењу за историју, 2001. године радом Наследници краља Вукашина, а на истом је одбранила и докторску дисертацију Занатство у средњовековној Србији, 2016. У Историјском институту запослена је од 2002. године. Током досадашње каријере била је ангажована у Историјском институту на пројектима: Србија и медитерански свет у позном средњем веку (2006–2010) и Средњовековне српске земље (XIII–XV век): политички, привредни, друштвени и правни процеси (2011–). Као сарадник ангажована је и у оквиру пројеката на Филозофском факултету у Београду: Лексикон градова и тргова српских средњовековних земаља (2006–2010) и Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV – XV век) (2011–), а један је и од сарадника на пројектима: Српска енциклопедија (САНУ), Српски биографски рецник (Матица српска) и Енциклопедија Републике Српске (АНУРС). Такође учествовала је и у реализацији неколико пројеката из области историјске географије и употребе модерних технологија у истраживању историје, а у оквиру историјско географских истраживања којима се бави радила је између осталог и као сарадник и на пројекту: На светим водама Лима (2005–2015). Уредник је часописа Натписи и Записи (2020–).

Мила М. Крнета Поповић – Аранђел Смиљанић (Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Студијски програм историје, Република Српска / БиХ)*
mila.krnet@ff.unibl.org; arandjel.smiljanic@ff.unibl.org

ОДНОСИ СРПСКОГ КРАЉА МИЛУТИНА И ВИЗАНТИЈСКЕ ЦАРИЦЕ ИРИНЕ У СВЈЕТЛУ ВИЗАНТИЈСКИХ ИЗВОРА

Брак византијске принцезе Симониде и српског краља Милутина из 1299. године је означавао прекретницу у историји српске државе. У последње вријеме велику пажњу научника је привлачило истраживање о Милутиновим браковима. Српски краљ Милутин је тада као зет цара Андроника II постао члан византијске царске породице, што је за њега и династију Немањић било од пресудног значаја. Акценат у раду биће стављен на сагледавање међусобно испреплетених српско-византијских односа у периоду након склапања овог брака 1299. године. Византијски историчар и полихистор Нићифор Григора је у једном дијелу своје чувене Ромејске историје живописно описао састанке, преговоре и однос између српског краља Милутина и његове таште, византијске царице Ирине-Јоланте од Монферата. Царица Ирина се према свједочењу Нићифора Григоре са ћерком и зетом сусретала у Солуну, другом граду Царства, у којем је боравила након несугласица и брачних свађа са супругом Андроником II. Нарочито привлаче пажњу Григорина свједочанства о томе да су ови сусрети и разговори иницирани од стране незадовољне византијске царице имали скривене намјере и циљеве, који су прије свега били уперени против Византијског царства, а у корист српског краља. Циљ рада је путем историјске анализе уочити политичке и личне разлоге који су утицали на међусобни однос царице Ирине и краља Милутина, у оквиру ширег историјског контекста. Као допуна историјској анализи, у раду ће се користити и анализа текста. Коришћење одређених језичких модалитета је био начин Григориног описивања догађаја и личности које су не тако ријетко имале другачију конотацију. Разматраће се Григорин однос према овим личностима, као и његово виђење цијеле ситуације којој је посветио пажњу у свом дјелу. Представиће се могући мотиви који су утицали на Григору, да у зависности од карактера, сврхе и времена настанка дјела, затим његових личних ставова, опише однос српског краља Милутина и византијске царице Ирине-Јоланте од Монферата.

* **Мила М. Крнета Поповић**, виши асистент Филозофског факултета у Бањој Луци. Завршила студије на Одјеку за историју Филозофског факултета у Бањој Луци јула 2012. Током студија награђивана је стипендијом Министарства просвете и културе РС и стипендијом Фондације „Др Милан Јелић“. На Филозофском факултету у Београду одбранила је мастер рад под називом „Биографије дванаест римских царева Светонија Транквила и Хронографија Михаила Псела. Сличности и разлике“. Тренутно ради на изради докторске дисертације под називом „Слика жена у историјским дјелима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина - родни стереотипи“ код ментора проф. др Радивоја Радића. Од марта 2015. године запослена на Филозофском факултету у Бањој Луци. Учествовала је на 23. Међународном конгресу Византолога у Београду 2016. године и 16. међународном симпозијуму „Ниш и Византија“. Члан је Удружења историчара „Милорад Екмечић“.

др Аранђел Смиљанић, ванредни професор Филозофског факултета у Бањој Луци. Завршио студије историје на Одјеку за историју и историју и латински језик на Филозофском факултету у Бањој Луци почетком 2002. године. Магистарски рад под насловом „Титула жупана у средњовјековној Србији и Босни“ одбранио 2007. , а докторску дисертацију на тему „Дипломатија обласних господара у Босни“ 2013. године. Од септембра 2002. године запослен је Филозофском факултету у Бањој Луци. Учествовао је на више научних скупова у: Неуму, Јајцу, Косовској Митровици, Ријеци, Сарајеву, Тузли. Од новембра 2015. до марта 2018. обављао је функцију руководиоца Студијског програма историје на Филозофском факултету у Бањој Луци. Члан је Удружења историчара „Милорад Екмечић“.

Џенан Даутовић (Завичајни музеј Травник-Филозофски факултет Тузла, БиХ)*
dzenandautovic@gmail.com

ПРЕЛОМНА ВРЕМЕНА: УТИЦАЈ ПРВИХ АВИЊОНСКИХ ПАПА (КЛИМЕНТ V 1305-1314. I ЈОВАН XXII 1316-1334.) И АНЖУЈЕВСКИХ КРАЉЕВА УГАРСКЕ (КАРЛО РОБЕРТ 1301-1342.) НА ВЕРСКО-ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ ЗЕМАЉА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIV СТОЛЕЋА

Бурни догађаји са краја XIII и почетка XIV столећа који су се десили како на подручју Југоисточне Европе, тако и уопштено на тлу европског континента, донели су неколико значајних промена у парадигми политичких сила које су имале највиши утицај на овом простору. Прва од тих промена јесте прелазак лидера Римске цркве из њиховог традиционалног седишта у Риму на поручје Авињона, још увек папске територије, но, под далеко већим и директнијим утицајем француских краљева. Ова промена је довела до значајних измена у акцијама које су папе спроводиле на проблематичним подручјима, у смислу да су универзалистичке претензије подупиране крсташким оружјем уступиле место знатно другачијем концепту свеобухватног мисионарског деловања. С друге стране, главна сила овог подручја, Угарско краљевство, пролазило је кроз нестабилни период смене династија, када су угарски трон коначно засели Анжујевски краљеви и постепено почели да консолидују своју власт, на уштрб порасле моћи неких локалних великашких породица. У овом излагању ћемо покушати да анализирамо начине на које су ова два процеса утицала на верско-политичку ситуацију у Босанској бановини за време владавине банова Стјепана I и Стјепана II, те у Краљевини Србији за време владавине краља Милутина. Догађаји који ће бити обрађени су почетак фрањевачке акције на простору Југоисточне Европе – мисија фра Фабијана, одјеци Прве јубиларне године, однос краљ Карло Роберт – бан Стјепан II и краљ Карло Роберт – краљ Милутин. Такође, један део анализе биће посвећен босанско-српским односима у овом периоду, нарочито значају династичких бракова који су тада склопљени.

* др **Џенан Даутовић**, сва три циклуса историје завршио на Филозофском факултету Универзитета у Сарајеву. Докторску дисертацију на тему „Босна и Римска курија у средњем веку“ одбранио је у новембру 2017.године. Тренутно је запослен као кустос-историчар у Завичајном музеју Травник.

Јасминка Кузмановска (Универзитет „Св. Кирило и Методије“ у Скопљу, Институт за националну историју, Одељење за античку и средњовековну историју (до 1371), Република Северна Македонија)*
kuzmanovska.jasmina@gmail.com

ЈОШ ЈЕДНОМ О МЕСАЗОНУ: ЛЕКСИЧКИ ПРИЛОГ КА ТУМАЧЕЊУ ВИЗАНТИЈСКЕ СЛУЖБЕ

Предмет нашег интересовања у прилогу је назив *месазон* (μεσάζων, ὁ - ‘посредник’) који се употребљава за означавање високог достојанственика и званичника у царској канцеларији током последњих векова Византије. Носилац ове дужности је био главни (први) министар и царев поузданик коме је поверена државна управа. Служба месазона се током времена постепено развијала и мењала сходно потребама самог државног апарата. Када се први пут појавила била је дужност додељена главним министрима који углавном, деловали као посредници између цара и његових поданика. У позновизантијском периоду, током процеса декомпозиције и рестрикције администрације, ова служба је постала главна канцеларија са надзорним и посредничким одговорностима. Сродни облик у множини (μεσιστέοντες) у нетехничком смислу и значењу *главних администратора* употребљава се по први пут у X веку, док у XI и XII веку термин *месазон* постаје полувзванична ознака. У доба Палеолога служба месазона је била институционализована, премда му Псеудо-Кодин не додељује одређени ранг на хијерархиској лествици. И поред чињенице да је служба *месазона* готово једина која је била систематски и прилично детаљно прослеђена од појединих аутора још педесетих година прошлога века, сматрамо да ће наш лексички прилог о овом термину, сагледан у ширем семантичком контексту, надопунити знање о истом и бити од помоћи у разрешавању дилема, контроверза и непрецизности у погледу саме дужности.

* др Јасминка Кузмановска, ангажована као виши научни сарадник / ванредни професор у Институту за националну историју, Одељење за античку и средњовековну историју (до 1371), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Докторирала је на Универзитету у Београду на Одељењу за класичне науке, на тему: „Позноантичка топонимија Македоније и Тесалије у Прокопијевом делу *De aedificiis*“. Њено истраживање усмерено је на студије класичне филологије и лингвистике, етимологије, топономастике.

Драган Каран (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Република Србија)*
dkaran@bfspc.bg.ac.rs

РАЗВОЈ БОГОСЛОВЉА И ДУХОВНОСТИ У СРБИЈИ У ВРЕМЕ КРАЉА МИЛУТИНА

Краљ Стефан Урош II Милутин био је један од најзначајнијих владара средњовековне Србије у чије време се знатно развија српска држава и уједно постаје важан фактор међу средњовековним државама. Својим радом и деловањем краљ Милутин је у великој мери допринео развоју црквеног неимарства, али ништа мање није важан његов допринос општем богословском напретку у српској Цркви, са импликацији богословског развоја у сфери опште црквене аскетике и духовности. Рад ће настојати да сагледа паралелу између културолошког развоја и развоја хришћанског богословља и духовности тога времена. Општем процвату црквеног живота у време краља Милутина у великој мери допринели су ближи контакти са византијским светом и Светом Гором. Богословље и аскетизам су темељни и неодвојиви елементи црквеног живота и деловања, а духовност која проистиче из оваквог црквеног живота може се сматрати аутентичним изразом православне вере - догме. Рад тежи да прикаже везе средњовековне српске књижевности са византијском аскетском литературом тога времена. Такође, рад ће настојати да укаже и на значај развоја духовности у време краља Милутина и њен утицај на развој опште црквености у каснијим вековима. Рад ће се базирати на основним изворима тога времена житија светих, хиландарском типиксу, као и богословско аскетској литератури у Византији.

* **др Драган Каран**, доцент богословских наука. Основне академске студије теологије студирао на Теолошком факултету Националног и каподистријског Универзитета у Атини (1996-2000). Постдипломске студије теологије завршио и одбранио магистарску тезу на Теолошком факултету Националног и каподистријског Универзитета у Атини (2001-2004). Докторске студије уписује 2005. након чега 2006. одлази на студијско истраживање у Регенсбург на годину дана. Изабран у звање асистента на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 2007. Одбранио докторску тезу *„Појам смрти и њеног превазилажења у Христу у богословљу Светог Атанасија Великог“* 2014. на Теолошком факултету Националног и каподистријског Универзитета у Атини. Изабран за доцента на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 2014. реизабран у звање доцента 2019. године.

Марина Стојановић (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет,
Република Србија)*
marina87stojanovic@gmail.com

***БОГОСЛОВСКА ПОЛЕМИКА ОКО РЕЦЕПЦИЈЕ ЛИОНСКЕ УНИЈЕ У ИСТОЧНОЈ ЦРКВИ У ДОБА
ПАЛЕОЛОГА - АРГУМЕНТИ ПАТРИСТИЧКОГ ПРЕДАЊА***

Имајући у виду централно питање јединства Цркве, као основе за надисторијско есхатолошко биће, али и историјску хармонију духовног, културног и друштвеног постојања појединаца и народа, у овом раду разматра се у главним цртама богословски контекст покушаја уједињења источног и западног хришћанства на Лионском сабору 1272-74 у доба цара Михаила VIII Палеолога. Поред политичких чинилаца у прихватању предлога Лионске уније, овде ће бити поменути и анализирани дубљи, и они претежнији, разлози негативне рецепције овог сабора од стране православне Византије. У том контексту, пажња ће бити посвећена и теолошком појму предања, те очувању основних отачких појмова и идеја у историјском окружењу позне Византије.

* **Марина Стојановић**, службеник у Епархији браничевској Српске Православне Цркве. Након истраживачког боравка на Католичком теолошком факултету Универзитета у Минстеру уписала је докторске студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.

БОГООДАБРАНOST КРАЉА МИЛУТИНА У ЖИТИЈУ ДАНИЛА ДРУГОГ

Хагиографије старе српске књижевности говоре о владарима као појединцима од Бога одабраним, на корист народу и земљи којом ће управљати. Архиепископ Данило пишући о свом савременику, истиче како је краљ Милутин превазишао све своје претходнике по роду и положају у држави. Осим типских елемената – описивања добрих дела краљевих, као и његових импозантних ктиторских подухвата, особеност овог житија огледа се у константном истицању Божије помоћи великом краљу током војних похода. Независно од тога да ли је иницијатор сукоба сам краљ Милутин или напад на српске земље долази с друге стране, они који су краљу супротстављени бивају кажњени страшном смрћу, осујећени у подухвату или на дипломатски начин одвраћени од првобитног плана. Помоћ која стиже из метафизичких простора Добра и Истине, истовремено представља опис чуда, али ону врсту чуда о којој се у књижевности средњег века мање говори – када се интервенцијом Господњом кажњавају, на већ поменуте начине, они који су својом слободном вољом одабрали пут зла. Будући да је сваки атак других на српског краља и српску земљу јасно мотивисан инвенцијом нечастивог, стављање краља Милутина у опозицију са таквим експонентима стварности индиректно говори о његовој богоугодности, исправности његових одлука и поступака, али и о усмерености ка есхатону.

* **др Снежана Ј. Милојевић**, доктор филолошких наука и стручњак за српску књижевност. Докторала је са тезом из средњовековне књижевности „Типологија страдања и смрти у старој српској књижевности“. Аутор је више научних монографија и бројних оригиналних научних радова који су публиковани у референтним часописима и зборницима међународних научних скупова. Њен истраживачки фокус у области средњовековне књижевности усмерен је на корелацију хришћанског учења и писаног израза епохе.

Славица Васиљевић Илић (Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Република Српска)*
slavica.vasiljevic-ilic@flf.unibl.org

КРАЉ МИЛУТИН У ДЈЕЛУ ДАНИЛА ТРЕЋЕГ

О краљу Милутину говори се у више прозних дјела: Житију краља Милутина Данила Другог у оквиру Житија краљева и архиепископа српских, Кратком житију краља Милутина непознатог аутора, Синаксарском житију краља Милутина Данила Бањског, нарацији Улијарске повеље, а краљ Милутин се појављује као један од ликова у оквиру других житија Данилова зборника. При том, у зависности од времена настанка, врсте житија у фокусу аутора су и различите његове врлине. Задатак рада биће да укаже на разлике у приказивању лика светог краља Милутуна у оквиру жанра житија, посебно Данила Другог и Данила Бањског, те избору стилска средства при његовом уобличењу. При том ћемо се посебно фокусирати на Синаксарско житије краља Милутина Данила Бањског, које још није добило заслужену пажњу, а по ријечима Ђорђа Сп. Радојичића дјело је једног: „међу најдаровитијим старим писцима“. Данило Бањски наставља континуитет изабране двојице кроз ликове Драгутина и Милутина као што је претходно чињено за Св. Симеона и Св. Саву, као јунака који се подвизима „допуњују“ и заједно обожују. Настављајући се стилски на Теодосија, аутор бира богугодне податке из њихових живота посебно инсистирајући на љепоти задужбина Светог краља Милутина, односно импресији коју на читаоце остављају.

* др Славица Васиљевић Илић ради као редован професор на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Области интересовања су јој стара српска књижевност и култура. Објавила је четири научне монографије и један факултетски уџбеник, те више научних радова. Учесник је више научних скупова међународног значаја и неколико пројеката.

Владимир Антић (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Република Србија)*
anticvlad@gmail.com

КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКОГ БОГОСЛУЖЕЊА И ПОЈАЊА НА ПОЧЕТКУ XIV ВЕКА ПРЕМА НИКОДИМОВОМ ТИПИКУ

Богослужење као и литургијске уметности у оквиру Српске архиепископије у време владавине краља Милутина и у време делатности архиепископа Никодима доживљавају снажан развој. Црквеном градитељству и сликарству је у овом периоду посвећена велика пажња, о чему сведочи мноштво сачуваних споменика. Међутим, у истом периоду у склопу ширег развоја православног богослужења, тј. промена до којих долази на нивоу типика, развија се и негује и црквено појање. О начину вршења самог богослужења можемо говорити углавном на основу литерарних сведочанстава, због чега ћемо у нашем раду посветити пажњу Типику архиепископа Никодима. Овај значајни извор осим што указује на форму и садржину богослужења предметне епохе, даје нам и одређена сведочанства о појању које представља његов значајни део. Појање је одувек престављало један од најзначајнијих елемената православног богослужења, чак се и делови богослужења који не представљају поетске саставе, у оквиру самих црквених последовања произносе мелодично. Оваква важна позиција појања у оквирима православног богослужења, изискивала је да његов развој одувек буде пажљиво контролисан од стране Цркве. Типици, од најранијих времена пажљиво прописују шта ће се појати у оквиру богослужења, али са једнаком прецизношћу и пажњом, указују и како ће се псалми, химне и сл. појати. Осим наведеног, типик прецизно одређује и музичке карактеристике самих химни, тј. кроз концепт гласова прецизно одређује и са којом мелодијом ће се прописана црквена песма појати. Мноштво оваквих, као и сличних прописа типика, скицирају слику улоге појца као и основне карактеристике појања у оквиру српског богослужења епохе краља Милутина. Истовремено поменута сведочанства у нашем раду ће бити посматрана у оквирима општег развоја византијског богослужења и појања епохе Палеолога, тј. у оквирима неосаваитске синтезе. На овај начин ће бити анализирана сведочанства из Никодимовог типика о развоју самог црквеног певања у оквиру Српске цркве онога времена, те ће исте појаве бити стављене у контекст развоја православног богослужења уопште у истом периоду.

* **др Владимир Антић**, доцент. Одбранио дисертацију под називом *Функција елемената азматског типика у савременој богослужбеној форми Православне Цркве – литургиолошка анализа* 2017. године. Од 2011. је запослен као асистент, а од 2018. као доцент, на катедри за литургику поменутог факултета. Држи наставу из предмета *Црквено појање са правилом* на основним студијама и из неколико изборних предмета на мастер студијама. Посебно се интересује за теме односа и заједничког историјског развоја византијског богослужења и појања. Уједно се бави и извођењем и компоновањем црквене музике, те је у са Хором студената ПБФ одржао више концерата у земљи и иностранству, и снимео два компакт-диска. Служи при цркви Св. Јована Богослова у Београду као ђакон.

Србољуб Убипариповић (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Република Србија)*
srboljububiparipovic@gmail.com

ПОСЛЕДОВАЊЕ ОМИВАЊА НОГУ НА ВЕЛИКИ ЧЕТВРТАК У ТИПИКУ АРХИЕПИСКОПА НИКОДИМА

Будући да се устројство *Последовања омивања ногу* на Велики четвртак везује за свети град Јерусалим, при чему су најстарија сведочанства о савршавању поменутог чина датирана у епоху VI-VII века, заступљеност поретка овог молитвеног дела у оквиру *Типика Архиепископа Никодима* из 1319. године представља инспиративну тему за одговарајуће литургиолошко истраживање. С обзиром на то да је реч о веома древној аколутји познатој под називом Ὁ νιπτήρ или τὸ νίψμα, проучавање наведеног последовања из Никодимовог типика подразумеваће, пре свега, сажето сагледавање теолошког и обредословног предисторијата чина и потоњег умножавања више редакција дотичног последовања. Узимајући у обзир чињеницу да је већ у X веку уследила подела ових последовања на катедралне и манастирске, у нашем раду ћемо компаративно сагледати назначени поредак из *Типика Архиепископа Никодима* у светлу релевантног таксиса из *Барберинијевог кодекса* 336 (крај VIII-почетак IX века), *Тропологиона Sin. gr. МГ/NE 56-5* (IX век), *Триода Sin. gr. 734-735* (X век) и Евергетидског типика (почетак XII века), у циљу прецизнијег одређења припадности *Последовања омивања ногу* на Велики четвртак из Никодимовог типика једној од две поменуте групе. Коначно, биће анализирани и поједини сегменти из *Чина омивања ногу* на Велики четвртак у обредословном и богословском контексту.

* **др Србољуб Убипариповић**, доктор богословских наука. Завршио је Богословски факултет СПЦ у Београду 2004. године, те постдипломске студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду одбраном магистарског рада на тему „Литургијско богословље Посланице Јеврејима“ (ментор: проф. др Ненад Милошевић) 1. новембра 2007. године. Дана 24. јуна 2014. године одбранио је докторску дисертацију под насловом „Хлеб и вино као евхаристијска жртва“ (ментор: проф. др Ненад Милошевић) на Православном богословском факултету у Београду. Биран је најпре за асистента-приправника и асистента при Катедри за литургику ПБФ у Београду, да би 2014. године био изабран за доцента, а 2019. године за ванредног професора при поменутој катедри.

Милан С. Димитријевић (Астрономска опсерваторија, Београд, Република Србија)*
mdimitrijevic@aob.rs

ТЕОДОР МЕТОХИТ И ЊЕГОВ УЧЕНИК НИЋИФОР ГРИГОРА НА ДВОРОВИМА КРАЉА МИЛУТИНА И КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ

Теодор Метохит (Θεόδωρος Μετοχίτης; 1270–1332), византијски грчки државник и полихистор и његов ученик, највећи византијски астроном Нићифор Григора (1295–1360) били су у неколико дипломатских мисија на дворовима краља Милутина и његовог сина краља Стефана Дечанског. Обоје су дали значајан допринос у астрономији. Метохит, сматран једним од највећих претходника ренесансе у грчком свету, био је платонистички философ, астроном и покровитељ уметности. Од 1305. до 1328. био је на положају личног саветника (мезазона) цара Андроника II Палеолога. Током своје дуге политичке каријере био је и Велики Логотет (нека врста премијера) Византијског царства. Његов учитељ астрономије био је Емануел Вријеније. Познати астрономски спис му је увод је у проучавање птолемејске астрономије (*Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ*). С астрономијом су повезане и његове парафразе Аристотелових дела о природној филозофији и *Σημειώσεις γυνωμικαί* (*Белешке*), где је изнео важну критику Аристотелоа. Метохит је пет пута био на двору краља Милутина као изасланик Андроника II, да би склопио мир са Србијом и уговорио брак краља Милутина са Симонидом, унуком византијског цара. Написао је спис о својим путовањима у Србију (*Πρεσβευτικός*) који је преведен на српски језик. Метохит је био учитељ философије, астрономије и математике византијског астронома Нићифора Григоре (1295-1360). Метохит и Григора се сматрају најзначајнијим научницима Византије, а Григора највећим астрономом. Његов огроман опус покрива различите дисциплине попут историје, теологије, философије, астрономије итд. Био је *homo universalis* свог времена. Григора је први предложио, 1324. године, корекцију израчунавања Ускрса и реформу Јулијанског календара, сличну оној коју је папа Гргур XIII касније усвојио, 1582. године. Допунио је астрономско дело свог учитеља *Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ*. Остала његова главна астрономска дела су: *Ο противницима астрономије* (*Περὶ τῶν υβριζόντων τὴν Ἀστρονομίαν*), *Молбе за Астрономију* (*Παρακλητικὴ περὶ Ἀστρονομίας*), *Како направити астролоб* (*Πῶς δεῖ κατασκευάζειν ἀστρολάβον*) и друга. Његова позната књига *Византијска историја* (*Ρωμαϊκὴ Ἱστορία*) покрива догађаје од 1204. до 1359. и важан је извор за истраживања средњовековне Србије. Такође је био у дипломатској мисији на двору српског краља Стефана Дечанског у пролеће 1327, да наговори Метохитову ћерку Ирину да се врати у Цариград. У овом прилогу биће речи о животима Теодора Метохита и Нићифора Григоре, као и о њиховом доприносу астрономији и значају за српску историју и историју српске астрономије, а посебно, везе са краљем Милутином.

* **др Милан С. Димитријевић** је пензионисани (2012) научни саветник Астрономске опсерваторије у Београду. Директор Астрономске опсерваторије у Београду 1994-2002. Главни уредник часописа "Serbian Astronomical Journal" (и његовог претходника) и "Публикација Астрономске опсерваторије у Београду" 1987-2002, председник Астрономског друштва "Руђер Бошковић" 1982-2004, главни и одговорни уредник часописа "Васиона" 1985-2004, 2018-, председник Друштва астронома Србије 2008-2014. Савезни министар за науку, технологију и развој 1993-94, члан управе Евроазијског астрономског друштва и члан Савета Европског астрономског друштва (2008-2012). Од 2009. спољни сарадник Париске Опсерваторије - Лабораторија за проучавање зрачења и материје у астрофизици. Објавио више од 300 радова у међународним научним часописима и више од десет књига. Коаутор је средњошколског уџбеника астрономије. Члан Удружења књижевника (2008). Научни радови Милана С. Димитријевића су првенствено из астрономије али и из појединих области физике, примењене математике, информационих технологија и историје и филозофије науке. Основни научни интереси су астрономска спектроскопија, профили спектралних линија, ширење спектралних линија, астрономска спектроскопија, атомски и молекуларни сударни процеси у звезданим атмосферама, астроинформатика, историја и филозофија астрономије, астрономија у култури.

Исидор Јагодић (Српска Православна богословија Св. Кирила и Методија, Призрен, Република Србија)*
isidor.jagodic@bogoslovija-prizren.edu.rs

ТИПИК АРХИЕПИСКОПА НИКОДИМА – УВОЂЕЊЕ ЈЕРУСАЛИМСКОГ ТИПИКА У БОГОСЛУЖБЕНИ ЖИВОТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Почетком XIV stoleћа у Српској Православној Цркви започет је дуг и успешан процес уређења богослужбеног живота које је имало за циљ изједначавање начина богослужења са осталим помесним црквама према Јерусалимском типиксу Светог Саве Освећеног, прихваћеног у богослужењу цркве у Константинопољу. Ово усклађивање је нераскидиво повезана са државним развојем и територијалним проширењем Србије, као и свеукупним њеним културним и духовним развојем. Народи који живе у земљама окружења, од којих су се неки у одређеном периоду налазили у саставу Србије нису могли да не оставе траг како на културу, тако и на живот цркве, која је била носилац средњовековне културе. Број цркава, клирика и монаха постајао је све већи, те се радило на што бољој организацији живота цркве. Но, ова промена типика није се појавила тек тако и ни од куда, већ је у многама била условљена несређеним стањем због настанка нових богослужбено-химографских форми и служби у XIII stoleћу. У кратком периоду појављује се велики број српских свјетих архиепископа, владара, испосника, монаха и настајала су нова књижевна дела и нове службе по савременим византијским образцима, тако да је требало уредити календар и сам начин служења. У наредном веку долази до процвата светогорске књижне делатности и из тог периода остали су познати хиландарски горостаси као Никодим, Гервасије, Роман јеромонах, Григорије рашки, старац Исаија, Теодул и многи други. Хиландар са Карејском испосницом био је у то време веома активна писарска радионица, а хиландарски монаси - каснији епископи и архиепископи, били су стубови богослужбеног уређења Српске Цркве. Под светогорским ауторитетом богослужбена промена типика је била лако примљена у Српској Цркви, која је била подржавана од стране државног владара јер је однос тадашњих краљева и архиепископа био врло близак. У раду ће бити представљене основне околности увођења Јерусалимског типика у Српској цркви, његове главне богослужбене особености, као и мотиви увођења овог типика наведени у предговору архиепископа Никодима.

* **Исидор Јагодић**, завршио Богословију Св. Петра Дабробосанског у Фочи, а касније Московску Православну Духовну академију у Тројице-Сергијевој лаври. Радио је као предавач Православног катихизиса у периоду од 2010-2014. године. Одлуком Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве од 2014. године постављен је на дужност предавача у Богословији Св. Кирила и Методија у Призрену. Примио је монашки постриг (2016. године) из руку Епископа рашко-призренског Г. Теодосија у манастиру Високи Дечани, добивши монашко име Исидор. Рукоположен за јеромонаха 2017. године. Тренутно је студент на мултидисциплинарном мастер програму Религија у друштву, култури и европским интеграцијама при Универзитету у Београду.

Протосинђел Данило (Гаврановић) (Универзитет у Београду, Богословски факултет, Република Србија/ Епархија зворничко-тузланска, Република Српска)*
jeromonahdaniilo@gmail.com

**ПОСЉЕДОВАЊЕ СВЕТЕ ТАЈНЕ КРШТЕЊА И МИРОПОМАЗАЊА У ТРЕБНИЦИМА РНБ
О.п.І.14 И РНБ ГИЉФ. 21 – КРАЈ XIII И ПОЧЕТАК XIV ВИЈЕКА**

Требници РНБ О.п.І.14 и РНБ Гилџф. 21, писани на пергаменту крајем XIII и почетком XIV вијека, спадају у ред најстаријих сачуваних српских рукописних требника. Вријеме њиховог настанка указује да су они кориштени у току владавине српског краља Милутина и да свједоче о светотајинском животу Цркве у његово вријеме. Као такви, они представљају незаобилазне и веома драгоцјене, али у српској литургији недовољно познате изворе за разноврсна проучавања светотајинског живота Цркве у средњовјековној Србији. Ови требници нису сачувани у потпуности, као ни поредак Свете Тајне Крштења и Миропомазања у њима. Међутим, сходно чињеници да су недостајући дијелови овог посљедовања из првог требника сачувани у другом и обратно, могуће је извршити његову реконструкцију у потпуности. Ово посљедовање својом повезаношћу са Светом Литургијом, коју не налазимо у каснијим српским требницима, али и неким другим сегментима, указује на везу са древним предлошцима који своје извориште имају у требницима попут најстаријег сачуваног византијског евхологиона Barb. gr. 336. из VIII вијека. У раду ће бити извршена реконструкција цјелокупног посљедовања Крштења и Миропомазања, као и молитава породиљи, новорођенчету и бабици, које му претходе, и представљене његове телетургичке карактеристике. Посебна пажња ће бити усмјерена на поредак при благосиљању Светог Мира који, у требнику РНБ О.п.І.14, отвара низ недоумица, а које у погледу на овај сегмент оставаљају многа питања отвореним.

* **Протосинђел Данило (Гаврановић)**, завршио је основне студије на Богословском факултету Универзитета у Источно Сарајеву у Фочи 2008. год. Мастер студије завршио је на Богословском факултету Универзитета у Београду 2015. год. Тренутно је студент друге године докторских студија на Богословском факултету Универзитета у Београду. Његово истраживање усмерено је на књиге српског рукописног наслеђа и старог српског штампарства, средњовековну српску богослужбену праксу, требнике, епитимијне номоканоне, Свету Тајну Крштења и Миропомазања у српској богослужбеној пракси XIII-XVII века. Обавља дужности клирика Епархије зворничко-тузланске у Бијељини (Република Српска – БиХ).

Јована Станојловић (Народна библиотека Србије, Одељење за археографију, Београд, Република Србија)*
jovana.stanojlovic@nb.rs ; jovanastanojlovic73@gmail.com

ЛИКОВНО ОБЛИКОВАЊЕ СРПСКИХ КЊИГА У ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ КРАЉА МИЛУТИНА

Период владавине краља Милутина, обележен јачањем и ширењем српске државе, значајан је за рукописну књигу, пре свега због њене појачане продукције, узроковане и подизањем већег броја цркава и манастира, али и у уметничком смислу, због учестале појаве нових орнаменталних мотива. У то време долази до постепене промене у декорацији рукописних књига насталих у српским скрипторијумима. Тератолошки мотиви, који ће се спорадично појављивати и даље, уступају место геометријско-преплетним формама. У сведеном стилу књига овог периода три су основна геометријска мотива – круг, чвор и ромбоидни прстен који творе различите декоративне површине – од сасвим малих дискретних заставица до оних што могу заузети и читаву страницу. Поред заставица посебно место имају и иницијали. Они могу бити једноставнији – геометријски или пак развијенији – преплетни. Време дуге владавине краља Милутина одликује и кодификација богослужбених књига према Јерусалимском типиксу што је, поред осталог, довело до тога да књиге које су некада биле засебне (нпр., Паримејник) уђу у састав других богослужбених књига. То утиче и на ликовно обликовање књига, јер свака богослужбена књига има препознатљива места истакнута декоративним мотивима. У ово време краја XIII и почетка XIV века, у дугом процесу стварања књига, пада у очи употреба изузетно квалитетног пергамента и мастила, о чему сведочи и њихово садашње стање. С обзиром на то да је сачуван тек један мањи број од оних кодекса који су морали постојати у то време, ради потпуније представе о њиховој илуминацији у то доба у истраживање се укључују и сасвим дискретни украси. Илуминација српских књига, као и целокупно уметничко стваралаштво у разматраном периоду развијали су се у оквиру византијског културног, духовног и естетског круга. На појединим страницама кодекса су међутим, приметна и оригинална решења даровитих српских илуминатори и калиграфа. Ту се, пре свега, мисли на преплетни геометријско-флорални стил који ће у богатим композиционим решењима током XIV века достићи свој пуни израз.

* **Јована Станојловић** археограф саветник Одељења за археографију Народне библиотеке Србије. Самосталан научно-истраживачки рад усмерен је на изучавање орнаментике српске рукописне књиге као и на опис, идентификацију и датирање рукописа применом метода атрибуције. На ове теме објавила је већи број научних радова. Докторске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на одсеку за Историју уметности уписала је 2015. године. Тема докторске дисертације је „Орнаментика српске средњовековне књиге од краја XIII до средине XV века“.

Ана Рашковић (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Република Србија)*
a.rashkovich@gmail.com

СЛУЖБА СВЕТОМ КРАЉУ МИЛУТИНУ У РУСКИМ БОГОСЛУЖБЕНИМ РУКОПИСИМА XVI-XIX ВЕКА

Култ Светог краља Милутина у Руској Православној Цркви представља један од значајних аспеката духовно-културних српско-руских веза, које су нарочито биле интензивне у XVI веку, када српски протограф Службе Светом краљу Милутину Данила Бањског доспева на руско тле. Помен и химнографија у част светог краља који су присутни у руским богослужбеним нотираним и ненотираним месецословним књигама између последње четвртине XVI и почетка XIX века, недвосмислено говоре о поштовању Светог краља у Русији током овог периода. На тај начин личност Светог краља Милутина постаје важна тема не само у руској литургијској књижевности, већ и у црквенопојачкој уметности.

Са једне стране одсуство последовања у октобарским минејима, а са друге његово присуство у два зборника минејног типа, псалтирима с последованијем и низу неумских рукописа, који су настали у најзначајнијим, претежно манастирским преписивачким центрима, отвара низ питања везаних за статус култа Светог краља Милутина у Руској Православној Цркви. Химнографски састав и текстуални садржај последовања Светом краљу Милутину нису доживели значајне трансформације у руским преписима у односу на српске.

Почев од Никонове реформе, култ Светог краља бива сузбијан, о чему сведочи уништавање преписа ове службе, чије смо трагове пронашли у два руска стихирара постниконовске епохе. После реформе култ Светог краља Милутина опстаје у старообредничкој средини, о чему сведоче преписи последовања у његову част у богослужбеним рукописима који се на њу односе.

* **др Ана Рашковић**, дипломирала и специјализирала на Факултету музичке уметности у Београду, завршила постдипломске студије и докторирала на Државном конзерваторијуму *М. И. Глинка* у Нижњем Новгороду, усавршавала се на Државном конзерваторијуму *Н. А. Римски-Корсаков* у Санкт Петербургу. После положених диференцијалних испита основних студија, положила је све испите и одслушала докторске академске студије на Православном богословском факултету у Београду, на коме тренутно ради на другој докторској тези. На овој институцији изабрана је у звање научног сарадника.

ДОПРИНОС „МАЈСТОРА“ ПОЈАЧКЕ УМЕТНОСТИ, САВРЕМЕНИКА СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА, ПРОЦВАТУ ПСАЛМОДИЈЕ У ДОБА ПАЛЕОЛОГА

До XII stoleћа готово да је у потпуности обликован химнографски, уједно и музички репертоар за разноврсна богослужења византијског обреда. Улоге химнографа и мелода су се, до поменутог раздобља, преклапале, тако да је иза јединственог мелопоеетског дела најчешће стајао ретко познати, а махом анонимни творац. Током XIII, а нарочито у XIV веку стваралаштво црквених музичара обезбедиће богослужбеној музици особени уметнички статус и, штавише, независни уметнички ентитет. Ера Палеолога ће, поред рафинирано изведених ликовних и градитељских решења, као и високо стилизованог књижевног израза, и у домену црквеномузичког „благослојепија“ досегнути зенит. Читава плејада именом познатих композитора, међу којима је несумњиво најистакнутији Свети Јован Кукузел, новим поступцима обогатиће дотадашњи мелодијски корпус. Изузетан стваралачки потенцијал временом ће резултовати посве оригиналним музичким жанровима, технички и извођачки врло захтевним композицијама. У складу с актуелним теолошким струјањима, музичари су различитим средствима настојали да појање приближе апофатичкој доксологији, којој су, показало се, и саме речи постале недостатне. Из овакве тежње композитора да свечана богослужења учине што торжественијим развиће се специфичан музичко-естетски концепт познат под општим називом *калофонија* (гр. καλή φωνή – добар глас). Мелодија више није била тек потребни додатак молитвеном тексту, нити су се музичким језиком додатно потцртавале његове поруке. Поменути древни принцип, којег су се вековима уназад придржавали творци напева, важио је и даље за свакодневну певничку праксу. Но, у празничним приликама псалмодија која оставља утисак да краја нема, са или без речи, приближила се преображеном људском говору, достојном обраћању Богу. Дејство звука је, другим речима, превазишло важношћу семантички слој самих речи. Интервенције композитора у померању граница музичког израза проузроковале су промене и на плану традиционалног неумског писма. У бележењу богато украшених мелодијских линија, композитори су посегнули за тзв. *великим* – *хирономијским* знаковима. Ови упечатљиви неумски симболи, исписивани у рукописима црвеним мастилом, представљали су синоптички запис развијеног и ритмички често компликованог мелоса. Током богослужења пажњу појача је усмеравао протопсалт специфичним покретима прстију и шаке – „законом руке“ (гр. χεῖρός – рука, νόμος – закон). Да је псалмодија у златној ери Палеолога уистину досегла до другачијег и узвишенијег нивоа у односу на онај који је имала у претходним раздобљима, и да је добила истакнуто место у систему целокупне црквене уметности, сведоче, између осталог, све бројније ликовне представе појача. Њихово присуство налазимо и у зидном сликарству у задужбинама Светог краља Милутина, што посредно говори у прилог тези да актуелни токови ромејске псалмодије нису заобили средњовековну Србију. Премда у нашим рукописним ризицима нису остале сачуване појачке неумске књиге, ти примарни музички извори, управо зидно сликарство Милутинових задужбина пружа драгоцене увиде у изглед и раскошну одећу појача, као и хирономијске покрете њихових предводника. Приказ убрзаног развоја појачке уметности у доба Палеолога, уз осврт на корифеје међу ромејским мелодима и писарима, добиће у завршници рада визуелну потврду о томе да српски појци из времена краља Милутина нису заостајали за узвишеним узорима и да су, штавише, на нове тенденције спремно одговорили.

* **др Весна Пено**, научни саветник у Музиколошком институту САНУ. Дипломирала је на Катедри за музикологију Факултета музичке уметности и Катедри за српску књижевност с јужнословенским књижевностима Филолошког факултета у Београду; магистрирала је на Одсеку за музикологију Академије уметности у Новом Саду, а докторирала на Катедри за историју на Филозофском факултету у Београду. Током усавршавања у области византијске и поствизантијске музичке палеографије, теорије и праксе источноцрквеног појања и неумских рукописа била је стипендиста МНТ Републике Србије, Фондације државних стипендија Републике Грчке, „Александар Оназис“ фондације и Данског института „Елени Наку“ у Атини. Предавала је предмете: Црквено појање на Катедри за литургику Теолошког факултета, и Историју музике на Одсеку за музику на Академији лепих уметности и мултимедија у Београду. Оснивач је женског византијског хора „Света Касијана“, посвећеног извођењу напева из хиландарских неумских рукописа. Истраживачка интересовања усмерена су на православну црквену музику, музичку историографију, културне политике у српском друштву у новијој историји (XIX – XX век). Аутор је три самосталне и једне коауторске монографије: „Викентије Хиландарац. Из хиландарске појачке ризнице“ (2003), „Православно појање на Балкану на примерима грчке и српске традиције. Између Истока и Запада, еклисиологије и идеологије“ (2016), „Књига из које се поје“ (2019); Између уметности и живота (с др И. Весић 2017) и преко стотину научних студија.

Никола Лукић (Универзитет у Београду, Православи богословски факултет, Београд, Република Србија)*
nlukic@bfspc.bg.ac.rs

КУЛТ СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА: ЛИТУРГИЈСКО-ИСТОРИЈСКА АНАЛИЗА

Светитељски култ је по својој природи комплексан и вишеслојан феномен. Његов садржај читава се на историјској и богослужбеној равни са особеним развојем рецепције светитељског помена. Најиндикативнији показатељи таквог развоја су управо богослужбене књиге, које ће бити и непосредан извор нашег рада. У досадашњем научном интересовању везаном за светитељско прослављање краља Милутина посебну пажњу истраживача привукли су текстови житија док је за службу, према личном признању Томислава Јовановића, владало невелико занимање. У својој анализи служби Светом краљу Милутину Александар Наумов је приказао њихове основне текстуалне особености базирајући се на два најстарија позната рукописа, *Србљак* из манастира Хиландара (№ 479) са краја XV и почетка XVI века и *Србљак* из Грујићеве збирке Музеја Српске православне цркве (№ 91) са средине XVI века. Иако је препис *Србљака* Грујићеве збирке унеколико млађи, на крају службе стоји запис који недвосмислено сведочи да је препис текста сачиње са конволута, који могуће представља и најстарији тј. Данилов текст службе. Натпис гласи: *Ово нађосмо записано у свитку краља српског Стефана Уроша који је пети по Светом Симеону Немањи* (МСПЦ Грујић 91, л. 248 в.) Узимајући у обзир рад уважених претходника посебну пажњу обратићемо на литургијска указања и рубрике унутар поменутих рукописа и компаративно их представити у међусобном односу али и у доцнијој рецепцији у текстовима штампаних *Србљака*, закључно са 1861. годином. Постојање светитељског култа читава се и у присутности помена у простору литургијске године, те је у ту сврху неопходно констатовати садржаје Јеванђелистара и Апостола, Псалтира са последовањем, Минеја, Типика, Служабника, Месеослова и Поменика унутар српског рукописног предања. На основу прелиминарних истраживања можемо посведочити да се помен Светог краља Милутина може пратити тек на основу појединачних сведочанстава а не на основу општег правила које се континуирано спроводи, те је утолико значајније да се ти извори збирно представе. У историјској анализи представимо лик Светог краља Милутина у светлу српске историографије XVIII века и њеног односа према хагиолошком тексту штампаном у Римничком *србљаку* 1761. године. Укључивањем разнородних извора у садржај истраживања покушаћемо да представимо не само развојни пут светитељског култа Светог краља Милутина него и његову рецепцију у сложеним историјским токовима и не мање захтевним црквено-политичким околностима.

* **Никола Лукић**, мастер теологије. Асистент за предмет Савремено богослужбено предање и Историја српског богослужења (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет). Учествовао на више међународних научних скупова. Тежиште рада усмерено је на литургику и литургијско богословље.

Марија Васиљевић (Балканолошки институт САНУ, Београд, Република Србија)*
marija.vasiljevic@bi.sanu.ac.rs

СВЕТИ КРАЉ МИЛУТИН: ЗАШТИТНИК СВИХ СРПСКИХ И БУГАРСКИХ ЗЕМАЉА

Краљ Стефан Урош II Милутин (1282-1321) уврштен је међу светитеље убрзо након своје смрти. Међутим, тек у последњој четвртини XIV века, српски патријарх Данило III је саставио текстове неопходне за литургијски помен - службу и синаксарску хагиографију. У овим текстовима молитвено се обратио светитељу да спаси свој народ од „безбожних Агарена“ и да помогне српском владару у биткама, како би му донео победу. Ове молбе су одражавале страх од Османлија који је растао, што је заузврат повећавало потребу за светитељевом заштитом. Ратови против Османлија вероватно су изнудили пренос моштију краља Милутина из Манастира Бањска у оближњи град Трепчу, највероватније у последњој деценији XIV века (пре 1402). Након тога, мошти су пренете у Софију, вероватно средином XV века (пре 1469).

Неки од истакнутих писаца друге половине XV и XVI века: Владислав Граматик, Свештеник Пеја, Матеј Граматик, и Стефан Герлах, поменули су присуство Светог краља у Софији. Подједнако је важно и полагање моштију у главну градску цркву: прво је то била црква Светог Ђорђа, потом Светих Архангела, а касније црква Великомученице Марине. Штавише, литургијски текстови су прилагођени за поштовање у Софији. У тим преписима се каже да је краљ Милутин звезда која осветљава „све српске и бугарске земље“. На тај начин је, ослањајући се на позносредњовековну традицију, култ постао важна одлика духовног живота у Софији.

Поштовање краља Милутина још једном показује да помен сваког светитеља одражава универзалне и ванвременске идеале са савременим погледима на свет и културне, друштвене и политичке околности. Стога је, помен Светог краља, дао смисао стварностима живота, обележеним османским присуством и влашћу на Централном Балкану у XV и XVI веку.

* **др Марија Васиљевић**, научни сарадник Балканолошког института САНУ. Основне, мастер и докторске студије завршила је на Одељењу за историју на Филозофском факултету, Универзитета у Београду. На теоретском нивоу, њена истраживачка интересовања укључују студије колективног памћења, културну историју и историју идеја. Концепте и методологије које потичу из ових истраживачких области, она примењује на проучавању култа светих, средњовековне и нововековне историографије и дипломатике. Године 2021. објавила је књигу *Култови светих на централном Балкану у време османских освајања (Cults of Saints in the Central Balkans at the Time of the Ottoman Conquests)*.

Алекс Родригез Суарез (Независни истраживач, Барселона, Шпанија)*
argyrus1028@hotmail.com

РЕЛИГИЈСКИ ЗВУЧНИ ПЕЈСАЖ РАНОГ ДОБА ПАЛЕОЛОГА: КАКО ЈЕ ЗАИСТА БИЛО?

До 1204. године, Византинци су се често позивали на литургију ударајући у клепало. Реч је о издуженом инструменту, комаду дрвета који се ударао дрвеним чекићем. Писани извори, међутим, указују на то да је византијска употреба звона у верске сврхе започета у XII веку. Увођење црквених звона било је подстакнуто крсташким освајањем Цариграда и великих делова византијске територије. Могуће је, да је кула-звоник била додата Светој Софији у Цариграду током периода владавине Латина (1204-1261). С друге стране, мало је вероватно да су све цркве и манастири, смештени на територијама које је освојила крсташка војска, добили звона. Значајније је да, када су Византинци 1261. године обновили Цариград, нису одбацили њихову употребу. Овај догађај сугерише да су црквене власти прихватиле нову праксу, кључну фазу у византијском усвајању звоњаве, која је највероватније промовисала њено ширење кроз Царство. У ствари, у секундарној библиографији се претпоставља да је звоњава постала главно средство окупљања заједнице током периода Палеолога; клепала су једва поменута. У овој претпоставци, изградња црквених кула вероватно је имала значајну улогу. Нажалост, оскудни доступни докази, не допуштају много нагађања. Стога, питање које се овде поставља је: Како је религијски звучни пејсаж доживљаван од стране становништва византијског Царства и политике Балкана током првих деценија владавине Палеолога?

У овом раду ће бити речи о религијском звучном пејсажу православних заједница на Балкану, од поновног византијског освајања Цариграда, до смрти српског краља Милутина (1282-1321). Развој који се догодио у овом периоду пресудан је за разумевање формирања религиозног звучног пејсажа који је био еклектичан, будући да се употреба традиционалних клепала није одбацила. Оба инструмента, црквена звона и клепала и даље су била у употреби. Изнете чињенице представљају спој писаних извора и примера материјалне културе. Прве ће садржати неколико референци из византијских и српских извора, а друге ће обухватити три звона изливена у XIII и раном XIV веку. Ови артефакти помажу нам да визуализујемо врсту црквених звона која су се користила на Балкану током владавине краља Милутина. Циљ рада је да пружи што ширу слику религиозног звучног пејсажа из раног доба Палеолога и да истакне значајну трансформацију коју је претрпео у овом периоду.

* др Алекс Родригез Суарез, одрастао је у Барселони, Шпанија. Године 2006. преселио се у Лондон и започео мастер студије на Универзитету у Лондону, Ројал Холовеј, касноантичке и византијске. Докторирао је на Кингс Колеџу, лондонском Центру за Хеленистичке студије; његова теза била је насловљена „Западно присуство у Византијском царству за време владавине Алексија I и Јована II Комнина“. Радио је у Националној галерији портрета од 2007. године где је обављао стручна вођења, усавршавајући се за присутност грчког и римског утицаја на бројним изложеним сликама. Још једно од његових главних интересовања је царски портрет и његове промене кроз време.

Пасхалис Андрудис (Аристотелов универзитет у Солуну, Грчка)*
archaio22@gmail.com, pandroudis@hist.auth.gr

АРХИТЕКТОНСКИ ПРОГРАМ КРАЉА МИЛУТИНА У МАНАСТИРУ ХИЛАНДАР НА СВЕТОЈ ГОРИ

Рад има за циљ представљање различитих аспеката градитељске делатности краља Милутина у манастиру Хиландар на Светој Гори. Током владавине српског владара, Манастир Хиландар уживао је просперитет и био је још једном обновљен. Његовим покровитељством и опсежној градитељској делатности коју је предузео унутар и изван овог атонског манастирског комплекса, Милутин се може сматрати новим ктитором. Његов градитељски програм у оквиру манастира обухвата проширење утврђених зидина, подизање новог католикона (на месту старијег из времена Светог Симеона и Саве) и изградњу нове трпезарије. Можемо такође уврстити и доградњу два спрата манастирском пиргу Светог Саве, као и подизање неких нових здања изванманастирских зидина, попут двоспратног гробног параклиса и задивљујућег „Кавалировог“ пирга (такође познатог и као „пирг краља Милутина“). Архитектонске и декоративне одлике горе поменутих Милутинових грађевина су по типологији и аспектима византијске. Када је реч о католикону, његова конструкција и декорација откривају цариградску градитељску праксу.

* **др Пасхалис Андрудис**, доцент; објавио је многе научне о средњовековној уметности и археологији, средњовековној архитектури, војној архитектури, примењеној уметности, црквеној архитектури, византијској уметности и архитектури, исламској и османској уметности и архитектури, византијској и западној хералдици, симболизму двоглавих орлова код Селцука, византијској и западној култури. Учествовао је са радовима различите тематике, на 110 научних грчких и међународних конгреса. У кратком периоду радио је у Византолошким одељењима грчке археолошке службе на Светој Гори, Козанима, Лариси, Митилинију, Еубоји. Радио је као теренски супервизор рестаураторских радова на многим археолошким налазиштима. Штавише, урадио је студије конзервације и рестаурације за 75 споменика свих периода и врста (рановизантијске, византијске, османске, поствизантијске базилике, комплекси, дворови, цркве, џамије, сахат-куле, медресе, маузолеји итд.) широм Грчке.

Дејан С. Радисављевић (Универзитет у Београду, Филозофски Факултет, Република Србија)*
dejanradisavljevicanthro@gmail.com

ИСТОРИЈА, АРХЕОЛОГИЈА, САКРАЛНА АРХИТЕКТУРА И ТРАДИЦИЈА КРУШЕВАЧКЕ ОБЛАСТИ У ВРЕМЕ КРАЉА МИЛУТИНА

Период владавине краља Милутина представља велику прекретницу у историји српске државе и народа, манифестовану кроз обимну градитељску делатност, ширење територија ка југу Балканског полуострва, али и кроз процват литерарне активности. До сада, истраживачи су у великој мери били фокусирани на јужне области државе овог истакнутог владара, док су северне области, са изузетком Браничева, по нашем мишљењу, остале примарне у свеобухватним научним интересима. Крушевачка област не представља изузетак у овом контексту. Нажалост, постоји само један историјски извор који указује на директно присуство краља Милутина на овој територији. У историјском извору забележен је сусрет краља Милутина и његовог брата краља Драгутина у селу Мачковци (данас село Мачковац, 8 км западно од Крушевца), пре доношења одлуке о нападу на државе Дрмана и Куделина, господара области Ждрела и Браничева, 1292. године. Недавно откриће надгробног споменика у селу Здравине код Крушевца, пружа нове увиде у културне и историјске околности ове области, будући да надгробна плоча датира из исте године. Недостатак примарног историјског материјала, заједно са спорадичним археолошким налазима из истог периода, употпуњен је народном традицијом. Одређени број топонима и сакралних споменика су у директној вези са краљем Милутином, што није била уобичајена одлика традиције Крушевачке области, где су кнез Лазар, кнегиња Милица и косовски јунаци главни протагонисти. Једнобродна црква Светог Јована Крститеља, у селу Орашје код Варварина, у овом случају је изузетак. Према забележеној локалној традицији, подизање цркве могло би се датовати у последњу годину Милутинове владавине. Анализом архитектуре овог сакралног споменика, покушаћемо да одговоримо на питања која се тичу времена његовог настанка. Важно је нагласити да локална традиција везује Милутиново рођење са селом Милутиновац у области Левач. Међутим, обнављање оближњег касноантичког и рановизантијског утврђеног насеља, у налазишту Градиште код Доњег Дубича, не везује се за краља Милутина већ за његовог оца краља Уроша I.

Мада су понекад непотпуне, верујемо, да ће представљене чињенице из историје, археологије, сакралне архитектуре и традиције крушевачке области, допунити наше знање о периоду владавине краља Милутина, засигурно једног од најзначајнијих владара средњовековне Србије.

* **Дејан С. Радисављевић**, мастер археолог; дипломирани етнолог и антрополог. Докторанд на Одељењу за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду. Објавио до сада дванаест научних радова који се ближе тичу средњовековне археологије, архитектуре и историје Србије, са посебним освртом на територију данашњег Расинског округа. Учесник неколико научних скупова.

Драгана Лазаревић (Кардиф универзитет, Европски институт за ранословенске студије, Уједињено Краљевство)*
lazarevic.dragana@gmail.com

МОЋ НАСЛЕЂА: СПОРНО АРХИТЕКТОНСКО И АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ КАО СРЕДСТВО СТВАРАЊА ИДЕНТИТЕТА

За већину људи, појам „наслеђа“, како се Пекам залагао, има два значења. Прво се углавном везује за туризам и локалитете од историјске важности, који су очувани за будуће генерације. Друго значење, традиционално усвојено кроз националне образовне системе, дефинише наслеђе као скуп заједничких вредности и колективних сећања нације, које захтева одржавање и управљање од стране одговарајућих институција. Историчари и политиколози су те заједничке вредности и колективна сећања назвали једном од основних компонената дефиниције национализма. Даља проучавања национализма открила су да се продукција и одржавање националног јединства чврсто ослањају на политичке способности државних институција, које се, међутим, ослањају на ангазоване академске интерпретације материјалне баштине. Археолошко наслеђе и посебно остаци монументалних архитектонских здања, како је тврдио Хобсбом, тако постају незаменљива компонента модерног процеса „идентитетског инжењеринга“. Новији истраживачи покушали су да разликују методе приказивања националних историја кроз интерпретацију постојећег наслеђа и избора бриге о наслеђу заснованом на писаним изворима. Технички принципи заштите, који укључују конзервацију и реконструкцију, често су иза политичких принципа који их воде. Овај рад се залаже за то да су ова два аспекта очувања наслеђа нераздвојна. Као такав, тежи да успостави оперативне теоријске моделе који усмеравају процесе доношења одлука приликом управљања баштином. Потом, рад се залаже да креирање националних наратива и идентитетског инжењеринга не могу бити спроведени без (зло)употребе наслеђа (макар) у одређеној мери. Приказани модели анализирају факторе који утичу на мере заштите наслеђа, посматрајући индикативне студије случаја из земаља основаних након распада Југославије. Нарочито, покушај десрбизације преживелих средњовековних споменика на територијама изван тренутних административних граница Србије, кроз процес усиљене акултурације, дубоко је забрињавајућ, будући да отвара пут за наставак политичких и етничких конфликта. Коначно, рад преиспитује неке од основних дефиниција архитектонских и уметничких стилова који су коришћени у претходним анализама српског средњовековног наслеђа и који се тренутно ре-интерпретирају у оквиру целокупног ревизионистичког приступа проучавања региона. Рад указује на дезинтегративне тенденције које су промовисали претежно западни научници кроз њихову интерпретацију српске средњовековне архитектуре XIII и XIV века (*Рашки стил* раних владара династије Немањића и *Вардарски стил* краља Милутина) и на контрадикиције које произилазе из њиховог приписивања стилова овим етничким групама које у то време нису постојале.

* **др Драгана Лазаревић**, истраживач, Истражује политику културног наслеђа, прецизније моделима (зло)употребе културног наслеђа у име остваривања политичких циљева. Уже специјализирана за теоријске моделе који одређују начине на који се манипулише непокретним културним добрима у сврху идентитетског инжењеринга.

Елијас Петру (Универзитет у Калифорнији, Ервајн, САД)*
epetrou@uci.edu

КСЕНОН КРАЉА СТЕФАНА УРОША II МИЛУТИНА: ЦАРСКА ШКОЛА У ЦАРИГРАДУ XV ВЕКА

Византијско царство је у XV веку било у сенци своје претходне славе. Углавном ограничена иза цариградских зидина, држава Палеолога се борила да опстане, тражећи помоћ са Запада. Индиректна последица овог политичког и верског приступа била је увођење италијанских интелектуалних кругова у класичну грчку књижевност и образовање. Као резултат тога, многи италијански хуманисти проучавали су грчки језик и културу, чак су се преселили у византијску престоницу како би пронашли одговарајуће учитеље. Један од најважнијих центара ове последње византијске, интелектуалне ренесансе у Цариграду, био је ксенон краља. Специфичан ксенон је ништа друго но онај исти ксенон који је српски краљ Стефан Урош II Милутин основао у северозападном делу византијске престонице, скоро 150 година раније. Од времена оснивања, у близини Манастира Светог Јована у Петри, ксенон је играо значајну улогу у интелектуалној и културној сцени Цариграда. Од оснивања свратишта за путнике, болнице и скрипторијума, до постојања књиговезачке радионице и царске школе, ксенон је постао вероватно најзначајнија установа током последњих деценија византијског Царства. Бројни значајни научници, учитељи и писари су проучавали, предавали и копирали вредне рукописе у његовим просторијама. Мада је Цариград утицао на владавину и доба краља Милутина, ксенон указује на формирање „двосмерне“ интелектуалне размене, почевши од почетка XIII века и настављајући се и након пада Царства, 1453. године. Где и због чега је основан ксенон? Ко би се могао довести у везу са њим? Шта се догодило са ксеноном након пада и пустошења Цариграда 1453. године? У раду ће бити речи о успостављању и развоју ксенона у Цариграду, његовом географском и интелектуалном идентитету кроз различите изворе и протагонисте који су били активни у његовим просторијама.

* **др Елиас Петру**, истраживач сарадник на пројекту *Thesaurus Linguae Graecae* на Универзитету у Калифорнији, Ервајн. У августу 2017. године, докторирао је византијску историју на Универзитету у Јањини, у Грчкој. Истраживао је византијске рукописе у Ватиканској библиотеци, Библиотеци Марчана и Националној библиотеци Аустрије. Пре именовања на пројекту (TLG) радио је као сарадник истраживач у Институту за византијске и модерне грчке студије при Универзитету у Бечу. Његово истраживање усредсређено је на византијске рукописе различитих колекција, посебно појачке рукописе и нотне записе у Византији.

Серена Ачаи (Универзитет у Фиренци, Одељење за архитектуру, Италија)*
serena.acciai@unifi.it

***ДВЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ТВРЂАВЕ НА СУПРОТНИМ СТРАНАМА ЈАДРАНСКОГ МОРА:
ТВРЂАВА НОВО БРДО И КАСТЕЛ ДЕЛ МОНТЕ У КОМПАРАТИВНОЈ АНАЛИЗИ***

Овај рад има за циљ пручавање сличности између тврђаве Ново Брдо у Приштини у Србији (изграђен током раних година владавине српског краља Стефана Уроша II Милутина, 1282-1321) и Кастела дел Монте у Апулији у Јужној Италији (изграђен од стране цара Фридриха II, око средине XIII века), превазилазећи уобичајене фигуративне аналогije. Сличности леже у положајима оба утврђења на врху брда. Не постоје други случајеви као што је тип тврђаве Ново Брдо на Централном Балкану, или у византијским областима данашње Грчке. Тврђава у близини Приштине, представља једину познату грађевину ове врсте у српским средњовековним земљама. Вероватно је да су трговина и културне размене XIII века такође могле да укључе и веште раднике. Проф. М. Васић потврдио је да су Ново Брдо изградили Дубровчани у средњем веку, а могуће је да су дубровачки градитељи прелазили Јадранско море како би радили у Јужној Италији, и обрнуто. Ово мишљење могло би објаснити сличности здања Горњег града Новог Брда и чувеног Кастела дел Монте. Марко Поповић извештава да су везе између Котора „града српског краља“ и градова Јужне Италије добро познате. Међу првим становницима Новог Брда били су которски трговци који су несумњиво чинили важну везу између новооснованог града и приморских крајева Јужне Италије и Медитерана уопште. Стога се, чини прикладним истражити да ли су сличне функције такође могле утицати на планиметријски распоред ових сличних тврђава. Кастел де Монте је увек био под велом мистерије. Ова величанствена грађевина, усред ничега, и стратешки небитна, никада није завршена, али њена величина, упадљива симетрија и чудесни рад у мермеру, воде ка многим врстама претпоставки. Недавна, новија студија (G. Fallacara, U. Occhinegro: 2012) била је у вези са употребом воде у октогоналној грађевини, претпостављајући да је Кастел дел Монте можда био амам за цара. У ствари, Поповић потврђује да су парно купатило у тврђави Ново Брдо направили мајстори који су за свој модел искористили слична решења из Апулије.

* **др Серена Ачаи**, ванредни професор (Универзитет у Фиренци; Универзитет „Федерико II“ у Напуљу). Архитекта је са истраживачким и наставним искуством у мултикултуралном наслеђу Медитерана. Њен рад се углавном фокусира на градњу, перцепцију и представљање културних идентитета кроз архитектуру. Докторирала је (summa cum laude) архитектонски дизајн на Универзитету у Фиренци, са дисертацијом на тему: „Византија, Цариград, Истанбул: фрагменти издашних идеја: студија случаја Седад Хаки Елдем“. Од тада је наставила са радом на овај начин у Институту за националну историју уметности у Паризу и као истраживач на Универзитету у Фиренци. Излагала је на националним и међународним конференцијама; одржала је предавања на неколико универзитета, укључујући Фиренцу, Милано, Венецију, Лугано, Мендризио и Истанбул. Од 2012. године ради као самостални архитекта. Аутор је прве икада објављене монографије у Италији о Седаду Хаки Елдему 2018. године (Седад Хаки Елдем, Аристократски архитекта и још много тога). У 2018. години такође је објавила е-књигу која описује њене пројекте за Мугело Долину у Тоскани (Tra I Castagni dell'appennino, Three Projects for Mugello), са предговором о историјској еволуцији зидних пејзажа Мугела. Тренутно има заказано предавање за теорију архитектонског дизајна на Универзитету у Фиренци и Универзитету Федерико II у Напуљу.

Александра Давидов Темерински (Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, Република Србија) *
aleksandra.davidov@heritage.gov.rs ; aleks8@eunet.rs

О МЕСТУ ГРАЧАНИЦЕ У ПОЗНОВИЗАНТИЈСКОЈ АРХИТЕКТУРИ, ЈОШ ЈЕДАНПУТ

Када је 1919. године Габријел Мије увео термин српско-византијска школа, нехотично је одредио правац дугогодишњих научних дискусија о архитектонском стилу средњовековних цркава обухваћених наведеним термином. Аутори су се опредељивали за истицање једне или друге стране: српске или византијске, не поричући, ипак, очигледно преимућство ове друге. После читавог столећа током којег су настали бројни радови, који се односе на поједине споменике поменуте групе, на више њих, или их се дотичу у оквиру ширих разматрања, запажа се да је припадност византијском и/или српском свету свакако превасходно научно питање, али да одговори на њега зависе делом од идеолошког, па чак и филозофског становишта аутора, у зависности од његовог односа према општем и посебном приликом тумачења одређене архитектонске целине. Парадигму наведене појаве представљају интерпретације цркве манастира Грачанице. Поједини истраживачи у српској историографији потенцирали су њене елементе локалне традиције, карактеристичне за претходну епоху рашких споменика, посебно тзв. коцкасте табуре купола, и распоред простора, препознатљив на хоризонталном плану. На другој страни, Слободан Ђурчић, недавно преминули професор на универзитету у Принстону, који је монографски темељно истражио овај споменик, препознао је Грачаницу још пре четири и по деценије као врхунско дело позновизантијског градитељства. Иако наизглед врло блиски, ова два приступа суштински се разликују, будући да се тичу начина на који се тумачи разлика између елемената националног и наднационалног у делу, попут грачаничке цркве, остварене од стране грчких, одн. византијских градитеља. Обележавања јубилеја – седам столећа од завршетка епохе краља Милутина – што је и повод за одржавање овог научног скупа, чини се добрим тренутком за још једно преиспитивање стилске припадности Грачанице, последње ктиторије краља Милутина, завршене у години његове смрти 1321, чиме она представља и коначницу међу његовим бројним и географски широко разасутим задужбинама, изведеним током прве две деценије XIV века. Ова тема се чини још прикладнијом с обзиром на назив научног скупа: „Краљ Милутин и доба Палеолога“. Интерпретација ове цркве као архитектонски најуспелијег примера позновизантијске петокуполне грађевине украшене једнако вредним зидним сликарством ни на који начин не доводи у питање њену припадност српском наслеђу. Јер, Грачаница је саграђена на територији српске средњовековне државе као задужбина српског краља, једно од епископских седишта националне аутокефалне цркве, уз високо вероватне захтеве наручиоца и његових образованих црквених саветника у погледу изгледа грађевине и програма њене сликане декорације. Ипак, реч је позновизантијској петокуполној цркви основе уписаног крста, изведеној каменом и опеком, укупног изгледа и начина зидања дотада непознатим у српској традицији. Претходе јој једва пар година млађе Богородица Љевишка у Призрену и Старо Нагоричино, чија је архитектура, међутим, значајно условљена њиховом изградњом на остацима старијих византијских базилика. С обзиром на новија истраживања позновизантијске епохе, као и на неке нове погледе на византијску архитектуру, уз историографски преглед радова којима је тумачена Грачаница, циљ овог прилога биће преиспитивање могућности за нове, мале помаке у сагледавању ове јединствене грађевине.

* **Александра Давидов Темерински**, историчар уметности-конзерватор, саветник. Запослена у Републичком заводу за заштиту споменика културе. Објавила више радова у земљи и иностранству, учествовала на више научних и стручних скупова у земљи и иностранству. Аутор изложби: "Byzance encore vivante. La palette d'or de Dičo Zograf. Les icônes de l'église cathédrale de la Sainte Trinité à Vranje, Chapelle de la Sorbonne, Paris, 12. Décembre 2002 – 25 Janvier 2003" ; „Липљан у средњем веку. Властоска црква у граду. Црква Ваведења Богородице у Липљану, Народни музеј у Београду, 6. новембар – 7. децембар 2014“; „Кад је Србија била свет: сјај дворске уметности у доба краља Милутина, Манастир Грачаница. Осам столећа од настанка (1321-2021) (изложба у припреми, чије је одржавање предвиђено у Галерији САНУ, децембра 2022)“.

Светлана Владиславовна Маљцева (Државни Универзитет у Санкт Петербургу, Руска Федерација)*
sm@resava.ru

***ГРАЧАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ВИЗАНТИЈСКЕ ЦРКВЕ У
АРХИТЕКТУРИ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ И СТАРЕ РУСИЈЕ***

Много векова, у средњовековној Србији и Старој Русији, византијски прототипи су се асимиловали и обрађивали у складу са локалним условима и потребама. Неретко су резултати тих позајмица били међусобно слични, што је изродило хипотезе о утицају једне словенске традиције на другу. У оба случаја, други страни утицаји су такође играли значајну улогу. Многи аспекти паралелног развоја и везе између ове две гране средњовековне источнoхришћанске културе, остају нејасни. Међутим, разумевање природе њихових сличности и разлика, омогућило би нам да јасније сагледамо јединственост њиховог развоја. У раду ће бити анализиране ове појаве, на примеру најупечатљивијег и последњег ктиторског подухвата, задужбине краља Стефана Уроша II Милутина (1282-1321), цркве Успења Богородичиног у Грачаници. У радовима српских историчара архитектуре, посебно В. Кораћа и С. Ђурчића, јасно се показује да се многе архитектонске традиције из времена српског краља Милутина, осврћу на конкретне, значајне примере из периода владавине византијског цара Андроника II (1282-1328). Реч је о црквама које су подигнуте крајем XIII века до прве четвртине XIV века у Солуну: Света Катарина, Свети Пантелејмон, Свети Апостоли и католикон Влатадона. Међутим, природа ових примера и методе њихове интерпретације на српском тлу, већ се у почетној фази нешто разликују. У том контексту, релевантан је и проблем мајстора који су градили по Милутиновим наредбама и релевантане су специфичности његових планова. Рад се фокусира на анализу архитектонских особености споменика Грачаница, које га издвајају од групе других цркава у Солуну. Покушали смо да објаснимо порекло ове врсте специфичности, која, штавише, проналази изненађујуће паралеле у логици варијетета византијских образаца у московској архитектури XIV до прве трећине XV века. Препознавање сличних појава у историји архитектуре јужних и источних Словена фасцинира још више када постане очигледно да се, због неподударности у хронологији и присуства значајних разлика у формама конструктивне имплементације споменика, уочене сличности не могу објаснити директним утицајима на нивоу одређених примера и мајстора.

* др Светлана Владиславовна Маљцева ванредни професор Државног универзитета у Санкт Петербургу. Виши истраживач је у Истраживачком институту за теорију и историју архитектуре и урбанизма (огранак Централног института за истраживање и дизајн, Министарства грађевине, Руске Федерације).

Велимир Матановић (Градски музеј у Косовској Митровици, Република Србија)
matanovickm@mts.rs*

СТИЛСКЕ ОДЛИКЕ И ГЕНЕЗА РОМАНСКЕ УМЕТНОСТИ МАНАСТИРА БАЊСКА

Предмет истраживања је појава форме и стила романске архитектуре и њене декоративне пластике у средњовековној Србији, тј. историјски услови њиховог настајања и развоја, карактеристика архитектонске концепције скулпторских форми и утврђивање стилских облика. У раду ће бити анализирана свеобухватно анализа архитектонског простора, обрада фасада, композиције и орнаментике портала и прозорских отвора манастира Бањске. Акцент у раду је проналажење посредних споменичких веза и формалних примера који указују на могуће утицаје из других (осим Јужне Италије) европских простора. Рад указује на значај манастира Бањска у оквиру европске историје уметности.

* **др Велимир Матановић**, стручни консултант и гостујући професор Међународног културног центра у Кракову (Пољска) . Завршио је студије историје уметности на Филозофском факултету Јагелонског универзитета у Кракову, док је у Централном институту за историју уметности у Минхену (Zentralinstitut für Kunstgeschichte) био на усавршавању где се бавио проучавањем средњовековне уметности централне и источне Европе. Био је стални сарадњик Завода за конзервацију споменика у Варшави. Сарађивао је на изради научно историјске документације и историјско-урбанистичких студија Кракова, Варшаве и Гдањска. Радио је на Факултету за конзервацију и рестаурацију на Цетињу, потом у Општинском музеју у Косовској Митровици. Докторирао је на Архитектонском факултету Универзитета у Београду.

Сњежана Орловић (Самостални уметник/независни истраживач, Београд, Република Србија)*
snjezanaorlovic@gmail.com

МАНАСТИР КРУПА, ЗАДУЖБИНА КРАЉА МИЛУТИНА

Манастир Крупа припада Епархији далматинској и најстарији је активни православни манастир на простору данашње Хрватске. Како се наводи у записима насталим у неколико прошлих вијекова, овај манастир основали су 1317. године, уз помоћ краља Милутина, монаси из Босанске Крупе, чији се манастир налазио близу ушћа ријеке Крупе у Врбас, а који су се доселили овдје. Да ово највјероватније није само легенда говоре нам историјске и политичке прилике на овом подручју. У до тада ненасељене крајеве, за вријеме бана Младена Шубића, крајем XIII вијека, почели су се досељавати Срби. До већих сеоба, према старим писцима, дошло је и 1305. године, а касније их је било све више, нарочито онда када је сјеверна Далмација у другој половини XIV вијека ушла у састав државе босанског бана, а затим краља Твртка, православног владара. Ово подручје је било од велике важности за Немањиће и подручје на које је српска држава вршила утицај. Пажњу и материјалну помоћ манастиру Крупи, дали су и српски владари. Стефан Дечански је довршио манастир и даровао га земљама и другим прилозима који су били потребни за његово уздржавање, а у вријеме владавине цара Душана манастир је обновљен. Када су Турци завладали Далмацијом потврдили су крупским монасима право на уживање поменутих земаља. Свој допринос његовој обнови дали су и српски деспоти Бранковићи из Срема, Ђорђе и Јован са мајком Ангелином који су 1494. године дали манастиру „грамату“. Година 1502. биће почетак вишевијековног страдања, али и низа обнова. Када је дошло до обнове Пећке патријаршије, она је успјела да под своје окриље окупи све Србе, а тада долази до процвата умјетничке активности. Манастирска црква је фрескописана, а за иконостас су поручене веома вриједне иконе. Црква данас има основу развијеног уписаног крста са куполом на пандантифима, које носе полуобличасти сводови. У XVIII и XIX вијеку дошло је до неколико битних грађевинских подухвата, олтарски простор је порушен, на западу је дозидана припра, а тада је уобличен и читав манастирски комплекс.

* **Сњежана Орловић**, независни истраживач. Студије историје умјетности завршила је на Филозофском факултету у Београду 2005. године. Од 2007. до 2012. године радила је у Галерији Феникс у Београду као организатор галеријских активности и реализатор програма галерије. У статусу самосталног умјетника је од 2010. године. Аутор је шест књига (*Манастир Крупа*, 2008; *Манастир Драговић*, 2009; *Манастир Гомирје* 2011; *Манастир Пресвете Богородице Тројеручице*, 2017; *Православна Епархија горњокарловачка – Шематизам*, 2017; *Манастири Медак и Комоговина први црквени центри Епархије горњокарловачке*, 2021) и преко педесет научних студија и чланака (у: *Зборнику о Србима у Хрватској*, *Зборнику Матице српске за ликовне уметности*, *Српској енциклопедији*, *Српском Биографском речнику*, *Гласнику друштва конзерватора Србије*, *Србско-далматинском магазину*, *Зборнику радова Грађански рат у Хрватској 1991–1995*, *часопису Ликовни живот*, *Гласнику СПЦ*, *часописима Горњокарловачке и Далматинске епархије и бројним каталозима*). Излагала је на три научна скупа (Београд, Загреб, Нови Сад) с темама из црквене историје и умјетности Срба на простору данашње Хрватске. Коаутор је изложбе *Седм векова манастира Крупе*, 2017. (Нови Сад, Суботица, Грачаница, Косовска Митровица, Загреб). Од 2011. године до данас сарађује на организацији изложбе *Крајишки ликовни салон*. Аутор је емисија у продукцији ТВ Храм: „О светосавској светињи“, „Култ Светог Саве и утицај на српску уметност“, циклус од 30 емисија о црквеној умјетности - „Орнамент“, а тренутно ради на серијалу „Заволех лепоту дома твога“.

Дубравка Прерадовић (независни истраживач, Лион, Француска)*
dubravka.preradovic@gmail.com

ДОПРИНОС ГАБРИЈЕЛА МИЈЕА У ИСТРАЖИВАЊУ ЗАДУЖБИНА КРАЉА МИЛУТИНА

Габријел Мије (1867-1953), оснивач и први професор катедре за изучавање византијске уметности и хришћанске археологије при Практичној школи високих студија у Паризу, је као ретко који истраживач био подједнако посвећен теренском и кабинетском раду. Међу бројне заслуге овог знаменитог француског византолога убраја се и пионирско истраживање сликарства епохе Палеолога, до Мијеа готово у потпуности занемарено у истраживањима византијске уметности. Након вишегодишњег изучавања споменика у Мистри, на Светој Гори и у Трапезунту Габријел Мије се 1906. године први пут непосредно сусрео са српским средњовековним споменицима. Првенствена намера му је била да употпуни слику о уметности из времена након обнове Византијског царства. Стога се он том приликом са посебном пажњом посветио изучавању Грачанице и Старог Нагоричина, где је открио и натпис са именом сликара, као и цркви Светог Никите у селу Чучеру. Резултати до којих је дошао током, те прве научне мисије посвећене српским споменицима, у значајној мери су употпунили његову енциклопедијску студију о иконографији јеванђеља. Плод тих истраживања је и студија о старој српској архитектури у којој је француски истраживач установио поделу на три стилске групе, односно школе, где је Милутиновим задужбинама посвећена значајна пажња. Француски истраживач се теренском истраживању српске средњовековне архитектуре и сликарства посветио у још четири наврата, између 1924. и 1935. године. Године 1927. истраживао је искључиво Грачаницу и Старо Нагоричино. Овим споменицима се вратио 1934. године, када је још једанпут истраживао и цркву Светог Никите у којој је тада открио натпис са именима сликара. Током тих истраживања настао је и немали број снимака, део значајне колекције која данас носи име свог оснивача (Фототека Габријел Мије), као и цртежа фресака које је извела Габријелова супруга и сарадница Софи Мије, који су важна документација о овим споменицима. Својим вишедеценијским истраживањима српске средњовековне уметности, Габријел Мије је у значајној мери допринео бољем познавању и разумевању како старе српске архитектуре тако и сликарства. Задужбине краља Милутина имале су у тим истраживањима посебно место и намера нам је да овом приликом покажемо и валоризујемо допринос Габријела Мијеа у њиховом проучавању.

* **др Дубравка Прерадовић** је историчар уметности. Дипломирала је и магистрирала у Београду, а докторирала на Универзитету у Удинама и Практичној школи високих студија у Паризу. Првенствено се бави истраживањем култова и реликвија у Византији и словенским земљама у раном средњем веку, српском средњовековном архитектуром и скулптуром, а један део њених истраживања је посвећен историји средњовековних студија у Србији и у Француској на прелазу из XIX у XX век. Дуже од деценије је радила у Народном музеју у Београду, као кустос у средњовековном одељењу, а одавно живи у Лиону у Француској где ради као независни истраживач. Члан је одбора за историју уметности САНУ, француског комитета за византијске студије, а за период 2020-2022 изабрана је члана жирија Европа ностре за доделу награде European Heritage Awards/Europa Nostra Awards за истраживања у области културног наслеђа. Аутор је већег броја научних радова које објављује на четири језика. Њен последњи пројекат је био посвећен Габријелу Мијеу, знаменитом француском византологу, који је пре једног века објавио темељну студију о старој српској архитектури и тим поводом је септембра месеца 2019. године у Галерији науке и технике САНУ приредила изложбу „Габријел Мије и истраживања старе српске архитектуре“, а на исту тему је уредила и зборник радова. Тренутно ради на првој научној монографији посвећеној светим Ермилу и Стратонику, мање познатим београдским ранохришћанским мученицима.

Асну-Билбан Јалџин (Универзитет у Истанбулу, Факултет класичних наука, Турска)*
yalcinab@istanbul.edu.tr

**ТРАДИЦИЈА И ИНОВАЦИЈА ДЕКОРАЦИЈЕ ПОЗНИХ ПАЛЕОЛОГА:
СЛУЧАЈ ХОРЕ/КАРИЈЕ ЦАМИЈЕ**

Као што је добро познато, декорација Карије џамије је доста проучавана због њеног фигуралног програма. Са друге стране, мање пажње посвећено је архитектонским оквирима сцена како мозаика, тако и фресака.

У складу са његовом гробном наменом, у параклису доминирају свцене Страшног суда и Силаска у Ад у конхи апсиде. У јединој куполи у капели приказани су анђели изнад прозора, одвојени ребрима украшеним елегантним и апстрактним, али натуралистички формулисаним флоралним мотивима. Избор нежних боја, са лаким, али и одлучним потезима четке, понекад са белим потезима који наглашавају светлост, указују на висок квалитет технике и извођења. Међутим, мотиви који су вредни наше пажње су они изведени на нов и иновативан начин.

Поред ових мотива уобичајене су имитације мермерних плоча у нижем појасу зидова. Ово је веома чест тип декорације, из ранијих времена, који је постављан по узору на праве мермерне плоче наоса и нартекса.

Овај рад ће проучити иконографију и извођење ових мотива, њихову везу унутар саме грађевине и везу са другим примерима из истог времена, дефинишући њихову разноврсност и истакнут положај као модел за касније мотиве, тако приказујући различите аспекте орнамената епохе Палеолога.

* **др Асну-Билбан Јалџин** је професор на Универзитету у Истанбулу. Дипломирала је у Риму на Универзитету Сапијенца, Факултету класичних наука и филозофије. Докторирала је на Универзитету у Истанбулу са тезом о институцијама Велике палате у Цариграду у складу са писаним изворима. Њено поље истраживања укључује византијску архитектонску скулптуру и сликарство. Награђивана је стипендијама и истраживачким пројектима и била је гостујући професор на различитим универзитетима у Турској и иностранству. Учествовала је у бројним археолошким ископавањима, и руководи истраживањем историјске топографије Босфорског мореуза и ископавањима тврђаве Јорос у Турској. Ангажована је као стручни саветник за Свету Софију и Карије џамију од стране турског Министарства културе.

Јасмина С. Ћирић (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет,
Република Србија)*
jasmina.ciric@filum.kg.ac.rs

***АРХИТЕКТУРА КРАЉЕВЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ И СВЕТОГ СПАСА У ХОРИ У ЦАРИГРАДУ:
СЛИЧНОСТИ И АПРОПРИЈАЦИЈА***

Рад има за циљ анализу архитектонских сличности између Краљеве цркве у Студеници и Светог Спаса у Хори у Цариграду. Краљ Милутин је изградио димензијама малу цркву Св. Јоакима и Ане у манастиру Студеница 1313/14. Недалеко од задужбине његовог прадеде Стефана Немање, Милутинов избор за храмовну посвету циљано је бирана. Имајући у виду архитектонске одлике ентеријера Краљеве цркве и Хоре, у раду се указује на чињеницу да је краљ Милутин иновативно употребио одговарајуће елементе у архитектури. Иако је индиковано да је брижљива обнова Хоре спроведена између 1315. и 1320. године од стране Теодора Метохита, а Краљева црква поуздано датована у 1313., свакако није изненађујуће апроприрање одговарајућих цариградских традиција на неколико година старијем храму. Наликовање просторне организације – деликатни архитектонски детаљи, специфичан дигнитет којим се одликују фреске, орнаменти, дуга традиција употребе монограма код прозорских отвора – сасвим је очигледно на примеру два храма. Милутинова мала али драгоцена задужбина саздана је на подобије микрокосмоса, као идеалан храм, задужбина идеалног владара. Може ли се закључити да су сличности два храма узроковане околношћу да је краљ Милутин уистину неколико година пре Хоре обезбедио изванредне могућности за уметнике престонице? Историјске чињенице као и евидентни трагови у наведеним храмовима сведоче да је то управо био случај.

* **др Јасмина С. Ћирић**, доцент. Студирала историју уметности на Филозофском факултету у Београду, где је и докторирала 2014. године. Бави се истраживањем визуелне пажње на примерима позновизантијске уметности, ритуалима прелаза и литургијским контекстом у црквама за време владавине династије Палеолога. Њена истраживања везана су за егзегетско значење орнамента и функције орнамента у различитим материјалима у позном средњем веку. Бави се и истраживањем архивске грађе као и истраживањем употребе аналогне фотографије у разумевању различитих промена византијских и српских средњовековних цркава. Била је гостујући предавач у оквиру ЕРАЗМУС + програма при Јустус Либиг Универзитету у Гисену, Масариковом Универзитету у Брну, Карловом Универзитету у Прагу, Филипс Универзитету у Марбургу. Аутор је бројних научних текстова и приказа публикација у часописима од националног и међународног значаја. Од 2020. године обавља функцију главног члана Управљачког одбора за Републику Србију при пројекту "COST19131 Europe Through Textiles: Network for an integrated and interdisciplinary Humanities" финансираног из програма Европске уније за истраживање и иновације.

Талија Мантопулу-Панајотопулу (Аристотелов универзитет у Солуну, Факултет лепих уметности, Грчка)*
thaliamp@vis.auth.gr

КРАЉ МИЛУТИН И ЦРКВА ТАКСИЈАРСИ У СОЛУНУ

Краљ Стефан Урош II Милутин (владао 1282-1321) много пута је посетио Солун, нарочито након завршетка унутрашњих сукоба у Србији, 1312. године. Током тих посета, у Солуну је изградио две цркве и палату. Бројни истраживачи препознају цркву Светог Николе Орфаноса као једну од њих. Ова студија предлаже цркву Таксијарси за идентификацију друге цркве, која је смештена у Горњем граду Солуна. Таксијарси је требало да буде метох Хиландара, посвећен Светом Ђорђу. Постојећи споменик састоји се од цркве у горњем нивоу и крипте која је испод.

Наредни аргументи поткрепљују ову идентификацију:

1. Позновизантијски део цркве, делимично обновљен и делом интегрисан у њу, састоји се из две фазе изградње. Урушавање изворне конструкције праћено је реконструкцијом која је обухватила преостале делове. Особености које се приписују овој последњој фази реконструкције повезују Таксијарси са црквом Светог Николе, коју су бројни истраживачи датовали у другу деценију XIV века.
2. Ово је у складу са информацијама које пружају писани извори, да је од тренутка њеног подизања, црква била разорена и спаљена, што се може уочити на неким деловима добро очуване византијске крипте.
3. Сачуване фреске у данашњој цркви датоване су у исти период и приписују се сликару Георгију Калиергису, који је био повезан са српском заједницом у Солуну.
4. Спољашњи зид крипте ојачан је контрафорима, сличним онима који су коришћени на грађевинама Манастира Хиландара на Светој Гори и другим кулама са контрафорима на Халкидикију.
5. Две царске, златне буле из 1316. и 1317. године, омогућиле су хиландарском метоху у Солуну, који је био обновљен у овом периоду, снабдевање водом из Хортијатис аквадукта.
6. Мешање Таксијарси са ротондом у Солуну у усменој традицији, може бити објашњено чињеницом да оба споменика имају исту посвету (Светим Архангелима и Светом Ђорђу) и да су била смештена у истом византијском крају.
7. Новији писани извори потврђују да је Таксијарси на крају османске окупације, имала велики посед који је несумњиво био византијско наслеђе. Ова чињеница сведочи да је Таксијарси била манастир или богати метох.

* **др Талија Мантопулу-Панајотопулу**, професор на Аристотеловом универзитету у Солуну, Факултета лепих уметности, на Одељењу лепих и примењених уметности. Рођена је у Солуну. Студирала је архитектуру на Одељењу за архитектуру, Аристотеловог универзитета и докторирала је на историји архитектуре. Њена докторска теза везана је за тему сакралне архитектуре Солуна током последње фазе турске окупације. Аутор је многих полемика и књига о византијској, поствизантијској и неокласичној архитектури Солуна, од којих су бројни текстови публиковани у грчким и међународним научним часописима. Проширила је своје истраживање истог периода на Малој Азију, Бугарску и Цариград. Учествовала је на многим конгресима. Тренутно ради као професор на Одељењу за лепе и примењене уметности, при Факултету лепих уметности где предаје Теорију простора и историју архитектуре, као и ортографски, аксонометријски и перспективни дизајн.

Јана М. Алексић (Институт за књижевност и уметност, Београд, Република Србија)*
tiamataleksic@gmail.com

УМЕТНИЧКА ЕПОХА КРАЉА МИЛУТИНА У КУЛТУРНОИСТОРИЈСКОЈ И ЕСТЕТИЧКОЈ ОПТИЦИ МИЛАНА КАШАНИНА

Милан Кашанин (1895–1981) у свом интегралном проучавању средњовековне српске књижевности и уметности посебну пажњу посвећује делима и ауторима који су стварали у време владавине краља Стефана Уроша II Милутина Немањића (1282–1321), односно средњовековним уметничким остварењима чија је средишња тема личност контроверзног владара српских земаља у последњим деценијама XIII и првим деценијама XIV века, као и духовне и друштвеноисторијске карактеристике епохе овог значајног ктитора и великог уметничког мецене. Ексерцирањем доступних извора и естетских садржаја, на основу вишедеценијских истраживања српске књижевности, уметности, цивилне и сакралне архитектуре, а ослоњен на малобројна, али подстицајна дотадашња проучавања старе српске књижевности и културе, аутор монографија *Српска књижевност у средњем веку* (1975) и *Кашана открића* (1978) настоји да систематизује знања о културној прошлости, да објасни духовноисторијске силнице времена, разабере византијске цивилизацијске утицаје на уметничке форме и значења, изнађе елементе оригиналног уметничког стваралаштва унутар средњовековне српске културе и успостави што поузданију периодизацију књижевних и уметничких стилова. Методолошки, у испитивању кључних тежишта историјски омеђеног периода, какав је средњи век – при чему ћемо за потребе нашег излагања, као показни пример, ставити нагласак на крај XIII и почетак XIV столећа – Кашанин, попут Оскара Валцела и теоретичара поетике културе (новог историзма) предвођених Стивеном Гринблатом, инсистира на „узајамном осветљавању уметности” и повезивању поетичких и духовно-естетичких особености конкретних књижевних остварења са средњовековном црквеном и световном архитектуром, фрескосликаством или иконописањем, али и са друштвено-политичким чиниоцима. Епоху краља Милутина, као уосталом и цели српски средњи век, Кашанин, на трагу Јохана Хојзинге и Ернста Курцијуса, анализира као културноисторијски топос и духовно-идеолошки организам који умногоме условљава и формирање и изглед властитог естетичког лика. Тек кад је књижевно дело прочитано у сагласју са духовним начелима епохе у којој је настало, може се проценити и његова естетска вредност и значај. Зато ћемо покушати да из угла историје књижевне критике оцртамо аналитичко-методолошки оквир Кашанинове духовноисторијске и естетичке мисли, односно начин на који сагледава и именује уметничке облике Милутинове епохе, уметничке облике у којима је непосредно потом представљена Милутинова епоха и књижевна остварења монаха Теодосија и архиепископа Данила II. Интердисциплинарним повезивањем поетичко-стилских особености конкретних књижевних остварења са естетичким карактеристикама црквене и световне архитектуре, фрескосликаства или иконописања, али и са друштвено-политичким чиниоцима, Кашанин, према нашим метакритичким увидима, уцеловљава уметничку конструкцију периода владавине краља Милутина и духовно је пројектује на садашњи тренутак – као живи део традиције који учествује у нашем културном саморазумевању.

* др Јана М. Алексић, научни сарадник у Институту за књижевност и уметност у Београду. Докторску дисертацију *Милан Кашанин као тумач нове српске књижевности* одбранила је 2016. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Постдокторско усавршавање обавила је на Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali Comparati, Università Ca' Foscari Venezia, Italia) под менторством проф. др Александра Наумова. Ауторка је монографија *Опседнута прича: Поетика романа Горана Петровића* (2013), *Жудња за лепотом и савршенством: Теургијска димензија књижевноуметничког стваралаштва* (2014), *Културна идеологија Милана Кашанина* (2019), *Књижевна мисао Милана Кашанина* (2020), као и четири књиге песама *Тонао камен* (2014), *Упијање* (2017), *Аријел аноним* (2018) и *На средини* (2020). Поезију, критику, научне радове и есејистику објављује у књижевној и научној периодици и зборницима.

Ивана Јевтић (Коч универзитет, Истанбул, Турска)*
ijevtic@ku.edu.tr

КОНЦЕПТ ПУТОВАЊА: КЛАСИЦИЗАМ У УМЕТНОСТИ ИЗ ВРЕМЕНА КРАЉА МИЛУТИНА И ЕПОХЕ ПАЛЕОЛОГА

Позновизантијски период у историографији се везује за интелектуални и уметнички процват, посебно упечатљив током првих сто година династије Палеолога. Заузврат, оживљавање античког наслеђа сматра се једним од најкарактеристичнијих одлика позновизантијског зидног сликарства чији је класицизам усвојила уметност Палеолога, последњи византијски препород. Повезан са покровитељством високих кругова, овај класицистичко-сликарски феномен достигао је врхунац у споменицима на прелазу из XIII и у прве две деценије XIV века. Представљали су га чувени уметници попут митског Мануела Панселиноса, Калиергиса као и Михаила Астрапе и Евтихија - аутора главних сликаних програма који красе задужбине краља Милутина. Познато је да делатност Михаила Астрапе и Евтихија одражава интензивне уметничке везе између Византијског царства и краљевине Србије тог времена. Штавише, двојица сликара пренели су главне узорке античких, иконографских и пикторалних елемената у сликане програме Милутинових цркава, истичући их као најуспешније примере раног класицизма Палеолога.

Овај рад има за циљ да уведе у разматрање тему класицизма и да у садашњем времену продискутује о њеном значају за разумевање уметности краља Милутина и доба Палеолога. Рад преиспитује уметничке и културне вредности које је оживљена антика представљала, њен контекст и на који начин је допринела специфичним особеностима зидног сликарства и у Милутиновим задужбинама и у савременим византијским споменицима. Истовремено, рад шире приступа класицизму као концепту путовања, сагледава његово порекло и историју, не превиђајући његову идеолошку позадину. Ако је класицизам био и још увек представља снажну парадигму европског историјско-уметничког писања, питање које вреди поставити је, шта овај одређени концепт може допринети када се данас примењује за проучавање уметности позновизантијског света.

* **др Ивана Јевтић**, доцент на Одељењу за археологију и историју уметности, Коч Универзитет, Истанбул. Одбранила је докторат на Универзитету Париз 1 Пантеон-Сорбона, и Универзитету у Фрајбургу (Швајцарска) са дисертацијом «Les motifs antiques dans la peinture murale byzantine des XIIIe et XIVe siècles» ("Антички мотиви у византијском зидном сликарству XIII и XIV века"). Њено истраживање усмерено је на позновизантијски Цариград, затим на истраживање ретроспективних и наративних тенденција у позновизантијској уметности и њихово упоређивање са сличним процесима у Западној средњовековној уметности.

Сања Пајић – Роза Д’Амико (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, Одсек за примењну и ликовну уметност, катедра за општеобразовне предмете; Завод за заштиту уметничке баштине у Болоњи, Италија)*
sanjaraajcs@yahoo.com; rosa-damico176@alice.it

**ВЕЗЕ ИЗМЕЂУ СРПСКЕ И ИТАЛИЈАНСКЕ УМЕТНОСТИ КРАЈЕМ XIII И ПОЧЕТКОМ XIV ВЕКА:
РЕТКЕ ИКОНОГРАФСКЕ ТЕМЕ**

У монументалном сликарству насталом у задужбинама краља Милутина (1282–1321) појављују се представе ређих иконографских решења, раширених у ово време пре свега у Македонији и Србији. На сцени *Рођења Христовог* у Краљевој цркви у Студеници Богородица љуби сина, у Старом Нагоричину приказана је монументална *Богородица Пелагонитиса*, као и Христово *Пењање на крст* у тријумфалној верзији, док је иста сцена у другој иконографској схеми, снажног емотивног набоја, сачувана у Светом Никити у Чучеру. У хронолошки блиском периоду, варијанте истих тема појавиле су се у Италији, пре свега на сликама малих димензија у изолованим срединама, намењеним углавном фрањевачкој клијентели, и то у центрима повезаним са гвелфима, династијом Анжу и папом. Тако се интерпретације *Богородице Пелагонитисе* налазе превасходно у Ромањи и Риминију, где је Ђовани да Римини приказао ову тему у истом комплексу као и Богородицу која љуби Дете. Тријумфална верзија Христовог успона на крст сликана је у Тоскани и у Сијени, док је варијација каква се види на фресци у Санта Марија Донаређина у Напуљу блиска чучерској слици. Значајна улога политичког и културног посредника српске државе потврђена је у време Милутина и његове мајке Јелене, повезане са Анжујцима и у блиским везама са папама, почев од фрањевачког папе Николе IV, познате заштитнице манастира овог реда на територији Зете, којом је за живота управљала. Проблем уметничких веза између српске државе у доба краља Милутина и италијанских територија разматра се у светлу нових научних сазнања и интерпретација које је понудила савремена историографија.

* **др Сања Пајић**, ванредни професор. Студије историје уметности завршила на Филозофском факултету у Београду. Докторску дисертацију одбранила на Филозофском факултету у Прагу. Ванредни професор на Одсеку за примењну и ликовну уметност Филолошко-уметничког факултета. Коаутор је монографије и аутор/коаутор преко 50 научних радова. Област интересовања: везе српске, византијске и италијанске средњовековне уметности; критске иконе; српско сликарство средњег века; српско сликарство турског периода; иконографске студије.

Роза Д’Амико, завршила је студије историје уметности на Универзитету у Риму. Од 1976 до 2012. радила у Заводу за заштиту уметничке баштине у Болоњи (Soprintendenza per i beni artistici e storici). Бавила се заштитом овог града и његовог територијалног контекста, а била је ангажована и у Националној Пинакотеци у Болоњи (Pinacoteca nazionale di Bologna). Аутор је великог броја текстова из различитих уметничких области, са ужим усмерењем на уметност средњег века. Иницијатор је сарадње са институцијама културе у Србији почев од 1994, у оквиру које је организовала низ изложби. Публиковала је велики број радова као аутор/коаутор и учесник је бројних међународних научних скупова. Посебна област интересовања тиче се српско- италијанских уметничких и историјских веза у средњем веку.

Војислав Башица (Аристотелов универзитет у Солуну, Богословски факултет, Катедра за пастирску и друштвену теологију, Грчка)*
vbasicai@past.auth.gr ; vojabasica@live.com

ЛИТУРГИЈСКЕ ТЕМЕ У ИКОНОГРАФИЈИ МИЛУТИНОВИХ ЗАДУЖБИНА – БОГОСЛОВСКИ ВИДИЦИ МИЛУТИНОВИХ ЗОГРАФА И НЕИМАРА

У време краља Милутина, а поготово почетком XIV века, Србија постаје велико градилиште светих храмова. У њој се сабирају најпознатији зографи и неимари хришћанског света и на овом тлу се ствара аутентично културно наслеђе. Србија наставља да буде активни саставилац ондашњих културних токова, учествујући у тзв. „Ренесанси династије Палеолог“ и истовремено обликујући сопствени стил. Упоредо са уобличавањем поретка Свете Литургије који врхуни Диатаксистом Филотеја Кокиноса, јављају се и умножавају и визуелне представе литургијских радњи. За њих је природно везан простор олтарске апсиде. У Милутиновим задужбинама су, поред уобичајених представа великих пастира и литурга Цркве са свицима литургијских текстова, присутне и сада већ устаљене иновативне композиције у зидном сликарству: Служење свете литургије и Причешће светих апостола. У Милутиновим задужбинама се сликају и догађаји из Јеванђеља, који су у овом периоду стална појава приликом осликовања храма и обично се налазе у горњим појасевима наоса. Међутим, поједине композиције често почињу већ у олтарском простору. Ту се издваја Вазнесење Христо-во као *par excellence* литургијски догађај, који приказује Христа који се узноси на небо и који ће исто тако доћи (Дап 1, 10-11). Ово обећање је главно ишчекивање хришћанске заједнице на Литургији. Управо у сцени Вазнесења је присутна већина свештених личности које у периоду позног византијског сликарства срећемо у издвојеним композицијама у олтарском простору. То су Пресвета Богородица, раширених руку у ставу Оранта, са младенцем Христом, свети апостоли које Христос причешћује и анђели који слично ђаконима учествују у Небеској Литургији. Милутинове задужбине су многобројне. Различите су по величини и облику, као и намени. То су цркве при епископским катедрама, католици у манастирским комплексима као и градски саборни храмови. Осликовање олтарских апсида као и осталих делова храма је осмишљавано од веома учених и пре свега богословствујућих зографа и неимара. Српски архиепископи, велики пастири Цркве и школовани богослови, не само да су потпомагали неимарски подухват, него су активно учествовали у градњи храмова и утицали на њихово обликовање и декорацију.

* **Војислав Башица**, мастер теолог. После завршене основне школе у родном месту, похађао Карловачку богословију „Свети Арсеније Сремац“ у Сремским Карловцима. Основне академске студије завршио на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, а на истој институцији завршио и Мастер академске студије са темом „Последовање свете тајне исповести и покајања у Требнику Петра Могиле: обредословни и богословски аспекти“. Поред матерњег српског говори грчки, енглески и руски језик. Академске 2019-2020 године уписао докторске студије на Богословском факултету Аристотеловог универзитета у Солуну. Докторску дисертацију на тему: „Естетика литургијског простора у парохијском животу“ израђује са професором господином Трифоном Цомбанисом. Текуће академске 2020-2021 године похађа програм „Евгеније Вулгарис“ који организује Институт светог Максима Грка у светогорском манастиру Ватопед.

Серџан Јандим Ајдин (Хачетепе универзитет, Факултет класичних наука, Одељење за историју уметности, Анкара, Турска)*
sercanyandim@gmail.com

**РЕНЕСАНСА ПРЕ РЕНЕСАНСЕ: ХУМАНИ АСПЕКТИ ПОЗНОВИЗАНТИЈСКОГ СЛИКАРСТВА.
„СИЛАЗАК У АД: СЛИКА ОСЛОБОЂЕЊА И ВАСКРСЕЊА“**

Овај рад има за циљ да размотри и покуша да деконструише конвенционалне претпоставке о византијском сликарству у оквиру стила и иконографије, фокусирајући се, посебно на позновизантијске примере, манастира Студеница (око 1313-1320). Главна хипотеза јесте да је крајње идеализовано схватање ренесансног сликарства, почевши од списка Ђорђа Вазарија, довело до широко стереотипног и предрасудног вредновања византијске уметности. Последице, сврставајући византијску уметност као инфериорну у односу на Ренесансу. Како бисмо елаборирали ову проблематику, представе из *Великих празника* уподобљене су иконографији источног и западног хришћанства. Упечатљив случај је представа Христовог Васкрсења, симболично приказивана још од ранохришћанских времена, до XI века, за коју не постоји ни једно правило у званичној иконографији. У византијским представама Силаска у Ад, пратећи Страдања Христова, његово „јавно“ васкрсење је праћено чином намерног ослобођења праведника овог догађаја. На примерима западне уметности, међутим, акценат је стављен на чин „индивидуалног“ васкрсења. Стога, питање лежи у различитим перцепцијама, типолошким пореклима и у ком погледу оне опонашају представе Силаска у Ад које се подударају и не подударају са светим текстовима, канонским и апокрифним. Каснији примери потичу из приказивања ада, посебно из представа Силаска у Ад. Недавна научна истраживања преиспитују улепшавање ада у византијском сликарству уопште. Представа Силазак у Ад, дело сликара Михаила Астрапе и Евтихија у манастиру Студеница, око 1315. године, непроцењив је део уметничких достигнутих из времена краља Милутина. Приказана је на олтарском делу Краљеве цркве посвећене Светом Јоакиму и Ани и проучавана је као један од главних примера византијске концепције теме која одражава ренесансу пре Ренесансе. Други примери у виду римског кованог новца IV и V века, са паганском митологијом, такође ће бити разматрани у ове сврхе. На крају, *јавно* наспрам *индивидуалног* и лепе, сталожене представе иконографских елемената наспрам гротескних, јесу узрок разлика у њиховом начину размишљања, интерпретације, перцепције слика *per se*, што у основи сеже до времена Libri Carolini у VIII веку? Како су припадници монашких заједница и индивидуална аристократска молитвена приношења утицали на однос текста и слике? Или да ли се овоме треба посветити у ширем контексту због кохерентног садржаја различитих културних сећања? Ово су нека од питања на која ћемо се враћати током разматрања социјално-антрополошког модела, заједно са религиозном имагинацијом која је већ била присутна вековима.

* др Серџан Јандим Ајдин, студирала је пословну администрацију на METU. Завршила је мастер студије из археологије и историје уметности на Билкент универзитету. Докторску дисертацију из историје уметности и хришћанске археологије, завршила је у Немачкој, на Универзитету у Марбургу. Од 2005. године, члан је Хачетепе универзитета, одељења за историју уметности у Анкари. Спровела је бројна истраживања у археолошким музејима у Турској, с намером да проучи и објави радове о хришћанској уметности насталој у османском периоду. Организовала је Међународни историјско-уметнички колоквијум године 2010. Радове колоквија објавила је у „Анђели, свеци и пророци у хришћанској и исламској уметности“, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Истанбул, 2010. Учествовала је у два археолошка истраживања у и у околини Коније (2013-2015). Недавне публикације: *Маргинализација традиционалних религиозних група, култова и веровања у ранопатристичком периоду: аскетизам у Фригији и Ликаонији, у Идентитет и Друго у Византији*, К. Дурак и И. Јевтић. Радови са четвртог Међународног *Sevgi Gönlü* симпозијума византијских студија (GABAM, Истанбул 2019) 189-205; *Економски и социјални процват Европе у XII веку: улога Италијана у Анатолији, у Културни сусрети у Анатолији у средњовековном периоду: Италијани у Анатолији током XII и XV века*, симпозијум одржан: 13. маја 2016., објављено: Истанбул 2019.

Бранислав Цветковић (Завичајни музеј, Јагодина, Република Србија)*
bracvet@gmail.com

ВЛАДАРСКА СЛИКА КРАЉА МИЛУТИНА ПОНОВО ПРОУЧЕНА У ИСТОРИЈСКОМ КОНТЕКСТУ

Владавина српског краља Стефана Уроша II Милутина била је једна од најдужих и најуспешнијих у српском средњем веку (1282-1321). Овај период је био нестабилан и променљив како у унутрашњој тако и у спољној политици и био је обележен комплексним односом Милутина и његовог старијег брата и бившег краља Стефана Драгутина, нарочито касније због проблема везаних за легитимитет његове власти. Стога, замршена мрежа вишеструких интереса, домаћег и страног порекла, суштински је утицала на политичку теорију и њен одраз у званичној иконографији. Још увек нерешена у потпуности, позадина предаје власти која се одиграла 1282. године, јако је одјекнула на фрескама мале капеле у Ђурђевим Ступовима, али и у делимично очуваном сликарству насликаном у програму нартекса призренске катедралне цркве, Богородице Љевишке. Овај рад има за циљ да поново проучи све владарске представе краља Милутина како би истражио нова значења различитих варијанти, од портрета где је краљ насликан у молитви (пример на ватиканској икони, или у наосу Хиландара) до неубичајених као што су они из Старог Нагоричина и Студенице. Материјал о ком ће бити дискутовано, приказује снажне аргументе, то јест, да је тренутни контекст утицао на појаву нових варијанти у портретном сликарству и да је препознатљив по бројним детаљима. Ја ћу посебно заговарати мишљење да не треба занемарити значај примера из Старог Нагоричина при поновном проучавању симболизма мача у византијској иконографији, као што новија истраживања теже да поједноставе потенцијал мача као симбола тријумфалне иконографије. Треба имати на уму да се мач у византијској уметности појављује у више облика, представљајући оружје (у бројним сценама битака), као краљевска или владарска инсигнија (у бројним сценама крунисања), и као симбол победе или пораза (на ретким примерима је пружен владару од стране светитеља, или Бога). Тријумфална владавина је за средњовековног владара била подједнако важна као и питање наслеђивања престола, с обзиром на то да је недостатак легитимног наследника често водио ка кризи и скоро увек доводио до грађанског рата, што је и било видно у последњим годинама Милутиновог живота. Упркос бројним браковима, упокојио се без одређеног наследника, што је био повод да се проблем наслеђивања реши крвавим ратом између његова два сина и нећака, од којих нико није имао потпуни легитимитет. Међутим, краљ је покушао да одреди наследника чије право на трон не би могло да се доведе у питање. Његов пети брак са Симонидом, ћерком византијског цара Андроника II Палеолога, био је начин да оствари једнаке амбиције царице Ирине, Андроникове жене. Неplодност младе невесте спречила је такве планове. Обраћајући се молитвено Светом Јоакиму и Ани, Богородичиним родитељима изградио је, параклис у династичком маузолеју, Студеници.

* **др Бранислав Цветковић**, виши кустос у Завичајном музеју у Јагодини. Од 2000. до 2005. године био је директор Завичајног музеја у Јагодини. Године 2010. докторирао је са темом *Манастир Нова Павлица. Историја, архитектура, живопис*. Води збирке фреско фрагмената, копија фресака, икона, рукописа, богослужбених предмета, ретких књига, скулптура, епиграфских споменика и архитектуре. Године 2015. био је на летњем усавршавању у Дамбартон Оуксу. Теренска истраживања: Јошаница, Жупањевац, Каленић, Радишин, Ресава, Сисојевац, Црница, Ивковић, Крушедол, Смедерево, Витовница, Нова Павлица, Пећ, Липовац, Станичење, Прохор Пчињски. Објављивао је научне и стручне прилоге: *Byzantion* (Брисел), *Старинар* (Београд), *IKON* (Ријека), *ЗРВИ* (Београд), *Балканика* (Београд), *Зограф* (Београд), *Зборник за ликовне уметности Матице српске* (Нови Сад), *Саопштења* (Београд), *Археографски прилози* (Београд), *Зборник Народног музеја* (Београд), *Зборник музеја примењене уметности* (Београд), *Гласник Дрштва конзерватора Србије* (Београд).

Здравко Пено (Универзитет у Источном Сарајеву, Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“, Фоча, Република Српска/БиХ)*
penozdravko@gmail.com

ТЕОЛОШКО ТУМАЧЕЊЕ ПРЕДСТАВЕ ПРЕМУДРОСТИ У МАНАСТИРУ ГРАЧАНИЦИ

Представа Премудрости у цркви Успења Пресвете Богородице у задужбини краља Милутина – манастиру Грачаници вишеструко је истраживачки интригантна. У њој је Христос – Премудрост Божија приказан персонификован и то у најзначајнијем делу сакралног простора – олтару.

У сликању Господа Христа је, вековима пре доба Палеолога и краља Милутина, тачније, већ у канонским одлукама Трулског сабора 692. године превагу однео историјски реализам над символизмом, свакако са свим особеностима есхатолошког доживљаја личности Богочовека. За теолошко разумевање представе Премудрости у средњовековном сликарству, неопходно је имати у виду корпус старозаветних софиолошких текстова, на првом месту Прича Соломонових (јевр. *Mishle Shelomoh* מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה), и Премудрости Соломонових (гр. *Σοφία Σολομώντος*) које представљају темељ онтолошког значења Божанске Софије. Без значаја није ни мудросна писмена традиција оновремене житијне литературе у немањихкој Србији. Окосницу, пак, тумачења грачаничке Премудрости представљају светоотачка тумачења почетка 9. главе Прича Соломонових.

У софиолошкој перикопи 8. главе Прича, сагласно тумачењу св. Атанасија Великог, реч је о двострукој реалности Премудрости, о Њеном предвечном постојању и о Оваплоћењу. Св. Атанасије учење о Премудрости започиње анализом глагола *kanani* (јевр. *כָּנַן*) који у преводу Акиле, Симаха и Теодотиона има значење „имао“ (гр. *ἐκτίσато*), док у преводу Седамдесеторице има значење „саздао“ (гр. *ἔκτισε*). Почетак 9. главе недвосмислено говори о Оваплоћењу Логоса – Премудрости, која *сазда себи дом и отеса седам стубова* (Приче. 9, 1). *Седам стубова*, који се виде у позадини представе Премудрости у грачаничкој цркви јесу седам дарова Духа Светог, који се, према Исаијином пророштву, односе на Месију. На Њему ће, према тумачењу св. Григорија Богослова и других отаца, почивати Дух Господњи. Премудрост позива званице *сврх висина градских* (9, 3), високом проповеђу која је представљена свитком коју на фресци Божанска Софија држи у руци, а која се, према тумачењу св. Василија Великог, односи на високе догмате. Ова проповед је узвишена јер, по св. Јовану Дамаскину, указујеи на неизрецива будућа добра.

На Трпезу Премудрости Господ је преко пророка, а после и преко апостола, позвао све безумне у очима света, а мудре у очима Божијим: *Ходите, једите хљеба мојега и пијте вина које сам растворила* (Приче 9, 5). Пре свог спасоносног Страдања Христос склапа нови и вечни Завет изговарајући речи: *Узмите, једите... и Пијте из ње сви...* (Мт. 26, 26–28), и тиме установљава Евхаристију – Гозбу Премудрости, коју је Логос, према речима св. Максима Исповедника, давно у прошлости тајинствено припремио. Крајњи циљ сазивања Трпезе јесте да верни једу Тело Христово и пију Крв Његову ради опроштења грехова и задобијања вечног живота. Овај циљ је наглашен тиме што је представа Гозбе Премудрости у цркви Грачаници нашла место у Олтару, који представља „Небо, Царство Небеско, Рај који је некада због греха био затворен за земнородне, да би напослетку био отворен крстом Сина Божијег“.

* др Здравко Пено, редовни професор на Катедри за систематско богословље, на Православном богословском факултету „Свети Василије Острошки“ у Фочи. Дипломирао је на Економском факултету Универзитета у Београду (1985) и на Богословском факултету СПЦ у Београду (1991). Био је предавач у Богословији Светог Саве у Београду (од 1990. до 2000). На Теолошком факултету Аристотеловог универзитета у Солуну одбранио је докторску тезу: *Премудрост Божија по светим оцима и руска теолошка струјања XIX и XX века* (2001). Аутор је књига: *Катихизис – Основе православне вере* (2002; преведена на бугарски језик и објављена 2008), *Христос – Нова Твар* (2009), *Догматика – Кратко изложење православне вере* (2011), *Хришћански етос и догма* (2012), *Догматика – Кратко изложење православне вере – Христологија књ. II* (2013), *Догма – Основ живота у Истини* (2014), *Окусите и видите – Тумачење Свете Литургије* (2020). Написао је више уџбеника из систематског богословља, преко тридесет студија из догматике, етике, биоетике, катихетике и литургике; превео је низ теолошких текстова с грчког и руског језика. Одржао је многобројна предавања, учествовао на богословским трибинама, међународним и националним научним скуповима. Био је главни уредник теолошког часописа *Годишњак*, који издаје ПБФ „Свети Василије Острошки“.

Дионисиос Мурелатос (Национални и каподистријски универзитет у Атини, Грчка)*
dmourela@arch.uoa.gr

ПРЕДСТАВЕ КТИТОРА СА МОДЕЛОМ ЦРКВЕ У ПОЗНОВИЗАНТИЈСКОМ ПЕРИОДУ

Рад се фокусира на представе стојећих фигура које у рукама држе модел цркве. У раду ће бити анализирани позновизантијски примери. Биће речи о представама на иконама, рукописима и у монументалном сликарству Византије, Балкана, Егејских острва, Кападокије и Грузије. Наводно, споменици краља Милутина су кључни за разумевање овог процеса. Штавише, овај рад ће укључити и неколико потпитања; Шта овакве представе значе? Да ли оне приказују друштвени статус ктитора? Или одражавају ктиторов лични доживљај божанског и његову везу са њим? Ипак, постоји само један одговор на горенаведена питања; требало би, без обзира, дефинисати ко су посматрачи оваквих представа и како они разумеју ове представе? Да ли је је црква предвиђена за гробну, приватну или јавну намену? Засигурно, мишљења су подељена. Уколико има разлика, да ли се на исти начин тумаче ктиторски портрети са и без модела цркве? Шта такви модели цркава представљају? Да ли они приказују стварне цркве или њихове макете? Да ли су ктиторски портрети у супротности са ктиторским натписима? Да ли портрети представљају део духовног света у којем стојећа фигура даје дар побожности и да ли су и натписи део тог уздарја? Да ли портрети реферирају више на особе које су приказане, или на друштво? На послетку, шта модели представљају стојећим фигурама које их држе? Да ли модели представљају реалан изглед цркве? Да ли су део ктиторева саморепрезентативности? Да ли су они споменици оригиналне цркве унутар ње у сврху симболизовања заштите од спољног света, или су део постхумног угледа и самим тим део идентитета особа укључених у градњу ових цркава? Овај рад ће покушати да одговори на горепоменуто питања.

* **др Дионисиос Мурелатос**, ванредни професор; Проучава историју и археологију на Универзитету у Атини. Стекао је звање мастера и доктора наука (Икона: њено место и функција, 2009- Icon: its placement and function, 2009) за византијску уметност и археологију на истом Универзитету. Његове публикације и научни радови обухватају иконе и монументално сликарство, примењене уметности, историографију византијске уметности, новчарство и историју металургије. Предавао је и предаје на више универзитета у Грчкој и на Кипру.

Елена Костић (Европски центар за византијске и поствизантијске споменике, Солун, Грчка)*
ejakostic@yahoo.gr

ЗОГРАФ ГЕОРГИЈЕ КАЛИЕРГИС У СЛУЖБИ КРАЉА МИЛУТИНА. ПРИМЕР ГРОБЉАНСКЕ ЦРКВЕ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

Гробљанска црква манастира Хиландара, посвећена Благовештењу мало је научно обрађивана. Налази се на манастирском гробљу, изван утврђења, али у близини манастирског комплекса. Реч је о двоспратној грађевини, која је у свом пређашњем облику припадала типу уписаног крста са куполом. У непознато време кровна конструкција се урушила, те је црква стајала у рушевном стању до друге половине XVIII века, када је доживела драстичне измене. До данас је очувана у облику који је попримила после захвата из 1762. и 1868. године, као једнобродна грађевина покривена полуобличастим сводом испод четворосливног крова. Унутрашњост цркве била је живописана, док се данас тај јединствени сликарски слој очувао само делимично, на остацима првобитног храма, тачније у источном делу, тј. у олтарском простору и на његовим сводовима као и на подужним зидовима самог наоса. У олтарском простору сачувани су прикази светих епископа, учесника божанствене литургије, од којих се могу препознати св. Василије Велики, св. Кирил Александријски и св. Спиридон. У протезису су очуване фигуре светих архијереја као на пример, св. Јакова брата Божијег, св. Симеона Христовог рођака, св. Модеста, св. Климента Анкирског и св. Софронија Јерусалимског. Источни полуобличасти свод краси сцена Вазнесења, док су на мало нижем луку изнад иконостаса насликане Благовести. На јужном зиду сачувани су доњи делови фигура светаца, чије одежде одају њихову монашку схиму. Овај сликарски ансамбл првобитно је изучавао В. Ј. Ђурић, а доцније и Б. Тодић, који су судећи по стилским одликама датовали фреске у другу деценију XIV века, придодајући ову цркву ктиторској делатности краља Милутина. Заправо, према В. Ђурићу цркву је могао осликати вешт, али осредњи мајстор, који је морао припадати некој од многобројних солунских сликарских радионица, док Б. Тодић сматра да је живопис гробљанске цркве дело двојице осредњих мајстора који су инспирацију црпили из дела мајстора Светог Николе Орфаноса односно његових следбеника, који су касније радили у цркви Светог Никите код Скопља, док их је истовремено уврстио у шири круг сликара Георгија Калиергиса. У оквиру овог рада урађена је графолошка анализа рукописног карактера постојећег епиграфског материјала, који углавном чине натписи на размотаним свитцима. Морфолошке карактеристике писма и њихово упоредно проучавање са потписаним делима из истог периода довело је до безусловне идентификације творца живописа са чувеним солунским уметником Георгијем Калиергисом, чије је једино потписано дело црква Христовог Васкрсења у Бери (Верији) (1315.). Изгледа да је неколико година по завршетку посла у Бери (Верији), можда око 1318-1319 године, Калиергис по позиву доспео у Хиландар и ставио се у службу братства и краља Милутина, тада главног манастирског ктитора. Тамо је провео најмање наредне три године, вероватно све до смрти српског краља (1321.). Овакав закључак произилази из знатног броја примера истог рукописног карактера у оквиру натписа у хиландарском католикону, који потврђују учешће зографа Калиергиса у живописању овог храма посвећеног Вавдењу, како је то већ раније приметио В. Ј. Ђурић. Може се закључити да је у питању била пословна сарадња већег обима, о чему сведоче и правни документи манастира, из којих се да закључити да је Калиергис био особа којој су старешине манастира указивали поверење и поштовање.

* **Елена Костић** је дипломирала на Одсеку за археологију и историју уметности на Филозофском Факултету Аристотеловог Универзитета у Солуну, где је и магистрирала на Катедри за византијску археологију. Као докторанд на Катедри за византијску археологију стипендиста је Фондације државних стипендија Републике Грчке. Радила је на Аристотеловом Универзитету у Солуну на научним и теренским истраживањима у оквиру пројекта "Византијски споменици Кипра", као и на бројним археолошким ископавањима у северној Грчкој. Од 2011. године сарадник је Европског Центра за Византијске и Пост-византијске споменике. Истраживачки је усмерена на ћирилицу и грчку епиграфику и морфологију писма, као и на византијско сликарство.

Јоргос Фустерис (Европски центар за византијске и поствизантијске споменике, Солун, Грчка)*
gfousteris@gmail.com

КРЕАТИВНОСТ И ОРИГИНАЛНОСТ У ИКОНОГРАФСКИМ ПРОГРАМИМА ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIV ВЕКА

Захваљујући великом броју цркава које се подижу након завршетка латинске окупације на истоку, и које су у задовољавајућем степену задржале своју зидну декорацију, у науци се створило варљиво веровање о томе да су током овог периода тематика и циклуси иконографских програма проширени.

Ове ставове изнели су зачетници проучавања византијске уметности, а безрезервно их је прихватила новија генерација научника, како на археолошком тако и на историјско-теолошком нивоу. У стварности се, међутим, занемарила чињеница да наше знање о иконографским програмима средњевизантијског, али и периода који је претходио иконоборству, јесте непотпуно, а такво ће и остати, јер се заснива на врло малом броју сачуваних споменика, који нам не могу дати потпуну представу њихове сликане декорације.

Данас се, након задовољавајућег напретка у систематском проучавању споменика, наука може окренути ка упоредном изучавању иконографских програма, које ће сигурно пољубити неке устаљене перцепције из прошлости. Чини се на пример, да доследно веровање како је након иконоборства монументална декорација на крут и догматичан начин наметнута од стране црквених ауторитета, чинећи уметнике једноставно извршитељима, не важи. Уколико би смо се држали овог начела, не би смо могли да објаснимо сталну потрагу за оригиналним решењима у погледу распореда представа и структуре иконографских циклуса као ни домишљатост уметника у прилагођавању живописа нимало „статичној“ и „крутој“ сакралној архитектури.

Показало се, да су иконографски програми поље изражавања креативности сликара у комбинацији са такође динамичним теолошким виђењима одређене епохе. Разумевање ове стваралачке динамике, изражене у иконографским програмима документованим у споменицима позног византијског периода може такође помоћи у бољем тумачењу и коришћењу извора и података из ранијих историјских периода. Како се да видети, у питању је природан и несметан наставак креативног начина размишљања уметника, који никада није морао бити ограничен крутим оквирима како би се очувала догматска исправност. Супротно томе, дубоко разумевање сврхе којој су архитектура и сликарство били подређени при стварању једног храма, послужило је као подстицај за тражење оригиналности у саставу иконографских циклуса, тако да резултат не представља монотono понављање устаљених образаца, већ нову композицију са елементима јединствености и сваки пут оригиналним уметничким изразом.

* **др Јоргос Фустерис**, дипломирао на Теолошком факултету Аристотеловог универзитета у Солуну и докторирао на Одсеку за историју и археологију на Филозофском факултету истог универзитета. Године 2005. одбранио је докторску тезу на тему *Иконографски програми у византијским црквама са надвишеним крстообразним сводовима*, под менторством Г. Валениса. Специјализовао се за израду нацрта споменика, а посебно у домену графичких приказа распореда живописа у храмовима.

Емануела Фољадини (Богословски факултет Северне Италије, Милано, Италија)*
fogliadini@academyforchristianart.com ; fogliadini@academyforchristianart.com

ХРИСТОВО СУВЕРЕНО ДОСТОЈАНСТВО У СТРАДАЊУ: ИКОНОГРАФСКЕ И ЛИТУРГИЈСКЕ СТУДИЈЕ

Детаљан циклус Страдања и Васкрсења тачно одражава писане и литургијске изворе развијене у иконографским програмима XIII и XIV века, посебно на подручју које одговара Немањинској Србији током њеног територијалног врхунца (Црква Старо Нагоричино, Свети Никита у Бањанима, Црква Манастира Грачаница и Високи Дечани) и у пограничним крајевима где су довођени иконографи који су сликали у истим радионицама (Црква Богородице Перивлепте у Охриду, Црква Протатона и Црква Манастира Ватопед на Светој Гори; Црква Светог Николе Орфаноса у Солуну). Циклуси који се узимају у разматрање приказују: Тајну вечеру, Прање ногу, Издајство Јудино, различите епизоде Христа у молитви у Гетсиманији, сусрете са првосвештеницима, Пилатом, понекад и са Иродом, Ругање, различите епизоде Одривања Петровог, Пут на Голготу, Пењање на крст, Распеће, Скидање с крста, Оплакивање, Полагање Христа у гроб, Васкрсење и Мироносице на гробу, а понекад и јављање Васкрслог Христа Томи и другим апостолима. Рад има два главна циља: први, да представи неке од сцена у циклусу у коме се приказује Христово достојанство, нарочито слобода са којом је изабрао смрт на крсту на који се неретко пење сам уз помоћ лествица, и други да истражи литургијске изворе за Страсну недељу, који су можда послужили као инспирација за стварање и ширење таквих сцена у циклусу Страдања. Шта је утицало на одлуку проширивања, додавања одређених детаља и наглашавања циклуса Страдања у овом историјском периоду, посебно на овом географском простору уметањем неких иконографски „непознатих“ и богословски утемељених сцена?

Какву су улогу имали литургијски текстови утемељени у расправама Другог васељенског сабора у Nikeји (787) и какву су улогу имали као претеча богословских значења која су кроз иконографију изражена монументалним формама и бојама? Ово су нека од питања о којима ће бити речи у овом истраживању, у покушају откривања особености таквог иконографског избора и његових узора, или литургијских одјека.

* **др Емануела Фољадини**, докторирала је теологију на Богословском факултету у Милану 2014. и докторирала је историју религија на Сапијенца универзитету у Риму 2017. године. Била је сарадница у Дамбартон Оукс-у 2012. године и у Центру за православне хришћанске студије Универзитета Фордам у Њујорку 2014. године. Завршила је византијске студије на Вишој школи за напредне студије друштвених наука (École des Hautes Etudes en Sciences Sociales у Паризу. Од 2014. године професор је за источнохришћанске студије на Богословском факултету у Милану и Павији. Објавила је неколико текстова у вези са „полемиком о иконоборству“: *Il volto di Cristo. Gli Acheropiti del Salvatore nella Tradizione dell'Oriente cristiano* (2011); *L'immagine negata. Il concilio di Hieria e la formalizzazione ecclesiale dell'iconoclasmo* (2013; француско издање: *L'image contestée. Le concile de Hieria et la pensée théologique des iconoclastes* in 2017) и *L'invenzione dell'immagine sacra. Il secondo concilio di Nicea e la legittimazione ecclesiale dell'immagine sacra* (2015). Са Франсоа Беспфлугом објавила је студије: *Dieu entre Orient et Occident. Le conflit des images: mythes et réalités* (2017); *Crucifixion. La Crucifixion dans l'art. Un sujet planétaire* (2019). Године 2020. основали су „Академију за хришћанску уметност“, онлајн платформу са разноврсним курикулумом курсева о хришћанској уметности.

Анђела Гавриловић (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Институт за историју уметности, Република Србија)*
andjela1321@gmail.com

***ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СЦЕНЕ КРШТЕЊА ХРИСТОВОГ У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ
УМЕТНОСТИ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЦРКВУ СВОГ НИКИТЕ КОД СКОПЉА
(ОКО 1324; 1484)***

Црква светог Никите код Скопља представља веома значајну и у исто време последњу задужбину српског краља Милутина (1282-1321; изграђена: 1299 / 1300-1308; украшена фрескама: око 1324; 1484; 1846). Када је реч о зидном сликарству ове цркве, одређени детаљи сцене Крштења Христовог остављају простора за даље истраживање. Својим изгледом и местом у сцени, детаљи доприносе посебном нијансирању иконографије, општем разумевању сцене, штавише, они одражавају сликарев посебан уметнички и симболички изражај. Детаљ сцене Крштења, који представља тему овог рада, је мотив камене плоче на којој Христос стоји и којом потискује змијолика чудовишта. Мада је иконографија сцене Крштења у великој мери истражена, мотив камене плоче и њено порекло нису довољно проучени од стране историчара уметности. У значајној, обимној и савременој монографији посвећеној ктиторији српског краља Милутина, надамак Скопља, која је недавно објављена, њен аутор, Миодраг Марковић, подробније је анализирао сцену Крштења. Разматрајући детаљ камене плоче, указао је да се овај мотив не појављује у сачуваним представама Крштења из времена Ренесансе Палеолога. Са друге стране, честе представе овог мотива у српској уметности турског периода навеле су га на закључак да је мотив био насликан на другом слоју живописа у Светом Никити, изведеном у XV веку (1484), и да због тога представља иконографску новину, што значи да претходно није био приказан на оригиналном слоју фресака из времена краља Милутина (око 1324). Тумачећи порекло овог мотива, он истиче да га „треба тражити“ у литургијским текстовима који се читају приликом празника Крштења. Верујемо да је Марковић желео да истакне да би требало направити дистинкцију нијанси у пореклу представе камене плоче и мотива змија у сцени. Сходно томе, мишљења смо да је присуство водених змија, свакако, оправдано поменутих литургијским текстовима, док камена плоча као таква није експлицитно поменута у овим текстовима. Другим речима, како нам се чини, оно што Марковић исправно и поуздано предлаже, јесте да су присуство водених чудовишта и мотив камене плоче у сцени Крштења у „интегралној“ вези, и да њихове представе и значења имају исти смисао. Оно што постојећи материјал приказује јесте да се представа мотива камене плоче у сцени Крштења Христовог, ослања примарно на друге изворе, што се у савременој библиографији односи на источнохришћанску уметност, наглашену у општим терминима. Имајући у виду све горе наведено, главни циљ овог рада јесте да продуби постојеће знање о иконографији и значењу сцене Крштења у цркви Светог Никите. Будући да, студије посвећене проблему камене плоче, у сценама Крштења српске средњовековне уметности не постоје, овај рад ће, такође, понудити листу одређених споменика који поседују овај мотив и испратити његов развој од првих сачуваних примера. Стога, секундарни циљ овог рада је да укаже на специјалне иконографске типове камених плоча, као и специјалне иконографске типове сцена Крштења који су у вези са иконографијом камене плоче и који се јављају као једна од варијанти у приказивању сцене Крштења у средњовековној уметности.

* **др Анђела Гавриловић**, виши научни сарадник Института за историју уметности, Универзитет у Београду, Филозофски факултет. Године 2013. одбранила је докторску тезу под насловом "Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећи". Усавршавала се у центру за византолошке студије Дамбартон Оакс у Вашингтону, Византолошком институту при Одељењу за студије културе и археологије Универзитета Лудвиг Максимилијан у Минхену и у Институту Макс-Планк у Риму (Библиотека Херцијана).

Елена Немикина (Истраживачки институт за теорију и историју архитектуре и урбанизма, Санкт Петербург, Руска Федерација)*
tsvetynaveter@gmail.com

ПРЕДСТАВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА У СРЕДЊОВЕКОВНИМ СТАРОРУСКИМ И СРПСКИМ СПОМЕНИЦИМА

Представа Светог Ђорђа у источнохришћанској уметности – једна од најбројнијих и на иконама и у зидном сликарству. Култ овог светитеља је био веома поштован у Византији и међу Јужним Словенима. По правилу, у бројним научним студијама посвећеним споменицима који се везују за Светог Ђорђа, највише пажње се посвећује иконографским и стилским одликама. Овај рад разматра питање утицаја на ширење култа Светог Ђорђа на примерима споменика староруске и српске средњовековне уметности, узимајући у обзир не само друштвене, културне, већ и идеолошке обрасце. Изградња и осликавање црква је био један од начина за отелотворење кључних идеолошких апеката, како међу староруским принчевима, тако и међу династијом Немањића, који су активно афирмисали национални идентитет XIII и XIV века, што је било демонстрирано њиховом директном укључењем у византијски културни модел. Као светитељ заштитник византијских царева, Свети Ђорђе је одмах заузео посебно место у пантеону изузетно поштованих светаца принчева старе Русије, од којих су многи по крштењу добијали његово име. Процес „византинизације“ српске културне парадигме спада у други део владавине краља Милутина – од 1299. до 1321. - и има снажан утицај на формирање иконографског програма фреско-сликарства. У сликарству су се појавиле нове, византијске, иконографске верзије, а теме зидног сликарства обогаћене су сценама сличним онима из времена Палелого. Истовремено, у складу са захтевима времена, српске теме су преображаване, а „свод светих“ је у великој мери обновљен. Тачније, током Милутинове владавине, увећан је број словенских светитеља повезаних са Охридском архиепископијом, а свети ратници су уживали посебно поштовање, међу којима значајну пажњу добијају представе Светог Ђорђа. Слављење светих ратника је, по свему судећи, уско везано за Милутинову хагиографију, која је углавном говорила не о подвижничтву, већ о војним заслугама краља, који је канонизован заједно са својим прецима. Слика Светог Ђорђа од посебног је значаја у контексту периода Милутинове владавине, у ком идеологија иде изван националне и постаје империјална, будући да је, са једне стране, Свети Ђорђе један од најпоштованијих византијских светаца, са друге стране, његово поштовање везано за Стефана Немању – оснивача династије Немањића, једног од важнијих српских светитеља. Са једне стране, Милутин је постао члан породице византијског цара Андроника II Палеолога, након брака са византијском принцезом Симонидом. Са друге стране, остао је наследник познате породице српских владара и политике свог оца Стефана Уроша I, који је први озваничио култ династије Немањића. Са ове тачке гледишта, представе Светог Ђорђа могу послужити као један од примера интеракције византијских тема и локалних специфичности, условљених општом идејом очувања националног идентитета у оквиру опште „византинизације“. У сврху детаљнијег представљања овог проблема, рад ће обухватити и представе Светог Ђорђа у каснијем фреско-сликарству насталом током периода који је повезан са идејом независности и сопственог идентитета српске државе – током владавине цара Душана (1331-1355) и у такозваном „моравском периоду“. Према томе, постојање представа Светог Ђорђа у српској уметности, која је доживела велики замах у Милутиновим споменицима, може бити један од примера процеса интеграције српске идеологије у византијску.

* **Елена Немикина**, научни истраживач. Завршила је студије на Универзитету у Санкт Петербургу, Институт за историју, Одељење за историју руске уметности. Квалификација- историчар уметности са темом „Проблем јужнословенског утицаја на фреско-сликарство Новгорода друге половине XIV века“ Године 2016. завршила је постдипломске студије на Институту за историју, Државни универзитет у Санкт Петербургу, Руска Федерација. Била је водич у државном музеју „Ермитаж“. Њено истраживање је усмерено на уметност и архитектуру XIV века.

Ана Адашинскаја (Нови европски колеџ у Букурешту, Румунија)*
adashik@gmail.com

ДВА ЛИЦА СМРТИ: НАРАТИВИ ЦИКЛУСА СТРАДАЊА И ЦИКЛУСА СВЕТОГ ЂОРЂА НА ФРЕСКАМА У СТАРОМ НАГОРИЧИНУ

Тема овог рада су методи које су користили сликари за стварање наратива у уметности Палеолога и за стварање међусобних односа између визуелне реторике и метафоричког језика литургијских текстова. Приступајући томе, пажљиво ће бити посматран распоред циклуса Светог Ђорђа у истоименој цркви у Старом Нагоричину (1312/13) и његов положај у односу са циклусом Страдања. Живот Светог Ђорђа приказан је у другом реду фресака наоса, док трећи ред заузимају фреске Христових Страдања. Опширни натписи који објашњавају насликане догађаје, прате оба наратива. Неизбежно, ове две епизоде о суђењу, мучењу, и снажној вери, допуњују се у неколико видова. Пре свега, обратиће се пажња на избор сцена и пратећих натписа у сваком циклусу појединачно. Мада, у својој књизи, Бранислав Тодић пружа одређена тумачења епиграфског материјала, у овом раду ћемо покушати да допунимо ова тумачења. Посебно, ова допуна је важна да би се виделе тачне корелације између слика, натписа и текстова попут многих житија и страдања Светог Ђорђа и јеванђеља. Како се чини, у оба циклуса, натписи не прате текстове дословно, већ сажимају догађаје, комбинују текстове, или их препричавају са променом одређених речи. На овај начин, закључци које доноси Тодић, а који се тичу праћења писаних извора на овим представама, могу бити тумачени тако да су представе пре биле инспирисане њима него да су их илустровале. Што се тиче даљег разматрања, пратићу визуелна „преклапања“ које се јављају у композицијама појединих сцена (на пример Одрицање Петрово и Васкрсење мртвог од стране Светог Ђорђа) и додатно значење којим оне доприносе разумевању теме. Ови међусобни односи, могу се наћи у дословно поновљеним деловима композиција, интелектуално схваћеним контрастима (победа против пораза), или у наговештавању догађаја из једног циклуса у другом (на пример, Сахрана светог Ђорђа најављује Полагање у гроб).

Сличности два наратива превазилазе оквире једноставног просторног постављања. Након дубљег разматрања житија Светог Ђорђа, канона и службе, можемо пронаћи многе паралеле (тачни цитати или алузије) са Страдањима Христовим. Штавише, идеја победе над смрти смрћу и тријумфа постигнутог патњом постоје у оба литургијска наратива, која се читају током Свете Недеље и у службама посвећеним Светом Ђорђу. Из тог разлога, визуелне асоцијације прича се изгледа ослањају на постојеће литургијске паралеле.

За крај, присуство оба циклуса, као и бројних појединачних представа Светог Ђорђа у доњој зони фресака, и проширени *Синаксар* са светитељевом смрти и мучењима, могу бити тумачени у ширем контексту посвете цркве и околностима њеног оснивања. Будући да је посвећена сећању на победу над Турцима, али и сећању на оне који су погинули у тој битки, зидно сликарство цркве прославља идеју победе кроз патњу и снагу вере суочену са мукама и смрћу.

* др Ана Адашинскаја, пост-докторанд на Новом Европском колеџу у Букурешту (на пројекту *ERC Project Art Historiographies in Central and Eastern Europe*). Проучава византијску и балканску визуелну културу између XI и XV века. Главни фокус њених истраживања је веза између слика, исказивања јавне и приватне побожности, као и улоге уметничког израза у развоју индивидуалног друштвеног идентитета.

Татјана Федоров (МА историје уметности, Универзитет у Ерлангену, Немачка)*
tatjana.fedorov@gmail.com

**ЗИДНО СЛИКАРСТВО ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА У СТАРОМ НАГОРИЧИНУ-
ПОСЕБАН ОСВРТ НА УМЕТНИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ ЕЛЕМЕНАТА И ПРОМЕНУ СТИЛА НА
ПРИМЕРУ ЦИКЛУСА СТРАДАЊА**

У позновизантијској историји уметности, зидно сликарство цркве Светог Ђорђа у Старом Нагоричину је важно ремек дело српске уметности из времена Палеолога. Посебно су цењени фреско-циклуси, који испуњавају зидове цркве у садржајним, суперпонираним регистрима и сликарева смела решења да створи јасноћу унутар релативно малог простора зидне слике. Обликовање представе, које смело развија наративни аспект из времена Палеолога, такође је цењено. Црква у Старом Нагоричину, коју је основао краљ Милутин, има највеће благо позновизантијског сликарства које приказује Христова Страдања. Поред иконографске анализе Нектарија Зараса, циклус Страдања није још увек детаљно и истражано истражен у контексту уметничког обликовања елемената. Сликаство цркве Светог Ђорђа је извела радионица Михала Астрапе и Евтихија, унајмљена од стране краља Милутина да ослика његове цркве. Четири споменика садрже натписе у којима се спомињу сликари Михаило и Евтихије – Свети Климент у Охриду, Беоородица Љевишка у Призрену, Свети Никита у Чучеру и црква Светог Ђорђа у Старом Нагоричину. Од Охрида и након периода од две деценије рада за краља, зидно сликарство показује промене у стилу. Ова промена може се пратити све до интензивне везе краља Милутина са византијском царском породицом, у коју су сликари, такође, били укључени. Стилским испитивањем ових споменика, истраживање је доказало да су двојица сликара била надахнута новооформљеним стилем Палеолога који је настао у Цариграду. Овај рад приступа развоју зидног сликарства у Старом Нагоричину из угла историчара уметности. У овом контексту, биће разматрана личност наручиоца краља Милутина као и сликара Михаила Астрапе и Евтихија. Следећа ставка је главно језгро рада, која анализира уметничко обликовање елемената коришћених у циклусу Страдања. Одабране епизоде циклуса су проучене због њихове композиције, структуре слике и наративности као специјалне особености обликовања. Додатно, биће разматрани методи које сликари користе како би се посматрач визуелно снашао у простору цркве и садржајној фреско декорацији. Коначно, биће изведена стилска класификација зидног сликарства цркве Светог Ђорђа и његова позиција у стилском развоју дела Михаила и Евтихија. Сликари, Михаило и Евтихије су у свој рад интегрисали стилски развој из времена Палеолога.

* **Татјана Федоров**, мастер историје уметности на Универзитету „Фридрих Александар“ у Ерлангену. Бави се визуелном културом у средњем веку. Тренутно на овом универзитету припрема докторску тезу „Зидно сликарство у Србији и Македонији из времена краља Милутина и Палеолога“. Њено главно интересовање је везано за визуелну комуникацију у црквеном простору.

Невена Богојевић (Независни истраживач, Београд, Република Србија)*
bogojevicnevena@yahoo.com

ПРЕДСТАВЕ АРХИТЕКТУРЕ У ФРЕСКО-СЛИКАРСТВУ КРАЉЕВЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ

Рад има за циљ подробније истраживање представа сликане архитектуре у оквиру фреско-програма Краљеве цркве у Студеници. Уочено је да се у склопу сцена насликаног циклуса Великих празника, а нарочито у оквиру сцена Богородичиног циклуса, јављају особене архитектонске кулисе које у сликаном програму имају вишеструку улогу. Стога, у раду ће бити преиспитана иконографија и различите улоге сликане архитектуре наведених циклуса: од њеног наглашавања појединачних и групних фигура, затварања или продубљивања простора, до њихове симболичке улоге наговештавања и дефинисања простора у коме се радња одвија. Анализом појединачних архитектонских јединица и група здања, архитектонских елемената и сликаних скулптованих детаља и орнамената, размотриће се: појединости у приказивању архитектуре, повезаност појединих мотива са реалном архитектуром и старијом иконографском традицијом, али и у којој мери су они у корелацији са сликаним кулисама фреско-програма других задужбина краља Милутина, чији су творци солунски сликари Михаило и Евтихије. Рад ће обухватити и анализирање односа ктиторског модела цркве Светог Јоакима и Ане и стварног изгледа грађевине.

* **Невена Богојевић**, спољни сарадник Музеја Српске Православне Цркве. 2014. године дипломира-ла је на одсеку за вокално-инструменталног извођача- виолина и теорију музике у СМШ „Јосип Славенски“ у Београду. Године 2016/17. уписала је основне академске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на одсеку за историју уметности. 2017. године као волонтер обавља-ла је стручна вођења кроз изложбу под називом „Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентитет, значај, угроженост“ у Галерији САНУ. 2019. године хонорарно је била једна од ангажова-них за стручно вођење кроз изложбу „Духовно и културно наслеђе манастира Студенице-древност, постојаност, савременост“ у Галерији САНУ. Од 2019. године постала је спољни сарадник у Музеју Српске православне Цркве. Године 2020. у оквиру изложбе Интер/Акција2020 (Изложба студената Факултета ликовних уметности у сарадњи са студентима Одељења за историју уметности Филозоф-ског факултета у Београду) била је једна од организатора изложбе и поставке, као и једна од ауторки текстова у каталогу („Стефан (ни)је титула“).

Немања С. Петровић (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Република Србија)*
nemanja9346@gmail.com

„ДАНАС СЕ ХРИСТОС У ВИТЛЕЈЕМУ ОД ДЈЕВЕ РАБА...“. ЗАПАЖАЊА ИКОНОГРАФСКИХ ПОЈЕДИНОСТИ БОЖИЋНЕ ХИМНЕ КАО ОДРАЗА ПОБОЖНОСТИ КРАЉА МИЛУТИНА

Последњих деценија видљив је пораст интересовања научне јавности за различите аспекте поимања светости у домену визуелне реторике средњовековног друштва. У склопу научних разматрања улазе и студије материјалне културе у шта спадају анализе предмета који припадају традицији хришћанског обреда, али и сам ритуал, попут процесија као израза једне заједнице надахнуте библијским примерима. Различите форме религиозног израза, елементи литургијског обреда, сакрални опходи – процесије (λειτουργία), и у свој суштини литургија, као место сусрета божанског и људског, омогућавали су доживљај светости кроз активацију свих човекових чула. Другим речима, у очима средњовековног човека учешћем у процесији, својеврсном ефемерном спектаклу, верник је опажањем перципирао присуство божанске светости оличено кроз презентацију одабраних реликвија, икона и других сведочанстава божанске благодети. Веома упечатљиве биле су масовне цариградске процесије, организовани ритуали уско везани за владара и византијски двор. Наиме, велике церемоније приређене поводом прославе празника, војних тријумфа, успешног окончања ратних похода или евентуалне одбране од непријатељског напада, укључивале су препознатљиве симболе победе, односно владарска знамења, својеврсног одраза политичког али и духовног ауторитета. У том смислу, империјална димензија се нарочито испољавала у драгоценим предметимареликвијарима презентованим приликом сакралног опхода улицама града, бедемима утврђења, или, пак унутар манастирског обзиђа. Шире посматрано, у складу са носећим принципима средњовековне цивилизације, а у појединостима сасвим уподобљено универзалном цариградском моделу, могуће је сагледати и однос српског двора према ономе што би могли назвати „поруком власти“ али и размотрити (јавну) побожност житеља једне урбане средине с почетка XIV века. У том смислу, за разумевање програмски дефинисаног спектакла, чини се да је неопходно анализирати одређена питања у контексту транскултуралних комуникација са главним токовима цивилизације свог времена. Сходно томе, у погледу проучавања средњовековних прослава на подручју српских земаља, поред писаних извора, од великог значаја су поједини примери из домена визуелне културе. Један такав пример јесте фреско-композиција Божићне химне, насликана на источном зиду портика жичке куле с почетка XIV столећа. Поменути фреска представља *par excellence* пример разматрајућег феномена, то јест одвијања процесија током прославе празника на тлу средњовековне Србије. Ова репрезентативна композиција богослужбеног карактера сведочи да је српска средина у доба краља Милутина увелико усвојила цариградске обрасце у обележавању празничних свечаности. Међутим, иако је поменути композиција више пута разматрана у различитим контекстима, питање одржавања процесија и узимања учешћа српског двора у литијама је изостало. Намера овог рада је да укаже на који је начин приватна побожност владара, у овом случају краља Милутина представљеног у пратњи својих дворјана и црквених великодостојника, била пресудна у сфери јавног, свечаног и узвишеног прослављивања одређених празника.

* **Немања С. Петровић**, основне и мастер студије историје уметности завршио је на Филозофском факултету Универзитета у Београду, успешном одбраном тема: „Богородичине иконе и прослављање култа Богородице у Цариграду у доба Комнина“ (2017); „Размена иконографског модела у XIII веку: фрањевци између Асизија и Цариграда“ (2018). На истој катедри 2018. године уписао је докторске студије у циљу даљег усавршавања и истраживања у области средњовековне визуелне културе, с посебним освртом на развој и примену иконографских образаца у српској средњовековној уметности.

Ана Гриза („Фридрих- Александар“ универзитет у Ерлангену-Нирнбергу, Немачка)*
ana.griza@outlook.de

ИСТОРИЈСКО-УМЕТНИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРЕДСТАВЕ МИЛУТИНА У САКРАЛНИМ ЗДАЊИМА

Многобројна религиозна здања и импресивност очуваних споменика, говоре у прилог Милутиновог ктиторства у деценијама владавине династије Палеолога. Током његове дуге владавине, Милутин је био представљен на многобројним фрескама у црквама и манастирима. Овај рад тежи да истражи Милутинове портрете у сакралним здањима и да подстакне дискусију о визуелним представама владара, од његовог детињства, насликаног на фрескама Сопоћана, до последњег портрета у Грачаници, завршеног неколико дана пре његове смрти. Према томе, представе у црквама пружају информације о физичким променама, од његовог детињства до последњих дана његовог живота. Адекватнији метод за истраживање визуелних представа Милутина јесте, указивање на одређене уметничке тенденције, отелотворене у најважнијим споменицима Балкана. Стога, погодно је описати портрете Милутина у најрепрезентативнијим црквама као што су Сопоћани, Студеница, Старо Нагоричино, Грачаница. У цркви Свете Тројице у Сопоћанима, порученој 1263. године од стране његовог оца Уроша I, Милутин је насликан као дечак и као младић, једном са његовом мајком, краљицом Јеленом, и једном у ктиторској композицији са својим оцем и својим братом Драгутином. Ово су, вероватно, једине визуелне представе Милутина из његовог детињства. У каснијем периоду, 1317. године, владар је приказан на фрескама у Старом Нагоричину у двострукој улози, истовремено као ктитор цркве и победник над Турцима. Посебно, проучавање ктиторских композиција даје податке о одећи ношеној од стране припадника високе друштвене хијерархије. На пример, у цркви Јоакима и Ане (1313), у манастиру Студеница, Милутин је одевен у византијски костим са лоросом и има хемисферичну круну са препендулијама на глави. Исти византијски костим и круну носио је и његов отац Урош I, што је и приказано у ктиторској композицији у Сопоћанима, иако је црква саграђена у време владавине Латина у Цариграду. Заправо, хаљине и текстили приказани у зидном сликарству чине један од главних визуелних извора. Представа владара детерминисана је контекстом у ком је настала. Према томе, протагонисти у оквиру сцене крунисања у Грачаници (1318-21) усвојили су византијске костиме који одговарају традиционалној иконографији. Главна идеја овог рада је да укаже на најважније визуелне изворе у приказивању историјске личности као што је Милутин.

* **Ана Гриза**, МА историје уметности Универзитета у Ерлангену у Немачкој (Фридрих-Александар универзитет, Ерланген-Нирнберг). Њено истраживање фокусира се на Ренесансу Палеолога на Балкану и њен утицај на Западно уметност.

Ирина-Адриана Марковски (Независни истраживач, Букурешт, Румунија)*
irina@ikona.ro , irinamarkovski@gmail.com

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ У ТРАДИЦИЈИ РЕНЕСАНСЕ ПАЛЕОЛОГА ОЖИВЉЕНО У ФРЕСКО-СЛИКАРСТВУ НАЈПОЗНАТИЈИХ ВЛАШКИХ СПОМЕНИКА XIV ВЕКА У ЈУЖНОЈ РУМУНИЈИ

Феномен ренесансе из времена Андроника II Палеолога шири се изван граница Царства. Упркос огромним напорима Михајла VIII Палеолога, Царство које је било територијално смањено ће све више преносити центар моћи у провинције (Тесалија, Македонија и Србија). Ту, под географском заштитом, али и у духовном контексту (близина Свете Горе), и у складу са успоном српске државе, нови ток прото-палеолошке ренесансе, који је зачет у Охриду (пример црква Богородице Перивлепте, око 1294/96), шири се у Србији, где доживљава свој врхунац. Процват се догодио за време краља Милутина, чији су сликари украсили велики број цркава. Реч је о: цркви Богородице Љевишке у Призрену, Краљевој цркви у Студеници, цркви Светог Ђорђа у Старом Нагоричину, Грачаници, једној од цркава Пећке Патријаршије, цркви Светог Прохора Пчињског, цркви Светог Никите у Бањанима. Ово сликарство високог квалитета раширило се централном Србијом и на северу, и у развоју каснијег сликарства утицало је на сликарство цркава Моравске Србије: Манасија (1375-1377) и Раваница (1406-1416). На основу ових традиција, може се пратити веза са румунским владарима. Неколико румунских споменика тог периода, продужили су утицај палеолошког наслеђа у византијској уметности. То се уочава на примеру цркве Светог Николе у Арђешу, манастиру Козија, итд. Исихастички покрет проширио се средњовековном Влашком и утицао је на процват духовног живота, и поред тога, утицао је и на архитектонска и иконографска решења која инспиришу иконописце до данас.

* **др Ирина-Адриана Марковски** је независни истраживач. Одбранила је докторску дисертацију на Факултету за историју Универзитета у Букурешту у Румунији. Њено истраживање везано је за сликарство ренесансе Палеолога и историографске публикације у вези са зидним сликарством и иконописом XIV века. Запослена је у иконописачкој радионици „Студио Икона“ у Букурешту.

ПРЕДСТАВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА У ЗАДУЖБИНАМА КРАЉА МИЛУТИНА

Владавину Стефана Уроша II Милутина обележило је ширење територије српске државе ка југу као и богата градитељска делатност која је спроведена како од стране овог владара, тако и од српске властеле. Освајање територија у овом периоду, учестало ратовање и све већи број војне властеле на овим просторима, доводи до интензивнијег ширења култа светих ратника, а посебно Светог Ђорђа. Култ Светог Ђорђа пренет је на просторе српских земаља из Византије. Поред тога, из Византије је преузета и пракса тражења помоћи светим ратницима у тешким временима и током ратовања. По узору на великог жупана Стефана Немању, поштовање култа Светог Ђорђа преузели су и његови наследници. Представе Светог Ђорђа сликане су у задужбинама његових наследника на литургијски важном месту у храму, а то је нарочито уочљиво у време краља Милутина. Познато је да се у задужбинама из периода Стефана Немање и касније Свети Ђорђе неретко приказивао као мученик-ратник, с тим да до промене у иконографији долази за време краља Милутина. У његовим задужбинама долази до промене у иконографији, која га примарно, сликаном одећом и опремом, истиче као светог ратника. Циљ овог рада је да подробније истражи иконографију овог светог ратника и њене промене у задужбинама краља Милутина. Узимајући у разматрање приврженост краља Милутина култу Светог Ђорђа, која се може уочити и кроз посвету одређених његових задужбина, у раду ће бити анализирана и представа овог светог ратника у склопу ктиторских портрета. Сходно томе, рад ће покушати да прикаже на који начин се Милутиново поштовање овог светитеља визуелно пренело на фреско-програм.

* **Софија Трпчевски**, спољни сарадник Музеја Српске Православне Цркве. Уписала је основне академске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, године 2016/17, на одељењу за историју уметности. Била једна од ангажованих за стручно вођење кроз изложбу „Духовно и културно наслеђе манастира Студенице-древност, постојаност, савременост“ у Галерији САНУ, 2019 године. Постала је спољни сарадник у Музеју Српске православне цркве 2019. године.

Роберт Михајловски – Виктор Лилчић (Универзитет Ла Троб, Мелбурн, Аустралија; Универзитет „Свети Кирило и Методије“; Скопје, Република Северна Македонија)*
r.mihajlovski@latrobe.edu.au; viktorlilcik@gmail.com

ОЛОВНИ ПЕЧАТ ВИЗАНТИЈСКОГ ЦАРА МИХАИЛА VIII ПАЛЕОЛОГА ИЗ КОЧАНА

Византијски оловни печат, који је припадао цару Михаилу VIII Палеологу (1272-1282) открит је у региону Кочана. На аверсу је представа Исуса Христа који стоји на ниској подијуму. На реверсу је представљена стојећа фигура цара Михаила VIII Палеолога. Судећи по натпису, печат је израђен после 1272. године, након периода експанзије српског краља Стефана Уроша II Милутина (1282-1321) и експлоатације руде у областима Кратова, Злетовица и Пијанеца.

* **др Роберт Михајловски**, доктор наука на Ла Троб Универзитету; магистар лепих уметности, RMIT, Мелбурн. Специјализовао се за византијску и османску уметност, архитектуру и археологију, са посбеним освртом на средњовековну Пелагонију. Редовно објављује радове у међународним часописима.

др Виктор Лилчић, редовни професор на Филозофском факултету у Скопју. Одбранио је докторску дисертацију на Филозофском факултету у Београду, на одељењу за археологију, са темом: Архитектонска камена пластика у Републици Македонији од I до VI века. Изабран је за редовног професора у области: опште археологије, нумизматике, класичне археологије. Већ неколико година ради на геореференцијалној планиметрији налазишта у координатном систему од ознака хоризонтално и вертикално до 50 метара. Овај приступ обезбеђује стварање археолошког катастра Републике Северне Македоније, али и значајну подршку у заштити налазишта, као и археолошких потреба.

Милан С. Димитријевић (Астрономска опсерваторија, Београд, Република Србија)*
mdimitrijevic@aob.rs

О НОВЧАРСТВУ КРАЉА МИЛУТИНА

Српски средњовековни новац има велики број врста и варијанти, са занимљивим и маштовитим приказима. Први српски средњовековни новац појавио се за време краља Радослава (1228-1234), а ковали су га различити краљеви, племићи и градови током око 230 година, све до последњег, за време владавине Лазара Ђурђевића (1456-1458). Новчане емисије краља Милутина биле су бројне током његове дуге и успешне владавине од 1282. до 1321. године. Што се тиче његовог ковања новца, постоје неке несигурности у атрибуцији појединих кованица. Поред тога, имамо различите поделе његовог кованог новца по врстама. Сергије Димитријевић кованице краља Милутина дели на 13 врста и 47 подврста, описујући 104 примерака новца у свом *Каталогу*. Вујадин Иванишевић набраја десет основних врста, а Мирослав Јовановић дели Милутинов новац у 17 врста. Поред тога, несигурно је и ковање Милутиновог оца, краља Уроша I. Димитријевић му приписује три врсте и описује 74 примерака, док Иванишевић све ове новчиће придодаје Милутину и укључује у поменутих десет врста. С друге стране, Јовановић укључује ове три врсте у ковани новац краља Драгутина. Не постоји чак ни јединствено мишљење шта је аверс, а шта реверс новца. Димитријевић и Јовановић заузимају традиционално гледиште да је аверс страна на којој је представљен краљ који је издао новчић, док Иванишевић, следећи византијску традицију, сматра да је аверс страна на којој је Исус Христ. У овом прилогу представимо богато и разнолико ковање новца краља Милутина. Посебна пажња биће посвећена динару краља Милутина, са владаром који седи, са равним мачем у десној руци, док му је у левој барјак. На реверсу је краљица која седи на престолу и држи крин. Димитријевић је сматрао да је ово најлепши новчић краља Милутина и међу најлепшим српским средњовековним новцима. Такође, размотрићемо појаву звезда на новцу краља Милутина и њихово симболичко значење.

* **др Милан С. Димитријевић** је пензионисани (2012) научни саветник Астрономске опсерваторије у Београду. Директор Астрономске опсерваторије у Београду 1994-2002. Главни уредник часописа "Serbian Astronomical Journal" (и његовог претходника) и "Публикација Астрономске опсерваторије у Београду" 1987-2002, председник Астрономског друштва "Руђер Бошковић" 1982-2004, главни и одговорни уредник часописа "Васиона" 1985-2004, 2018-, председник Друштва астронома Србије 2008-2014. Савезни министар за науку, технологију и развој 1993-94, члан управе Евроазијског астрономског друштва и члан Савета Европског астрономског друштва (2008-2012). Од 2009. спољни сарадник Париске Опсерваторије - Лабораторија за проучавање зрачења и материје у астрофизици. Објавио више од 300 радова у међународним научним часописима и више од десет књига. Коаутор је средњошколског уџбеника астрономије. Члан Удружења књижевника (2008). Научни радови Милана С. Димитријевића су првенствено из астрономије али и из појединих области физике, примењене математике, информационих технологија и историје и филозофије науке. Основни научни интереси су астрономска спектроскопија, профили спектралних линија, ширење спектралних линија, астрономска спектроскопија, атомски и молекуларни сударни процеси у звезданим атмосферама, астроинформатика, историја и филозофија астрономије, астрономија у култури.

Наталија Ристовска (Универзитет у Оксфорду, Уједињено Краљевство)*
natalija.ristovska@gmail.com

КРУЖНЕ НАУШНИЦЕ КРАЉИЦЕ СИМОНИДЕ ПАЛАЕОЛОГИНЕ: ПРИЛОГ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЈУ

На три сачувана фреско-портрета у Студеници, Старом Нагоричину и Грачаници, краљица Симонида, супруга краља Милутина од њиховог склапања брака око 1299. године до краљевог упокојења 1321. године, представљена је са необично раскошним наушницама спектакуларних димензија. Предмети о којима је реч имају кружан облик, и како се чини, готово у потпуности су покривени материјом јарке боје (црвене или плаве) која је положена у металну основу. Од основе се види само метални оквир оивичен великим бисерима. У унутрашњости црвеног или сивог круга наушница, видљив је мањи круг који је насликан на портретима незнатно светлијом или тамнијом бојом.

Овај круг изгледа као да се држи или је појачан металним зупцима који се протежу до спољне, металне, ивице наушница. Свака од наушница виси на низу великих бисера - или комбинацији бисера и црвених или плавих издужених перли - видљивих испод велике, круне лепезастог облика са зупцима на врху.

Непосредно по њиховом појављивању на територији средњовековног Балкана на Симонидиним портретима, различите варијанте кружних наушница оивичених бисерима појављују се на портретима српских владарки и властелинки све до краја XIV века. Упркос њиховој заступљености, овај накит никада није био успешно идентификован међу сачуваним предметима и археолошким налазима. Није установљено ни његово порекло. Циљ реферата је успостављање паралела гореописаног накита са средњовековном материјалном културом. Напоследку, биће изложене идеје за разрешење порекла и прилика које су довеле до заступљености овог накита на територији средњовековног Балкана.

* **Наталија Ристовска** је специјалиста за византијску материјалну културу у Ашмол Музеју при Универзитету у Оксфорду. Међу темама које су заступљене у њеном научном истраживању убрајају се различити аспекти византијске „декоративне уметности”, попут ктиторства, ктиторије и њене употребе, центара за производњу и мрежа за дистрибуцију средњовековних посуда, намештаја и накита израђеног или украшеног стаклом и скупocenim металом, организације производње и међукултурног трансфера занатских технологија, размене занатских производа и високо квалификованих занатлија између византијског Царства и других средњовековних држава, као и утицаја такве размене на производњу и заступљеност у оквиру оновременог друштва.

Биљана Цинцар Костић (Музеј Српске православне цркве, Београд, Република Србија)*
biljanaivangel@yahoo.com

ПЛАШТАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА У МУЗЕЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

У православном богослужењу Плаштаница (гр. Αἴρ, επιτάφιος, εἰλητόν) симболише четвороугаоно платно (гр. συνδών) којим је, након скидања са крста и умивања миром, Јосиф из Ариматеје увио тело Христово, спремљено за погреб (Мат. 27,59; Марк. 15,46; Лук. 23,53; Јов. 19,40). Њу износе на вечерњој Великог Петка, ради опхода око цркве, и смештања у централни део храма до Васкрса. Плаштаница краља Милутина (крај XIII – почетак XIV) је најстарији примерак плаштанице у корпусу српског средњовековног црквеног веза, чиме се сврстава у највишу категорију националних споменика културе. Изведена је на црвеној атлас-свили, свиленим, сребрним и златним нитима – у комбинацији свиловеза (који је служио за израду инкарната) и златовеза (орнаменти). Припада мистичном типу, јер осим Исуса Христа, нема присутних лица – само анђели и серафими, који окружују Христа смештени у простор звезданог неба. У подножју, унутар тракастог-орнаменталног рама, у златовезу је изведен запис: Помјани Боже душу раба твоего Милутина Уреши“. Доцније јој је додат широки руб од венецијанског броката. Првобитно је стајала у манастиру Бањска – Милутиновој задужбини и месту кивота. Потом је доспела у манастир Крушедол. Након Другог светског рата смештена је у сталну поставку Музеја СПЦ.

* **Биљана Цинцар Костић**, мастер историје уметности. Кустос је збирке текстила, портрета и архиве Музеја Српске Православне цркве. Њено истраживање је фокусирано на уметничке предмете Српске цркве из византијског и поствизантијског културног круга.

Бојана Павловић – Сергеј Беук (Педагошки музеј у Београу, Центар за истраживање религије и политике, Београд; Центар за истраживање религије и политике, Београд Република Србија)*
bokapavlov@gmail.com ; sergej.beuk@domomladine.org

ПЛАШТАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА: МОТИВ ВАСКРСЕЊА У ЕРИ ДИНАСТИЈЕ ПАЛЕОЛОГА

Ова студија је посвећена истраживању значаја плаштанице краља Милутина као својеврсног облика културно-историјског наслеђа, чија стилско-уметничка вредност овај артефакт смешта међу представнике главног развојног тока српске уметности XIV века. Плаштаница краља Милутина као музејски дериват српске средњовековне примењене уметности симболизује платно којим је приликом погребња Исуса Христа, Јосиф из Ариматеје обавио тело Спаситељево. Сврха плаштанице је да укаже на сам почетак хришћанске религије чији се центар налази у појму Васкрсења, тако, празна плаштаница у Новом завету не представља само одсуство тела, већ наговештај новог живота који такође подразумева телесност, али у једном новом и непоновљивом антрополошком оквиру. Специфичним начином израде и стилске композиције, овај предмет сакралног порекла представља оличење културно-уметничке климе династије Палеолога. Једна од основних метода коју ћемо применити у овом раду јесте компаративна анализа мотива Васкрсења оличене у стилско-уметничкој изради плаштаница у српској средњовековној уметности као и осврт на значај и порекло овог предмета изучавања. Стога, овим радом пружамо увид у двоструки развојни пут плаштанице од њеног, с једне стране, спиритуалног значаја са својим алегоријским сазнањима, и са друге стране, као материјалног артефакта од културно-уметничке и историјске вредности.

* **Бојана Павловић**, мастер историје уметности. У свом научно истраживачком раду обрађује теме које се односе на теорију и методологију у историји уметности, уметничке перцепције у документарном филму, као и очување културно-историјског наслеђа. Од 2019. године је ангажована у Педагошком музеју у Београду у својству кустоса приправника. Учествовала је на међународним научним конференцијама у Пожаревцу 2018. године („Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“) и у Дому Омладине Београда 2020. године која је реализована у сарадњи са Центром за истраживање религије и политике, под покровитељством Министарства спољних послова Републике Србије („Заштита културног наслеђа и очување националног идентитета“), као и на другим конференцијама. Као аутор и члан комисије учествовала је на неколико изложби приређених у Београду и Новом Саду.

Сергеј Беук, мастер протестантске теологије и мастер културологије, дипломирани педагог. Објавио је шест групних и самосталних збирки поезије, поезију и прозу је публиковао у најеминентнијим стручним часописима и дневним новинама. Такође, објавио је више десетина стручних радова из домена религиологије и савремене теологије у земљи и иностранству, као и две књиге из домена теологије и филозофије и религије, као и једну из области културологије. Радећи на месту Програмског уредника Дома омладине Београда, реализовао је и организовао велики број стручних и научних конференција, округлих столова и трибина на теме из области теологије, филозофије, уметности и педагогије. Председник је Управног одбора Центра за истраживање религије и политике из Београда.

Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Република Србија)*
goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

**ПРЕДСТАВЉАЊЕ ЗАДУЖБИНА СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА У ПОЈЕДИНИМ СРПСКИМ
ПУТОПИСИМА И АНТРОПО-ГЕОГРАФСКИМ СТУДИЈАМА С КРАЈА XIX И ПОЧЕТКА XX ВИЈЕКА**

У огледу су анализирани путописи Сретена Л. Поповића, *Путовање по новој Србији* (1878-1880), Мите Ракића, *Из нове Србије* (1881), Драгомира Брзака, *Са Авале на Босфор* (1895), Бранислава Нушића, *Косово - опис земље и народа* (1902-03), као и антропо-географске студије Спиридона Гопчевића, *Стара Србија и Македонија* (1890), Јевта Дедијера, *Нова Србија* (1913) и Тихомира Ђорђевића, *Македонија* (1920). Посебна пажња усмјерена је на приказ задужбина Светог краља Милутина (попут манастира Богородица Љевишка у Призрену, Грачаница и Бањска), али и на светитељски култ краља Милутина и његово гробно мјесто у цркви Светог краља Милутина у Софији, која је подигнута 1865. године.

* **др Горан Максимовић**, предаје као редовни професор на Департману за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Објавио је више од 500 научних и стручних радова из области науке о књижевности. Издавамо објављене књиге научних монографија и расправа: *Умјетност приповиједања Бранислава Нушића* (1995), *Магија Сремчевог смијеха* (1998), *Домановићев смијех* (2000), *Српске књижевне теме* (2002), *Тријумф смијеха – комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића* (2003), *Свијет и прича Петра Кочића* (2005), *Критичко начело* (2005), *Искусство и доживљај* (2007), *Комедиографски Орфеј и други огледи* (2010), *Идентитет и памћење* (2011), *Критичка гозба* (2012), *Заборављени књижевници српског 19. вијека* (2013), *Казивање града и други огледи* (2014), *Симо Матавуљ и Бока Которска* (2018), *Критичка перспектива* (2021).

Марија Алесија Роси (Универзитет Принстон, САД)*
marossi@princeton.edu

ПРЕДСТАВЕ ХРИСТОВИХ ЧУДА ТОКОМ ВЛАДАВИНЕ КРАЉА МИЛУТИНА И ЊИХОВА ВЕЗА СА ВИЗАНТИЈОМ

Милутинова владавина (1282-1321) представља период војне експанзије, богатства, као и доба вере. Током првих година своје владавине, Милутин је проширио границе српског краљевства, на штету византијског Царства. Међутим, 1299. године потписан је мировни уговор између Милутина и византијског цара Андроника II (1282-1328), који је закључен браком између српског краља и царево ћерке Симониде.

Географска близина, бројне дипломатске мисије и новоразвијене породичне везе између Византијског царства и српског краљевства, омогућиле су нову и развијенију везу. У предавању се разматра однос између ове две територије, путем уметничких интеракција и културних трансмисија, указујући на већу флуидност између њих. Тачније, истражује се појава епизода које приказују Христова чуда, ретко виђена пре XIII века у зидном сликарству. Нагло ширење циклуса Христових чуда на српским и византијским територијама указује на везу између ових области. Повлачећи паралелу између Христових чуда унутар српских цркава - које је поручио Милутин - и византијских, у предавању се разматра како је ова иконографија била пренета, размењена и измењена у сврху преношења различитих значења у различитим контекстима, као средство пропаганде културног идентитета или верске политике.

* др **Марија Алесија Роси** је специјалиста за историју уметности на одсеку за средњовековну уметност на Универзитету у Принстону. Уређивала је зборнике радова: *Late Byzantium Reconsidered: The Arts of the Palaeologan Era in the Mediterranean* (2019) и *Byzantium in Eastern European Visual Culture in the Late Middle Ages* (2020). Роси је кооснивач иницијативе *North of Byzantium (NoB)*, дигиталне платформе *Mapping Eastern Europe* (<https://mappingeasterneurope.princeton.edu>), и коедитор серије књига *Eastern European Visual Culture and Byzantium (13th - 17th c.)*, издавачке куће Тривент. Тренутно, ради на монографији која истражује улогу Христових чуда у позновизантијској зидном сликарству.

Тијана Борић (Универзитет у Нишу, Факултет уметности, Република Србија)*
tijanaboric@hotmail.com

***У СЛУЖБИ ДИНАСТИЧКЕ МОЋИ И СЛАВЕ: УПОТРЕБА СЛИКЕ И БАШТИНЕ ИЗ ВРЕМЕНА
КРАЉА МИЛУТИНА У МАУЗОЛЕЈУ ДИНАСТИЈЕ КАРАЋОРЂЕВИЋ***

Рад се фокусира на анализу јужне апсиде цркве Светог Ђорђа на Опленцу, монументалног краљевског маузолеја династије Карађорђевић, чија је изградња започета након што је краљ Петар ступио на престо Србије, 1903. године, а завршена је 1930. године, у време владавине краља Александра I. Циљ рада је да нагласи употребу слике и баштине из времена краља Милутина у архитектури и декорацији ентеријера маузолеја, употребљених у служби моћи и идеологије династије Карађорђевић. Почетком XX века династички програм Карађорђевића био је суочен са бројним изазовима, посебно у контексту редефинисања и успостављања новог културног идентитета унутар значајно повећаног и фундаментално измењеног социо-политичког простора новооформљене мултинационалне и мултикултуралне заједнице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Како би оправдали и глорификовали садашњост и пројектовали жељену будућност, Карађорђевићи су употребили добро познату идеју Златног доба. Краљевски маузолеј имао је круцијалну улогу у репрезентацији краља Александра I. Разматрајући архитектонске особености и детаље унутрашње декорације јужне апсиде, где се налази гроб оснивача династије Карађорђевић, рад ће нагласити како је присвајање и реинтерпретација одабране глорификоване прошлости из времена српског краља Милутина употребљена за легитимизацију моћи и потврду краља Александра I као једног од моћнијих европских владара, прихватајући његову државу као ново, моћно и жељено, осигурано мултинационално и мултикултурално краљевство Балкана.

* **др Тијана Борић**, ванредни професор. Докторске студије Историје уметности на Катедри за историју архитектуре завршила је 2014. успешно одбравивши тезу *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*. Објавила је више стручних радова и књига, учествовала на домаћим и међународним научним скуповима. Током пет година, радила је као шеф уметничког одељења и уметнички менаџер на Дворском комплексу на Дедињу где стиче и звање кустоса. Организовала је бројне изложбе предмета из Уметничке збирке Дворског комплекса и сарађивала на реализацији пројеката конзервације, рестаурације и презентације уметничких дела из дворске колекције под стручним надзором Народног музеја, као и на пројекту каталогизације ликовне збирке Дворског комплекса на Дедињу. Од 2014. године запослена је на Факултету уметности, Универзитета у Нишу.

Александра Колаковић (Институт за политичке студије, Београд, Република Србија)*
kolakovicaleksandra@gmail.com

**ВРЕМЕ КРАЉА МИЛУТИНА, ИЗМЕЂУ ИДЕНТИТЕТА И СРЕДСТВА ДИПЛОМАТИЈЕ:
СИМОНИДА, КОЛЕКЦИЈА АЛЕКСАНДРА ЈОКСИМОВИЋА (1967)**

Династија Немањић чини важан део српског националног идентитета, поготово време краља Милутина када је српска средњовековна краљевина доживела територијални, економски и културни успон. Овај период је, такође, обележен причом о Симониди, византијској принцези, која је дошла као девојчица на српски двор. Пракса присећања у Титовој Југославији наглашавала је догађаје из Другог светског рата, док су српска средњовековна историја и династија остављене по страни. Међутим, након Информбироа (1948) и „отварања“ ка Западу, Југославија је почела да користи сва могућа средства културне дипломатије како би представила себе свету. У овом контексту, можемо посматрати представљање колекције *Симонида*, дизајнирану од стране Александра Јоксимовића, „краља маказа“, чије креације је носила Јованка Броз, прва дама Југославије. Александар Јоксимовић је био један од најважнијих модних дизајнера у националном стилу. Инспирисан српском историјом и традицијом, Византијом и српским средњовековним сликарством, за своје креације Јоксимовић је достигао светску славу. Колекција *Симонида*, специфична је по својим звонастим рукавима преузетим из средњовековне византијске одеће и орнаментима који су преузети са камених фризова манастира Грачанице и Дечана. То је била прва грандиозна колекција високе моде социјалистичке Југославије. Представљена је на Међународном фестивалу моде у Москви, заједно са колекцијама Коко Шанел, Кристијана Диора итд. На основу извора и медија, овај рад покушава да истражи колекцију *Симонида* и период краља Милутина, као средства југословенске културне дипломатије. Базирано на културним теоријама, идентитету и јавној историји, циљ је да се истражи како је наратив о Симониди и индиректно краљу Милутину био прихваћен у југословенском друштву. Истовремено, фокус је на достигнућима ове светски познате модне колекције у сфери репрезентације Титове Југославије.

* **др Александра Колаковић** је виши научни сарадник у Институту за политичкестудије (Београд, Србија). Руководи пројектом Француска и Западни Балкан: наслеђе прошлости и евроинтеграције, који заједнички реализују Институт за политичкестудије и Сорбона Париз IV – „Партнерство Hubert Curien“ (PHC). Члан је Управног одбора Музеја Града Београда и Стручног савета Завода за проучавање културног развоја. Научно интересовање Александре Колаковић обухвата области интелектуалне и политичке историје, историје идеја, културне историје, културног наслеђа, идентитета и заштите културног наслеђа, међународних односа и културне дипломатије, културне и образовне политике. Објавила је монографију У име отаџбине: француски и српски интелектуалци 1894–1914, преко 40 научних радова, Лексикон мултикултуралности и два уџбеника историје за гимназије. Уредник је међународног зборника на француском језику *La France et la Serbe: Les défis de l'amitié éternelle*. Стручно се усавршавала у Француској (L'Université Paris I Panthéon Sorbonne, 2010; L'Université Paris IV Sorbonne, 2019) и Немачкој (Georg Eckert Institut, Брауншвајг, Немачка, 2016). Била је гостујући професор на Универзитету Сорбона IV (2019). Говори енглески и француски језик, а служи се немачким језиком.

Наташа Тодоровић (Астрономска опсерваторија, Београд, Република Србија)*
ntodorovic@aob.rs

МАЛА ПЛАНЕТА 1675 СИМОНИДА

Мале планете или астероиди су небеска тела која самостално или у ројевима круже око Сунца. Једна мала планета под редним бројем 1675 названа је по византијској принцези, српској краљици и супрузи краља Милутина - Симониди Немањић. У излагању ћемо се упознати са физичким и путањским карактеристикама ове мале планете, а затим и са начином на који је астероид откривен и именован.

* **др Наташа Тодоровић** је астроном, научни сарадник на Астрономској опсерваторији у Београду. Дипломирала је на Математичком факултету у Београду, на катедри за астрономију, где је завршила магистарске и докторске студије. У току последипломских студија сарађивала је са групом астронома са Опсерваторије у Ници и Универзитета у Падови. Објавила је више научних радова у домаћим и међународним часописима, и одржала запажен број предавања на стручним скуповима и различитим догађајима за ширу публику. Аутор је и приређивач изложбе "Астероиди, мали камени светови", која је крајем 2018. и почетком 2019. одржана у Галерији науке и технике САНУ у Београду. На Астрономској опсерваторији у Београду запослена је од 2002. а њен истраживачки рад усмерен је на динамику Сунчевог система.

Ивана Лемкул, Владимир Аћимовић (научни сарадник/стручни сарадник на Православном богословском факултету Универзитета у Београду/ Фонд Благо)*
ivana.lemcool@blagofund.org ; vacimovic@blagofund.org

ИЗАЗОВИ И ИНОВАЦИЈЕ У ДИГИТАЛНОМ ДОКУМЕНТОВАЊУ ЦРКАВА КРАЉА МИЛУТИНА

Више од двадесет година, Фонд Благо посвећен је дигитализацији српског културног наслеђа средњег века. Ова непрофитна организација окупља стручњаке из области интернет технологија, фотографије, историје уметности, као и љубитеље средњовековне уметности из САД и Републике Србије. Заједно, они су створили интернет сајт са преко тридесет опсежних колекција фотографија, видео снимака, виртуелних тура неких од најзнаменитијих српских цркава и манастира. Међу њима су и неке од најпознатијих задужбина краља Милутина- црква Богородице Љевишке у Призрену, Краљева црква у манастиру Студеница и манастир Грачаница. Екипа Фонда Благо посетила је ове споменике 2002, 2003 и 2019. године, а у плану је и поновна посета манастиру Грачаница у септембру ове године, будући да је фреско сликарство цркве Богородичиног Успења недавно очишћено и рестаурирано. Током ове презентације желели бисмо да пренесемо наша искуства у стварању дигиталних колекција ових споменика, као и да предочимо нарочите изазове са којима смо се током рада на њима сусрели. Посебно бисмо желели да представимо неке од техничких иновација које је створио наш тим, а које су настале као резултат превазилажења неких од изазова наметнутих окружењем, архитектуром и степеном очувања ових споменика. Фонд Благо је организација посвећена културном наслеђу са фокусом на дигиталном документовању српских средњовековних сакралних споменика. Основаван је 1998. године у САД као непрофитна организација, а од 2009. године функционише и као регистрована НВО у Републици Србији. Од тада, њихов тим који укључује стручњаке из области фотографије, историје уметности, интернет технологија, као и познаваоце и љубитеље уметности средњег века, створио је на хиљаде фотографија, видео записа, виртуелних обилазака неких од најзначајнијих цркава и манастира средњовековне Србије. Читав материјал слободно је доступан на сајту www.blagofund.org.

* **др Ивана Лемкул**, историчар уметности средњег века и научни сарадник Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Као сарадник Фонда Благо, задужена је за уређивање садржаја на сајту и друштвеним мрежама, као и за фандрејзинг.

Владимир Аћимовић је инжењер електротехнике, стручни сарадник за мрежу и веб администрацију на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. Задужен је за ИТ функционисање веб странице Благо Фонда, истовремено учествувајући у стварању неколико Благо дигиталних колекција као фотограф и уредник садржаја.

Бојана Павловић (Педагошки музеј у Београду и Центар за истраживање религије и политике, Република Србија)*
bokapavlov@gmail.com

***ДОКУМЕНТАРНИ ФИЛМ КАО ИЗВОР ОЧУВАЊА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ: ЗАДУЖБИНЕ
КРАЉА МИЛУТИНА У ПРОДУКЦИЈСКОЈ ДЕЛАТНОСТИ РАДИО ТЕЛЕВИЗИЈЕ СРБИЈЕ***

Развојну линију документарног филма дефинише потреба да се у форми видео записа прикаже стварност, и као такав представља документ чији садржај можемо разумети као засебан музеолошки облик очувања културног наслеђа и принципа архивирања филмског памћења у општем смислу. Радио телевизија Србије од свог оснивања као прва национална телевизијска фреквенција бележи завидну продукцијску делатност чијем репозиторијуму припадају документаристички снимци едукативног карактера, од културно-уметничког, образовног и историјског значаја, промовишући на тај начин културну баштину и историјске догађаје као и савременике који су усмеравали токове уметности и културе. Предмет истраживања овог рада прати вишедеценијски ток продукцијске делатности документарних серијала посвећених српској средњовековној уметности, емисије о задужбинама краља Милутина које сведоче, не само културно-историјским приликама средњег века, затеченом стању одређених споменика културе, већ и о теоријским промишљањима врских познаваоца историје и уметности. Посебан научни осврт бисмо усмерили ка архитектонским сакралним здањима и фрескосликарству као својеврсним споменицима културно-историјских и прилика стилско-уметничке вредности династије Палеолога. Стога, можемо рећи да документаран филм као засебан облик медијске рецепције баштињења и уметничког артефакта у аудио-визуелном формату приказује и чува, у овој студији случаја, културно наслеђе краља Милутина.

* **Бојана Павловић**, мастер историје уметности. У свом научно истраживачком раду обрађује теме које се односе на теорију и методологију у историји уметности, уметничке перцепције у документарном филму, као и очување културно-историјског наслеђа. Од 2019. године је ангажована у Педагошком музеју у Београду у својству кустоса приправника. Учествовала је на међународним научним конференцијама у Пожаревцу 2018. године („Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“) и у Дому Омладине Београда 2020. године која је реализована у сарадњи са Центром за истраживање религије и политике, под покровитељством Министарства спољних послова Републике Србије („Заштита културног наслеђа и очување националног идентитета), као и на другим конференцијама. Као аутор и члан комисије учествовала је на неколико изложби приређених у Београду и Новом Саду.

*Крал Милутин и доба на Палеолозите:
Историја, книжевност, културно наследство*

Меѓународен научен собир

Скопје, 24 - 26 октомври 2021

КНИГА СО РЕЗИМЕА

*Крал Милутин и доба на Палеолозите: Историја, книжевност, културно наследство.
Меѓународен научен собир 24-26 октомври 2021 Скопје*

Уредници на книга на резимеа: Јасмина С. Ќириќ, Србољуб Убипариповиќ

Секретар: Милош Стојковиќ

Превод на српски јазик: Невена Богојевиќ, Софија Трпчевски

Превод на македонски и англиски јазик: Драган Крстиќ, Јасмина С. Ќириќ

Лекторот: Јасмина С. Ќириќ, Наташа Станчиќ

Дизајн на постер и насловна страна: Бранка Стојковиќ

Технички уредник: Дејан Манделц

Издавач: Српски културно информативен центар СПОНА

Штампа: „Промедиа“ Доо-Скопје, ул.Васил Ѓоргов 31, 1000 Скопје

Тираж 150 примероци

Крал Милутин и доба на Палеолозите: Историја, книжевност, културно наследство

Меѓународен научен собир

Скопје, 24 - 26 октомври 2021

КНИГА СО РЕЗИМЕА

ФИЛУМ

ПБФ

Институт за литургику
и црквену уметност
Православног
богословског факултета
Универзитета у Београду

Funded by the Horizon 2020 Framework
Programme of the European Union

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИСКА
ИСТРАЖИВАЊА

The Byzantine Legacy

Пленарни говорници на конференцијата

Д-р Срѓан Пириватриќ, Византолошки институт, САНУ (Србија)

Д-р Милан С. Димитријевиќ, Астрономска опсерваторија во Белград, (Србија)

Д-р Марија Алесија Роси, Принстон Универзитет (САД)

Меѓународен научен одбор

Д-р Милан С. Димитријевиќ, Астрономска опсерваторија во Белград (Србија)

Д-р Горан Максимовиќ, Филозофски факултет, Универзитет во Ниш (Србија)

Д-р Сања Пајиќ, ФИЛУМ, Универзитет во Крагуевац (Србија)

Д-р Србољуб Убинариновиќ, Православен богословски факултет, Универзитет во Белград (Србија)

Д-р Катарина Митровиќ, Филозофски факултет, Универзитет во Белград (Србија)

Д-р Миљан Милкиќ, Институт за стратешки истражувања, Србија

Д-р Јасмина С. Кириќ, ФИЛУМ, Универзитет во Крагуевац (Србија)

Д-р Александра Колаковиќ, Институт за политички студии, Белград, Србија

Д-р Николета Изар, Универзитет во Копенхаген (Данска)

Д-р Пасхалис Андрудис, Аристотел Универзитет во Солун, Грција

Д-р Анѓе Боселман Рукби, Јустус-Либиг Универзитет, Гисен (Германија)

Д-р Јелена Богдановиќ, Државен Универзитет во Ајова (САД)

Д-р Светлана Маљева, Санктпетербуршки државен универзитет (Русија)

Д-р Аснү – Билбан Јалчин, Истанбул Универзитет во Истанбул (Турција)

Д-р Марија Алесија Роси, Принстон Универзитет (САД)

Д-р Ивана Јевтиќ, Коч Универзитет, Истанбул (Турција)

Д-р Елмедина Дурановиќ, Институт за историја во Сараево (БиХ)

Д-р Ангелики Папагеоргиу, Национален Универзитет, Атина (Грција)

Д-р Ана Адашинскаја, Нов Европски колеџ, Букурешт (Романија)

Д-р Јасминка Кузмановска, Институт за национална историја, Скопје (Северна Македонија)

Д-р Адриани Георгиу, Отворен Универзитет, Никозија (Кипар)

Д-р Тасија Либер, Универзитет во Мајнц (Германија)

Епископ стојбиски м-р Давид (Нинов), Српска православна црква (Православна Охридска Архиепископија)

Организациски одбор

Д-р Јасмина С. Кириќ, Универзитет во Крагуевац, Филолошко-уметнички факултет (Србија)

Д-р Сања Пајиќ, Универзитет во Крагуевац, Филолошко-уметнички факултет (Србија)

Д-р Србољуб Убинариновиќ, Универзитет во Белград, Православен богословски факултет (Србија)

Д-р Миљан Милкиќ, Институт за стратешки истражувања (Србија)

Д-р Ивана Јевтиќ, Коч Универзитет (Турска)

Д-р Пасхалис Андрудис, Аристотел Универзитет во Солун, Грција

Д-р Ана Адашинскаја, Нов Европски колеџ, Букурешт (Романија)

Наташа Станчиќ, Српски културно-информативен центар СПОНА, Скопје (Северна Македонија)

Милош Стојковиќ, М.А. Српски културно-информативен центар СПОНА, Скопје (Северна Македонија)

Петар В. Арбутина (Службени гласник, Србија)

Медиска поддршка

РТС – Радиотелевизија–Србија, Белград

Телевизија Храм, Белград

Слово Љубве – Радио на Архиепископијата белградско-карловачка, Белград

The Byzantine Legacy, Истанбул

Српски културно-информативен центар СПОНА, Скопје

Србтел – Српска интернет телевизија во Северна Македонија, Скопје

Медиасфера – Водич за медиумската индустрија

Политика

ПРАВОСЛАВИЕ: Весник на Српската Патријаршија

*Со благослов на Светиот Архиепископски Синод на Српската Православна Црква и
Светиот Архиепископски Синод на автономната Православна Охридска Архиепископија*

#kingmilutinconference2021
#EuroWeb #COST #skopje1321_2021

НЕДЕЛА 24. ОКТОМВРИ 2021.

Кинотека на Република Северна Македонија, Свечена сала

09.00| Свечено отворање

- Д-р Ненад Филиповиќ, Ректор на Универзитот во Крагуевац
- Д-р Зоран Ранковиќ, декан на Православниот богословски факултет, Универзитет во Белград
- Призренски богослови („Богородице Дево“ и „Достојно е“)
- Милутин Станчиќ, директор на Управата за унапредување на јазикот на припадниците на малцинските заедници, Влада на Република Северна Македонија
- Д-р Јасмина С. Ѓирић, Универзитет во Крагуевац, Филолошко-уметнички факултет
- Отворање на тематските изложби:
 - „Завештанија на крал Милутин во архивската граѓа на архитектот Ѓурѓе Бошковиќ“
 - „Завештанија на крал Милутин во серијата „Сведоци на вековите“ РТС
 - „Духовници, витези, зографи“ (иконопис на Дејана Манделц)
 - „Наследство“ (изложба на академската сликарка Стефана Стојковиќ)

10.15 – 11.00 Тематско предавање:

Срѓан Пириватриќ, *Крал Милутин, Теодор Метохит и Српско-византиското соочување во доба на Палеолозите*

Пауза

11:15 | **Претседаваат: Дејан Јечменица, Катарина Митровиќ**

11:15 – 11:30 Катарина Митровиќ, *Кралица Елена во улога на сопруга и мајка*

11:30 – 11:45 Војислав Живковиќ, *Мировна спогодба помеѓу Милутин И Драгутин од 1311/12 година*

11:45 – 12:00 Владан Станковиќ, *Српската духовна и световна власт помеѓу Рим и Цариград, од Лионската унија до владеењето на крал Стефан Урош II Милутин*

12:00 – 12:15 Дејан Јечменица, *За титулатурите на крал Милутин*

12:15 – 12:30 Александра Радосављевиќ, *Крал милутин и основање на Бањска епископија*

12:30 – 12:45 Мелина Рокаи, *Крал Милутин Немањиќ и неговата жена Елизабета Арпад, врската помеѓу источот и западот во време на Палеолозите*

12:45 – 13:00 Борис Стојковски, Борис Бабиќ, *Блажена Елизабета Унгарска – жена на кралот Милутин*

13:00 – 13:15 Михалис Хрисантопулос, *Соочување помеѓу кралот Милутин и деспот Шишман за доминација на Балканот*

13:15 – 13:30 Жарко Б. Вељковиќ, *За прекарот на Милутиновиот голем војвода, Новак Гребострек*

Дискусија

Пауза

14.00| Претседаваат: Александра Фостиков и Борис Стојковски

14:00 – 14:15 Николас Џонсон, *Континуитет и промени во пространтото Византиско царство*

14:15 – 14:30 Ваиос Д. Киритсис, *Теодор Метохит како врска помеѓу династијата на Палеолозите и кралот Милутин*

14:30 – 14:45 Валерио Масимо Минале, *Крал Милутин како законодавец*

14:45 – 15:00 Андриани Георгиу, *Женско ктиторство помеѓу 1282-1321: пренос на углед и општествена положба*

15:00 – 15:15 Александра Фостиков, *Занаетчиство во време на крал Милутин*

15:15 – 15:30 Мила М. Крнета Поповиќ и Аранѓел Смиљаниќ, *Односи на српскиот крал Милутин и византиската царица Ирина во светло на византиските извори*

15:30 – 15:45 Џенан Даутовиќ, *Преломни времиња: влијание на првите авињонски папи (Клемент V 1305-1314 и Иван XXII 1316-1334) и анжујските кралеви на Унгарија (Карло Роберт 1301-1342) на верско-политичките прилики на земјите од југоисточна Европа во првата половина на XIV век*

Дискусија

Пауза

16.15 | Претседаваат: Јасминка Кузмановска, Жарко Б. Вељковиќ

16:15 – 16:30 Јасминка Кузмановска, *Уште еднаш за месазонот: лексички прилог кон толкувањето на византиската служба*

16:30 – 16:45 Драган Каран, *Развој на богословието и духовноста во Србија во време на кралот Милутин*

16.45 – 17.00 Марина Стојановиќ, *Богословска полемика околу рецепцијата на Лионската унија во источната црква во доба на Палеолозите – аргументи со патристичко предание*

17.00 – 17.15 Снежана Б. Милојевиќ, *Божјиот избор на кралот Милутин во житието на Данило Втори*

17.15 – 17.30 Славица Васиљевиќ Илиќ, *Крал Милутин во делото на Данило Трети*

17.30 – 17.45 Владимир Антиќ, *Карактеристики на српското богослужење и пеење на почетокот на XIV век според типикот на Никодим*

17.45 – 18 Србољуб Убипариповиќ, *Последувањето на миенето нозе на Велики четврток во типикот на архиепископот Никодим*

Дискусија

19.00 Вечера за учесниците на собирот

ПОНЕДЕЛНИК 25. октомври 2021.

Кинотека на Република Северна Македонија, Свечена сала

9.30 Тематско предавање:

Милан С. Димитријевиќ, *Теодор Метохит и неговиот ученик Никифор Григора во дворовите на крал Милутин и кралот Стефан Дечански*

Пауза

10.30| Претседаваат: Србољуб Убипариповиќ и Весна Пено

10.30 – 10.45 Исидор Јагодиќ, *Типикот на архиепископот Никодим – воведување на Ерусалимскиот типик во богослужбениот живот на српската православна црква*

10.45 – 11.00 Протосингел Данило (Гаврановиќ), *Последување на Светата Тајна на Крштевањето и Миропомазанието во требниците РНБ О.п.1.14 и РНБ Гилџф. 21 – крај на XIII и почеток на XIV век*

11.00 – 11.15 Јована Станојловиќ, *Ликовно обликување на српските книги во време на владеењето на крал Милутин*

11.15 – 11.30 Ана Рашковиќ, *Служба на Светиот крал Милутин во руските богослужбени ракописи од XVI до XIX век*

11.30 – 11.45 Весна Пено, *Придонес на „мајсторот“ на пејачката уметност, современик на Светиот крал Милутин, во процут на псалмодија во доба на Палеолозите*

11.45 – 12.00 Никола Лукиќ, *Култот на Светиот крал Милутин: литургиско-историска анализа*

12.00 – 12.15 Марија Васиљевиќ, *Светиот крал Милутин: заштиник на сите српски и бугаски земји*

Дискусија

Пауза

12.45| Претседаваат: Александра Давидов Темерински, Ивана Јевтиќ

12:45 – 13.00 Алекс Родригез Суарез, *Религиозниот звучен пејзаж на раната ера на Палеолозите: Каков навистина беше?*

13:00 – 13.15 Пасхалис Андрудис, *Архитектонскиот програм на крал Милутин во манастирот Хиландар на Света Гора*

13.15 – 13.30 Дејан С. Радисављевиќ, *Кралот Милутин и неговото време во историјата, археологијата, сакралната архитектура и традицијата во регионот на Крушевац*

13:30 – 13. 45 Драгана Лазаревиќ, *Моќта на наследството: спорно архитектонско и археолошко наследство како средство за создавање на идентитетот*

13.45 – 14.00 Елиас Петру, *Ксенон на кралот Стефан Урош II Милутин: Царската школа во Цариград во XV век*

14.00 – 14.15 Серена Ачаи, *Два средновековни замоци од спротивната страна на Јадранското море: замокот Ново Брдо и Кастел дел Монте во компаративна перспектива*

Дискусија

Пауза

14.45 | Претседаваат: Пасхалис Андрудис, Аснун Билбан Јалцин

14.45 – 15.00 Александра Давидов Темерински, *Уште еднаш за местото на Грачаница во доцновизантиската архитектура*

15.00 – 15.15 Светлана Владиславовна Маљцева, *Грачи́ница на крал Милутин и интерпретација на византиската црква во архитектура на средновековна Србија и стара Русија*

15.15 – 15.30 Велимир Матановиќ, *Стилски одлики и генеза на романската уметност во манастирот Бањска*

15.15 – 15.30 Сњежана Орловиќ, *Манастирот Крупа, завештание на крал Милутин*

15.45 – 16.00 Дубравка Прерадовиќ, *Придонесот на Габријел Мије во истражувањето на завештанијата на крал Милутин*

16.00 – 16.15 Асну Билбан Јалџин, *Традиција и иновации на декорациите на познатите Палеолози: Случај Хора/Карије Џамија*

16.15 – 16.30 Јасмина С. Ќириќ, *Архитектура на кралската црква во Студеница и Свети Спасител во Хора во Цариград: Сличности и апропријација*

16.30 – 16.45 Талија Мантопулу-Панајотопулу, *Крал Милутин и црквата Таксијарси во Солун*

16.45 – 17.00 Јана Алексиќ, *Уметничка епоха на крал Милутин во културно-историската и естетичка опција на Милан Кашанин*

Дискусија

Пауза

17.30| Претседаваат: Сања Пајиќ, Ана Адашинскаја

17.30 – 17.45 Ивана Јевтиќ, *Концепт на патување:Класицизмот во уметноста од времето на крал Милутин и ерата на Палеолозите*

17.45 – 18.00 Сања Пајиќ, Роза Д'Амико, *Врски помеѓу српската и италијанската уметност кон крајот на XIII и почетокот на XIV век: ретки иконографски теми*

18.00 – 18.15 Војислав Башица, *Литургиски теми во иконографијата на Милутиновите завештанија: Богословски видици на Милутиновите зографи и неимари*

18.15 – 18.30 Серџан Јандин Ајдин, *Ренесанса пред ренесансата: хумани аспекти на доцновизантското сликарство. Случај: Спуштање во пеколот: Слика на Ослободување и Воскреснување*

18.30 – 18.45 Бранислав Цветковиќ, *Владетелската слика на крал Милутин, повторно проучена во историски контекст*

18.45 – 19.00 Здравко Пено, *Теолошко толкување на претставите на Премудроста во манастирот Грачаница*

Вечера за учесниците на собирот

ВТОРНИК 26.октомври 2021.

Кинотека на Република Северне Македонија, Свечена сала

09.00| Претседаваат: Емануела Фољадини, Пасхалис Андрудис

09.00 – 09.15 Дионисиос Мурелатос, *Претставување на ктитор со модел на црква во доцновизантискиот период*

09.15 – 09.30 Елена Костић, *Зограф Георгиј Калиергис во служба на крал Милутин. Пример, црквата на гробишта на манастирот Хиландар*

09.30 – 09.45 Јоргос Фустерис, *Креативност и оригиналност во иконографските програми во првата половина на XIV век*

09.45 – 10.00 Емануела Фољадини, *Христовото суверено достоинство во Страданието: иконографски и литургиски студии*

10.00 – 10.15 Ангела Гавриловиќ, *Прилог за проучување на сцената на Христовото Крштевање во српската средновековна уметност со посебен осврт на црквата Свети Никита кај Скопје (околу 1324; 1484)*

10.15 – 10.30 Елена Немикина, *Претставувања на Свети Ѓорѓи во средновековните староруски и српски споменици*

10.30 – 10.45 Ана Адашинскаја, *Две лица на смртта: наративи од циклусот на Страдание и циклусот на Свети Ѓорѓи во вреските во Старо Нагоричане.*

Дискусија

Пауза

12.45 | Претседаваат: Елена Костиќ, Ангела Гавриловиќ

12.45 – 13.00 Татјана Федоров, *Сидно сликарство во црквата Свети Ѓорѓи во Старо Нагоричане – посебен остврт на уметничко обликување на елементите и промена на стилот по примерот на циклусот на страдање*

13.00 – 13.15 Невена Богојевиќ, *Претставите на архитектурата во фрескописот на краlevата црква во Студеница*

13.15 – 13.30 Немања Петровиќ, *Денеска во Витлеем Христос се раѓа од Дева...Забележување на историографски поединости на божиќната химна како одраз на побожноста на крал Милутин*

13.30 – 13.45 Ана Гриза, *Историско-уметнички поглед на претставување на Милутин во сакрални градби*

13.45 – 14.00 Ирина Марковски, *Византиско наследство во традицијата на ренесансата на Палеолозите, оживеано во фрескописот на најпознатите влашки споменици од XIV век во јужна Романија*

14.00 – 14.15 Софија Трпчевски, *Претставувања на Свети Ѓорѓи во завештанијата на крал Милутин*

Дискусија

Пауза

15:00| Претседаваат: Виктор Лилчиќ, Милан Димитријевиќ

15.00 – 15.15 Роберт Михајловски - Виктор Лилчиќ, *Оловниот печат на византискиот император Михаил VIII Палеолог од околината на Кочани*

15.15 – 15.30 Милан Димитријевиќ, *За парите на крал Милутин*

15.30 – 15.45 Наталија Ристовска, *Кружните наушници на кралица Симонида Палаеологина: прилог кон идентификација*

15.45 – 16.00 Биљана Цинцар Костиќ, *Плаштаница на крал Милутин во музејот на српската православна црква*

16.00 – 16.15 Бојана Павловиќ – Сергеј Беук, *Плаштаница на крал Милутин: мотив на Воскресението во Ера на Династија на Палеолозите*

16.15. – 16.30 Горан Максимовиќ, *Претставување на завештанијата на Светиот крал Милутин во поедините српски патописи и антрополошки и географски студии од крајот на XIX и почеток на XX век*

Дискусија

Пауза

17:00 Тематско предавање:

Марија Алесија Роси, *Христовите чуда завреме на владеењето на кралот Милутин и нивната врска со Византија*

Претседаваат: Горан Максимовиќ, Александра Колаковиќ

18.00– 18.15 Тијана Бориќ, *Во служба на династичката моќ и слава: употреба на сликите и наследството од времето на кралот Милутин во мавзолејот на династијата Караѓорѓевиќ*

18.15-18.30 Александра Колаковиќ, *Времето на крал Милутин, помеѓу идентитетот и средство на дипломатијата: Симонида, колекција на Александар Јоксимовиќ (1967)*

18.30-18.45 Наташа Тодоровиќ, *Мала планета 1675 Симонида*

18.45 – 19.00 Ивана Лемкул, Владимир Аќимовиќ, *Предизвици и иновации во дигиталното документирање на црквите на крал Милутин*

19.00-19.15 Бојана Павловиќ, *Документарен филм како извор за сочувување на културното наследство: Завештанија на крал Милутин во продукциската дејност на Радио Телевизија Србија*

Дискусија

Завршни зборови

Затварање на конференцијата

Вечера за учесниците на собирот

27 октомври 2021. Екскурзија за учесници на собирот

Срѓан Пириватриќ (Српска академија на науки и уметности, Византолошки институт, Република Србија)*
srdjan.pirivatric@vi.sanu.ac.rs

КРАЛ МИЛУТИН, ТЕОДОР МЕТОХИТ И СРПСКО-ВИЗАНТИСКОТО СООЧУВАЊЕ ВО ДОБА НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ

Српско-византиско соочување на територијата на историска Македонија започнало кон крајот на XII век, во време на првите цареви од династијата Палеолози, Михаил VIII и Андроник II и влегло во одлучувачка фаза.

Ова соопштување се однесува на улогите во настаните кои ги имале српскиот крал Стефан Урош II Милутин и Теодор Метохит, високиот службеник во дворот на царот Андроник II. Милутин во 1282 година започнал значајни освојувања на византиските земји, а истите биле прекинати со мировни договори со царот Андроник II во 1299 година, а чија спона бил династичкиот брак на српскиот крал и царевата малолетна ќерка Симонида. На царевата одлука да се откаже од военото спротивставување на српскиот крал значајно влијаел и Теодор Метохит кој добил клучна улога во преговорите за склучување на династичкиот брак и мировниот договор со што кралевите освојувања биле генерално прекинати. Со склучување на мировниот и брачниот договор како и конкретната улога на српскиот крал и високиот царски службеник се разгледуваат во контекст на соочување на различните интересни групи кои влијаеле на конечните одлуки на двата суверена, кралот Милутин и царот Андроник II.

* **Д-р Срѓан Пириватриќ**, е виш научен соработник на Византолошкиот институт при Српската академија на науки и уметност. Автор е на монографијата *Самоилова држава* (1997), уредник на монографијата *Историја на Бугарија* (2008), коуредник на тематскиот зборник *Кралство и архиепископија* (2019). Бил и копретседател на Организациониот одбор на 23от меѓународен конгрес на византиски студии во Белград (2016). Моментално работи на подготовка на зборник кој е посветен на кралот Милутин. Претседател е на Српскиот комитет за византологија и член на AIEB.

Катарина Митровиќ (Универзитет во Белград, Филозофски факултет, Центар за историска географија и историска демографија, Република Србија)*
katmit035@gmail.com

КРАЛИЦА ЕЛЕНА ВО УЛОГА НА СОПРУГА И МАЈКА

Кралица Елена (околу 1250-1314), повеќе од еден век привлекува огромно внимание на научната и широката јавност. За неа досега се зборуваше како за кралица, енергична владетелка, со вешти дипломатски игри во времето на обидот за воспоставување на црковно единство помеѓу Истокот и Западот. Истакнувано е дека се допишувала со папата Никола IV и духовниците, ширум православната вселена, од Света Гора, преку Цариград до Синај. Кралица Елена е претставувана во улога на ктиторка, по многу нешто единствениот ма-настир Градац и неколку бенедиктски и францискански цркви во поморјето на српската држава. Во повеќе наврати е укажувано на школа за девојки која веројатно ја основала во својот двор во Брњаци. Елена е единствена српска *света кралица*, па огромно внимание се посветува и во откривањето на тајната за нејзиното потекло, како и нејзината вероисповед во текот на долгите децении кои ги поминала во Србија. Овие расправи траат и ден денеска. Меѓутоа во досегашните научни трудови, семејниот живот на кралицата Елена, нејзините односи со сопругот, кралот Урош I и синовите, кралевите Драгутин и Милутин се само поплатно спомнувани. Житијата на тројцата споменати српски кралеви и самата кралица Елена од перото на архиепископот Данило II, вестите на византиските и западните извори како и ликовите претстави даваат доволно материјал, за да може животот на Елена и нејзината улога во српската историја да се согледаат и од овој агол. Во трудот ќе стане збор и за односот на Елена кон снаите, кралиците Каталина и Симонида. Одредено внимание е посветено и на откривањето на судбината на единствената ќерка на Елена, Брњача. Конкретни податоци за мајчинството на кралицата можат да бидат дополнети и продлабочени со психолошките аспекти на архетипот на мајка.

* **Д-р Катарина Митровиќ** е виш научен соработник во Центарот за историска географија и историска демографија на Филозофскиот факултет во Белград. Основните и магистерските студии по историја ги завршила на Филозофскиот факултет во Белград. Докторирала на Филозофскиот факултет во Нови Сад на тема: *Бенедиктинци на подручју Барске митрополије и Которске епископије (IX век – 1571)*. Се занимава со проучување на положбата и улогата на католичката црква во српските земји во средниот век и во рано модерно доба. Систематски ја проучува граѓата на Историскиот архив на Котор, Бискупскиот архив на Котор, Будванскиот архив, Венецијанскиот архив и Ватиканскиот архив. Во повеќе наврати била на студиски престои во Италија (Реѓо Емилија, Венеција, Рим, Асизи). Учествувала на петнаесет научни собири во земјата и во странство. Објавила повеќе од четириесет научни трудови и три монографии – *Mlečani episkopi Kotora (1420-1513)* (Beograd 2007; 2. izd. Beograd 2013), *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu* (Beograd 2010, у коауторству са др Ђорѓем Бубалом и др Радмилом Радић), *Benediktinci na području Barske nadbiskupije i Katorske biskupije (IX stoljeće – 1571)* (Kotor 2015). Исто така се занимава со преведување од италијански јазик Е. Петоја, *Митови и легенде средњег века*, Београд 2005; М. Bizari, *Ren I Šato: od izgubljenog Jevandolja po kainitima do tajnih sekti*, Beograd 2010).

МИРОВНА СПОГОДБА ПОМЕЃУ МИЛУТИН И ДРАГУТИН ОД 1311/12 ГОДИНА

Со мировната спогодба на крајот на 1311 или почетокот на 1312 година завршен е десет-годишниот судир помеѓу кралевите Драгутин и Милутин. Со него се уредени односите меѓу браќата кои ќе траат се до смртта на постариот брат во 1316.година. Реконструкција на одредбите на оваа спогодба извршил Михаило Диниќ кон средината на минатиот век. Науката во меѓувреме дошла до сознанија со што одредени негови заклучоци се оспорени. Меѓутоа прашањето околу наследникот на српскиот престол се чини дека ниту ден денеска не е решено на задоволувачки начин. Воедно тоа претставувало и централен проблем во спогодбата, со оглед на тоа дека околу него била подигната и граѓанска војна. Целта на овој труд е на основите на расположливите изворни материјали понуди ново решение за наследната одредба од спогодбата во 1311/12 година. Се изнесуваат докази со кои се побива тврдењето дека за прашањето за престолонаследник е обновена одредбата од спогодбата во Дежева од 1228.година. Следејќи ги трагите од малиот број изворни остатоци, ќе настојуваме да утврдиме колку пати и од кои причини се менувал изборот на Милутин за престолонаследник во периодот од 1312 до 1321 година, посебно водејќи сметка за тоа дали постапките на кралот биле спротивни од неговата спогодба со Драгутин. Со тоа севкупниот живот помеѓу Драгутин и Милутин за време на последните години од животот на постариот брат се согледува на сосема поинаков начин. Исто така се фрла ново светло на останати нерешени проблеми од овој период, како новото заострување на односите помеѓу браќата околу 1314 година и позадината на бунтот на Стефан Дечански. Проблемот околу наследникот на престолот ги надживеал и двајцата браќа, а ќе биде дефинитивно отстранет дури неколку години по смртта на Милутин.

* **Воислав Живковиќ** студент на докторски студии по историја на Филозофскиот факултет во Нови Сад. Дипломирал на Филозофскиот факултет во Ниш 2018 година на тема „Односот помеѓу кралевите Драгутин и Милутин до 1299 година“. Мастер студии по историја на Филозофскиот факултет во Нови Сад завршува во септември 2019 година на тема „Односот на кралевите Милутин и Драгутин во светло на српско-унгарските односи на крајот од 13 и почетокот на 14 век.“

Владан Станковиќ, (Центар за црковни студии, Ниш, Република Србија)*
asurnasirpala@gmail.com

СРПСКАТА ДУХОВНА И СВЕТОВНА ВЛАСТ ПОМЕЃУ РИМ И ЦАРИГРАД, ОД ЛИОНСКАТА УНИЈА ДО ВЛАДЕЕЊЕТО НА КРАЛ СТЕФАН УРОШ II МИЛУТИН

Во трудот ќе се обидеме да укажеме на духовните и световните прилики кои се одиграле пред и по Лионската унија и на кој начин тие прилики влијаеле на српската земја до и во текот на владеењето на крал Милутин. Какви биле црковните прилики во Србија но и каков бил односот помеѓу Рим и Цариград. Внатрешната политика на Србија била дополнително комплицирана и тука треба посебно да се посвети внимание на ставовите и делувањето на кралот Драгутин и српската кралица, мајката Елена. Согледувајќи ги политичките околности и духовните прилики во српската држава ќе се обидеме да укажеме на евентуалните ефекти од влијанието на Лионската унија. Таквиот процес е неопходен да се следи и од визура на значајните чинители на настанот од 1274 година, византискиот цар Михаил VIII Палеолог и папата Гргур X. Прашањето на црковната унија ќе биде актуелно и за време на Стефан Урош II Милутин. Разговорите кои се водени со папата Климент V и Карло од Валоа, дополнително ќе ја стави Милутиновата Србија во центар на внимание на западна Европа. Основното прашање ќе биде прашањето за успех или неуспех од спроведувањето на унијската политика на Рим на просторот на југоисточна Европа со најголем фокус на просторот на средновековна Србија.

* **Владан Станковиќ** е докторант. Основните студии ги завршил на насоката по историја на Филозофскиот факултет во Ниш. Магистерските студии на модулот Средновековни студии, ги завршил на Филозофскиот факултет во Белград и го одбрал магистерскиот труд на тема „Будванска епископија помеѓу Венеција и Србија во првата половина на XV век“. Соработник е на Центарот за црковни студии (од Ниш) и соработник на Меѓународниот центар за православни студии (од Ниш). Моментално е на докторски студии при Филозофскиот факултет во Белград каде што му е прифатен и одбранет предлогот на темата за докторска дисертација „Зетска епископија и митрополија и нејзиното историско, општествено и културно значење во средниот век“.

Дејан Јечменица (Универзитет во Белград, Филозофски факултет, Насока за историја, Република Србија)*
dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

ЗА ТИТУЛАТУРИТЕ НА КРАЛ МИЛУТИН

Владетелската титулатура подразбира име, титула и географски одреденици, односно земји со кои владетелот владее. По правило во неа е вткаена уште и девоцијата (*Dei gratia formula*), обично во обликот: *Со Божја милост или по милоста Божја*, со која поточно се истакнува изворот, односно излезната точка на владетелскиот суверенитет според сфаќањето на времето. Титулатурите се сретнуваат неизоставно во пишаните документи (повелби и писма) кои се издадени во канцеларијата на владетелот и по правило два пати во рамките на интитулацијата при почетокот и во потписот на крајот од исправата. Освен тоа, титулатурите се сретнуваат на печатите, парите, ктиторските натписи и натписите покрај владетелските портрети на фреските, на предметите-дарови на црквите или манастирите и на крајот но не и по значење во наративните извори (домашни и странски) современи или нешто подоцнежни. Титулатурите на кралот Милутин можат да се анализираат преку сите наведени и набројани примери. Сочуваната изворна подлога во тој поглед остава значајни можности па од таа причина е избран ваков предмет за истражување во оваа студија. На прво место вниманието ќе биде посветено на името на владетелот како неизоставен дел од титулатурата. Ќе се анализира кралевото народно име Милутин, ретко користено во службената употреба а потоа и владетелското име Стефан и неизоставното користење на името Урош кое го носел и неговиот татко, што и ќе биде предмет на посебна анализа. Посебното истакнување на директното крвно сродство со претходните српски кралеви, што се сретнува во едниот број на поопширните титулатури, за кралот Милутин имало политичко, практично и идеолошко значење, и на кои основи тој го истакнува легитимитетот на својата положба веднаш стом го превзел престолот од својот брат. Во таа смисла и наведувањето на роднинската поврзаност со византискиот цар по 1299 година добило силна владетелско-идеолошка нота. Ќе се обидеме да направиме класификација на титулатурите на кралот Милутин, според типовите, а на основа на изворникот во кој се јавуваат односно пред содржината, составните елементи, обемот итн. Вниманието ќе биде насочено и на содржинските иновации, односно промените во титулатурата кои доаѓале како последица на актуелните политички случувања. Во тој поглед од посебно значење ќе биде анализирањето на географските граници како компоненти на титулатурата на кралот Милутин.

* **Д-р Дејан Јечменица** е вонреден професор на Филозофскиот факултет во Белград, на насоката за историја и Катедрата за историја на српскиот народ во средниот век со историска географија и старословенски јазик. Завршил гимназија во Чачак и истата 2001 година запишал студии по историја на Филозофскиот факултет во Белград. Дипломирал 2006 година. Ангажиран е од 2007 до 2011 година на проектот на Министерството за наука на Република Србија: *Српска држава и друштво у изворима средњег века*, а од 2011 година на проектот: *Српско средњовековно друштво у писаним изворима*. Раководител е на истиот проект од октомври 2017 година. Докторската дисертација со наслов: *Стефан Душан и Дубровник*, ја одбранил на 13 февруари 2013 година на Филозофскиот факултет во Белград. Објавил монографско издание на граѓа, збирка на тестаменти од Дубровничкиот архив: *Србија у дубровачким тестаментима (1414–1436). Testamenta Notariae, книги 10,11,12*, Архив Србије, Београд 2016 (заедно со Проф. Д-р. Андрија Веселиновиќ). Автор е на монографијата *Немањићи другог реда*, Београд 2018. Освен тоа, објавил и уште околу пеесетина научни трудови во домашни и странски публикации, меѓу кои и повеќе соопштенија со домашни и меѓународни научни конференции, а покрај тоа и поголем број на одредници во лексикографските публикации од водечко национално значење (*Српски биографски речник*, *Српска енциклопедија* и *Енциклопедија Републике Српске*).

Александра Радосављевиќ (Универзитет во Приштина со привремено седиште во Косовска Митровица, Филозофски факултет, Република Србија)*
aleksandra.radosavljevic@pr.ac.rs

КРАЛ МИЛУТИН И ОСНОВАЊЕ НА БАЊСКА ЕПИСКОПИЈА

Трудот ќе зборува за потребата и причините за основање на Бањска, Ибарска или Звечанска епископија како што и најчесто се споменува кај различни автори. Траговите за нејзиното основање се споменуваат во Пљевљенскиот требник од 1286-1292 година, и Грачаничката повелба, кај архиепископот Данило II во житието на кралот Милутин. Српскиот престол со кралот Милутин добива амбицизен и упорен владетел, предвоник и претставник на воинствената група на српските аристократи кои ќе направат огромен продор и завземање кон јужните и југоисточни граници. Долгогодишното војување помеѓу Србија и Византија завршува со склучување на мир во 1299 година и со брак на Милутин и византиската принцеза Симонида. Освојувањата се признаени како некој вид на мираз, а со нив за невестата пристигнуваат нови уметнички и духовни влијанија како и пресврт во политиката. Промените на границите на српската држава влијаеле и на ширење на духовната власт на српската црква а освен тоа и на променет и зголемен број на нејзините епископски седишта и центри. Изворите слабо зборуваат за овие настани но останува и сиромашно документирано и речиси непозната состојба на споменатата епископија во време кога таа настанала. Од нејасен текст на Грачаничката повелба која се однесува на Бањска и новоизградената црква Свети Стефан во Бањска може да се претпостави дека кралот Милутин во овој период, а можда и порано, регулирал некои имотни односи помеѓу новооснованата епископија во Бањска и Липљанска епископија. Формирањето и организирањето на новата епископија морало да предизвика и одредени територијални промени, поместување и намалување на духовната власт на околните епископии како и промена на обемот на благородничкото на некои катедрални цркви.

Бањската епископија долго време била предмет на особено внимание на кралот Милутин, а за тоа сведочи богато даруваното господство со Светостефанска повелба. Основањето на Бањската епископија и нејзиното кратко постоење очигледно е дека немало за цел само осилување на црковната организација туку и црковно-политичка позадина на настаните кои го одбележале периодот на владеење на кралот Милутин. Основана е како израз на потребата на владетелот, своето место на вечно почивање да го обележи што е можно повеличествено. Внатрешната реорганизација во просторот на српската црква кон крајот на XIII век и почетокот на XIV век, која била условена со проширување или губиток на територии, ја одразува тогашната состојба во земјата. Затоа и основањето на Бањската епископија било најдобар пример да влијаат внатрешната политичка ситуација во државата и замислата на владетелот и да ја менуваат бројноста и мрежата на епископските центри.

* **Александра Радосављевиќ**, асистент. Основните академски студии по историја ги завршила 2014 година на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Приштина со привремено седиште во Косовска Митровица. На истиот факултет и иста насока во 2017 година завршува мастер академски студии. Тогаш за првпат се вклучува во наставата како студент-демонстратор на катедрата по историја. Од февруари 2019 година е вработена на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Приштина со привремено седиште во Косовска Митровица со звање асистент. Моментално е докторант на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Нови Сад.

Мелина Рокаи (Универзитет во Белград, Филозофски факултет, Одделение за историја, Република Србија)*
melinarokai85@hotmail.com

КРАЛ МИЛУТИН НЕМАЊИЌ И НЕГОВАТА ЖЕНА ЕЛИСАВЕТА АРПАД, ВРСКАТА ПОМЕЃУ ИСТОКОТ И ЗАПАДОТ ВО ВРЕМЕ НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ

Во историографијата е општо познато дека српскиот крал (Стефан Урош II) Милутин Немањич (владее 1282-1321) бил познат под името „Светиот крал“. Понатаму, постоењето на неговите неколку бракови е исто така познато во историјата. Несомнено е дека неговата последна сопруга, византиската принцеза Симонида беше православна христијанска светица. Како и да е, помалку е познато дека една од неговите претходни жени, унгарската принцеза Елисавета Арпад, од страна на Римокатоличката црква беше сметана за светица. Елисавета не само што беше сестра на Каталина, сопруга на помладиот брат на Милутин, Драгутин Немањич (владее 1276-1282), туку беше и сестра на царицата Ана, сопруга на византискиот император Андроник II Палеолог. Не помалку значаен е фактот дека Елисавета беше ќерка на Стефан V Арпад (1279-1272). Пред нејзиниот брак со кралот Милутин, принцезата Јелисавета веќе беше мажена. Нејзиниот претходен сопруг беше Бохемскиот благородник – Завиш од Фалкенштајн, кој бил погубен од неговите политички непријатели. Јелисавета не само што беше невеста неколку пати во животот, туку беше и два пати калуѓерка. Нејзиното прво монашко искуство беше како помошничка на игуманија во Доминиканскиот манастир на Пресвета Богородица на Островот на зајациите (денеска познат како Маргит-зигет, среде Будимпешта) на Дунав. Нејзината внука, ќерката на кралот Драгутин и Каталина е прикажана во овој манастир под водство на Елисавета. Иако беше многу успешна како помошничка на игуманија, откако доби раскошни подароци за манастирот од нејзиниот брат, кралот Ладислав IV Куман (владее 1272-1291 година), нејзиното однесување беше далеку од соодветното за таквата позиција а уште помалку за една светица. Осврнувајќи се на нејзините постапки, папскиот легат, бискупот Ферма, се пошегува, нарекувајќи ја „антимонијална“ и „лута змија“ наместо „побожната“ калуѓерка. Овој револтиран извик беше резултат на постапката на Елисавета кога ја извлекла погореспоменатата внука со рачете надвор од манастирот за да ја предаде на нејзиниот брат, кога тој пристигнал да ги избрка монахињите. Судбината на подоцнежниот живот на Елизабета е помалку документиран и познат. По смртта на нејзиниот брат, Ладислав IV, настана промена во династијата, па со оглед на тоа дека тој немал легитимен наследник, династијата Арпад, заедно со него престанала да постои. Следеше борба за престолот на Унгарија, во која биле вклучени и браќата Немањич, Драгутин и Милутин. За Елисавета тоа беше промена на животната средина, бидејќи пронајде засолниште во втората татковина на нејзината сестра Марија, каде што беше сопруга на анжујскиот крал, Карло II од Неапол. Елисавета пронајде простор за себе во Доминиканскиот женски манастир во Неапол, каде што и почина и беше погребана. Унгарскиот хагиограф, езуитот Габор Хевенеси, ја внесе во своето дело *Ungaricae sanctitatis indicia* – *За унгарските светци* кон крајот на XIII век. Така Елисавета влезе во исто ниво на светост како и нејзиниот сопруг, светиот крал Милутин.

* **Д-р Мелина Рокаи** докторирала 2013 година на Одделот за историја при Филозофскиот факултет во Белград на тема *Елизабета Силађи 1410-1483*. Вработена е на истиот Оддел во својство на научен соработник. Од 2015 година е вработена на проектот *Модернизација западног Балкана*. Нејзините моментални научни интереси се од областа на женската историја, историја на родот, историја и културата на мислите, имагологија.

Борис Стојковски-Борис Бабиќ (Универзитет во Нови Сад, Филозофски факултет, Република Србија; Универзитет во Бања Лука, Филозофски факултет, Република Српска, БиХ)*
boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs; boris.babic@ff.unibl.org

БЛАЖЕНА ЕЛИСАВЕТА УНГАРСКА – ЖЕНА НА КРАЛОТ МИЛУТИН

Брачната политика на српскиот крал Милутин долго време била предмет на истражување на бројни научници од академските кругови. Целта на овој труд е да ја прикаже на подетален начин биографијата на унгарската принцеза Елисавета која едно време беше српска кралица и жена на кралот Милутин. Пред се, за нејзиното потекло и за нејзиниот поранешен живот ќе биде подетално продискутирано. Потпирајќи се посебно на дипломатските документи на Унгарија, односно на легендата за Света Марина, во разгледување ќе бидат вклучени и раните години на Елисавета како и нејзинот монашки живот. Во продолжетокот ќе биде ставен посебен акцент на нејзините бракови, а првично на нејзиниот брак со кралот Милутин. Датирањето на склучувањето на браковите и раѓањето на нивните деца сеуште не е во потполност разрешено во историографијата но постојат поедини интересни детали вредат да бидат анализирани. Нејзиниот, наводно втор (по мислење на некои истражувачи, прв) брак со Завиш од Фалкенштајн (околу 1290) ќе биде исто така посебна тема на овој труд, со оглед дека е недоволно истражена. Византиските извори на Пахимер и Григора, како и некои латински извори, поточно *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* од 1308 година и *Directorium ad passagium faciendum* од 1332 година, даваат контрарикторни информации за нивниот брак. Конечно, авторите ќе се обидат да опишат еден од најинтересните делови кои се посветени на почитувањето на Елисавет како блажена во римокатоличката црква. Во делото на езуитот Габриел Хевенес (1656-1715) за светите унгарски кралеви, под називот *Régi Magyar Szentség, Avagy: Magyar-Ország Bóldog emlékezetű ötven Szenteinek, és Bóldoginak le-képzett élete*. . . меѓу 50 светители, блажени владетели и принцези постои поглавје кое е посветено на Елисавета. Нејзиниот брак со кралот Милутин е во потполност запоставен, додека пак нејзиниот брак со чешкиот благородник Завиш од Фалкенштајн кој е само споменат и од тогаш па наваму сигурно е почитувана во римокатоличката црква. Покрај ова дело, клучен извор за нејзиното почитување е фактот кој се споменува во ралличните верзии за легендите за Света Марина, а тоа е дека Елисавета правела се што е во нејзина моќ за да ја имитира нејзината тетка, која била прогласена за светица во Унгарија во 1276 година.

* **Д-р Борис Стојковски** е вонреден професор и историчар на средниот век на насоката за историја на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Нови Сад, Србија. Полињата на истражување и интересирање вклучуваат: историја на Срем и денешна Војводина во средниот век, црковна историја, историја на средновековниот Медитеран, арапска и османлиска историја и нејзините врски со Југоисточната Европа во средниот век, византиско-унгарски и српско-унгарски односи, западното видување на Србија во средниот век. Бил гостин-предавач на универзитетите во Будимпешта, Пиза, Оломуц и Ниш. Учестувал на десетици меѓународни конференции и автор е на две, а ковтор на уште две монографии.

Д-р Борис Бабиќ е вонреден професор на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Бања Лука Република Српска, Босна и Херцеговина. Полињата на неговите интереси и истражувања вклучуваат византиска историја, посебно византиски, балкански територии како и средновековното минато на Балканскиот полуостров, средновековна Босна и Србија. Автор е на една монографија и преку десетина трудови во познати домашни и меѓународни часописи, конференциски публикации и други научни трудови.

Михалис Хрисантопулос (Австралиски институт за македонски студии, Мелбурн, Австралија)*
kottas.tsakas@gmail.com ; pam.e.ma1905@gmail.com

СООЧУВАЊЕ ПОМЕЃУ КРАЛОТ МИЛУТИН И ДЕСПОТ ШИШМАН ЗА ДОМИНАЦИЈА НА БАЛКАНОТ

Во 1291 година, Шишман беше принуден да го признае суверенитетот на Ногај се со цел да се спротисти на експанзијата на српското влијание од западот. Во истата година, здружените сили на браќата, еден од унгарскиот вазали Стефан Драгутин и српскиот крал Стефан Милутин, околу 1280 – 1321 успеаа да ги притиснат куманско-бугарски благородници и сојузници на Шишман, Дрман и Куделин. Во 1292 година, Шишман започна голем поход против Милутин со неговите српски соседи од запад. Одговорот на Милутин на агресивниот чин на Шишман беше многу поуспешен. Неговиот противнапад е резултат на достигнувањето на српските сили да стигнат до Шишманов Видин и да го заземат главниот град по кратка опсада. Деспотот сепак успеа да избегне северно од Дунав под обезбедување на неговите татарски совладетели. Наместо да ја превземе земјата на Шишман, Милутин повторно го постави Шишман како деспот на Видин и склучи сојуз со него. За да ја потврди унијата, Шишман се ожени со ќерката на српскиот голем жупан Драгош. Идниот брак на синот на Шишман, идниот бугарски цар Михаил Шишман (1323-1330) за одреден период ќе ја засили унијата. Очигледно е дека повторното поставување на Шишманите во Видин и унијата со Србија беше диктирано од страна на Ногај. Во истиот период Србија потпадна под вазалство на Татарите. Иако Кралството на Шишманите беше номинално српскиот вазал во некој период, тој ја задржа полу-независноста и неговата територија беше во целост под негова власт. Тој одржуваше добри односи со Бугарија и, според Андреев, неговата политичка активност беше насочена кон Бугарија. Тој исто така одржуваше блиски врски со Ногај и неговиот внук Каракесека, кој избега во Видин заедно со 3000 силни коњаници и остана таму до 1325 година. Потомците на Шишман, управуваа со второто бугарско кралство од 1323 година се додека не потпадна под Отоманската империја кон крајот од XV век.

* **Д-р Михалис Крисантопулос** е роден во Солун каде и што го завршил основното образование. Студирал теологија и историја во Белград, Софија и Солун. Предавал теологија, иконографија и историја во академските 1992/1993 и 1993/1994 на колеџот Анатолија во Солун и на Хеленскиот колеџ во Солун во 1994/1995 година. Бил директор на Секретаријатот за историја на панмакедонското единство во Солун кој бил поврзан со истиот институтот во Австралија со седиште во Мелбурн. Тој е предавач, теолог-историчар. Тој течно зборува српски, бугарски, руски, хрватски, словенечки, чешки јазик, скопски дијалект, англиски и стар црковнословенски. Тој е магистер по „Историја на црквата и догматска теологија“ (Church History and Dogmatic Theology) на Аристотеловиот Универзитет во Солун (Богословски оддел). Тој има дипломирано новинарство на Вароша Работилница, Насока слободни студии. Тој е дописник за сателитската станица (SBS) во Австрлија со седиште во Мелбурн, веќе 15 години. Иконограф-сликар веќе 34 години.

Жарко Б. Вељковиќ (Српски научен центар во Белград, Република Србија)*
sapphousatthis@gmail.com

ЗА ПРЕКАРОТ НА МИЛУТИНОВИОТ ГОЛЕМ ВОЈВОДА НОВАК, ГРЕБОСТРЕК

Новак, наречен *Гребострек* бил голем војвода во средновековната Србија во време на кралот Милутин. Милутин во 1312/1313 година на чело на српските воени сили го испратилл на помош во Ромејското царство во нивната борба против продирањето на Турците, каде што Новак им задал пораз. Во трудот се даваат историски споменувања на овој војсковода и оттаму се утврдуваат дека изворниот облик на неговиот прекар е грѣбострѣкъ што е потоа видоизменето во екавски гребострекъ (*гребѡстрѣк*). Се донесува заклучок дека овој воинствен прекар, е сложен збор од *грѣбъ – длабока гребнатица/рез; бразда и *стрѣкати – убодено и значел „оној кој боде/забодува/сече (во непријателската сила)“. Се доведува и една етимолошка можност по знак прашање – дали српскиот голем војвода Новак, својот војнички прекар грѣбѡстрѣкъ го добил најпрвин на грчки, по што потоа е преведено на српски? Тој евентуален изворен војнички прекар на грчки јазик би требало да гласи: *Αύλακοκόπτης, - оној кој сече/боде/урезува бразди/ровови (во непријателската сила)“.

* **Жарко Б. Вељковиќ** е роден во Белград. Магистер е по класична филологија (Одделот за класични науки при Филозофскиот факултет во Белград). Соработник е на Српскиот научен центар во Белград и соработник на проектите по класична антика на РТС. Тој е етимолог, ономастичар, историчар на јазикот, нормативист, палеограф, епиграфичар и генеалог, објавува во споменатите научни области (2005-).

Николас Џонсон (Независен истражувач, Бирмингем, Обединето Кралство)*
Uriel3311@outlook.com

КОНТИНУИТЕТ И ПРОМЕНИ ВО ПРОСТРАНТОТО ВИЗАНТИСКО ЦАРСТВО

Кралот Милутин владеел со Србија од 1282 до 1321 година. Значи, кралот Милутин и византискиот цар Андроник II владееле истовремено. Милутин ја зацврстил врската со Византија преку својот брак со Симонида, петгодишната ќерка на Андроник. Оттаму за време на неговото владеење Србија и Византија се поврзале династички. Периодот на владеењето на Андроник II е забележан како што го нарекол Влада Станковиќ, период на разгранување на византиското царство. По крстоносниот упад, единството на Цариград е ослабнато но и покрај тоа византиската култура се простирала од Никеја до Србија. Пространото царство ја задржало својата сила. Ова е можеби овозможило развој на самостојниот византиски карактер на периферијата и дозволило разновидно културно изразување кое го среќаваме во Хора, Студеница, Хиландар, Мистра и Трапезунт.

Долгите корени хранеле различни тла: дали царството би го усвоило визуелниот космополитски карактер? Дали православната визуелна култура ги прафаќала овие различни, локални влијанија во почетокот на XIV век? Во овој труд ќе ги побараме доказите за континуитетот и за промените во различните делови на византиското царство.

* **Д-р Николас Џонсон**, независен истражувач, Бирмингем, Обединето Кралство. Докторирал во 2011 година на Универзитетот во Бирмингем на насоката за образование. Во 2019/2020 година се стекнал со звање магистер на Универзитетот во Бирмингем на тема: Старини (Византиски студии). Го интересира историја и култура на Јужна и Југоисточна Европа.

Ваиос Д. Киритсис (Фондација за национално и верско размислување, Солун, Грција)*
vkiritsis@yahoo.gr

ТЕОДОР МЕТОХИТ КАКО ВРСКА ПОМЕЃУ ДИНАСТИЈАТА НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ И КРАЛОТ МИЛУТИН

Византија и покрај геополитичките интереси и ривалството беше добар пример на балканските народи и заедно со грчко образование и православието имаше огромно влијание на јавниот живот, државното уредување, институциите, христијанската вера и култура. Како што е нагласено „воените судири на балканските народи со Византија никогаш не ги исклучувале словенските регии од сферата на влијание на византиската цивилизација“. Особено уметноста, чувствителниот приемник на своето време, претставува „метафизички јазик, достапен на сите, безличен и неуништив“, како што ја карактеризирал Д. Закинитос, имала одлучувачко влијание врз креативноста на балканските народи и тоа генерално кон крајот на XII век, по основањето на независните балкански држави и за време на ерата на Палеолозите кога во Византија цутело писателството и уметноста.

Византија се приближи кон балканските народи и преку браковите на византиските принцеви со кралевите и принцевите од регионот. Едно такво венчавање се остварило и помеѓу српскиот крал Милутин и византиската принцеза Симонида Палеолог. Величественото венчавање се одржало во пролетта 1299 година во Солун. Секако, ова спојување предизвикало бурни реакции бидејќи разликата во години била огромна. Кралот Милутин имал 46 години додека Симонида имала само 6 години. Се подразбира дека бракот е склучен заради решавање на проблемите и реализирање на заедничката иднина на двете држави. Иако е како што споменавме, разликата во години била голема, двете страни имале корист од бракот. Треба да се нагласи фактот дека Симонида на Милутин му била четврта сопруга и тие немале деца. Научникот, филозоф, астроном и Големиот Логотетис, Теодор Метохит одиграл најважна улога во реализација на ова брачно спојување. Во нашата презентација детално ќе ги анализираме личностите и улогата на Метохитис.

* **Д-р Ваиос Д. Киритсис** е роден во Трикала. Студирал на Богословскиот факултет во Белград и докторските студии ги завршил на Универзитетот во Солун на Одделението за пасторална и социјална теологија. Учествовал на многу конференции во Грција и странство, додека пак автор е на книги и статии во разни научни часописи. Посебно се занимава со прашањата кои се однесуваат на црква и националната историја на земјите на југоисточна и источна Европа. Зборува англиски, српски, бугарски и руски јазик.

Валериј Масимо Минале (Претседател по Византиско право при Универзитетот во Неапол – Федерико II, Оддел за византиско право, Италија)*
valeriomassimo.minale@unina.it

КРАЛ МИЛУТИН КАКО ЗАКОНОДАВЕЦ

Кралот Милутин кој дојде на престолот во 1282 година, имаше огромно влијание како законодавец. Судејќи според толкувањето на одредени пасуси од призренскиот ракопис од Душановиот законик, каде што се појавува формулата „законот на светиот крал“ - добро е познато дека улогата на кралот била пресудна поради основачките повелби на манастири. Меѓу кои оснивачката повелба на манастирот Бањска кој е изграден помеѓу 1314 и 1316 година, која претставува неизбежен извор за тогашното општество. Малку подоцна беше направена реформа во судството од страна на императорите Андроник II Палеолог (1296) и Андроник III Палеолог (1329), и проширена во културното и правното опкружување на градот Солун. Целта на статија е да се испита претпоставената врска помеѓу српскиот „китторски“ закон и византискиот.

* **Д-р Валерио Масимо Минале** студирал право на Универзитетот во Милано (2004) и ги завршил докторските студии по византиска историја на Универзитетот за ориентални студии во Наполи (2009). Еден период поминал како стипендист на Слободниот универзитет во Берлин (2009) и на институтот Макс Планк за европска правна историја во Франкфурт на Мајна (2010). Од 2011 година добил стипендија на Бокони Универзитетот во Милано, каде и што предавал римско стопанско право. Од 2018 година е вонреден професор по римско право на Универзитетот „Федерико II“ во Наполи каде и е член на одделот за византиско право. Објавил три монографии, бројни статии во прегледи и прилози на зборници, а посебно за византиските правни извори.

ЖЕНСКО КТИТОРСТВО ПОМЕЃУ 1282-1321: ПРЕНОС НА УГЛЕД И ОПШТЕСТВЕНА ПОЛОЖБА

Христијанизација на Србите под влијание на Цариград во IX ја водела Србија кон усвојување на византиската политичка идеологија. Меѓутоа, византиските влијанија почнуваат да преовладуваат во Србија со доаѓање на власт на Стефан Урош II Милутин (околу 1282-1321). Во текот на неговото владеење, многу дворски церемонии се превземени од Византија и византиската култура ја преплавила Србија. Истражувачите едногласно се согласиле дека голем број цркви кои ги подигнал Милутин биле направени според византиски модели. Оваа долготрајна врска помеѓу Србија и Византија е потврдена 1299 година со брак на Милутин и Симонида Палеологина (околу 1293-1345), ќерка на византискиот цар Андроник II Палеолог (околу 1282-1328).

Брачните односи најмногу зборуваат за тоа дека улогата на семејството и роднините била особено значајна во овој период, и го поттикнуваат нашето понатамошно сфаќање на иницијативите на српските и византиските великодостојници за свесно пренесување на угледот и општествената положба. Во моментот на Милутиновото и Андрониковото стапување на власт во 1282 година се чини дека практиките како што е ктиторството веќе биле утврдени во Србија и Византија, овозможувајќи лични и политички бенефити, како за жените така и за мажите. Луѓето кои биле во сродство со владетелските фамилии Немањик и Палеолог и кои носеле имиња на угледни семејства од минатото, тежнеле кон истакнување на својата јавна функција.

Репутацијата во контекст на ктиторството изгледа дека играла важна улога за жените со висока функција во Византија и Србија во насока за воспоставување на авторитет. Овој труд ќе се фокусира на женското ктиторство за времето на владеењето на Милутин и Андроник и ќе прикаже на кој начин ктиторските дејности овозможиле на жените од династиите Немањик и Палеолог да достигнат политички цели, подобрувајќи ја позицијата внатре во сопствените семејства и симболички себе да се прикажат како учени, побожни и морални.

* **Д-р Андријани Георгиу**, помошен предавач на Отворениот универзитет во Кипар. Член е на извршен одбор на Кипарското друштво на византолози. Нејзиното истражување е методолошки и интердисциплинарно е фокусирано на содејството на вербалната и визуелната комуникација во средниот век. Заинтересирана е за проучување на перцепцијата на луѓето во минатото, која е обликувана преку три области: односот помеѓу сферата на државата и религијата, разликите помеѓу машките и женските улоги и културните промени.

ЗАНАЕТЧИСТВО ВО ВРЕМЕ НА КРАЛ МИЛУТИН

Во време на кралот Урош I Милутин доаѓа до стопански раст на средовековната Србија. Развојот на рударството и новите знаења влијаат на стопанскиот раст, доаѓа до урбанизација, зголемено е производството на благородните метали, се коваат пари и трговијата цвета. Силната финансиска основа, својот посебен одраз го наоѓа во зголемување и зајакнување на војската но и во градежништвото кое во литературата се карактеризира како натпросечно за еден владетел. Исто така, освен самото градежништво се забележува и раст на останатите занаети кои се однесуваат на производствената дејност. Доаѓа и до процут на уметноста и уметничките занаети како и до употреба на одредени материјали. Затоа е и овој труд е посветен на прочување на занаетчиството и неговото место во стопанските текови на средновековните српски земји под владеење на кралот Милутин. Од времето на кралот Милутин потекнуваат и првите значајни извори за занаетчиството и организацијата на занаетчиството, а најзначајни извори се актите кои ги донел самиот владетел, што влијаело истражувањето да биде базирано на изворната граѓа чиј составен дел го чинат повелбите, меѓу кои посебно мораат да се издвојат Бањска и Хрисовула на манастирот Свети Ѓорѓи на Серава. Нивната детална анализа дава низ податоци за местото и улогата на главните чинители на занаетчиството додека податоците од други повелби и останатите пишани и материјални извори ја дополнуваат оваа слика. Така да меѓу податоците кои се од значење спаѓаат и даровите на манастирите и црквите кои ги наведуваат неговите акти. Посебно внимание е посветено исто така на влијанието на Византија и тогашното занаетчиство како и самото градежништво. Овие влијанија кои циркулирале биле дел по пат на сојуз ко се завршил со брак и дел по пат на новоосвоени територии, а кои до тогаш спаѓале во византискиот стопански систем. Во тие области се наоѓале и неколку важни урбани центри кои претставувале економски центри на своите области, а во кои веќе работеле значајни занаетчи. Истовремено со процесот на византизација кој се одиграл, под овие влијанија потпаѓаат и се уцврстуваат поедини термини во рамките на занаетчиството, како и системот на знаење. Таквите влијанија својот одраз го наоѓале и во книжевноста која исто така носи одредени податоци и спектакуларни описи на поедини артикли. Конечно на ниво на секојдневница, на територијата на кралот Милутин пристигнуваат способни занаетчи чиј труд е сочуван како во пишаните извори така и во вид на недвижни материјални остатоци.

* **Д-р Александра Фостиков** во 2001 година дипломирала на Филозофскиот факултет во Белград, на Одделот за историја со трудот: *Наследници краља Вукашина*, а на истиот во 2016 година одбранила и докторска дисертација на тема: *Занатство у средњовековној Србији*. Во Институтот за историја е вработена од 2002 година. Во текот на досегашната кариера била ангажирана во Институтот за историја на проектите: *Србија и медитерански свет у позном средњем веку (2006–2010)* и *Средњовековне српске земље (XIII-XV век): политички, привредни, друштвени и правни процеси (2011-)*. Како соработник е ангажирана во рамките на проектот на Филозофскиот факултет во Белград: *Лексикон градова и тргова српских средњовековних земаља (2006-2010)* и *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV – XV век) (2011-)*, а еден е и од соработниците на проектите: *Српска енциклопедија* (САНУ), *Српски биографски речник* (Матица српска) и *Енциклопедија Републике Српске* (АНУРС). Исто така учествувала и во реализација на неколку проекти од областа на историската географија и употреба на модерните технологии во истражување на историите, а во рамките на историско-географските истражувања со кои се занимава работела и покрај останатото како соработник и на проектот: *На светим водама Лима (2005-2015)*. Уредник е на часописот *Натписи и Записи (2020-)*.

Мила М. Крнета Поповиќ – Аранѓел Смиљаниќ (Универзитет во Бања Лука, Филозофски факултет, Студиска програма по историја, Република Српска/БиХ)*
mila.krnet@ff.unibl.org ; arandjel.smiljanic@ff.unibl.org

ОДНОСИ НА СРПСКИОТ КРАЛ МИЛУТИН И ВИЗАНТИСКАТА ЦАРИЦА ИРИНА ВО СВЕТЛО НА ВИЗАНТИСКИТЕ ИЗВОРИ

Бракот помеѓу византиската принцеза Симонида и српскиот крал Милутин од 1299 година претставуваше пресврт во историјата на српската држава. Во последно време огромно внимание на научниците привлекуваше истражувањето за браковите на Милутин. Српскиот крал Милутин, тогаш како зет на царот Андроник II станал член на византиското царско семејство што за него и за династијата Немањиќ беше од пресудно значење. Акцентот во трудот ќе биде ставен на согледувањето на меѓусебно испреплетените српско-византиски односи во периодот по склучување на овој брак во 1299 година. Византискиот историчар и полихистор Никифор Григора во еден дел од својата позната Ромејска историја, живописно ги има опишано состаноците, преговорите и односот помеѓу српскиот крал Милутин и мајката на неговата жена, византиската царица Ирина-Јоланта од Монферата. Царицата Ирина, според сведоштвото на Никифор Григора, се сретнувала со ќерката и зетот во Солун, вториот град на царството во кој престојувала по несогласувања и брачни кавги со сопругот Андроник II. Особено внимание привлекуваат сведоштвата на Григора за тоа дека овие видувања и разговори кои биле иницирани од страна на незадоволната византиска царица имале сокриени намери и цели, кои пред се биле насочени против Византиското царство, а во корист на српскиот крал. Целта на трудот е по пат на историска анализа да се воочат политичките и личните причини кои влијаеле на меѓусебниот однос на царица Ирина и кралот Милутин, во рамките на широкиот историски контекст. Како дополнување на историската анализа во трудот ќе се користи и анализата на текстот. Користење на одредени јазични модалитети беше начинот на опишување на Григора на настаните и личностите кои не така ретко имале различна конотација. Ќе се анализира однос на Григора спрема овие личности како и неговото видување на целата ситуација на која посветил внимание во своето дело. Ќе се претстават можните мотиви кои влијаеле на Григора, во зависност од карактерот, целите и времето за создавање на делото, потоа неговите лични ставови да го опише односот на српскиот крал Милутин и византиската царица Ирина-Јоланта од Монферат.

* **Мила М. Крнета Поповиќ** е виш асистент на Филозофскиот факултет во Бања Лука. Студиите ги завршила на Насоката за историја на Филозофскиот факултет во Бања Лука во јули 2012 година. Во текот на студиите е наградувана со стипендија од Министерството за просвета и култура на Република Српска и стипендија на Фондацијата „Др Милан Јелиќ“. На Филозофскиот факултет во Белград го одбрала магистерскиот труд на тема „Биографије дванаест римских царева Светонија Транквила и Хронографија Михаила Псела. Сличности и разлики“. Моментално работи на изработка на докторска дисертација на тема „Слика жена у историјским дјелима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина - родни стереотипи“ кај менторот Проф. Д-р Радивој Радиќ. Од март 2015 година е вработена на Филозофскиот факултет во Бања Лука. Учествовала на 23. Меѓународен конгрес на Византолози во Белград во 2016 година и на 16 Меѓународен симпозиум „Ниш и Византија“. Член е на здружението на историчари „Милорад Екмечиќ“.

Д-р Аранѓел Смиљаниќ, е вонреден професор на Филозофскиот факултет во Бања Лука. Завршил студии по историја на Насока за историја и историја и латински јазик на Филозофскиот факултет во Бања Лука во почетокот на 2002 година. Магистерски труд на тема „Титула жупана у средњовековној Србији и Босни“ го одбрал во 2007 година, а докторската дисертација на тема „Дипломатија обласних господара у Босни“ во 2013 година. Од септември 2002 година е вработен на Филозофскиот факултет во Бања Лука. Учествовал на повеќе научни собири во: Неум, Јајце, Косовска Митровица, Ријека, Сараево, Тузла. Од ноември 2015 година од март 2018 година ја извршувал функцијата на раководител на Студиската програма по историја на Филозофскиот факултет во Бања Лука. Член е на здружението на историчари „Милорад Екмечиќ“.

Џенан Даутовиќ (Завичаен музеј Травник – Филозофски Факултет, Тузла, БиХ)*
dzenandautovic@gmail.com

ПРЕЛОМНИ ВРЕМИЊА: ВЛИЈАНИЕ НА ПРВИТЕ АВИЊОНСКИ ПАПИ (КЛЕМЕНТ V 1305-1314 И ЈОВАН XXII 1316-1334) И АНЖУЈСКИТЕ КРАЛЕВИ НА УНГАРИЈА (КАРЛО РОБЕРТ 1301-1342) НА ВЕРСКО-ПОЛИТИЧКИТЕ ПРИЛИКИ НА ЗЕМЈИТЕ ОД ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIV ВЕК

Бурните времиња кон крајот на XIII и почетокот на XIV век кои се одвиле како на подрачјето на југоисточна Европа така и на тлото на европскиот континент донеле неколку значајни промени во парадигмата на политичките сили кои имале најголемо влијание на овој простор. Прва од тие промени е преминувањето на лидерот на римската црква од неговото традиционално седиште во Рим на подрачјето на Авињон, сè уште папска територија, но подалеку поголемо и директно влијание од француските кралеви. Оваа промена довела до значајни промени во акциите кои папите ги спроведувале на проблематичните подрачја, во смисла дека универзалните претензии, потпомогнати со крстоносното оружје го отстапиле местото на различниот концепт на сеопфатното мисионерско делување. Од друга страна, главната сила на ова подрачје, Унгарското кралство, поминувало низ нестабилен период на промена на династијата кога на унгарскиот трон конечно дошле анжујските кралеви и постепено започнале да ја консолидираат својата власт на штета на зголемената моќ на кои локални благородни семејства. Во своето излагање ќе се обидеме да ги анализираме начините на кои овие два процеса влијаеле на верско-политичката ситуација на Босанската бановина за време на владеењето на бановите Стјепан I и Стјепан II, те во Кралството Србија за време на владеењето на крал Милутин. Настаните кои ќе бидат обработени се почетокот на францисканската акција на просторот на југоисточна Европа, односно мисијата на фра Фабијан, одекнувањата на Првата јубиларна година, односно крал Карло Роберт – бан Стјепан II и кралот Карло Роберт – крал Милутин. Исто така еден дел од анализата ќе биде посфетен на босанско-српските односи во овој период, особено значењето на династичките бракови кои тогаш се склучени.

* **Д-р Џенан Даутовиќ.** Сите три циклуси по историја ги завршил на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Сараево. Докторската дисертација на тема: „Босна и Римска курија у средњем веку“, ја одбрал во ноември 2017. година. Моментално е вработен како кустос-историчар во Завичаен музеј во Травник.

Јасминка Кузмановска (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Институт за национална историја, Одделение за античка и средновековна историја (до 1371), Република Северна Македонија)*
kuzmanovska.jasmina@gmail.com

УШТЕ ЕДНАШ ЗА МЕСАЗОНОТ: ЛЕКСИЧКИ ПРИЛОГ КОН ТОЛКУВАЊЕТО НА ВИЗАНТИСКАТА СЛУЖБА

Предмет на нашето интересирање во прилогот е назовот *месазон* (μεσάζων, ὁ - ‘посредник’) кој се употребува за означување на висок достоинственик и претставник во царската канцеларија во текот на последните векови на Византија. Носителот на оваа должност бил главниот (прв) министер и царски повереник на кого била доверена државната управа. Службата месазон во текот на временото се развивала и се менувала согласно потребите на самиот државен апарат. Кога прв пат се појавила била доделена должност на главните министри, кои генерално делувале како посредници помеѓу царот и неговите поданици. Во доцновизантискиот период, во текот на процесите на декомпозиција и рестрикција на административна функција, оваа служба станала главна канцеларија со надзорни и посреднички одговорности. Сродниот облик во множина (μεσιτεύοντες) во нетехничка смисла и значењето на *главните администратори* за прв пат се употребува во X век, додека во XI и XII век терминот месазон станува полуофицијална ознака. Во време на Палеолозите, службата месазон била институционализирана, мада Псевдо-Кодин не му доделува одреден ранг на хиерархиско рамниште. И покрај фактот дека службата на *месазонот* е единствена која била систематски и прилично детално обработена од одредени автори, уште во педесетите години на минатиот век, ќе сметаме дека нашиот лексички прилог во овој термин, согледан во широкиот семантички контекст, ќе го надополни знаењето за истото и ќе биде од помош во разрешување на дилемите, контроверзиите и нејаснотиите во погледот на самата должност.

* **Д-р Јасминка Кузмановска**, е ангажирана како виши научен соработник / вонреден професор во Институтот за национална историја, Оддел за античка и средновековна историја (до 1371) при Универзитетот “Св Кирил и Методиј” во Скопје. Докторирала на Универзитетот во Белград на Одделот за класични науки на тема: „Позноантичка топонимија Македоније и Тесалије у Прокопијевом делу *De aedificiis*“. Нејзиното истражување е насочено на студии по класична филологија и лингвистика, етимологија, топономастика.

Драган Каран (Универзитет во Београду, Православен богословски факултет, Република Србија)*
dkaran@bfspc.bg.ac.rs

РАЗВОЈ НА БОГОСЛОВИЕТО И ДУХОВНОСТА ВО СРБИЈА ВО ВРЕМЕ НА КРАЛОТ МИЛУТИН

Кралот Стефан Урош II Милутин бил еден од најзначајните владетели на средновековната Србија во чие време најзначајно се развива српската држава и воедно станува важен фактор помеѓу средновековните држави. Со својот труд и делување, кралот Милутин во голема мера допринел за развој на црковното неимарство и не е помалку важен неговиот придонес кон општиот богословски напредок во српската Црква со импликација на богословскиот развој во сферата на општата црковна аскетика и духовност. Трудот ќе настојува да ја согледа паралелата помеѓу културолошкиот развој и развојот на христијанското богословие и духовност од тоа време. Општиот процут на црковниот живот во време на кралот Милутин во голема мерка го овозможиле блиските контакти со византискиот свет и Света Гора. Богословието и аскетизмот се темелни и неодвоиви елементи на црковниот живот и делување а духовноста која произлегува од овој црковен живот може да се смета за автентичкиот израз на православната вера – догмата. Трудот ќе настојува да ја прикаже врската со средновековната српска книжевност со византиската аскетска литература на тоа време. Исто така трудот ќе настојува да укаже и на значењето на духовноста во времето на кралот Милутин и нејзиното влијание на развојот на општата црковност во доцните векови. Трудот ќе се базира на основните извори од тоа време во житијата на светите, на хиландарскиот типик, како и на богословско-аскетска литература во Византија.

* **Д-р Драган Каран** е доцент по богословски науки. Основните академски студии по теологија ги завршил на Теолошкиот факултет на Националниот и каподрискиот Универзитет во Атина (1996-2000). Пост-дипломските студии по теологија ги завршил, и ја одбранил магистерската теза на Теолошкиот факултет на Националниот и каподрискиот Универзитет во Атина (2001-2004). Докторските студии ги запишува 2005 година по што во 2006 година заминува на студиско истражување во Регенсбург на година дена. Избран е со звање асистент на Православниот богословски факултет при Универзитетот во Белград 2007 година. Ја одбранил докторската дисертација на тема: *„Појам смрти и њеног превазилажења у Христу у богословљу Светог Атанасија Великог“*, 2014 година на Теолошкиот факултет на Националниот и каподрискиот Универзитет во Атина. Избран е за доцент на Православниот богословски факултет при Универзитетот во Белград 2014 година, а реизбран во 2019 година со звање доцент.

Марина Стојановиќ (Универзитет во Белград, Православен богословски факултет, Република Србија)*
marina87stojanovic@gmail.com

БОГОСЛОВСКА ПОЛЕМИКА ОКОЛУ РЕЦЕПЦИЈАТА НА ЛИОНСКАТА УНИЈА ВО ИСТОЧНАТА ЦРКВА ВО ДОБА НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ – АРГУМЕНТИ СО ПАТРИСТИЧКО ПРЕДАНИЕ

Имајќи го во предвид централното прашање за единството на црквата, како основа за надисториско есхатолошко битие, но и за историската хармонија на духовното, културното и општественото постоење на поединецот и народот, во овој труд во главни црти се анализира богословскиот контекст на обидот за обединување на источното и западно христијанство на Лионскиот собир 1272-74 во време на император Михаил VIII Палеолог. Покрај политичките чинители во прифаќањето на предлогот на Лионската унија, овдека ќе бидат споменати и длабоко анализирани и оние поглавни причини за негативна рецепција на овој собир од страна на православната Византија. Во тој контекст, вниманието ќе биде насочено и кон теолошкиот поим на преданието за зачувување на основните евангелиски поими и идеи во истористото опкружување на доцна Византија.

* **Марина Стојановиќ**, службеник во браничевската Епархија на Српска Православна Црква. По истражувачкото престојување на Католичкиот теолошки факултет при Универзитетот во Минстер, се запишала на докторски студии на Православниот богословски факултет при Универзитетот во Белград.

Снежана Ј. Милојевиќ (Независен истражувач, Србија)*
milojevicsnezana.pk@gmail.com

БОЖЈИОТ ИЗБОР НА КРАЛОТ МИЛУТИН ВО ЖИТИЕТО НА ДАНИЛО ВТОРИ

Хагиографијата на старата српска книжевност зборуваат за владетелите како поединци, избрани од Бога во корист на народот и земјата со која ќе управуваат. Архиепископот Данило, пишувајќи за својот современик, истакнува дека кралот Милутин ги надминал сите свои претходници по род и по положба во државата. Освен типските елементи – опишувања на добрите кралски дела, како и неговите импозантни ктиторски потфати, особеноста на оваа житие се согледува во константното истакнување на Божјата помош на големиот крал во текот на воените походи. Независно од тоа дали иницијатор на судирите бил самиот крал Милутин или нападот на српската земја доаѓал од друга страна, тие кои се спротивставувале на кралот биле казнувани со смрт, осудени во потфатот или на дипломатски начин одвратени од првобитниот план. Помошта која стигнува од метафизичките простори на Доброто и Вистината истовремено преставува опис на чуда но оној вид на чуда за кои во книжевноста на средниот век се малку зборува – кога со божјата интервенција се казнуваат на споменатите начини оние кои со својата слободна волја го избрале патот на злото. Бидејќи секој напад на другите врз српскиот крал и српската земја е јасно мотивиран од инвенција на нечесното, поставувањето на кралот Милутин во опозиција со таквите експоненти на реалноста, индиректно зборува за неговата побожност, исправност на неговите одлуки и постапки но и за неговата ориентација кон есхатонот.

* **Д-р Снежана Ј. Милојевиќ**, доктор по филолошки науки и експерт за српска литература. Докторира со теза од средновековна книжевност: „Типологија страдања и смрти у старој српској книжевности“. Автор е на повеќе научни монографии и бројни оригинални научни трудови кои се публикувани во референтни часописи и зборници на меѓународни научни собири. Нејзиниот истражувачки фокус во областа на средновековната книжевност е насочен на корелација на христијанското учење и пишаниот израз на епохата.

Славица Васиљевиќ Илиќ (Универзитет во Бања Лука, Филолошки факултет, Република Српска)*
slavica.vasiljevic-ilic@flf.unibl.org

КРАЛ МИЛУТИН ВО ДЕЛОТО НА ДАНИЛО ТРЕТИ

За кралот Милутин се зборува во повеќе житија: Житието на крал Милутин на Данило Втори во рамките на Житието на кралевите и архиепископите српски, Краткото житие на кралот Милутин од непознат автор, Синарксарско житие на крал Милутин од Дранило Бањски, нарацијата на Улијарска повелба, а кралот Милутин се појавува како еден од ликовите во рамките на другите житија од зборникот. Притоа во зависност од времето на настанувањето, видовите житија во фокусот на авторот претставуваат и негови различни доблести. Задачата на трудот ќе биде да укаже на разликите во прикажувањето на ликот на Светиот крал Милутин во рамките на жанровите на житијата, посебно на Данило Втори и Данило Бањски, со изборот на стилските средства при негово вообличување. Притоа посебно ќе се фокусираме на Синарксарското житие на крал Милутин на Данило Бањски, кое сеуште нема добиено заслужено внимание, а по зборовите на Ѓорѓе Сп. Радојичиќ дело претставува: “меѓу најдаровитите старите писатели”. Данило Бањски наставува континуитет на избраните двајца низ ликовите на Драгутин и Милутин како и што е претходно правено за Свети Симеон и Свети Сава кои како јунаци со подвизи се “надополнуваат” и заедно се обожуваат. Продолжувајќи се стилски на Теодосиј, авторот ги бира богоугодните податоци од нивните животи, а посебно инсистирајќи на убавината на задужбините на Светиот крал Милутин, односно на импресијата која тие ја оставаат на читателите.

* Д-р Славица Васиљевиќ Илиќ работи како редовен професор на Филолошкиот факултет при Универзитетот во Бања Лука. Области на проучување и се старата српска книжевност и култура. Објавила четири научни монографии и еден факултетски учебник како и повеќе научни трудови. Учесник е на повеќе научни собири од меѓународно значење и неколку проекти.

Владимир Антиќ (Универзитет во Белград, Православен богословски факултет,
Република Србија)*
anticvlad@gmail.com

КАРАКТЕРИСТИКИ НА СРПСКОТО БОГОСЛУЖЕЊЕ И ПЕЕЊЕ НА ПОЧЕТОКОТ НА XIV ВЕК СПОРЕД ТИПИКОТ НА НИКОДИМ

Богослужењето како и литургиската уметност во рамките на Српската архиепископија во времето на владеењето на кралот Милутин и во времето на дејствувањето на архиепископот Никодим доживува огромен развој. На градењето цркви и на сликарството во овој период е посветено огромно внимание за што и сведочат мноштво сочувани споменици. Меѓутоа во истиот период во склоп со големиот развој на православното богослужење од носо промените до кои се доаѓа на ниво на типик се развива и се негува и црковното пеење. За начинот на вршење на самото богослужење можеме да зборуваме генерално на база на литературните сведоштва поради што во нашиот труд ќе посветиме внимание на типикот на архиепископот Никодим. Овој значаен извор освен што укажува на формата и содржината на на богослужењето во предметната епоха, ни дава и одредени сведоштва за пеењето кое претставува и негов значаен дел. Пеењето од секогаш претставувало еден од најзначајните елементи на православното богослужење па и одредени делови од богослужењето кои не претставуваат поетски состави во рамките на самите црковни последувања се произнесуваат мелодично. Ваквата важна позиција на пеењето во рамките на православното богослужење посакувала неговиот развој отсекогаш да биде внимателно контролиран од страна на Црквата. Од најраните времиња, типичите внимателно пропишуваат што ќе се пее во рамките на богослужењето но и со еднаква прецизност и внимание укажуваат како псалмите, химните и нешто слично би се пеело. Освен наведеното, типикот прецизно ги одредува и музичките карактеристики на самите химни односно низ концептот на гласови прецизно одредува и со која мелодија пропишаната црковна песма ќе се пее. Многу вакви како и слични прописи на типичите ја скицираат сликата на улогата на пејачот како и основните карактеристики на пеењето во рамките на српското богослужење во ерата на кралот Милутин. Истовремено, споменатите сведоштва во нашиот труд ќе бидат анализирани во рамките на општиот развој на византиското богослужење и поење во ерата на Палеолозите односно во рамките на неосаваитската синтеза. На овој начин ќе бидат анализирани сведоштвата од типикот на Никодим за развојот на самото црковно пеење во рамките на Српската црква од онаа време па тие исти појави ќе бидат ставени во контекст на развојот на православното богослужење во тој период.

* **Д-р Владимир Антиќ**, доцент. Во 2017 година ја одбрал дисертацијата под називот: *Функција елементата азматског типика у савременој богослужбеној форми Православне Цркве – литургиолошка анализа*. Од 2011 година е вработен како асистент, а од 2018 година како доцент, на катедрата за литургија на споменатиот факултет. Држи настава по предметот *Црковно пеење со правило* на основните студии и по неколку изборни предмети на магистерски студии. Посебно е заинтересиран за темите за односот и заедничкиот историски развој на византиското богослужење и пеење. Воедно се занимава и со издување и компонирање на црковната музика па во Хорот на студентите при ПБФ одржал повеќе концерти во земјата и странството, и снимил два компакт диска. Служи во црквата Свети Јован Богослов во Белград како ђакон.

Србољуб Убипариповиќ (Универзитет во Белград, Православен богословски факултет, Република Србија)*
srboljububiparipovic@gmail.com

ПОСЛЕДУВАЊЕ НА МИЕЊЕТО НОЗЕ НА ВЕЛИКИ ЧЕТВРТОК ВО ТИПИКОТ НА АРХИЕПИСКОПОТ НИКОДИМ

Бидејќи организацијата на *Последувањето на миење на нозете* на Велики четврток се поврзува за светиот град Ерусалим при што најстарите сведоштва за совршенството на споменатиот чин што датира од VI до VII век, застапеноста на поредок на ова молитвено дело во рамките на *Типикот на Архиепископот Никодим* од 1319 година, претставува инспиративна тема за соодветно литургиско истражување. Со оглед на тоа дека станува збор за древна акултија позната под називот 'Ο νιπτήρ или τὸ νίψμα, проучување за наведеното последување од типикот на Никодим кој ќе подразбира пре се збирно согледување на теолошкиот и обредословниот чин на предисторијатот и последователното умножување на неколку редакции на споменатото последување. Земајќи го предвид фактот дека веќе во X век следеше поделбата на овие последувања на катедралните и манастирските, во нашиот труд компаративно ќе го согледаме означениот поредок од *Типикот на Архиепископот Никодим* во светло на релевантните такси од *Барбериниевиот Кодекс 336* (крај на VIII-почеток на IX век), *Тропологиона Sin. gr. MG/NE 56-5* (IX век), *Триода Sin. gr. 734-735* (X век) и *Евергетидски типик* (почеток на XII век), со цел попрецизно да се утврди припадноста на *Последувањето на миење на нозете* на Велики четврток од типикот на Никодим на една од двете споменати групи. Конечно, ќе бидат анализирани одредени сегменти од *Чинот на миење на нозете* на Велики четврток во ритуален и теолошки контекст.

* **Д-р Србољуб Убипариповиќ**, доктор по богословски науки. Завршил Богословски факултет при СПЦ во Белград во 2004 година и на 1 ноември 2007 година на последипломски студии на Православниот богословски факултет при Универзитетот во Белград го одбрал магистерски труд на тема: „Литургијско богословје Посланице Јеврејима“ (ментор: Проф. Д-р. Ненад Милошевиќ). На ден 24 јуни 2014 година ја одбрал докторската дисертација под наслов: „Хлеб и вино као евхаристијска жртва“ (ментор: Проф.Д-р Ненад Милошевиќ) на Православниот богословски факултет во Белград. Првично е избран за асистент-приправник и асистент при Катедра за литургика при Православниот богословски факултет во Белград, за да во 2014 година е избран за доцент, а 2019 година за вонреден професор при споменатата катедра.

Милан С. Димитријевиќ (Астрономска опсерваторија, Белград, Република Србија)*
mdimitrijevic@aob.rs

ТЕОДОР МЕТОХИТ И НЕГОВИОТ УЧЕНИК НИКИФОР ГРИГОРА ВО ДВОРОВИТЕ НА КРАЛ МИЛУТИН И КРАЛОТ СТЕФАН ДЕЧАНСКИ

Теодор Метохит (Θεόδωρος Μετοχίτης; 1270–1332), византиски грчки државник и полихисор, и неговиот ученик, најголемиот византиски астроном Никифор Григора (1295-1360) биле во неколку дипломатски мисии во дворот на кралот Милутин и неговиот син, кралот Стефан Дечански. Двајцата дале значаен придонес во астрономијата. Метохит, сметан за еден од најголемите претходници на ренесансата во грчкиот свет, бил уште и платонистички филозоф, астроном и покровител на уметноста. Од 1305 до 1328 година бил на позиција на личен советник (месазон) на царот Андроник II Палеолог. Во текот на својата долга политичка кариера, бил и Голем Логотет (некој вид на премиер) во Византиското царство. Неговиот учител по астрономија бил Емануел Вриениј. Познатиот астрономски спис претставува вовед во проучување на птолемејската астрономија (*Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ*). Со астрономија се поврзани и неговите парафразирања на Аристотеловите дела за природната филозофија и *Σημειώσεις γνωμικαὶ* (*Белешки*), каде ја изнел важната критика на Аристотел. Метохит пет пати бил на дворот на крал Милутин како пратеник на Андроник II за да склопи мир со Србија и да договори брак на кралот Милутин со Симонида, внука на византиски цар. Напишал спис за своите патувања во Србија (*Πρεσβευτικός*) кој е преведен на српски јазик. Метохит бил учител по филозофија, астрономија и математика од византискиот астроном Никифор Григоре (1295-1360). Метохит и Григора се сметаат за најважни научници во Византија, а Григора најголем астроном. Неговиот огромен опус опфаќа различни дисциплини како што се историја, теологија, филозофија, астрономија, итн. Бил *homo universalis* на своето време. Григора во 1321 година прв предложил корекција на сметањето на Велигден во реформата на Јулијанскиот календар, слична на онаа која папата Гргур XIII која подоцна ја усвоил во 1582 година. Тој ја надополни астрономската астрономското дело на својот учител *Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ*. Останати негови главни астрономски дела се: *За противниците на астрономијата* (*Περὶ τῶν υβριζόντων τὴν Ἀστρονομίαν*), *Молби за астрономијата* (*Παρακλητικὴ περὶ Ἀστρονομίας*), *Како да се направи астролоб* (*Πὼς δεῖ κατασκευάζειν αστρολάβον*) и други. Неговата позната книга: *Византиска историја* (*Ρωμαϊκὴ Ἱστορία*) ги покрива настаните од 1204 до 1359 година и претставува важен извор а истражување на средновековната Србија. Исто така бил во дипломатска мисија на дворот на српскиот крал Стефан Дечански во пролет 1327 година да ја убеди Ирина, ќерката на Метохит, да се врати назад во Цариград. Во овој прилог ќе стане збор за животите на Теодор Метохит и Никифор Григора, како и за нивниот придонес кон астрономијата и значењето за српската историја и историјата на српската астрономија, а посебно врска со кралот Милутин.

* **Д-р Милан С. Димитријевиќ** е пензиониран (2012) научен советник во Астрономска опсерваторија во Белград. Директор на Астрономска опсерваторија во Белград 1994-2002 година. Главен уредник на часописот "Serbian Astronomical Journal" (и неговиот претходник) и „Публикација на Астрономската опсерваторија во Белград“ 1987-2002. Претседател на Астрономското друштво „Руѓер Бошковиќ“ 1982-2004 година и главен и одговорен уредник на часописот „Васиона“ 1985-2004. Од 2018 претседател на Друштвото на астрономи на Србија 2008-2014 година. Сојузен министер за наука, технологија и развој 1993-1994, член на управата на Европското астрономско друштво и член на Советот на Европското астрономско друштво (2008-2012). Од 2009 година е надворешен соработник на париската опсерваторија – Лабораторија за проучување на зрачењето и материјата во астрофизиката. Објавил повеќе од 300 статии ов меѓународните научни часописи и повеќе од десет книги. Коавтор е на средношколскиот учебник по астрономија. Член е на здружението на писатели (2008). Научните трудови на Милан С. Димитријевиќ првенствено се од астрономија но и од поедините области на физика, применета математика, информатички технологии и историја и филозофски науки. Основните научни интереси се астрономската спектроскопија, профили спектрални линии, ширење на спектрални линии, астрономска спектроскопија, атомски и молекуларни сударни процеси во вселенските атмосфери, астроинформатика, историја и филозофија на астрономија, астрономија во култура.

Исидор Јагодиќ (Српска Православна богословија Св. Кирил и Методиј, Призрен, Република Србија)*
isidor.jagodic@bogoslovija-prizren.edu.rs

ТИПИКОТ НА АРХИЕПИСКОПОТ НИКОДИМ – ВОВЕДУВАЊЕ НА ЕРУСАЛИМСКИОТ ТИПИК ВО БОГОСЛУЖБЕНИОТ ЖИВОТ НА СРПСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА

Во почетокот на XIV век во Српската православна црква е започнат долг и успешен процес на уредување на богослужбениот живот кој имал за цел изедначување на начините на богослужењето со останатите месни цркви според Ерусалимскиот типик на Свети Сава Осветен, прифатен во богослужењето во црквите во Константинопол. Ова ускладување е нераскинливо поврзано со државниот развој и територијалното проширување на Србија како и севкупниот нејзин културен и духовен развој. Народите кои живеат во земјите на опкружувањето, од кои некои во одреден период се наоѓале во состав на Србија, не можеле да не остават трага како на културата така и на животот во црквата која била носител на средновековната култура. Бројот на црквите, крилиците и монасите станал се поголем, па се работело на што подобра организација на животот на црквата. Но, оваа промена на типците не се појавила случајно ниту пак од било каде, туку во голем дел била условена со нестабилизираната состојба поради појавата на нови богослужено-химнографски форми и служби во XIII век. Во краток период се појавуваат голем број на српски свети архиепископи, владетели, испосници, монаси и се појавуваат нови книжевни дела и нови служби по современите византиски обрасци, така што потребно било да се среди календарот и со тоа начинот на служење. Во наредниот век доаѓа до процут на светогорската книжевна дејност и од тој период останале познати хиландарски гиганти како што е Никодим, Гервасиј, јеромонах Роман, Григориј рашки, старец Исаија, Теодул и многу други. Хиландар со Карејската испосница, бил во тоа време многу активна писарска работилница, а хиландарските монаси – подоцнежни епископи и архиепископи, биле столбови на богослужбениот уред на Српската црква. Покрај светогорските авторите, богослужбената промена на типикот била лесно примена во Српската црква, која била подржувана од страна на државниот владетел бидејќи односот на тогашните кралеви и архиепископи бил доста блисок. Во трудот ќе бидат претставени основните околности за воведување на Ерусалимскиот типик во српската црква, неговите главни богослужбени карактеристики, како и мотивите на воведување на овој типик, наведени во предговорот на архиепископот Никодим.

* **Исидор Јагодиќ**, завршил богословија на Свети Петар Дабробосански во Фоча, а подоцна на Московската православна и духовна академија во Троица-Сергиева лавра. Работел како предавач на Паравославниот катехизис во периодот од 2010 до 2014 година. Со одлука на Светиот архиерејски синот на Српската православна црква од 2014 година е поставен на должноста – предавач во Богословијата Свети Кирил и Методиј во Призрен. Примил монашки потстриг (2016 година) од раката на Рашко-призренскиот епископ Г. Теодосиј во манастирот Високи Дечани, добивајќи монашко име Исидор. Ракоположен е за јеромонах во 2017 година. Моментално е студент на мултидисциплинарниот магистерски програм: Религија во општеството, културата и европските интеграции при Универзитетот во Белград.

Протосингел Данило (Гаврановиќ) (Универзитет во Белград, Богословски факултет, Република Србија/ Епархија зворничко-тузланска, Република Српска)*
jeromonahdaniilo@gmail.com

***ПОСЛЕДУВАЊЕ НА СВЕТАТА ТАЈНА НА КРШТЕВАЊЕТО И МИРОПОМАЗАНИЕТО ВО
ТРЕБНИЦИТЕ РНБ О.П.І.14 И РНБ ГИЉФ. 21 – КРАЈ НА ХІІІ И ПОЧЕТОК НА ХІV ВЕК***

Требниците РНБ О.п.І.14 и РНБ Гиљф. 21, пишани на пегамент кон крајот на ХІІІ и почеток на ХІV век спаѓаат во ред на најстарите сочувани српски ракописни требници. Времето на нивото појавување укажува дека биле користени во текот на владеењето на кралот Милутин и дека сведочат за животот на светата тајна во црквата во негово време. Како такви тие претставуваат неодминливи и доста скапоцени но во српската литургија и недоволно познати извори за разновидни проучувања на животот на светата тајна во црквите во средновековна Србија. Овие требници не се сочувани во потполност како ни поредокот на Светата тајна на Крштевањето и Миропомазанието во нив. Меѓутоа, согласно фактот дека деловите кои недостасуваа на оваа последување од првиот требник се сочувани во вториот и обратно, може да се изврши негова реконструкција во потполност. Ова последување, својата поврзаност со Светата литургија, која не ја наоѓаме во доцните српски требници но и некои други сегметни, укажува на врската со древните обрасци кои својот извор го наоѓаат во требниците како што е најстариот сочуван византиски евхологион Barb. gr. 336. од VIII век. Во трудот ќе биде направена реконструкција на целокупното последување на Крштевањето и Миропомазанието како и молитвите на породилката, новороденчето и бабицата кои му претходат и претставените негови ритуални карактеристики. Посебно внимание ќе биде насочено на поредокот при благословувањето на Свети Мир кој во требникот РНБ О.п.І.14 отвора недоумици, а кои во погледот на овој сегмент отвараат многу прашања.

* **Протосингел Данило (Гаврановиќ)**, завршил основните студии на Богословскиот факултет на Универзитетот во Источно Сараево во Фоча во 2008 година. Магистерските студии ги завршил на Богословскиот факултет во Белград 2015 година. Моментално е студент на втора година од докторските студии на Богословскиот факултет при Универзитетот во Белград. Неговото истражување е насочено на книгите на српското ракописно наследство и старото српско печатарство, средновековна српска богослужбена пракса, требници, епитимиски номоканони, Светата тајна на Крштевањето и Миропомазанието во српската богослужбена пракса од ХІІІ до ХVІІ век. Ја обавува должноста на клирик на Епархија зворничко-тузланска во Биелина (Република Српска – БиХ).

Јована Станојловиќ (Народна библиотека на Србија, Одделение за археографију, Белград, Република Србија)*
jovana.stanojlovic@nb.rs ; jovanastanojlovic73@gmail.com

ЛИКОВНО ОБЛИКУВАЊЕ НА СРПСКИТЕ КНИГИ ВО ВРЕМЕ НА ВЛАДЕЕЊЕТО НА КРАЛ МИЛУТИН

Периодот на владеењето на кралот Милутин, обележан со зајакнување и ширење на српската држава, е значаен за ракописната книга, пред се поради зголеменото производство, предизвикано од подигање на поголем број на цркви и манастири но и во уметничка смисла поради честото појавување на нови украсни мотиви. Во тоа време имаше постепена промена во украсувањето на ракописните книги кои биле создадени во српските скрипториуми. Тератолошките мотиви, кои се појавуваат спорадично и понатаму го отстапуваат местото на геометриско-преплетените форми. Во сведениот стил на книги од овој период главни се три геометриски мотиви: кругот, чворот и ромбоидниот прстен кои прават различни декоративни површини, од сосема мали дискретни знаменца до оние кои можат да завземат и цела страница. Покрај знаменцата посебно место имаат и иницијалите. Тие можат да бидат едноставни - геометриски или пак развиени односно испреплетени. Времето на долгото владеење на кралот Милутин го обележуваат богослужбените книги според Ерусалимскиот типик, што довело до тоа да книгите кои некога биле засебни (на пример Паримејник) да влезат во состав на други богослужбени книги. Тоа влијае и на ликовното обликување на книгите бидејќи секоја богослужбена книга има препознатливи места со истакнати декоративни мотиви. Во време кон крајот на XIII и почетокот на XIV век во долгиот процес на создавање на книги, го привлекува вниманието на употребата на посебно квалитетниот пергамент и мастило за што сведочи и нивната сегашна состојба. Со оглед на тоа дека е сочуван мал број од оние кодекси кои морале да постојат во тоа време заради потполно преставување за нивната илуминација во тоа доба во истражувањето се вклучуваат и сосема дискретни украси. Илуминацијата на српските книги како и целокупното уметничко создавателство во анализираниот период се развивале во рамките на византискиот културен, духовен и естетски круг. На поедините страници на кодексот се забележуваат и оригинални решенија на даровитите српски илуминатори и калиграфи. Тука пред се се мисли на преплетени геометриско-флорален стил кој ќе го достигне својот полн израз во текот на XIV век.

* **Јована Станојловиќ**, археограф, советник во Одделението за археографија во Народната библиотека на Србија. Самостојната научноистражувачка дејност и е насочена кон изучување на орнаментиката на српската ракописна книга како и на описот, идентификација и датирање на ракописите со примена на методот на атрибуција. На оваа тема има објавено повеќе научни трудови. Докторските студии на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Белград на насоката за Историја на уметност ги запишала во 2015 година. Темата на докторската дисертација е: *Орнаментика српске средњовековне књиге од краја XIII до средине XV века*.

Ана Рашковиќ (Београдски универзитет, Православен богословски факултет, Република Србија)*
a.rashkovich@gmail.com

СЛУЖБА НА СВЕТИОТ КРАЛ МИЛУТИН ВО РУСКИТЕ БОГОСЛУЖБЕНИ РАКОПИСИ ОД XVI ДО XIX ВЕК

Култот на Светиот крал Милутин во Руската православна црква претставува еден од значајните аспекти на културно-духовните и српско-руски врски кои особено биле зајакнати во XVI век кога српскиот протограф на службата на светиот крал Милутин од Данило Бањски доаѓа до руско тло. Поменот и химнографија во честа на светиот крал кои се присутни во руските богослужбени забележани и незабележани месечни книги помеѓу последната четвртина на XVI и почеток на XIX век, недвосмислено кажуваат за почитувањето на Светиот крал во Русија во текот на овој период. На тој начин личноста на Светиот крал Милутин станува важна тема не само во руската литургиска книжевност туку и во црковна уметност за пеење.

Од една страна недоволното следење на октомвриските минеји, а од друга страна неговото присуство во двата зборници од минејскиот тип, псалтирите со следење и низата неумски ракописи, кои настанале во најзначајните, претежно манастирските центри за препишување, отвара низа прашања поврзани за статусот на култот на Светиот крал Милутин во Руската православна црква. Химнографскиот состав и текстуалната содржина на последувањето за Светиот крал Милутин не доживеале значајни трансформации во руските преписи во односот на српските.

Започнувајќи од Никонова реформа, култот на Светиот крал станува сузбиван, за што и сведочи уништувањето на преписите од оваа служба чии трагови ги пронајдовме во двата руски стихирари во постниконовската епоха. После реформите, култот на Светиот крал Милутин опстојува во старообредната средина за што сведочат и преписите на последување во неговата чест во богослужбените ракописи.

* **Д-р Ана Рашковиќ**, дипломирала и специјализирала на Факултетот за музичка уметност во Белград. Завршила постипломски студии и докторирала на Државниот конзерваториум *М. И. Глинка* во Нижни Новгород. Се усовршувала на Државниот конзерваториум *Н. Н. А. Римски-Корсаков* во Санкт Петербург. По положените диференцијални испити на основните студии, ги положила сите испити и ги отслушала докторските академски студии на Православниот богословски факултет во Белград на кој моментално работи и на втората докторска теза. Во оваа институција е избрана со звање на научен соработник.

ПРИДОНЕС НА „МАЈСТОРОТ“ НА ПЕЈАЧКАТА УМЕТНОСТ, СОВРЕМЕНИК НА СВЕТИОТ КРАЛ МИЛУТИН, ВО ПРОЦУТ НА ПСАЛМОДИЈА ВО ДОБА НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ

До XII век, речиси дека во потполност е обликуван химнографскиот, воедно и музичкиот репертоар за разновидното богослужење на византискиот обред. Улогите на химнограф и мелод се преклопувале покрај споменатото раздобје на начин што покрај единственото мелопоетско дело најчесто стоел ретко познат и претежно анонимен творец. Во текот на XIII а особено во XIV век создавањето на црковни музичари ќе обезбеди на богослужбената музика посебен уметнички статус и згора на тоа независен уметнички ентитет. Ерата на Палеолозите покрај рафинирано изведените ликовни и градежнишки решенија како и високо стилизиранот книжевен израз и во доменот на црковномузичкото „благослупие“ ќе го достигне својот зенит. Целата плејада од имиња на познати композитори меѓу кои несомнено е и најистакнатиот Свети Јован Кукузел, со новите постапки ќе го збогати дотогашниот мелодиски корпус. Исклучителен создавачки потенцијал со текот на времето ќе резултира со оригинални музички жанрови, техничко и изведувачко доста барателни композиции. Во согласност со актуелните технолошки струења, музичарите со различни средства настојувале да пеењето го доближат до апофатичка доксологија на која, ќе се покаже дека и самите зборови станале недоволни. Од ваквото тежнење на композиторите, свечените богослужби да ги направат што е можно повеќе раскошни, ќе се развие специфичен музичко-естетски концепт, познат по општ назив: *калофонија* (гр. καλή φωνή – добар глас). Мелодијата повеќе не била потребен додаток на молитвениот текст, ниту пак со музичкиот јазик додатно се подвлекувале пораки. Споменатиот древен принцип на кој векови нааназад се придржувале творците на мелодијата, важел и понатаму за секојдневна пракса на хорот. Но во различни прилики псалмодија која остава впечаток дека нема крај со или без зборови, се приближила кон преобразениот човеков говор, достоин за обраќање кон Бога. Дејството на звукот со други зборови ја надмина важноста на семантичкиот слој на самите зборови. Интервенцијата на композиторот во померување на границите на музичкиот израз го предизвикале промени и на планот на традиционалното невматско писмо. Во бележењето на украсените мелодиски линии, композиторите посегнале за таканаречените *големи – хирономски* знакови. Овие впечатливи невматски симболи, ракописно напишани со црвено мастило се престапале како синоптички запис на развиениот и ритмичко често комплициран мелос. За нивното правилно изведувачко пејачите морале да бидат добро подготвени. Во текот на богослужбата, вниманието на пејачите го насочувал протопсалтот со специфични движења на прстите и дланките – „законот на рацете“ (гр. χειρός – рака, νόμος – закон). Дека псалмодијата во златната ера на Палеолозите навистина достигнала до различното и возвишеното ниво во однос на она кое го имала во претходните векови и дека добила истакнато место во системот на целокупната црковна уметност сведочат помеѓу останатото и многубројните ликовни претстави на пејачите. Нивното присуство го наоѓајеме и во сидното сликарство во завештанијата на Светиот крал Милутин, што посредно зборува во прилог на тезата дека актуелните текови на ромејската псалмотија не ја избегнале средновековната Србија. Со оглед дека во нашите ракописни ризници не останале сочувани пејачки невматски книги, тие примарни музички извори, поточно сидното сликарство во Милутиновите завештанија дава богата слика за изгледот и раскошната облека на пејачите како и хирономските движења на нивните предводници. Прикажувањето на забрзаниот развој на пејачката уметност во добата на Палеолозите со осврт на корифеите меѓу ромејските мелодии и писарите, во завршните активности ќе добие визуелна потврда за тоа дека српските пејачи од времето на кралот Милутин не заостанувале зад возвишените примери и дека подготвено одговориле на новите тенденции.

* **Д-р Весна Пено** е научен советник во Музиколошкиот институт во САНУ. Дипломирала на Катедрата за музикологија при Факултетот за музичка уметност и на Катедрата за српска книжевност со југословенските книжевности при Филолошкиот факултет во Белград. Магистрирала на Насоката за музикологија на Академијата за уметности во Нови Сад, а докторирала на Катедрата за историја на Филозофскиот факултет во Белград. Во текот на усовршувањето во областа на византиската и поствизантиската музичка палеографија, теорија и пракса на источнорцковното пеење и невматски ракописи била стипендист на МНТ на Република Србија, Фондација за државни стипендии на Република Грција, Фондацијата „Александар Оназис“, и фондацијата на Данскиот институт „Елени Наку“ во Атина. Ги предавала предметите: Црковно пеење на Катедрата за литургија при Теолошкиот факултет, и Историја на музика на Насоката за музика на Академијата за фини уметности и мултимедија во Белград. Основач е на женскиот византиски хор „Света Касијана“, кој е посветен на изведувачко певање на спевови од хиландарските невматски ракописи. Полињата на истражување и се насочени на православната црковна музика, музичка историографија, политика на културата во српското општество во новата историја (XIX-XX век). Автор е на три самостојни и една ко-авторска монографија: „Викентије Хиландарац. Из хиландарске појачке ризнице“ (2003), „Православно појање на Балкану на примерима грчке и српске традиције. Измеѓу Истока и Запада, еклисиологије и идеологии“ (2016), „Књига из којe се поје“ (2019); Измеѓу уметности и живота (с др И. Весик 2017) и преку сто научни студии.

Никола Лукиќ (Универзитет во Белград, Православен богословски факултет, Белград, Република Србија)*
nlukic@bfspc.bg.ac.rs

КУЛТОТ НА СВЕТИОТ КРАЛ МИЛУТИН: ЛИТУРГИСКО-ИСТОРИСКА АНАЛИЗА

Светителскиот култ по својата природа е комплексен и повеќеслоен феномен. Неговата содржина се читува на историското и богослужбеното рамниште со личен развој на рецепцијата на светителскиот помен. Најиндикативните показатели на таквиот развој се богослужбените книги кои ќе бидат и непосреден извор на нашиот труд. Во досегашното научно интересирање, поврзано со светителското прославување на кралот Милутин, посебно внимание на истражувачите привлечеле текстовите на житијата додека за службата пак според личното признание на Томислав Јовановиќ немало пројавено интерес. Во својата анализа на службата на Светиот крал Милутин, Александар Наумов ги прикажал неговите основни текстуални особености, базирајќи се на два најстари познати ракописи: *Србљак* од манастирот Хиландар (№ 479) кон крајот на XV век и почетокот на XVI век и *Србљак* од Грујиковата збирка од Музејот на Српската православна црква (№ 91) од средината на XVI век. Иако преписот на *Србљак* на Грујиковата збирка е нешто помлад на крајот на службата стои запис кој недвосмислено сведочи дека преписот на текстот е составен од конволута, кој можеби и преставува најстариот Данилов текст на служба. Натписот гласи: *Ова го најдовме запишано во колакот на кралот српски Стефан Урош кој е петти по Светиот Симеон Немања* (МСПЦ Грујић 91, л. 248 v.) Земајќи ја во предвид работата на уважените претходници, посебно внимание ќе обратиме на литургиските укажувања и рубриките, внатре во споменатите ракописи и компаративно ќе се претстават во меѓусебниот однос но и во доцната рецепција во текстовите на печатените Србљаци, заклучно со 1861 година. Постоењето на светителскиот култ се отсликува и во присутноста на помените во просторот на литургиската година па во таа насока неопходно е да се констатираат содржините на евангелиските и апостолите, Псалтирот со последување, Минеј, Типик, Службаник, Месецослов и Поменик внатре во српското ракописно предание. На основа на прелиминарните истражувања можеме да сведочиме дека поменот на Светиот крал Милутин може да се следи на основа на поедините сведоштва, а не на основа на општите правила кои континуирано се спроведуваат, и многу значајно е тие извори да се претстават збирно. Во историската анализа ќе го претставиме ликот на Светиот крал Милутин во светло на српската историографија на XVIII век и нејзиниот однос кон печатен хагиолошки текст во Римничкиот србљак од 1761 година. Со вклучување на разнородните извори во содржината на истражувањето ќе се обидеме да претставиме не само развоен пат на светителскиот култ на Светиот крал Милутин туку и на неговата рецепција во сложените историски текови и не помалку потребните црковно-политички околности.

* **Никола Лукиќ** е магистер по теологија. Асистент е по предметот : Современо богослужбено предание и Историја на српското богослужење (Универзитет во Белград, Православен богословски факултет). Учествовал на повеќе меѓународни научни собири. Тежиштето на трудот е насочено на литургија и литургиско богословие.

СВЕТИОТ КРАЛ МИЛУТИН: ЗАШТИТНИК НА СИТЕ СРПСКИ И БУГАРСКИ ЗЕМЈИ

Кралот Стефан Урош II Милутин (1282-1321) кратко по неговата смрт беше прогласен за светец. Како и да е, само во последната четвртина на XIV век, српскиот патријарх Данило III ги состави потребните текстови за литургиско чествување – служба и синаксијалната хагиографија. Во овие текстови барал од светецот да го спаси својот народ од „безбожните Агарјани“ и да му помогне на српскиот владетел во битките и да му донесе победа. Овие молби го одразуваат зголемениот страв од Османлиите што пак, ја зголеми и потребата за заштита на светецот. Војните против Османлиите веројатно го присилија преносот на моштите на кралот Милутин од манастирот Бањска во блискиот град Трепча, најверојатно во последната деценија на XIV век (пред 1402 година). После тоа, претпоставувајќи, кон средината на XV век (пред 1469 година) моштите се пренесени во Софија.

Некои истакнати писатели од втората половина на XV и XVII век: Владислав Граматик, свештеникот Пеја, Матеј Граматик и Стефан Герлах, го споменаа присуството на светиот крал во Софија. Подеднакво е важно и поставувањето на моштите во главната градска црква: најпрво тоа беше црквата Свети Ѓорѓи, потоа Свети Архангел, а потоа црквата на Великомаченичка Марина. Покрај тоа, литургиските текстови беа поставени за поклонување во Софија.

Во тие записи, за кралот Милутин се вели дека е свездата што ги осветлува „сите српски и бугарски земји“. Така, потпирајќи се на доцната средновековна традиција, култот стана важна одлика на духовниот живот во Софија. Почитувањето на кралот Милутин уште еднаш покажува дека славењето на секој светец ги рефлектира универзалните и безвременските идеали, заедно со современите погледи на светот како и културните, социјалните и политички околности. Оттука, комеморацијата на светиот крал им даде значење на реалностите за животот, обележани со присутноста на османлиското владеење на централниот Балкан во XV и XVI век.

* **Д-р Марија Васиљевиќ** е научен соработник при Институтот за балканолошки студии во САНУ. Основните, магистерските и докторските студии ги завршила на Катедрата за историја на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Белград. На теоретско ниво нејзините истражувачки интереси вклучуваат студии за колективна меморија, историја на култура и интелектуална историја. Концептите и методологиите кои потекнуваат од овие истражувачки области, таа ги применува при проучување на култовите за светците, средновековната и раната модерна историографија и дипломатија. Во 2021 година таа ја објави книгата *Култови светих на централном Балкану у време османских освајања* (*Cults of Saints in the Central Balkans at the Time of the Ottoman Conquests*).

Алекс Родригез Суарез (Независен истражувач, Барселона, Шпанија)*
argyrus1028@hotmail.com

РЕЛИГИОЗНИОТ ЗВУЧЕН ПЕЈЗАЖ НА РАНАТА ЕРА НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ: КАКО БИЛ НАВИСТИНА?

До 1204 година, Византијците честопати се повикуваа на литургијата со удирање на клепало. Овој инструмент генерално бил издолжено парче дрво кое беше удирано со чекан. Меѓутоа, пишаните извори укажуваат дека византиската употреба на свона за верски цели започнала во XII век. Воведувањето на црковни свона било охрабрено од крстоносното освојување на Цариград и поголеми делови од византиска територија. Најверојатно за време на латинското владеење (1204-1261) е додадена камбанаријата на Аја Софија во Цариград. Од друга страна помалку веројатно е дека сите цркви и манастири лоцирани на териториите, а освоени од војските на Крстоносците биле обезбедени со свона. Важно е да се каже дека кога Византијците го повратиле Цариград во 1261 година тие не е ја одбиле нивната употреба. Овој настан сугерира дека црковните власти ја прифатиле новата практика, клучна фаза во византиското присвојување на своното и што со сигурно го промовирало неговото ширење низ империјата. Всушност во секундарната библиографија се претпоставува дека свонењето станало главниот начин за собирање на заедницата за време на ерата на Палеолозите. Клепалата се ретко спомнувани. Изградбата на црковните камбанарии по претпоставка имало значајна улога. За жал, оскудните достапни докази, не дозволуваат многу шпекулации. Па така, прашањето што се поставува е: Како се доживеал религиозниот звучен пејсаж од страна на населението на Византиската империја и балканските држави во декот на првите децении од ерата на Палеолозите?

Во овој труд ќе стане збор религиозниот звучен пејсаж на православните заедници на Балканот, од византиското освојување на Цариград до смртта на српскиот крал Милутин (1282-1321). Развојот во овој период е клучен за да се сфати формирањето на религиозниот звучен пејсаж кој беше еклектичен бидејќи самата употреба на традиционалното клепало не беше напуштена. И двата инструмента и црквените свона и клепалата и понатаму се користеле. Изнесените докази претставуваат комбинација од пишани избори и примери од материјалната култура. Првиот ќе вклучува неколку референци од византиски и српски извори додека вториот се три камбани од XIII и раниот XIV век. Овие артефакти ни помагаат да го визуелизираме видот на црковните свона што се користеле на Балканот за време на владеењето на кралот Милутин. Целта на трудот е да се формира што е можно поопшта слика за религиозниот звучен пејсаж на раната ера на Палеолозите и да се потенцира значајна трансформација што се доживеа во овој период.

* **Д-р Алекс Родригез Суарез** пораснал во Барселона, Шпанија, Во 2006 година се преселил во Лондон за да студира магистерски студии по Доцно-антички и византиски студии на Универзитетот Ројал Холовеј во Лондон. Докторирал на Кралскиот колеџ за хенистички студии во Лондон. Неговата теза носи наслов „Западното влијание во Византиската империја за време на владеењето на Алексиј I и Јован II Комнин“. Тој работел во Националната галерија за портрети од 2007 година и таму организираше тури и дебати фокусирајќи се на грчкото и римското влијание во многу слики. Втор негов главен интерес се империјалните портрети и нивните промени со текот на времето.

Пасхалис Андрудис (Аристотелов универзитет во Солун, Грција)*
archaio22@gmail.com, pandroudis@hist.auth.gr

АРХИТЕКТОНСКИОТ ПРОГРАМ НА КРАЛ МИЛУТИН ВО МАНАСТИРОТ ХИЛАНДАР НА СВЕТА ГОРА

Трудот има за цел претставување на различните аспекти на градителската дејност на кралот Милутин во манастирот Хиландар на Света Гора. Во текот на владеењето на српскиот владетел, Манастирот Хиландар доживеал просперитет и бил уште еднаш обновен. Со неговото покровителство и опсежната градителска дејност која ја превземал внатре и надвор од овој атонски манастирски комплекс, Милутин слободно може да се смета за нов ктитор. Неговиот градителски програм во рамките на манастирот опфаќа: проширување на утврдените сидини, подигање на нов католикон (на место на стариот од времето на Свети Симеон и Сава) и подигање на нова трпезарија. Можеме исто така да го додадеме доградувањето на двата ката на манастирскиот пирг на Свети Сава како и подигање на некои нови зданија надвор од манастирските сидини како што е двокатниот гробен параклис и неверојатниот „Кавалиров“ пирг (исто така познат и како пирг на кралот Милутин). Архитектонските и декоративните одлики на гореспоменатите градби на Милутин по типологија и по аспектите се византиски. Кога станува збор за католиконот, неговата конструкција и декорација ја откриваат цариградската градителска праска.

* **Д-р Пасхалис Андрудис** е доцент. Објавил многу научни трудови за средновековната уметност и археологија, средновековна архитектура, воена архитектура, применената уметност, црковна архитектура, византиска уметност и архитектура, исламска и османлиска уметност и архитектура, византиска и западна хералдика со симболизмот на двоглавиот орел кај Селџуците, како и за византиската и западната култура. Учествовал со своите трудови на различни тематика, на 110 научни грчки и меѓународни конгреси. Во краток период работел во Византолошките оделенија на грчката археолошка служба на Света Гора, Кожани, Лариса, Митилина, Евбеја. Работел како теренски супервизор на реставраторските активности на многу археолошки наоѓалишта. Направил студии за конзервација и реставрација на 75 споменици на сите периоди и типови (рановизантиски, византиски, османлиски, поствизантиски базилики, комплекси, дворови, цркви, џамии, саат-кули, медреси, мавзолеи итн.) ширум Грција.

Дејан С. Радисављевиќ (Универзитет во Белград, Филозофски факултет, Република Србија)*
dejanradisavljevicanthro@gmail.com

КРАЛОТ МИЛУТИН И НЕГОВОТО ВРЕМЕ ВО ИСТОРИЈАТА, АРХЕОЛОГИЈАТА, САКРАЛНАТА АРХИТЕКТУРА И ТРАДИЦИЈАТА ВО РЕГИОНОТ НА КРУШЕВАЦ

Периодот на владеењето на кралот Милутин претставува голема пресвртница во историјата на српскиот народ и држава, манифестирана во обемна градежна активност, територијалните проширувања кон југот на Балканскиот полуостров, но и преку процутот на литературната дејност. Досега, истражувачите беа генерално насочени кон јужните области на државата на овој истакнат владетел, додека пак северните региони, со исклучок на Браничево, остаа според нашето видување во првите редови на сите научни интереси. Во овој контекст, областа на Крушевац не претставува исклучок. За жал има само еден историски извор што укажува на директното присуство на кралот Милутин на оваа територија. Се забележува видувањето на кралот Милутин и неговиот брат, кралот Драгутин во селото Машковци (денеска, селото Машковац на 8 километри западно од Крушевац), пред одлучувачкиот напад врз државата на Дрман и Куделин, владетелите на Ждрело и Браничево во 1292 година. Неодамнешното откривање на надгробната плоча во селото Здравине, во близина на Крушевац, фрла ново светло врз културните и историските околности на овие простори, бидејќи споменикот датира од истата година. Недостатокот на примарен и историски материјал, заедно со спорадичните археолошки наоди од истиот период е надополнет со народна традиција. Голем број топоними и сакрални споменици се поврзани директно со кралот Милутин, што не е вообичаен елемент на традицијата во областа на Крушевац каде што кнезот Лазар, кнегињата Милица и косовските херои се главните протагонисти. Еднокорабната црква Свети Јован Крстител во селото Орашје кај Варварин прави исклучок овој случај. Нејзината изградба согласно запишаната месна традиција се реализирала во последната година од владеењето на Милутин. Преку анализата на архитектурата на овој сакрален споменик, ќе се обидеме да одговориме на прашањето во врска со времето на неговото создавање. Важно е да се истакне дека месната традиција го поврзува раѓањето на Милутин во селото Милутовац во областа Левач. Сепак, изградбата на блиската доцноантичка и рановизантиска утврдена населба на локалитетот Градиште во Долен Дубич не е поврзана со кралот Милутин туку со неговиот татко, кралот Урош I. Иако понекогаш се нецелосни, веруваме дека презентираниите факти од историјата, археологијата, сакралната архитектура и традицијата на регионот во Крушевац, ќе го надополнат нашето знаење за периодот на владеењето на кралот Милутин, секако еден од најважните владетели на средновековна Србија.

* **Дејан С. Радисављевиќ**, е магистер археолог; дипломиран етнолог и антрополог. Докторант е на Одделот за историја на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Белград. До сега објавил дваесет научни трудови кои приближно се однесуваат на средновековната археологија, архитектура и историја на Србија со посебен осврт на територијата на денешниот Расински округ. Учесник е на неколку научни собири.

Драгана Лазаревиќ (Кардиф универзитет, Европски институт за ранословенски студии, Обединето Кралство)*
lazarevic.dragana@gmail.com

МОЌТА НА НАСЛЕДСТВОТО: СПОРНО АРХИТЕКТОНСКО И АРХЕОЛОШКО НАСЛЕДСТВО КАКО СРЕДСТВО ЗА СОЗДАВАЊЕ НА ИДЕНТИТЕТОТ

За голем број луѓе поимот „наследство“ како што се залагаше Пекам има две значења. Најпрвин, генерално се поврзува за туризам и локалитетите од историска важност, кои се сочувани за идните генерации. Второто значење кое е традиционално усвоено преку националните образовни системи го дефинира наследството како збир од заеднички вредности и колективни сеќавања на нацијата, кое бара одржување и управување од страна на соодветни институции. Историчарите и политиколозите тие заеднички вредности и колективни сеќавања ги нарекле како едно од основните компоненти за дефинирање на национализмот. Понатамошните проучувања на национализмот откриле дека продукцијата и одржувањето на националното единство цврсто се потпираат на политичките способности на државните институции кои пак се потпираат на ангажирани академски интерпретации на материјалното наследство. Археолошкото наследство а посебно остатоците на монументалните архитектонски објекти, како што тврдел Хобс стануваат така незаменлива компонента на модерниот процес на „идентитетски инженеринг“. Новите истражувачи се обиделе да ги разликуваат методите на прикажување на националните истории и низ интерпретација на постоечкото наследство и изборот за грижа на наследството, засновано на пишани извори. Техничките принципи на заштита кои вклучуваат конзервација и реконструкција, често се зад политичките принципи кои ги водат. Овој труд се залага за тоа да покаже дека овие два аспекти за зачувување на наследството се нераздвојни. Како таков тежи да воспостави оперативни теориски модели кои ги насочуваат процесите на донесување на одлуки во ситуација со управување со наследството. Потоа трудот се залага да каже дека создавањето на националните наративи и идентитетски инженеринг не можат да бидат спроведени без (зло)употреба на наследството (и) во одредена мера. Прикажаните модели ги анализираат факторите кои влијаат на мерките за заштита на наследството, анализирајќи индикативни студии на случај од земји кои се основани со распаѓањето на Југославија. Особено, процесот на десрбизација на преживеаните средновековни споменици на териториите надвор од моментални административни граници на Србија низ процесот на засилена акултурација длабоко е загрижувачки од причина што отвара пат за продолжување на политичките и етничките конфликти. Конечно, трудот преиспитува некои од основните дефиниции на архитектонски и уметнички стилови кои се користени во претходните анализи на српското средновековно наследство и кои моментално се реинтерпретираат во рамките на целокупниот ревизионистички пристап за прочување на регионот. Трудот укажува на дезинтегративни тенденции на српската средновековна архитектура XIII и XIV (*Рашки стил* на првите владетели на династијата Немањиќ и *Вардарски стил* на кралот Милутин) и на контрадикциите кои произлегле од нивното припишување на стилови на овие етнички групи кои во тоа време не постоеле.

* **Д-р Драгана Лазаревиќ**, е истражувач. Ја истражува политиката на културно наследство, попрецизно моделите на (зло)употреба на културното наследство во време на остварување на политичките цели. Поблиско е специјализирана за теориски модели кои ги одредуваат начините на кои се манипулира со недвижните културни добра за целта на идентитетскиот инженеринг.

Елиас Петру (Универзитет во Калифорнија, Ервајн, САД)*
epetrou@uci.edu

КСЕНОН НА КРАЛОТ СТЕФАН УРОШ II МИЛУТИН: ЦАРСКАТА ШКОЛА ВО ЦАРИГРАД ВО XV ВЕК

Византиското царство во XV век било во сенка на својата претходна слава. Генерално, ограничена со цариградските сидини, државата на Палеолозите се борела да опстои, барајќи помош од Запад. Индиректната последица на овој политички и верски пристап била воведување на италијанските интелектуални кругови во класичката грчка книжевност и образование. Како резултат на тоа, многу италијански хуманисти го проучувале грчкиот јазик и култура па дури се преселиле и во византиската престолнина за да би пронашле соодветни учители. Еден од најважните центри на оваа последна византиска, интелектуална ренесанса во Цариград, беше ксенон на кралот. Специфичниот ксенон не е ништо друго освен истиот ксенон што српскиот крал Стефан Урош II Милутин го основал во северозападниот дел на византиската престолнина, речиси 150 години порано. Од времето на основање, во близина на манастирот на Свети Јован во Петра, ксенонот играл значајна улога во интелектуалната и културната сцена во Цариград. Од основање на прибежиште за патниците, болница и скрипториум, до постоење на книговезница и царска школа, ксенонот станал веројатно најзначајна установа во текот на последните децении на византиското Царство. Бројните значајни научници, учители и писари проучувале, предавале и копирале вредни ракописи во неговите простории. Иако Цариград влијаел на владеењето и добата на крал Милутин, ксенонот укажува на формирање на „двонасочни“ интелектуални размени започнувајќи од почетокот на XIII век и продолжувајќи кон и по падот на царството во 1453 година. Каде и поради што е основан ксенонот? Кој би можел да се доведе во врска со него? Што се случило се ксенонот по пад и пустошење на Цариград 1453 година? Во трудот ќе стане збор за воспоставување и развој на ксенонот во Цариград, неговиот географски и интелектуален идентитет низ различни извори и протагонисти кои биле активни во неговите простории.

* Д-р Елиас Петру, е истражувач и соработник на проектот *Thesaurus Linguae Graecae* на Универзитетот во Калифорнија, Ервајн. Во август 2017 година, докторирал на византиска историја на Универзитетот во Јанина, во Грција. Истражувал византиски ракописи во Ватиканската библиотека, Библиотеката Марчана и Националната библиотека на Австрија. Пред именување на проектот (TLG) работел како соработник-истражувач во Институтот за византиски и модерни грчки студии при Универзитетот во Виена. Неговото истражување е насочено на византиски ракописи од различни колекции, посебно пејачките ракописи и нотните записи во Византија.

Серена Ачаи (Универзитет во Фиренца, Оддел за архитектура, Италија)*
serena.acciai@unifi.it

ДВЕ СРЕДНОВЕКОВНИ ТВРДИНИ ОД СПРОТИВНАТА СТРАНА НА ЈАДРАНСКОТО МОРЕ: ТВРДИНА НОВО БРДО И КАСТЕЛ ДЕЛ МОНТЕ ВО КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА

Овој труд има за цел да ја проучи сличноста помеѓу тврдина Ново Брдо во Приштина, Србија (изграден во раните години на владеењето на кралот Стефан Урош II Милутин од Србија 1282-1321) и Кастел дел Монте во Апулија, Јужна Италија (изграден од императорот Фредерик II околу средината на XIII век), надминувајќи ги вообичаените фигуративни аналогии. Сличностите лежат во позициите на двете утврдувања на врвот на ридот. Во централниот Балкан нема други случаи како што е тврдина на Ново Брдо или пак во византиските региони на денешна Грција. Тврдината во близина на Приштина, претставува единствена позната градба од ваков тип во средновековните српски земји. Веројатно е дека трговијата и културните размени од XIII век можеле да вклучат и квалификувани работници. Професорот М. Васиќ потврди дека Ново Брдо е изградено од дубровчани во средниот век и можно е работниците од Дубровник да го преминале Јадранското Море за да работат во Јужна Италија и обратно. Ова мислење може да ги објасни сличностите во темелите на Горниот град Ново Брдо и познатиот Кастел дел Монте. Марко Поповиќ потенцира дека врските помеѓу Котор „градот на српскиот крал“ и градовите во Јужна Италија се добро познати. Меѓу првите жители на Ново Брдо имало трговци од Котор кои несомнено претставувале важна врска помеѓу новооснованиот град и крајбрежните области на јужна Италија и Медитеранот. Соодветно би било да се испита дали сличните положби можеле да влијаат и на планиметрискиот изглед на овие слични замоци. Кастел дел Монте одсекогаш преставувал мистерија. Оваа прекрасна градба, среде никаде и стратешка за ништо, никогаш не била завршена, но нејзината големина, впечатлива симетрија и чудесните камени работи доведуваат до секаква претпоставка. Неодамнешната иновативна студија (G.Fallacaga, U.Occhinegro: 2012) беше поврзана со употреба на вода во осмоаголната зграда, претпоставувајќи дека Кастел дел Монте можеби бил амам за царот. Всушност, Поповиќ потврдува дека бањата на пареа во замокот Ново Брдо ја направиле мастори-градители кои користеле слични креации во Апулија како свој модел.

* **Д-р Серена Ачаи** е вонреден професор (Универзитет во Фиренца, Универзитет „Федерико II“ во Неапол). Таа е архитект со истражувачко и наставно искуство во мултикултурното наследство на Медитеранот. Нејзината работа најмногу е насочена кон градба, перцепцијата и претставувањето на културните идентитети преку архитектурата. Со титулата доктор на науки (summa cum laude) се стекнала на Архитектонски дизајн при Универзитетот во Фиренца со дисертација на тема „Византија, Цариград, Истанбул: фрагменти од дарежливи идеи: студија на случај на Седат Хаки Елдем“. Оттогаш таа ја продолжи оваа соработка на Институтот за национална историја на уметност во Париз и како научен соработник на Универзитетот во Фиренца. Презентирала на национални и меѓународни конференции. Има одржано предавања на повеќе универзитети, вклучувајќи ги Фиренца, Милано, Венеција, Лугано, Мендризио и Истанбул. Од 2012 година работи како хонорарен архитект. Во 2018 година автор е на првата монографија објавена во Италија за (*Седат Хаки Елдем, Архитект – аристократ и многу повеќе*). Во 2018 година објави електронска книга во која ги опишува нејзините проекти за долината Муцело во Тоскана (Tra I Castagni dell'appennino, Three Projects for Mugello) со предговор за историската еволуција на сидниот пејзаж на Муцело. Моментално држи предавање како ментор по Теорија на архитектонски дизајн на Универзитетот во Фиренца и на Универзитетот Федерико II во Неапол.

Александра Давидов Темерински (Републички завод за заштита на споменици на културата, Белград, Република Србија) *
aleksandra.davidov@heritage.gov.rs ; aleks8@eunet.rs

ЗА МЕСТОТО НА ГРАЧАНИЦА ВО ДОЦНОВИЗАНТИСКАТА АРХИТЕКТУРА, УШТЕ ЕДНАШ

Кога 1919 година Габриел Мије го вовел терминот српско-византиска школа, не намерно го одредил правецот на долгогодишните научни дискусии за архитектонскиот стил на средновековните цркви кои се опфатени со наведениот термин. Авторите се определувале за истакнување на една или друга страна: српска или византиска, не порекнувајќи сепак очигледно предимство на оваа друга страна. После цел век во кој настанале бројни трудови кои се однесуваат на поедини споменици на споменатата група, на повеќе од нив или пак ги допираат во рамката на широки сфаќања, се забележува дека припадноста на византискиот и/или српскиот свет се секако надминато научно прашање но одговорите на него зависат од делот од идеолошкото и филозофско гледиште на авторот во зависност од неговиот однос кон општото и посебното толкување на одредена архитектонска целина. Парадигма на наведените појави претставуваат интерпретација на црквата на манастирот Грачаница. Одредени истражувачи во српката историографија потенцираше дека нејзините елементи на локална традиција се карактеристички за претходната епоха на рашки споменици, особено тн. коцкасти табури на куполите и распоредот на просторот кој е претпознатлив на хоризонтален план. На друга страна, Слободан Ќурчиќ, неодамна починатиот професор на Универзитетот во Пристон, кој монографски и темелно го истражил овој споменик, го препознал Грачаница уште пред четири и пол децении како врвно дело на доцновизантиското градежништво. Иако налик доста блиски сепак овие два пристапи се разликуваат суштински со оглед дека се однесуваат на начини на кои се толкув разликата помеѓу елементите на националното и наднационалното во дело како што црквата во Грачаница, реализирана од страна на грчки односно византиски градители. Обележувањето на јубилејот – седум векови од завршување на епохата на кралот Милутин, што е и повод за одржување на овој научен собир се чини дека е добар момент за уште едно преиспитување на стилската припадност на Грачаница, последна ктиторија на кралот Милутин, завршена во годината на неговата смрт, 1321, со што претставува и завршница меѓу неговите бројни и географски широко распространети завештанија, изведени во текот на правата деценија на XIV век. Оваа тема изгледа уште посоодветна со оглед на називот на собирот: „Крал Милутин и доба на Палеолозите“. Интерпретацијата на оваа црква како архитектонски, највозвишен пример на доцновизантиската петкуполна градба, еднакво украсена со вредно сидно сликарство, ни на никој начин не доведува во прашање нејзината припадност на српското наследство. Грачаница е изградена на територија на српската средновековна држава како завештание на српскиот крал, како едно од епископските седишта на националната автокефална црква, најверојатно со големи барања на нарачателот и неговите образовани црковни советници во поглед на изгледот на градбата и програмот на нејзината осликана декорација. Сепак, станува збор за доцновизантиска петкуполна црква со основа на впишан крст, направена со камен и тула, со целосен изглед и начин на градење кој досега е непознат во српската традиција. На неа и претходат неколку години порано Богородица Љевишка во Призрем и Старо Нагоричино, чија архитектура сепак е значително условена од нивната изградба на остатоци од постари византиски базилики. Со огледот на новите истражувања на доцновизантиската епоха како и на некои нови погледи на византиската архитектура со историографски преглед на трудови во кои е толкувана Грачаница, целта на овој прилог ќе биде преиспитување на можноста за нови, мали поместувања во согледувањето на оваа единствената градба.

* **Александра Давидов Темерински**, е историчар по иметност-конзерватор, советник. Вработена е во Републичкиот завод за заштита на споменици на културата. Објавила повеќе трудови во земјата и во странство. Учествувала на повеќе научни и стручни собири во земјата и во странство. Автор е на изложбите: "Byzance encore vivante. La palette d'or de Dičo Zograf. Les icônes de l'église cathédrale de la Sainte Trinité à Vranje, Chapelle de la Sorbonne, Paris, 12. Décembre 2002 – 25 Janvier 2003"; „Липљан у средњем веку. Властеоска црква у граду. Црква Ваведења Богородице у Липљану, Народни музеј у Београду, 6. новембар – 7. децембар 2014“; „Кад је Србија била свет: сјај дворске уметности у доба краља Милутина, Манастир Грачаница. Осам столећа од настанка (1321-2021) (изложба во подготовка чие одржување е предвидено во Галеријата на САНУ, декември 2022 година).

Светлана Владиславовна Маљцева (Државен универзитет во Санкт Петербург, Руска Федерација)*
sm@resava.ru

ГРАЧАНИЦА НА КРАЛ МИЛУТИН И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ВИЗАНТИСКАТА ЦРКВА ВО АРХИТЕКТУРА НА СРЕДНОВЕКОВНА СРБИЈА И СТАРА РУСИЈА

Во неколку векови, во средновековната Србија и Стара Русија, византиските прототипови беа претопени и обработени според локалните услови и потреби. Честопати, резултатите од нив беа слични едни на други, што доведуваше до претпоставки за влијанието на една словенска традиција врз друга. И во двата случаи, значајна улога имаа и странски влијанија. Многу аспекти на паралелниот развој и врските помеѓу овие две гранки на средновековната источна христијанска култура остануваат нејасни. Во меѓувреме сфаќањето на природата на нивните сличности и разлики би ни било појасно да ја согледаме единственоста на секоја нивна врска. Со оваа статија се настојува да се направи анализа на овие појави со примерот на највпечатливото и последното ктиторско достигнување во погледот на спомениците на кралот Стефан Урош II Милутин (1282-1321), црквата Успение на Богородица во Грачаница. Во делата на српските историчари на архитектурата, а особено на В. Кораќ и С. Курчиќ јасно е прикажано дека многу архитектонски традиции од ерата на српскиот крал Милутин се навраќаат на специфичните и значајни примери од владеењето на византискиот император Андроник II (1282-1328). Ова се црквите кои се подигнати од крајот на XIII до првата четвртина на XIV век во Солун: Света Катерина, Свети Пантелејмон, Светитите Апостоли и католикот на Влададон. Сепак, и самата природа на овие примероци како и методите на нивно толкување на српската почва се веќе нешто поразлични во однос на почетната фаза. Во овој контекст, релевантен е и проблемот на мајсторите кои граделе според наредбите на Милутин и спецификите на неговите планови. Трудот се фокусира на анализата на архитектонските карактеристики на споменикот Грачаница, кои го разликуваат од другата група на цркви во Солун. Се обидовме да го објасниме потеклото на оваа карактеристика што покрај тоа се пронаоѓа во посебните паралели во логиката на варијациите на византиските модели во Московската архитектура во првата третина од XIV до прва третина на XV век. Идентификувањето на сличните трендови во историјата на архитектурата на јужните и источните Словени уште повеќе фасцинира кога станува очигледно дека покрај разликите во хронологијата и присуството на значителните разлики во формите на конструктивно оформување на спомениците, забележителната сличност не може да се објасни со директни влијанија од гледиштето на специфичните примероци или пак мајсторите.

* Д-р Светлана Владиславовна Маљцева е вонреден професор на Државниот универзитет во Санкт Петербург. Виш истражувач е во Институтот за истражување на теорија и историја на архитектура и урбанизам (огранок на Централниот институт за истражување и дизајн, Министерство за градежништво, Руске Федерације).

Велимир Матановиќ (Градски музеј во Косовска Митровица, Република Србија)*
matanovickm@mts.rs

СТИЛСКИ ОДЛИКИ И ГЕНЕЗА НА РОМАНСКАТА УМЕТНОСТ ВО МАНАСТИРОТ БАЊСКА

Предмет на истражувањето е појавната форма и стилот на романската архитектура и нејзината декоративна пластика во средновековната Србија, т.е. историските услови на нивното појавување и развој, карактеристики на архитектонската концепција на скулпторните форми и утврдување на стилските облици. Во трудот ќе биде анализирана сеопфатната анализа на архитектонскиот простор, обработка на фасада, композиција и орнаментика на порталот и прозорските отвори на манастирот Бањска. Акцентот во трудот е ставен на пронаоѓање на посредните споменички врски и формални примери кои укажуваат на можните влијанија од други (освен јужна Италија) европски простори. Трудот укажува на значајноста на манастирот Бањска во рамките на европската историја на уметност.

* **Д-р Велимир Матановиќ**, стручен консултант и гостин професор на Меѓународниот културен центар во Краков (Полска). Студиите ги завршил по историја на уметноста на Филозовскиот факултет при Јагелонскиот универзитет во Краков, додека пак во Централниот институт за историја на уметноста во Минхен (Zentralinstitut für Kunstgeschichte) бил на усовршување каде што се занимавал со проучување на средновековната уметност на централна и источна Европа. Бил постојан соработник на Заводот за конзервација на спомениците во Варшава. Соработувал и на изработка на научно историска документација и историско-урбанистички студии за Краков, Варшава и Гдањска. Работел и на Факултетот за конзервација и реставрација на Цетиње, а потоа во Општинскиот музеј во Косовска Митровица. Докторирал на Архитектонскиот факултет при Универзитетот во Белград.

Снежана Орловиќ, (Самостоен уметник/независен истражувач, Белград, Република Србија)*
snjezanaorlovic@gmail.com

МАНАСТИРОТ КРУПА, ЗАВЕШТАНИЕ НА КРАЛ МИЛУТИН

Манастирот Крупа припаѓа на Далматинската епархија и е најстар активен православен манастир на просторот на денешна Хрватска. Како што се наведува во постанатите записи во неколкуте минати векови, овој манастир со помош на кралот Милутин го основале во 1317 година монаси од Босанска Крупа, чиј манастир се наоѓал во близина на вливот на реката Крупа во Врбас, а кои се доселиле овдека. Дека ова не е само легенда ни зборуваат историските и политичките прилики кои се случувале на оваа подрачје. Во тие тогаш населени краеве, за време на банот Младен Шубиќ кон крајот на XIII век започнале да се доселуваат Срби. До големите селидби, според старите писатели дошло во 1305 година, а подоцна било и повеќе, особено кога северна Далмација во втората половина на XIV век влегла во состав на на државата на босанскиот бан, а потоа на православниот владетел, кралот Твртко. Ова подрачје било од особена важност за Немањики и подрачје на кое српската држава имала влијание. Вниманието и материјална помош на манастирот Крупа дале и српските владетели. Стефан Дечански го довршил манастирот и го дарувал со поседе и други прилози кои му биле потребни за негово опстојување, а во времето на владеењето на царот Душан, манастирот бил обновен. Кога Турците завладеале со Далмација го потврдиле правото на крупските монаси да ги користат споменатите територии. Својот придонес за негова обнова дале и српските деспоти Бранковиќи од Срем, Ѓорѓе и Јован со мајка им Ангелина кои во 1494 година му дале на манастирот „грамата“. Годината 1502 ќе биде почеток на повеќе-вековните страдања но и низа обнови. Кога дошло до обнова на Пеќката патријаршија таа успела под свое заткрило да ги собере сите Срби, а тогаш доаѓа до процут на уметничката дејност. Манастирската црква е фрескописана а за иконостасот се порачани доста вредни икони. Црквата денеска има основа на развиен впишан крст со купола на пандатифи кои ги носат полукружни сводови. Во XVIII и XIX век дошло до неколку битни градежнишки потфати, олтарскиот простор е срушен, а на запад е доградена припратата, а воедно тогаш е вообличен и целиот манастирски комплекс.

* **Снежана Орловиќ** е независен истражувач. Студиите по историја на уметност ги завршила на Филозофскиот факултет во Белград во 2005 година. Од 2007 до 2012 година работи во Галеријата Феникс во Белград како организатор на галериски активности и реализатор на програмата на галеријата. Со статус на самостоен уметник е од 2010 година. Автор е на шест книги (*Манастир Крупа*, 2008; *Манастир Драговић*, 2009; *Манастир Гомирје* 2011; *Манастир Пресвете Богородице Тројеручице*, 2017; *Православна Епархија горњокарловачка – Шематизам*, 2017; *Манастири Медак и Комоговина први црквени центри Епархије горњокарловачке*, 2021) и преку педесет научни студии и статии (во Зборникот за србите во Хрватска, Зборник на Матица српска за ликовни уметности, Српска енциклопедија, Српски биографски речник, Гласникот на здружение на конзерватори на Србија, Српско-далматински мгазин, Зборник на трудови за Граѓанската војна во Хрватска од 1991 – 1995 година, часопис Ликовен живот, Гласник на СПЦ, во часописите на Горнокарловачка и Далматинска епархија и бројни каталози). Имала излагања на три научни собири (Белград, Загреб, Нови Сад) со теми од црковна историја и уметност на Србите на просторот на денешна Хрватска. Ко-автор е на изложбата *Седам векова манастира Крупе*, 2017. (Нови Сад, Суботица, Грачаница, Косовска Митровица, Загреб). Од 2011 година до денеска соработува при организирање на изложбата *Крајишки ликовни салон*. Автор е на емисија во продукција на ТВ Храм: „О светосавској светињи“, „Култ Светог Саве и утицај на српску уметност“, циклус од 30 емисии за црквената уменост – „Орнамент, а моментално работи на серијалот „Заволех лепоту дома твога“.

Дубравка Прерадовиќ (независен истражувач, Лион, Франција)*
dubravka.preradovic@gmail.com

ПРИДОНЕСОТ НА ГАБРИЕЛ МИЈЕ ВО ИСТРАЖУВАЊЕ НА ЗАВЕШТАНИЈАТА НА КРАЛ МИЛУТИН

Габриел Мије (1876-1953) е основач и прв професор на катедрата за изучување на византиската уметност и христијанската археологија при Практичната школа за високи студии во Париз, бидејќи како ретко кој истражувач бил подеднакво посветен и на теренска и на кабинетска работа. Помеѓу бројните заслуги на овој значаен француски византолог се вбројува и пионерското истражување на сликарството во ерата на Палеолозите. До Мије речиси во потполност е занемарено проучувањето на византиската уметност. По повеќегодишното пручување на споменикот во Мистра, на Света гора и во Трапзон, Габриел Мије во 1906 година за прв пат се сретнал со српските средовековни споменици. Првенствена намера му била да ја дополни сликата за уметноста од времето по обновување на Византиското царство. Затоа и тој во таа прилика со посебно внимание се посфетил на изучување на Грачаница и Старо Нагоричино каде што открил и натпис со името на сликарот како и во црквата Свети Никита во село Чучер. Резултатите до кои дошол во текот на таа прва научна мисија, посветени на српските споменици, во значајна мерка ја дополниле неговата енциклопедиска студија за иконографијата на евангелието. Плод на тие истражувања е и студијата за старата српска архитектура во која францускиот истражувач востановил поделба на три стилски групи, односно школи, каде на Милутиновите завештанија е посветено значајно внимание. Францускиот истражувач на теренското истражување на српската средновековна архитектура и сликарство се посветил уште во четири наврати, и тоа помеѓу 1924 и 1935 година. Во 1927 година, исклучиво ги истражувал Грачаница и Старо Нагоричино. На овие споменици се навратил 1934 година кога и уште еднаш ја истражувал и црквата Свети Никита во која тогаш го открил натписот со имињата на сликарите. Во текот на тие истражувања настанале и голем број на снимки, дел од значајната колекција која денеска го носи името на својото основач (Фототека Габриел Мије) како и цртежи од фреските кои ги направила сопругата и соработничка на Габриел, Софи Мије, кои се важна документација за овие споменици. Со своето повеќедецениско истражување на српската средновековна уметност, Габриел Мије, во значајна мера допринел за подобро познавање и разбирање како на старата српска архитектура така и на сликарството. Завештанијата на кралот Милутин имале посебно место во тие истражувања и намерата ние во оваа прилика да го покажеме и валоризираме придонесот на Габриел Мије во нивното проучување.

* **Д-р Дубравка Прерадовиќ** е историчар на уметност. Дипломирала и магистрирала во Белград а докторирала на Универзитетот во Удине и Практична школа за високи студии во Париз. Првенствено се занимавала со истражување на култови и реликвии во Византија и словенските земји во раниот среден век, со српска средновековна архитектура и скулптура а еден нејзин дел од истражувањето е посфетен на историјата на средновековните студии во Србија и во Франција на преминот од XIX во XX век. Подолго од деценија работела во Народниот музеј во Белград како кустост во одделението за средновековие а од неодамна живее во Лион во Франција каде што работи како независен истражувач. Член е на одборот за историја на уметност на САНУ, францускиот комитет за византиски студии, а за период од 2020-2022 година е избрана за член на жири на Европа ностра за доделување на наградата European Heritage Awards/Europa Nostra Awards за истражување во областа на културното наследство. Автор е на поголем број научни трудови кои ги објавува на четири јазика. Нејзиниот последен проект бил посветен на Габриел Мије, познатиот француски византолог кој пред еден век објавил темелна студија за старата српска архитектура и по тој повод во септември 2019 година во Галеријата на наука и техника во САНУ приредила изложба „Габриел Мије и истражувањата на стара српска архитектура“, а на иста тема подготвила и зборник на трудови. Моментално работи на прва научна монографија која е посветена на светите Ермил и Стратоник, помалку познати белградски ранохристијански маченици.

Асну-Билбан Јалџин (Универзитет во Истанбул, Факултет за класични науки, Турција)*
yalcinab@istanbul.edu.tr

ТРАДИЦИЈА И ИНОВАЦИИ НА ДЕКОРАЦИИТЕ НА ДОЦНИ ПАЛЕОЛОЗИ: СЛУЧАЈ ХОРА/ КАРИЈА ЏАМИЈА

Како што е добро познато, декорацијата на џамијата Карија е доста проучувана поради нејзиниот фигурален програм. Од друга страна, помалку внимание е посветено на архитектонските рамки на сцените како на мозаикот така и на фреските.

Во согласност со неговата гробна намена во параклисот доминираат сцените на Страшниот суд и Спуштањето во пеколот во конхата на апсидата. Во едната купола во капелата се прикажани ангели над прозорот, кои се одборни со елегантни, апстрактни и украсени ребра но со натуралистичко формулирани и флорални мотиви. Изборот на нежните бои со лесни но со одлучни потеи на четката понекогаш со бели потеи кои ја нагласуваат светлината укажуваат на висок квалитет на техника и изведување. Меѓутоа, мотивите кои се вредни внимание се оние изведени на нов и иновативен начин.

Покрај овие мотиви, вообичаени се имитациите на мермерните плочи во нискиот појас на сидовите. Ова е доста чест тип на декорација од рани времиња кој е поставен по пример на вистинска мермерна плоча на наосот и нартексот.

Овој труд ќе ја проучи иконографијата и изведувањето на овие мотиви, нивната врска во самата градба и врска со другите примери од исто време, дефинирајќи ја нивната разновидност и истакнатата положба како модел за подоцнежните мотиви, прикажувајќи ги различните аспекти на орнаментите од ерата на Палеолозите.

* **Д-р Асну-Билбан Јалџин** е професор на Универзитетот во Истанбул. Дипломирала во Рим на Универзитетот Сапиенца, Факултет за класични науки и филозофија. Докторирала на Универзитетот во Истанбул со тезата за институциите на Голема палата во Цариград во склад со пишаните извори. Нејзиното поле на истражување вклучува византиска архитектонска скулптура и сликарство. Наградувана е на универзитетите во Турција и странството. Учесувала на бројни археолошки ископувања и раководи со истражувањето на историската топографија на Босфорскиот проток и ископување на тврдината Јорос во Турција. Ангажирана е како стручен советник за Света Софија и џамијата Карија од страна на турското Министерство за култура.

Јасмина С. Ќириќ (Универзитет во Крагуевац, Филолошко-уметнички факултет, Република Србија)*
jasmina.ciric@filum.kg.ac.rs

АРХИТЕКТУРА НА КРАЛЕВА ЦРКВА ВО СТУДЕНИЦА И СВЕТИ СПАС ВО ХОРА, ВО ЦАРИГРАД: СЛИЧНОСТИ И АПРОПРИЈАЦИЈА

Трудот има за цел да го анализира прашањето за архитектонските сличности помеѓу Кралева црква во Студеница и Свети Спас во Хора, Цариград. Кралот Милутин ја изградил оваа по димензии мала црква на Свети Јоаким и Ана во Студеница, во 1313/1314 година. Поради непосредната близина на поголемата црква на неговиот славен прадедо, Стефан Немања, изборот на Милутин за посветувањето бил особено важен. Овој избор за посветување на предците на Богородица, одговара на неговите потреби за повторно потврдување на неговото благородничко потекло. Земајќи ги во предвид архитектонските карактеристики на внатрешната на Кралева црква и Хора, овој труд се обидува да резимира дека Милутин иновативно користел одредени елементи. Иако доказите покажуваат дека внимателна реставрација на Хора се одвивала помеѓу 1315 – 1320 година од страна на Теодор Метохит, а кралската црква поуздано датирана во 1313 година, воопшто не треба да бидеме изненадени за апроприрање на соодветните цариградските традиции на неколку години постар храм. Сличности во организација на просторот: деликатни архитектонски детали, карактеристичниот дигнитет со кои се одликуваат фреските и орнаментите, и долгата традиција на употреба на монограмите на отворите на прозорците - тоа е сосема очигледно на примерот на двата храма. Малата, но сепак вредно според ликот на микрокосмосот, како идеална црква, завештаније на идеален владетел. Дали може да се заклучи дека сличностите помеѓу двата храма се предизвикани од фактот дека кралот Милутин навистина неколку години пред Хор обезбедил извонредни можности за уметниците од главниот град? Историските факти како и евидентните траги во споменатите храмови сведочат дека тоа може да биде така.

* **Д-р Јасмина С. Ќириќ** е доцент. Студирала историја на уметност на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Белград. Нејзиното истражување се насочува на визуелното значење на доцно-византиската уметност, обредите и нивните литургиски контексти во црквите од ерата на Палеолозите. Таа е фокусирана да го истражува егзегетското значење и функцијата на орнаментот во различните материјали во доцниот среден век. Нејзиното истражување е насочено кон архивската работа и употреба на фотографскиот материјал за разбирање на контекстот на промените со текот на времето на византиските и српските средновековни цркви. Преку ЕРАЗМУС програмата била предавач на Универзитетот Јустус Либиџ во Гизен, Масариков универзитет во Брно, Карлов универзитет во Прага, Филипс универзитет во Марбург. Автор е на многу научни текстови и публикации во часописи од национално и меѓународно значење. Од 2020 година ја врши функцијата на главен член на Управниот одбор за Република Србија на проектот "COST19131 Europe Through Textiles: Network for an integrated and interdisciplinary Humanities", кој е финансирана од програмот на Европската унија за истражување и иновации.

Талија Мантопулу-Панајотопулу (Аристотелов универзитет во Солун, Факултет за фини уметности, Грција)*
thaliamp@vis.auth.gr

КРАЛ МИЛУТИН И ЦРКВАТА ТАКСИЈАРСИ ВО СОЛУН

Кралот Стефан Урош II Милутин (владее од 1282-1321) многу пати го посетил Солун, а особено по завршување на внатрешните немири во Србија во 1312 година. За време на тие посети во Солун, тој изградил две цркви и палата. Многу истражувачи ја препознаваат црквата на Свети Никола Орфанос како една од нив. Оваа студија ја предлага црквата Таксијарси за идентификација на втората црква, која е сместена во Горниот град на Солун. Таксијарси требало да биде метох на Хиландар, а посветен на Свети Ѓорѓи. Постоечкиот споменик се состои од црква во горното ниво и крипта која е под тоа. Следните аргументи кои ја поткрепуваат оваа идентификација се:

1. Доцновизантиски дел на црквата е, делумно обновен и со еден дел интегриран во неа. Се состои од две фази на градба. Нарушувањето на изворната конструкција е проследено со реконструкција која ги опфаќа и останатите делови. Карактеристиките кои се пропишуваат на оваа последна фаза од реконструкцијата ја поврзуваа Таксијарси со црквата Свети Никола, која многу истражувачи ја сместиле во втората деценија од XIV век.
2. Ова е во согласност со информациите кои ги даваат пишаните извори, дека од моментот на нејзиното подигање, црквата била уништена и спалена, што може да се воочи на некои делови на добросочуваната византиска крипта.
3. Сочуваните фрески во денешната црква датираат од ист период и се препишуваат на сликарот Георгиј Калиергис кој бил поврзан со српската заедница во Солун.
4. Надворешниот сид на криптата е зајакнат со контрафори, слични на оние кои биле користени во градбите на Манастирот Хиландар на Света Гора и другите кули со контрафори на Халкидики.
5. Двете златни були од 1316 и 1317 година овозможиле на хиландарскиот метох во Солун кој бил обновен во овој период, да се снабди со вода од аквадуктот Хортијатис.
6. Мешањето на Таксијарси со ротондата во Солун во усмената традиција може да биде објаснето со фактот дека двата споменика имат иста посфета (Свети Архангел и Свети Ѓорѓи) и дека биле сместени во ист византиски крај.
7. Новите пишани извори кои потврдуваат дека Таксијарси на крајот од османлиската окупација имала голем имот кој несомнено бил византиско наследство. Овој факт сведочи дека Таксијарси била манастир или богат метох.

* **Талија Мантопулу-Панајотопулу**, е професор на Аристотеловиот универзитет во Солун, Факултет за фини уметности, на Одделението за фини и применети уметности. Родена е во Солун. Студирала архитектура на Одделението за архитектура при Аристотеловиот универзитет и докторирала на историја на архитектура. Нејзината докторска теза била за сакралната архитектура на Солун во текот на последните фази од турска окупација. Автор е на многу полемики и книги за византиската, пост-византиската и неокласичната архитектура на Солун од кои бројни текстови се објавени во грчки и меѓународни научни часописи. Го проширила своето истражување од истиот период на Мала Азија, Бугарија и Цариград. Учествовала на многу конгреси. Моментално работи како професор на Одделението за фини и применети уметности, при Факултетот за фини уметности каде предава Теорија на просторот и историја на архитектура, како и ортографски, аксонометриски и перспективен дизајн.

Јана М. Алексиќ (Институт за книжевност и уметност, Белград, Република Србија)*
tiamataleksic@gmail.com

УМЕТНИЧКА ЕПОХА НА КРАЛ МИЛУТИН ВО КУЛТУРНО-ИСТОРИСКАТА И ЕСТЕТИЧКА ОПТИКА НА МИЛАН КАШАНИН

Милан Кашанин (1895-1981) во своето интегрално проучување на средновековната српска книжевност и уметност, посебно внимание посветува на делата на авторите кои создавале во времето на владеењето на кралот Стефан Урош II Милутин Немањик (1281-1321), односно средновековните уметнички остварувања чија средишна тема на личноста на контроверзниот владетел на српските земји во последните децении на XIII и првите децении на XIV век, како и духовните и општественоисториските карактеристики на епохата на овој значаен ктитор и големиот уметнички мецена. Со извадок на достапните извори и естетски содржини на основа на повеќедецениските истражувања на српската книжевност, уметност, цивилна и сакрална архитектура а поткрепен на малубројни но потикувачки дотогашни проучувања на старата српска книжевност и култура, автор на монографијата *Српска књижевност у средњем веку* (Српска книжевност во среден век) (1975) и *Камена открића* (Камените откритија) (1978) настојува да го систематизира знаењето за минатото на културата, да ја објасни духовно-историската сила на времето, да ги сфати византиските цивилизациски влијанија на уметничката форма и значење, да изнајде елементи на оригиналното и уметничко создавателство внатре во средновековната српска култура и да воспостави што по проверена периодизација на книжевните и уметничките стилови. Методолошки, во испитувањето на клучните тежишта на историски-ограничениот периодот, каков е и средниот век при што за потребите на нашето излагање како показан пример ќе ставиме акцент на крајот на XIII и почеток на XIV век – Кашанин, како Оскар Валцел и теоретичари на поетката на културата (нов историзам) предводени од Стивен Гринблат, инсистира на “взаемно осветлување на уметноста” и поврзување на поетските и духовно-естетските особености на конкретните книжевни остварувања со средновековната црковна и светона архитектура, фрескосликаство и иконопис но и со општествено-политичките чинители. Епохата на кралот Милутин како и во останато, и целиот среден век, Кашанин, на трага на Јохан Хојзинге и Ернст Курцијус, ја анализира како културно-историски топос и духовно-идеолошки организам кој во много нешто го условува и формирањето и изгледот на личниот естетски лик. Кога книжевното дело е прочитано во согласност со духовните начела на епохата во која настанало може да се процени и неговата естетска вредност и значење. Затоа ќе се обидеме од аголот на историјата на книжеvnата критика да ја поставиме аналитичко-методолошката рамка на Кашаниновата духовно-историска и естетска мисла односно начинот на кој ги согледува и именува уметничките облици на Милутиновата епоха, уметничките облици во кои непосредно е претставена Милутиновата епоха и книжевните остварувања на монахот Теодосије и архиепископот Данило II. Со интердисциплинарно поврзување на поетично-стилските одлики на конкретните книжевни остварувања со естетичните карактеристики на црквената и световната архитектура, фрескосликаството или иконописот, но и со општествено-политичките чинители, Кашанин кон нашите метакритични увиди, ја оформува уметничката конструкција на периодот на владеењето на кралот Милутин и духовно ја проектира во сегашниот момент како жив дел на традицијата кој учествува во нашето културно саморазбирање.

* Д-р Јана М. Алексиќ, е научен соработник во Институтот за книжевност и уметност во Белград. Докторската дисертација: *Милан Кашанин као тумач нове српске књижевности* ја одбранила 2016 година на Филолошкиот факултет при Универзитетот во Белград. Постдокторско усовршување го завршила на Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali Comparati, Università Ca' Foscari Venezia, Italia, под менторство на Проф Д-р Александар Намумов. Авторка е на монографии: *Опседнута прича: Поетика романа Горана Петровића* (2013), *Жудња за лепотом и савршенством: Теургијска димензија књижевноуметничког стваралаштва* (2014), *Културна идеологија Милана Кашанина* (2019), *Књижевна мисао Милана Кашанина* (2020), како и четири книги на песни *Топео камен* (2014), *Упијање* (2017), *Аријел аноним* (2018) и *На средини* (2020). Поезија, критика, научни трудови и есеистика обавува во книжевна и научна периодика и зборници.

Ивана Јевтиќ (Коч универзитет, Истанбул, Турција)*
ijevtic@ku.edu.tr

КОНЦЕПТ НА ПАТУВАЊЕ: КЛАСИЦИЗМОТ ВО УМЕТНОСТА ОД ВРЕМЕТО НА КРАЛ МИЛУТИН И ЕРАТА НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ

Доцновизантискиот период во историографијата се поврзува за интелектуалниот и уметничкиот процут, посебно впечатлив во текот на првите сто години од династијата на Палеолозите. За возврат, оживувањето на античкото наследство се смета за еден од најкарактеристичките одлики на доцновизантиското сидно сликарство чиј класицизам ја усвои уметноста на Палеолозите, последна византиска преродба. Поврзан со покровителството на високите кругови, овој класичен сликарски феномен го достигнал својот зенит во спомениците на преминот од XIII и во првите две децении од XIV век. Претставувани се како познати уметници како што е митскиот Мануел Панселинос, Калиергис како и Михаил Астрада и Евтихиј - автори на главните осликани програми кои ги красат завештанијата на крал Милутин. Познато е дека дејноста на Михаил Астрада и Евтихиј одразува интензивни ументички врзки помеѓу Византиското царство и кралството Србија во тоа време. Двајцата сликари ги пренеле главните примери на античките, иконографските и пикторалните елементи во сликаните програми на Милутиновите цркви, истакнувајќи ги како најспешни примери на раниот класицизам на Палеолозите.

Овој труд има за цел да ја стави на разлгедување темата на класицизмот и во сегашноста да продискутира за нејзиното значење за сфаќање на уметноста на кралот Милутин и добата на Палеолозите. Трудот ги преиспитува уметничките и културните вредности кои ги претставила оживената антика, нејзиниот контекст и на кој начин допринела со своите специфични особености на сидното сликарство и во Милутиновите завештанија, како и во современите византиски споменици. Истовремено трудот пристапува широко на класицизмот како концепт на патување, го согледува неговото потекло и историјата не предвидувајќи ја неговата идеолошка позадина. Ако класицизмот бил и останува силна парадигма на европското историско-уметничко пишување, вреди да се постави прашањето што овој одреден концепт може да допринесе кога денеска се применува за проучување на уметноста на доцновизантискиот свет.

* **Д-р Ивана Јевтиќ**, доцент на Одделение за археологија и историја на уметност, Коч Универзитет, Истанбул. Го одбрала својот докторат на Универзитетот Париз 1 Пантеон-Сорбона и Универзитетот во Фрајбург (Швајцарија) со дисертација «Les motifs antiques dans la peinture murale byzantine des XIIIe et XIVe siècles» ("Антички мотиви во византиско сидно сликарство во XIII и XIV век"). Нејзиното истражување е насочено на доцновизантискиот Цариград, потоа на истражување на ретроспективни и наративни тенденции во доцновизантиската уметност и нивното споредување со слични процеси во Западната средновековна уметност.

Сања Пајиќ – Роза Д'Амико (Универзитет во Крагуевац, Филолошко-уметнички факултет, Одсек за применета и ликовна уметност, Катедра за општообразовни предмети; Завод за заштита на уметничкото наследство во Болоња, Италија)*
sanjapajics@yahoo.com; rosa-damico176@alice.it

ВРСКИ ПОМЕЃУ СРПСКАТА И ИТАЛИЈАНСКА УМЕТНОСТ КОН КРАЈОТ НА XIII И ПОЧЕТОКОТ НА XIV ВЕК: РЕТКИ ИКОНОГРАФСКИ ТЕМИ

Во монументалното сликарство настанато во завештанијата на кралот Милутин (1282-1321) се појавуваат претстави на ретки иконографски решенија, раширени во ова време пред се во Македонија и Србија. На сцената *Христовото раѓање* во Кралевата црква во Студеница, Богородица го љуби синот, во Старо Нагоричино е прикажана монументална *Богородица Пелагонитиса*, како и Христовото *Качување на крст* во триумфална верзија, додека пак истата сцена во различна иконографска шема, со силен емотивен набој е прикажана во Свети Никита во Чучер. Во хронолошки близок период, варијантите на исти теми се појавиле во Италија, пред се на слики со мали димензи во изолираните средини, наменети генерално за фрањевачката клиентела, и тоа во центрите поврзани со гвelfите, династија Анжу и папата. Така интерпретациите на *Богородица Пелагонитиса* се наоѓаат најнапред во Ромања и Римини, каде Ѓовани да Римини ја прикажал оваа тема во ист комплекс како и Богородица која љуби дете. Триумфаланата верзија на Христовото искачување на крст насликана е и во Тоскана и во Сиена, додека пак варијанта каква може да се види на фреска во Санта Марија Донареџина во Неапол е блиска со сликата од Чучер. Значајната улога на политичкиот и културниот посредник на српската држава е потврдена во време на Милутин и неговата мајка Јелена, поврзани со Анжујците и блиските врски со папите, почнувајќи од фрањевачкиот папа Никола IV, познатата заштитничка на манастирите од овој ред на територијата на Зета со која управувала за време на живот. проблемот на уметничките врски помеѓу српската држава во доба на кралот Милутин и италијанските територии се разгледува во светло на нови научни сознанија и интерпретации кои ги понудила современата историографија.

* **Д-р Сања Пајиќ**, е вонреден професор. Студиите по историја на уметноста ги завршила на Филозофскиот факултет во Белград. Докторската дисертација ја одбрала на Филозофскиот факултет во Прага. Вонреден професор е на Насоката за применета и ликовна уметност при Филолошко-уметничкиот факултет. Ко-автор е на монографии и автор/ко-автор на преку 50 научни трудови. Областа на интересирање и е: врски на српска, византиска и италијанска средновековна уметност, критски икони, српско сликарство во средниот век, српско сликарство во турскиот период, иконографски студии.

Роза Д'Амико ги завршила студиите на Универзитетот во Рим. Од 1976 година до 2012 година работела во Заводот за заштита на уметничко наследство во Болоња (Soprintendenza per i beni artistici e storici). Се занимавала со заштита на овој град и неговиот територијален контекст, а била ангажирана и во Националната Пинаотека во Болоња (Pinacoteca nazionale di Bologna). Автор е на голем број текстови од различни уметнички области со блиско насочување на уметноста во средниот век. Иницијатор е за соработка со институциите за култура во Србија, почнувајќи од 1994 година во рамките на кои организирила низа изложби. Објавила голем број трудови како автор/коавтор и учесник е на бројни меѓународни научни собири. Посебна област на истражување е ставена на српско-италијанските уметнички и историски врски во средниот век.

Војислав Башица (Аристотелов универзитет во Солун, Богословски факултет, Катедра за пасторална и општествена теологија)*
vbasicai@past.auth.gr ; vojabasica@live.com

ЛИТУРГИСКИ ТЕМИ ВО ИКОНОГРАФИЈАТА НА МИЛУТИНОВИТЕ ЗАВЕШТАНИЈА-БОГОСЛОВСКИ ВИДИЦИ НА МИЛУТИНОВИТЕ ЗОГРАФИ И НЕИМАРИ

Во време на кралот Милутин, а посебно во почетокот на XIV век, Србија станува големо градилиште на свети храмови. Во неа се собираат најпознати зографи и неимари од христијанскиот свет и на ова тло се создава автентично културно наследство. Србија продолжува да бива активен ко-креатор на тогашните културни текови, учествувајќи во таканаречената „Ренесанса на династијата Палеолог“ и истовремено обликувајќи сопствен стил. Заедно со обликувањето на редот на Светата Литургија, кој кулминира во Дијатаксисот на Филотеј Кокинос, се јавуваат и размножуваат и визуелни претстави на литургиските дела. За нив, природно е врзан просторот на олтарската апсида. Во Милутиновите завештанија покрај вообичаените претстави на големите пастири и литургисти на црквата со свитоците на литургиските текстови, присутни се и сега веќе воспоставени иновативни композиции во ѕидното сликарство: Службата на светата литургија и Причестување на светите апостоли. Во Милутиновите завештанија се сликаат и настаните од евангелието кои во овој период се честа појава при осликувањето на храмот и обично се наоѓаат во горните појаси на наосот. Меѓутоа поедини композиции често започнуваат веќе во олтарскиот простор. Тука се издвојува Христовото вознесение како *rag excellence* литургиски настан, кој го прикажува Христос како се вознесува на небото и кој исто така и ќе дојде (Дап 1, 10-11). Ова ветување е главното исчекување на христијанската заедница на Литургијата. Поточно во сцената на Вознесението е присутен поголем број на свештените лица кои во доцното византиско сликарство ќе ги сретнеме во издвоени композиции во олтарскиот простор. Тоа се Пресвета Богородица со раширени раце во став на Орант, со младенче Христос, Светите апостоли кои ги причестува Христос и ангелите кои слично на ѓаконите учествуваат во Небеската Литургија. Милутиновите завештанија се многубројни. Различни се по големина и облик како и по намена. Тоа се цркви при епископските катедри, католиконии во манастирските комплекси како и градските соборни храмови. Осликувањето на олтарските апсиди како и останатите делови на храмот е замислено од доста учени и пред се богословени зографи и неимари. Српски архиепископи, големи пастири на Црквата и школувани богослови, не само што го подпомагале неимарскиот потфат, туку активно учествувале во изградбата на храмовите и влијаеле на нивното обликување и декорација.

* **Војислав Башица** е мастер теолог. По завршување основното образование во родното место, продолжил на Карловачка богословија „Свети Арсеније Сремац“ во Сремските Карловци. Основните академски студии ги завршил на Православниот богословски факултет при Универзитетот во Белград, а во истата институција завршил и магистерски студии на тема „Последовање свете тајне исповести и покајања у Требнику Петра Могиле: обредословни и богословски аспекти“. Покрај мајчиниот српски зборува грчки, англиски и руски јазик. Во академската 2019-2020 година запишал докторски студии на Богословскиот факултет при Аристотеловиот универзитет во Солун. Докторската дисертација на тема: „Естетика литургијског простора у парохијском животу“ ја подготвува со професорот, господин Трифон Цомбанис. Во тековната академска 2020-2021 година посетува програма „Евгенија Вулгарис“ кој го организира Институтот на свети Максим Грк во светогорскиот манастир Ватопед.

Серџан Јандим Ајдин (Хачетепе универзитет, Факултет за класични наука, Одделение за историја на уметност, Анкара, Турција)*
sercanyandim@gmail.com

РЕНЕСАНСА ПРЕД РЕНЕСАНСАТА: ХУМАНИ АСПЕКТИ НА ДОЦНОВИЗАНТИСКОТО СЛИКАРСТВО. „СПУШТАЊЕ ВО АД: СЛИКА НА ОСЛОБОДУВАЊЕ И ВОСКРЕСНУВАЊЕ“

Овој труд има за цел да ги разгледа и да се обиде да ги деконструира конвенционалните претпоставки за византиското сликарство во рамките на стилот и иконографијата, фокусирајќи се на доцновизантиските пример на манастирот Студеница (1313-1320). Главната хипотеза е да крајното идеализирано сфаќање на ренесансното сликарство, започнувајќи од списокот на Ѓорѓи Вазариј довело ди широко стереотипно и предрасудно вреднување на византиската уметност. Следствено на тоа, ја класифицирало византиската уметност како инфериорна во однос на ренесансата. За да можеме да ја елаборираме оваа проблематика, претставувањата од Големите празници, воспоставени се иконографи на источното и западното христијанство. Впечатлив случај е претставувањето на Христовото Воскресение, симболично прикажано уште од ранохристијанските времиња до XI век за кој не постои ниедно правило во официјалната иконографија. Во византиските претставувања на Спуштањето во пеколот, следејќи го Страданието на Христос, неговото „јавно“ воскреснување е следено со чинот на намерното ослободување на праведникот на овој настан. На примери на западната уметност, акцентот е ставен на чинот на „индивидуалното“ воскреснување. Од таа причина, прашањето лежи во разлините перцепции, типолошки потекла и во кој поглед тие го манифестираат претставувањето на Спуштањето во пеколот кои се поклопуваат и не се поклопуваат со светите канонски и апокрифни текстови. Доцните примери потекнуваат од прикажувањето на пеколот а посебно од претставувањето на Спуштањето во ад. Неодамнешни научни истражувања го преиспитуваат забавување на ад во византиското сликарство во општо. Претставувањето на Спуштањето во ад, дело на сликарот Михаил Астрапа и Евтихиј во манастирот Студеница околу 1315 година претставува непроценлив дел на уметничко достигнување од времето на кралот Милутин. Прикажана е во олтарскиот дел на Кралевата црква, посветена на Свети Јоаким и Ана и проучувана е како еден од главните примери на византиската концепција на темата која ја одразува ренесансата пред ренесанса. Други примери во вид на римските ковани пари од IV и V век со паганска митологија исто така ќе бидат разгледани во оваа насока. На крајот, јавно наспроти индивидуално и убаво, смирените претставувања на иконографските елементи наспроти гротетските се причина за разликувањето во нивниот начин на размислување, интерпретација, перцепција, слика per se, што во основа достигнува до времето на Libri Carolini во VIII век? Како припадниците на монашките заедници и индивидуалните аристократски молитвени принесувања влијаеле на односот на текстот и сликата? Или пак дали на ова треба да се посвети внимание во широк контекст поради кохерентната содржина на различните културни секавања? Ова се некои од прашањата на кои ќе се навраќаме додека го разгледуваме социјално-антрополошкиот модел, заедно со религиозната имажинација која била присутна со векови.

* **Д-р Серџан Јандим Ајдин**, студирала деловна администрација на METU. Завршила магистерски студии по археологија и историја на уметност на Универзитетот Билкент. Докторската дисертација по историја на уметност и христијанска археологија ја завршила во Германија на Универзитетот во Марбург. Од 2005 година, член е на Универзитетот Хачетепе, одделение за историја на уметност во Анкара. Реализирала бројни истражувања во археолошките музеи во Турција со намера да проучи и објави трудови за христијанската уметност која настанала во османлискиот период. Организирала Меѓународен историско-уметнички колоквиум во 2010 година. Трудовите по колоквиум ги завршила во „Ангели, светци и пророци во христијанската и исламската уметност“ Arkeoloji ve Sanat Yayınıları, Истанбул 2010 година. Учествовала на две археолошки истражувања и во околината на Конија (2013-2015). Неодамнешни публикации: *Маргинализација на традиционалните религиозни групи, култови и верувања во ранопатристичкиот период: аскетизам во Фригија и Лаконија*, во „Идентитет и Друго во Византија“. К. Дурак и И Јевтиќ. Трудови од четвртиот Меѓународен *Sevgi Gönlü* симпозиум по византиски студии (GABAM, Истанбул 2019) 189-205; *Економски и социјален процут на Европа во XII век: улога на Италијаните во Анатолија*, во „Културните сретнувања во Анатолија и средновековниот период. Италијани во Анатолија во текот на XII и XV век“, симпозиумот е одржан на 13 мај 2016 година, објавено: Истанбул 2019.

ВЛАДЕТЕЛСКАТА СЛИКА НА КРАЛ МИЛУТИН ПОВТОРНО ПРОУЧЕНА ВО ИСТОРИСКИ КОНТЕКСТ

Владеењето на српскиот крал Стефан Урош II Милутин било едно од најдолгите и најуспешните во српскиот среден век (1282-1321). Овој период бил нестабилен и променлив како и во внатрешната политика така и во надворешната политика и бил обележан со комплексниот однос на Милутин и неговиот постар брат, а поранешен крал Стефан Драгутин и тоа особено подоцна поради проблемите поврзани за легитимитетот на неговата власт. Од таа причина, вpletената мрежа на повеќекратните интереси од домашно и странско потекло суштински влијаела на политичката теорија и нејзиниот одраз во официјалната иконографија. Сеуште нерешена во потполност, позадината на предавањето на власта која се одиграла во 1282 година силно одекнала на фреските на малата капела во Ѓурѓеви Ступови но и во делумно сочуваното сликарство кое е прикажанот во програмот на нартексот од призренската катедрална црква, Богородица Љевишка. Овој труд има за цел повторно да ги проучи сите владетелски претставувања на кралот Милутин како би ги истражил новите значења на различни варијанти, од портретот каде што кралот е насликан во молитва (пример во ватиканската икона или во наосот на Хиландар) до невообичаените како што се они од Старо Нагоричино и Студеница. Материјалот за кој ќе се дискутира прикажува силни аргументи односно дека моменталниот контекст влијаел на појавата на нови варијанти во портретното сликарство и дека е препознатлив по бројни детали. Јас посебно ќе го заговарам мислењето дека не треба да се занемари значењето на пример од од Старо Нагоричино при повторно проучување на симболизмот на мечот во византиската иконографија, за што и новите истражувања тежнеат да го поедностават потенцијалот на мечот како симболот на триумфалната иконографија. Треба да се има на ум дека мечот во византиската уметност се појавува во повеќе облици, претставувајќи оружје (во бројни сцени и битки), како и кралевска и владетелска инсигнија (во бројни сцени на крунисување), како и симбол на победа или пораз (на некои примери е даден на владетелот од страна на светител или Бог). Триумфалното владеење за средновековниот владетел било подеднакво важно како и прашањето за наследување на престолот, со оглед на тоа дека недостатокот на легитимниот наследник често водел кон криза и речиси секогаш доведувал до граѓанска војна што и било видно во последните години од Милутиновиот живот. Покрај бројните бракови, починал без одреден наследник што било и причина проблемот на наследувањето да се реши со крвава војна помеѓу неговите два сина и внуци од кои никој нема потпулно легитимитет. Меѓутоа кралот се обидел да одреди наследници чие право на трон не можело да се доведе во прашање. Неговиот петти брак со Симонида, ќерката на византискиот цар Андроник II Палеолог, било начин да се остварат еднаквите амбиции на жената на Андроник, царица Ирина. Неплодноста на младата невеста ги спречила таквите планови. Обраќајќи се молитвено, родителите на Богородица, Свети Јоаким и Ана, тој им изградил параклис во династичкиот мавзолеј во Студеница.

* **Д-р Бранислав Цветковиќ** е виш кустос во Завичаен музеј во Јагодина. Од 2000 до 2005 година бил директор на Завичаен музеј во Јагодина. Во 2010 година докторирал со тема: *Манастир Нова Павлица. Историја, архитектура, живопис*. Води збирки на фреско фрагменти, копија на фрески, икони, ракописи, богослужбени предмети, ретки книги, скулптури, епиграфски споменици и архитектура. Во 2015 година бил на летно усовршување во Дамбартон Оукс. Теренски истражувања: Јошаница, Жупањевац, Каленик, Радишин, Ресава, Сисојевац, Црница, Ивковиќ, Крушедол, Смедерво, Видовница, Нова Павлица, Пеќ, Липовац, Станичење, Прохор Пчињски. Објавил научни и стручни прилози: *Byzantion* (Брисел), *Старинар* (Белград), *IKON* (Ријека), *ЗРВИ* (Белград), *Балканика* (Белград), *Зограф* (Белград), *Зборник за ликовне уметности Матице српске* (Нови Сад), *Саопштења* (Белград), *Археографски прилози* (Белград), *Зборник Народног музеја* (Белград), *Зборник музеја примењене уметности* (Белград), *Гласник Дрштва конзерватора Србије* (Белград).

Здравко Пено (Универзитет во Источно Сарајево, Православен богословски факултет „Свети Василије Острошки“, Фоча, Република Српска/БиХ)*
penozdravko@gmail.com

ТЕОЛОШКО ТОЛКУВАЊЕ НА ПРЕСТАВИТЕ НА ПРЕМУДРОСТА ВО МАНАСТИРОТ ГРАЧАНИЦА

Претставувањето на Премудроста во црквата Успение на Пресвета Богородица во завештание на кралот Милутин – манастир Грачаница е повеќекратно истражувачки интригантно. Во неа, Божјата премудрост – Христос е прикажан персонафициран и тоа во најзначајниот дел од сакралниот простор – олтарот.

Во осликувањето на Господ Христос, векови пред доба на Палеолозите и крал Милутин, веќе во канонските одлуки на Трулискиот собор 692 година, историскиот реализам преовладуваше над симболизмот, секако со сите особености на есхатолошкото доживување на личноста на Богочовек. За теолошкото разбирање на претставувањето на Премудроста во средновековното сликарство, неопходно е да се има во предвид корпусот на старозаветни софиолошки текстови, на прво место Приказни Соломонови (евр. *Mishle Shelomoh* מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה), и Соломонова Премудрост (гр. *Σοφία Σολομώντος*) кои претставуваат темел на онтолошкото значење на Божествена Софија. Не е без значење ниту мислителската писмена традиција на житијната литература во Србија на династијата Немањик. Подвижна сила на толкувањето на грачанската Премудрост претставуваат светоотечките толкувања во почетокот на глава 9 од Приказните Соломонови.

Во софиолошкиот перикоп од глава 8 од Приказната, според толкувањето на Св. Атанасиј Велики, станува збор за двојната реалност на Премудроста, за нејзиното вечно постоење и отелотворување на Св. Атанасиј. Учењето за Премудроста започнува со анализа на глаголот *kapani* (јевр. *unin* "ש") кој во превод на Акила, Симах и Теодотион има значење „имал“ (гр. *ἐκτίσαστο*) додека во преводот на Седамдесетмината има значење „создал“ (гр. *ἐκτίσε*). Почетокот на глава 9 недвосмислено зборува за Отелотворување на Логосот – Премудроста која *сама си изгради дом и изделка седум столбови* (Приказни. 9, 1.) *Седум столбови*, кои се гледаат во позадината на претставувањето на Премудроста во црквата во Грачаница се седум дарови на Светиот Дух, кои според пророштвото на Исаија се однесуваат на Месијата. На него, според толкувањето на Св. Георгиј Богослов и другите отци ќе почива Духот Господов. Премудроста ги повикува гостите *над градските висини* (9, 3), со високо проповедање со кое е претставена со свиток што Божествената Софија го држи во рака која според толкувањето на Св. Василиј Велики се однесува на високи догми. Оваа беседа е возвишена затоа што според Св. Јован Дамаскин, посочува на неискажливи идни добра.

На трpezата на Премудроста, Господ преку пророците, а подоцна и преку апостолите ги повикал сите будали во очите на светот, а мудрите во очите на Бога: *Одете, јадете го мојот леб и испијте го виното што ја го растворив* (Приказни, 9, 5). Пред своето спасоносно страдање, Христос склучува нов и вечен Завет, изговарајќи ги зборовите: *Земете, јадете ... и Пијте од неа сите...* (Мт. 26, 26-28), и со тоа ја воспоставува Евхаристија – празникот на Премудроста, која според Логосот, според зборовите на Св. Максим Исповедник, одамна мистериозно подготвен во минатото. Крајната цел на свикувањето на Трpezата е верниците да го јадат Христовото тело и да ја пијат неговата крв заради опростување на гревовите и да се стекнат со вечен живот. Оваа цел е нагласена со фактот дека претставувањето на празникот на Премудроста во црквата на Грачаница, најде место во Олтарот, што претставува „Небо, Цаството Небесно, Рај кој некогаш беше затворен за земнородните за да на крајот биде отворен со крстот на Синот Божји“.

* **Д-р Здравко Пено**, е редовен професор на Катедрата за систематско богословие при Православниот богословски факултет „Свети Василије Острошки“ во Фоча. Дипломирал на Економскиот факултет при Универзитетот во Белград (1985) година и на Богословскиот факултет на СПЦ во Белград во 1991 година. Бил предавач во Богословијата Свети Сава во Белград (1990 – 2000). Докторските студии на Теолошкиот факултет при Аристотеловиот универзитет во Солун ги завршил со одбрана на докторска теза: *Премудрост Божија по светим оцима и руска теолошка струјања XIX и XX века* (2001). Автор е на книгите: *Катихизис – Основе православне вере* (2002, преведена на бугарски јазик и објавена во 2008), *Христос – Нова Твар* (2009), *Догматика – Кратко изложување православне вере* (2011), *Хришћански етос и догма* (2012), *Догматика – Кратко изложување православне вере – Христологија књ. II* (2013), *Догма – Основ живота у Истини* (2014), *Окусите и видите – Тумачење Свете Литургије* (2020). Напишал повеќе учебници од систематското богословие, преку триесет студии од догматика, етика, биоетика, катихетика и литургија. Превел низа теолошки текстови од грчки и руски јазик. Одржал многубројни предавања. Учестувал на богословски трибини, меѓународни и национални научни собири. Бил главен уредник на теолошкиот часопис *Годишњак*, кој го издава ПБФ „Свети Василије Острошки“.

Дионисиос Мурелатос (Национален и каподистриски универзитет во Атина, Грција)*
dmourela@arch.uoa.gr

ПРЕТСТАВУВАЊЕ НА КТИТОР СО МОДЕЛ НА ЦРКВА ВО ДОЦНОВИЗАНТИСКИОТ ПЕРИОД

Трудот се фокусира на претставување на стоечките фигури кои во рацете држат модел на црква. Ќе стане збор за претстаување на икони, ракописи и во монументалното сликарство на Византија, Балкан, Егејските острови, Кападокија и Грузија. Наводно, спомениците на кралот Млитун се клучни за разбирање на овој процес. Како и да е овој труд ќе вклучи уште неколку прашања: Што значат овие претставувања? Дали тие го прикажуваат општествениот статус на ктиторот или го одразуваат ктиторовото лично доживување на божественото и неговата врска со него? Сепак, постои само еден одговор на горенаведените прашња, би требало без оглед на тоа да се дефинира кои се анализирачите на ваквите претставувања и како истите ги сфаќаат овие претставувања? Дали црквата била предвидена за гробна, приватна или јавна намена? Мислењата се поделени. Доколку има разлика, дали на ист начин се толкуваат ктиторските портрети со и без модели на црквата? Што претставуваат такви модели на црквите? Дали тие ја прикажуваат реалната црква или нивните макети. Дали тоа се ктиторски портрети во спротивнос со ктиторските натписи? Дали потретите претставуваат дел од духовниот свет во кој стоечка фигура дава дар на побожноста и дали тие натписи се дел од тој возвртен дар? Дали потретите реферираат на повеќе личности кои биле прикажани или на друштво. На почетокот, Што претставуваат моделите на стоечки фигури кои ги држат. Дали моделите претставуваат реален изгледа на црквата? Дали се тоа делови на ктиторската саморепрезентативност? Дали се споменици на оригиналната црква внатре во неа во насока на симболизирање на заштитата од надворешниот свет, или тоа се дел од постхумниот углед и со само тоа и дел од идентитетот на лицата вклучени во градењето на овие цркви? Овој труд ќе се обиде да даде одговор на гореспоменатите прашања.

* **Д-р Дионисиос Мурелатос**, вонреден професор. Проучува историја и археологија на Универзитетот во Атини. Се стекнал со звање магистер и доктор на науки (Икона: нејзиното место у функција, 2009 – Icon:its placement na function, 2009) за византиска уметност и археологија на истиот Универзитет. Неговите публикации и научни трудови опфаќаат икони и монументално сликарство, применета уметност, историографија на византиската уметност, производство на пари и историска металургија. Предавал и предава на повеќе универзитети во Грција и на Кипар.

Елена Костиќ (Европски центар за византиски и поствизантиски споменици, Солун, Грција)*
ejakostic@yahoo.gr

ЗОГРАФ ГЕОРГИЈ КАЛИЕРГИС ВО СЛУЖБА НА КРАЛ МИЛУТИН. ПРИМЕР, ЦРКВА НА ГРОБИШТА НА МАНАСТИРОТ ХИЛАНДАР

Црквата на гробишта на манастирот Хиландар која е посветена на Благовештението е слабо научно истражувана. Се наоѓа на манастирските гробишта, надвор од утврдувањето, но во близина на манастирскиот комплекс. Станува збор за двокатна зграда која во својот преден облик припаѓала на тип на впишан крст со купола. Во непознато време кровната конструкција се срушила па црквата опстојувала во срушена состојба до втората половина на XVIII век, кога доживеала драстични измени. До денеска е сочувана во обликот кој го примила после потфатот од 1762 и 1868 година како еднобродна зграда, покриена со полубличен свод под четворосливен кров. Внатрешноста на црквата била живописна додека денеска тој единствен сликарски слој се сочувал само делумно на остатоците на првобитниот храм, поточно во источниот дел односно во олтарскиот простор и на неговите сводови како и надолжните сидови на самиот наос. Во олтарскиот простор се сочувани приказите на светите епископи, учесници на божанствената литургија од кои можат да се препознаат Св. Василие Велики, Св. Кирил Александриски и Св. Спиридон. Во протезисот се сочувани фигурите на светите архиереи како на пример: Св. Јаков – Божјиот брат, Св. Симеон – Христовиот роднина, Св. Модест, Св. Климент Анкирски и Св. Софроние Ерусалимски. Источниот полуобличест свод го краси сцената на Вознесението додека пак на малку понискиот лак над иконостасот е насликана Благовеста. На јужниот сид се сочувани долните фигури од светците, чија облека ја покажуваат монашката схима. Овој сликарски ансамбл првобитно го проучувал В. Ј. Ѓуриќ, а подоцна и Б.Тодиќ, кои судејќи по стилските одлики ги датираат фреските во втора деценија на XIV век, додавајќи и на оваа црква ктиторска дејност на кралот Милутин. Поточно, спрема В. Ѓуриќ, црквата можел да ја ослика вешт но и просечен мајстор кој морало да припаѓа на некој од многубројните солунски сликарски работилници, додека Б.Тодиќ смета дека живописот на црквата на гробишта е дело на двајца просечни мајстори кои инспирацијата ја влекле од делата на мајсторот Свети Никола Орфанос односно неговите следбеници кои подоцна работеле во црквата Свети Никита кај Скопје, додека истовремено ги ставил во поширокиот круг на сликарот Георги Калиергис. Во рамките на овој труд е направена графолошка анализа на ракописниот карактер на постоечкиот епиграфски материјал, кој генерално го сочинуваат натписи на одмотувани калем. Морфолошките карактеристики на писмата и нивното компаративно проучување со потпишаните дела од истиот период довело до безусловна идентификација на творецот на живописот со познатиот солунски уметник Георгиј Калиергис, чие единствено потпишано дело е црквата на Христовото Воскреснување во Бер (Верија) (1315). Изгледа дека неколку години по завршување на работата во Бер (Верија) можеби околу 1318-1319 година, Калиергис на повик дошол во Хиландар и се ставил во служба на братството и кралот Милутин, тогашниот главен манастирски ктитор. Таму ги поминал наредните три години, веројатно се до смртта на српскиот крал (1321). Ваквиот заклучок произлегува од големиот број на примери од ист ракописен карактер во рамките на натписот во хиландарскиот католикон, кои го потврдуваат учеството на зографот Калиергис во живописот на овој храм, посветен на Воведението, како што и поранјо забележил В. Ј. Ѓуриќ. Може да се заклучи дека е во прашање деловна соработка од поголем обем за што сведочат и правните документи на манастирот од кои може да се заклучи дека Калиергис бил личност на која старешините на манастирот и укажале доверба и почит.

* **Елена Костиќ** дипломирала на насоката за археологија и историја на уметност на Филозофскиот факултет при Аристотеловиот универзитет во Солун каде што и магистрала на Катедрата за византиска археологија. Како докторант на катедрата за византиска археологија, стипендист е на Фондацијата за државни стипендии на Република Грција. Работела на Аристотеловиот универзитет во Солун на научни и теренски истражувања во рамките на проектот „Византиски споменици на Кипар“, како и на бројни археолошки ископувања во северна Грција. Од 2011 година е соработник на Европскиот центар за византиски и поствизантиски споменици. Истражувачки е насочена на кирилска и грчка епиграфика и морфологија на писмата, како и на византиското сликарство.

Јоргос Фустерис (Европски центар за византиски и поствизантиски споменици, Солун, Грција)*
gfousteris@gmail.com

КРЕАТИВНОСТ И ОРИГИНАЛНОСТ ВО ИКОНОГРАФСКИТЕ ПРОГРАМИ ВО ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XIV ВЕК

Благодареејќи на големиот број на цркви кои се подигаат по завршување на латинската окупација на истокот, и кои на задоволително ниво ја задржале својата сидна декорација, во науката се создаде лажно верување за тоа дека во текот на овој период тематиката и циклусите на иконографските програми се проширени.

Овие ставови ги изнеле почетниците за проучување на византиската уметност, а безрезервно ги прифатила новата генерација на научници, како на археолошко така и на историско-теолошко ниво. Во реалноста се занемарил фактот дека нашето знаење за иконографските програми на средновековниот но и периодот кој му претходел на иконоборството е нецелосно и такво ќе остане, бидејќи се базира на многу мал број сочувани споменици, кои неможат да ни дадат целосна претстава за нивната сликана декорација.

Денеска, по задоволителниот напредок во системското проучување на спомениците, науката може да се сврти кон компаративно изучување на иконографските програми кои сигурно ќе ја разликуваат некоја воспоставена перцепција од минатото. На пример, се чини, дека доследното верување не важи дека по иконоборството монументалната декорација е наметната на крут и догматичен начин од страна на црковните власти, правејќи ги едноставно уметниците извршители. Доколку би се држале за овој принцип не би можеле да ја објасниме постојаната потрага по оригинални решенија во погледот на распоредот на претставите и структурите на иконографските циклуси како ни генијалноста на уметникот во прилагодување на живописот на ни најмалку „статичната“ и „крута“ сакрална архитектура.

Се покажа дека иконографските програми се поле на изразување на креативноста на сликарите во комбинација со исто така динамичните теолошкивидувања на одредена епоха. Разбирањето на оваа креативна динамика, изразено во иконографските програми, документирани во спомениците од доцниот византиски период може исто така да помогне во подобро толкување и користење на изворите и податоците од претходните историски периоди. Како што може да се види, во прашање е природно и нерепечено продолжување на креативниот начин на размислување на уметникот кој никогаш не мораше да биде ограничен во строги рамки за да се сочува догматската исправност. Спротивно на тоа, длабокото разбирање на целта на која се подредени архитектурата и сликарството при создавањето на еден храм, служеше како поттик за барање на оригиналноста во составот на иконографските циклуси така што резултатот не претставува монотono повторување на утврдените обрасци, туку нов состав со елементи на единственост и секој пат со оригинален уметнички израз.

* **Д-р Јоргос Фустерис**, дипломирал на Теолошкиот факултет на Аристотеловиот универзитет во Солун и докторирал на насоката за историја и археологија на Филозофскиот факултет, на истиот универзитет. Во 2005 година ја одбрал докторската теза на тема: *Иконографски програми во византиските цркви со возвишени крстообразни сводови*, под менторство на Г. Валенис. Се специјализирал за изработка на нацрт споменици, а посебно во доменот на графичките прикази за распоредот на живописот во храмовите.

Емануела Фољадини (Богословски факултет на Северна Италија, Милано, Италија)*
fogliadini@academyforchristianart.com ; fogliadini@academyforchristianart.com

ХРИСТОТОВОТО СУВЕРЕНО ДОСТИНСТВО ВО СТРАДАНИЕТО: ИКОНОГРАФСКИ И ЛУТИРГИСКИ СТУДИИ

Деталниот циклус на Страданието и Воскресението, точно ги одредува пишани и литургиските извори кои се развиени во иконографските програми во XIII и XIV век, посебно на подрачјето кое одговара на Србија на династијата Немањик и во текот на целиот територијален успон (Црква Старо Нагоричино, Свети Никита во Бањани, Црква на Манастирот Грачаница и Високи Дечани) и во пограничните краеве каде што се доведени иконографи кои сликале во исти работилници (Црквата на Богороцина Перивлепта во Охрид, Црквата на Протатон и Црквата на Манастирот Ватопед на Света гора, Црквата Свети Никола Орфанос во Солун). Циклусите кои се земаат во разгледување прикажуваат: Тајната вечера, Миеењето нозе, Предавството на Јуда, различните епизоди на Христос во молитва во Гетсиманија, видувањето со првосвештениците, Пилат, понекогаш и со Ирод, Срамењето, различните епизоди на Одредувањето на Петар, патот до Голгота, Качување на Крст, Распятие, Симнување од Крст, Оплакувањето, Полагањето Христа во гроб, Воскресение и Принесување на мира во гроб, а понекогаш и јавување на Воскресениот Христос, како и останатите апостоли. Трудот има две главни цели: првта цел е да го претстави некоја од сцените на циклусот во кој се прикажува Христовото достоинство, особено слободата со која ја избрал смртта на крстот на кои често се качува сам со скали и другата цел да ги истражи литургиските извори за Страсната недела кои можеби послужиле како инспирација за страдање и ширење на такви сцени во циклусот на Страдание. Што влијаело на одлуката за проширување, додавање на одредени детали и нагласување на циклусот на Страданието во овој историски период, а посебно на овој географски простор со сместување на некои иконографски „непознати“ и богословско-втемелени сцени?

Каква улога можеле да имаат литургиските текстови кои се втемелени во расправите на Вториот Вселенски собор во Никеја (787) и каква улога имале како претходник на богословските значења кои се изразени преку иконографијата во монументалните форми и бои? Ова се некои од прашањата во кои ќе стане збор за оваа истражување во обидот за откривање на посебноста на таквиот иконографски избор и неговиот пример или пак литургиското одекнување.

* **Д-р Емануела Фољадини**, докторирала теологија на Богословскиот факултет во Милано во 2014 година и докторирала историја на религија на Универзитетот Сапиенца во Рим во 2017 година. Била соработничка во Дамбартон Оукс во 2012 година и во Центарот за православни христијански студии при Универзитетот Фордам во Њујорк во 2014 година. Завршила византиски студии на Вишата школа за напредни студии на општествени науки во Париз (École des Hautes Etudes en Sciences Sociales). Од 2014 година е професор за источнохристијански студии на Богословскиот факултет во Милано и Павија. Објавила неколку текстови во врска со полемиката за иконоборството: *Il volto di Cristo. Gli Acheropiti del Salvatore nella Tradizione dell'Oriente cristiano* (2011); *L'immagine negata. Il concilio di Hieria e la formalizzazione ecclesiale dell'iconoclasmo* (2013; француско издание: *L'image contestée. Le concile de Hieria et la pensée théologique des iconoclastes* in 2017) и *L'invenzione dell'immagine sacra. Il secondo concilio di Nicea e la legittimazione ecclesiale dell'immagine sacra Il secondo concilio di Nicea e la legittimazione ecclesiale dell'immagine sacra* (2015). Со Франсоа Беспflug објавила студии: *Dieu entre Orient et Occident. Le conflit des images: mythes et réalités* (2017); *Crucifixion. La Crucifixion dans l'art. Un sujet planétaire* (2019). Во 2020 година, основале „Академија за христијанска уметност“ – онлајн платформа со разновиден курикулум курсеви за христијанската уметност.

Анѓела Гавриловиќ (Универзитет во Белград, Филозофски факултет, Институт за историја на уметност, Република Србија)*
andjela1321@gmail.com

***ПРИЛОГ ЗА ПРОУЧУВАЊЕ НА СЦЕНАТА ОД ХРИСТОВОТО КРШТЕВАЊЕ ВО СРПСКАТА
СРЕДНОВЕКОВНА УМЕТНОСТ СО ПОСЕБЕН ОСТВАР НА ЦРКВАТА СВЕТИ НИКИТА КАЈ
СКОПЈЕ (ОКОЛУ 1324; 1484)***

Црквата Свети Никита кај Скопје претставува е доста значајна и во исто време последно завештание на српскиот крал Милутин (1282-1321; изградена:1299/1300-1308; украсена со фрески; околу 1324; 1484; 1846). Кога станува збор за сидното сликарство на оваа црква, одредени детали од сцената на Крштевањето на Христос оставаат простор за понатамошно истражување. Со својот изглед и место во сцената, деталите допринесуваат посебно нијансирање на иконографијата, општото сфаќање на сцената, и истите го одразуваат сликарскиот посебен уметнички и симболички израз. Детал од сцените на Крштевањето кој претставува тема на овој труд е мотив на камената плоча на која Христос стои и потиснува змијолики чудовишта. Иконографијата на сцената на Крштевањето е во голема мерка истражена, мотивот на камената плоча и нејзиното потекло не се доволно проучени од страна на историчарите на уметноста. Во значајна, обемна и современа монографија е посветена на ктиторијата на српскиот крал Милутин недалеку од Скопје, која е неодамна објавена а нејзиниот автор Миодраг Марковиќ подетално ја анализира сцената на Крштевањето. Анализирајќи го деталот на камената плоча укажало дека овој мотив не се појавува во сочуваниите претставувања на Крштевањето од времето на ренесансата на Палеолозите. Од друга страна, честите претставувања на овој мотив во српската уметност во турскиот период го довеле до заклучок дека мотивот бил насликан на другиот живопис во Света Никита, изведени во XV век (1484) и поради тоа претставува иконографска новина, што значи претходно не бил прикажан на оригиналниот слој на фески од времето на кралот Милутин (околу 1324). Толкувањето на потеклото на овој мотив тој истакнува дека треба да се бара во литургиските текстови кои се читаат во текот на празникот на Крштевањето. Веруваме дека Марковиќ посакувал да истакне дека требало да се направи дистинкција во нијансата во потеклото на претставувањето на камената плоча и мотивот на змијата во сцената. Согласно тоа, сметаме дека присуството на водените змии секако е оправдано во литургиските текстови додека пак камената плоча како таква не е експлицитно спомената во овие текстов. Со други зборови, како ни изгледа, она што Марковиќ попрецизно и проверено го предлага е дека присуството на водените чудовишта и мотивот на камената плоча во сцената на Крштевањето во интегралната врска и дека нивните претставувања во значењето имаат иста смисла. Она што постоечкиот материјал го прикажува е дека претставувањето на мотивот на камената плоча во сцената на Христовото Крштевање, примарно се поткрепува на други извори што во современата библиографија се однесува на источнохристијанската уметност која е нагласена во општите термини. Имајќи во предвид сето горе што е наведено, главната цел на овој труд е да го пробуди знаењето за иконографијата и значењето на сцената на Крштевањето во црквата Свети Никита. Бидејќи, студии посветени на проблемот со камената плоча во сцените на Крштевањето во српската средновековна уметност, не постојат, овој труд исто така ќе понуди листа на одредени споменици кои го поседуваат овој мотив и ќе го проследи неговиот развој од првите сочувани примери. Од таа причина, секундарната цел на овој труд е да укаже на специјалните иконографски типови на камени плочи како и специјалните иконографски типови на сцената на Крштевањето кои се во врска со иконографијата на камената плоча и кои се јавуваат како една од варијантите во прикажувањето на сцената на Крштевањето во средновековната уметност.

* **Д-р Анѓела Гавриловиќ**, виш научен соработник на Институтот за историја на уметност, Филозофски факултет при Универзитетот во Белград. Во 2013 година ја одбранила докторската дисертација под наслов „Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећи“. Се усовршувала и во центарот за византолошки студии Дамбартон Оакс во Вашингтон, Византитолошки институт при Одделението за студии за култура и археологија на Универзитетот Лудвиг Максимилијан во Минхен и во Институтот Макс-Планк во Рим (Библиотека Херцијана).

Елена Немикина (Истраживачки институт за теорија и историја на архитектура и урбанизам Санкт Петербург, Руска Федерација)*
tsvetynaveter@gmail.com

ПРЕТСТАВУВАЊА НА СВЕТИ ЃОРЃИ ВО СРЕДНОВЕКОВНИТЕ СТАРОРУСКИ И СРПСКИ СПОМЕНИЦИ

Претставувањата на Свети Ѓорѓи во источнохристијанската уметност е една од најбројните и на иконите и во сидното сликарство. Култот на овој светител бил доста почитуван во Византија и помеѓу јужните Словени. По правило, во бројните научни студии кои се посветени на спомениците кои се поврзуваат за Свети Ѓорѓи, најголемено внимание се посветува на иконографските и стилски одлики. Овој труд го разгледува прашањето за влијание и ширење на култот на Свети Ѓорѓи на примерите на спомениците на староруската и српската средновековна уметност, земајќи во обзир не само општествени и културни туку и идеолошки шаблони. Изработката и осликувањето на црквите било еден од начините за олицетворување на клучните идеолошки аспекти како меѓу староруските принчеви така и меѓу династијата Немањик, кои активно го афирмирале националниот идентитет во XIII и XIV, што било демонстрирано преку нивната директна вклученост во византискиот културен модел. Како свештеник и заштитник на византиските цареви, Свети Ѓорѓи веднаш заземал посебно место во пантеонот на посебно почитуваните светци и принчеви на стара Русија, од кои многумина по крстевање беа именувани по неговото име. Процесот на византизација на српската културна парадигма спаѓа во другиот дел на владеењето на кралот Милутин од 1299 до 1321 година и има силно влијание на формирање на иконографскиот програм на фреско-сликарството. Во сликарството се појавиле нови, византиски, иконографски верзии, а темите на сидното сликарство се збогатени со сличните сцени на оние од времето на Палеолозите. Истовремено во согласност со барањата на времето, српските теми се преобразени, а „сводот на светите“ бил во голема мена обновен. Поточно во текот на владеењето на Милутин, зголемен е бројот на словенските светители кои биле поврзани со Охридската архиепископија, а светите војни уживале посебно почитување, меѓу кои значајно внимание добиле претставувањата на Свети Ѓорѓи. Славењето на светите војни по се изгледа дека е поврзано за Милутиновата хагиографија, која говорела не само за подвижништвото туку и за воените заслуги на кралот кои е канонизиран заедно со своите предци. Сликата на Свети Ѓорѓи е од посебно значење во контекстот за периодот на Милутиновото владеење во кој идеологијата заминува надвор од националното и станува империјална, со оглед дека од една страна Свети Ѓорѓи, еден од најпочитуваните византиски светци и од друга страна неговото почитување, поврзано за Стефан Немања, основачот на династијата Немањик и еден од најважните српски светители. Од друга страна, Милутин станал член на семејството на византискиот цар Андроник II Палеолог, кога склучил брак со византиската принцеза Симонида. Од друга страна, тој останал наследник на славното семејство на српските владетели и политиката на својот татко Стефан Урош I, кој беше првиот што го официјализираше култот на династијата Немањик. Од оваа точка на гледиште, претставувањето на Свети Ѓорѓи може да послужи како еден од примерите на интеракцијата на византиските теми и локалната специфичност, условени со општата идеја за зачувување на националниот идентитет во рамките на општата византизација. Во насока на детално претставување на овој проблем, трудот ќе опфати и претставувања на Свети Ѓорѓи во доцното фреско-сликарство, настанато во периодот кој е поврзан со идејата за независност и сопствен идентитет на српската држава во текот на владеењето на царот Душан (1331-1355) и во таканаречниот моравски период. Според тоа, постоењето на претставувањата на Свети Ѓорѓи во српската уметност, која доживела голем елан во Милутиновите споменици, може да биде еден од примерите на процесот на интеграција на српската идеологија во византиска.

* **Елена Немикина** е научен истражувач. Завршила студии на Универзитетот во Санкт Петербург, Институт за историја, Оддел за историја на руска уметност. Квалификацијата и е: историчар на уметност со тема „Проблем на јужнословенското влијание на фреско-сликарството во Новгород во втората половина на XIV век“. Во 2016 година завршила постдипломски студии на Институтот за историја, Државен универзитет во Санкт Петербург, Руска Федерација. Била водич во државниот музеј Ермитаж. Нејзиното истражување е насочено на уметноста и архитектурата во XIV век.

ДВЕ ЛИЦА НА СМРТТА: НАРАТИВИ ОД ЦИКЛУСОТ НА СТРАДАНИЕ И ЦИКЛУСОТ НА СВЕТИ ЃОРЃИ НА ФРЕСКИТЕ ВО СТАРО НАГОРИЧИНО

Темата на овој труд се методите кои ги користеле сликарите за создавање на наратив во умноста на Палеолозите за создавање на меѓусебните односи помеѓу визуелната реторика и метафоричкиот јазик на литургиските текстови. Пристапувајќи на тоа, внимателно ќе биде анализиран распоредот на циклусот на Свети Ѓорѓи во истоимената црква во Старо Нагоричино (1312-1313) и неговата положба во однос со циклусот на Страдание. Животот на Свети Ѓорѓи е прикажан и во вториот ред на наосот на фреските додека пак третиот ред завземаат фреските на Христовото Страдание. Опширните натписи кои ги објаснуваат насликаните настани ги следат два наратива. Неизбежно е дека овие две епизоди за судењето, мачењето и силната вера се надополнуваат во неколку видови. Пред се свртете го вниманието на изборот на сцените и натписите во секој циклус поединечно. Во својата книга, Бранислав Тодиќ дава одредени толкувања на епиграфскиот материјал, а во овој труд ќе се обидеме да ги дополниме овие толкувања. Посебно ова дополнување е важно за да се видат точните корелации помеѓу сликите, натписите и текстовите на многу житија и страдањето на Свети Ѓорѓи и евангелието. Како изгледа во двата циклуси, натписите не ги следат дословно текстовите туку ги збиваат настаните, комбинираат текстови или пак ги прераскажуваат со промена на одредени зборови. На овој начин, заклучоците кои ги донесува Тодиќ, а кои се однесуваат на следењето на пишаните извори на овие претставувања, можат да бидат толкувани така да претставувањата биле пред се инспирирани од нив отколку да биле илустрирани. Што се однесува на понатамошното разматрувања, ќе ги следиме визуелните преклопувања кои се јавуваат во композициите на поедините сцени (на пример Одрекувањето на Петар и Воскресението на мртовецот од страна на Свети Ѓорѓи) и дополнителното значење кое тие го допринесуваат за разбирање на темата. Овие меѓусебни односи, можат да се најдат во повторените делови на композицијата, интелектуално согледани контрасти (победа против пораз) или во најавувањето на настанот од еден циклус во друг (на пример, Погребот на Свети Ѓорѓи го најавува Полагањето во гроб).

Сличностите на двата наратива ги надминуваат рамките на едноставното просторно повторување. По длабоко анализирање на житието на Свети Ѓорѓи, канонот и службите, можеме да пронајдеме многу паралели (точки цитати или алузии) со Страдањето на Христос. Дури и повеќе, идејата за победа над смртта со смрт и триумфот на постигнатото страдање постојат во двата литургиски наративи кои се читаат во текот на Света Недала и во службите кои се посветени на Свети Ѓорѓи. Од таа причина, визуелните асоцијации на приказните се потпираат на постоечките литургиски паралели. За крај, присуството на двата циклуста како и бројните поединечни претставувања на Свети Ѓорѓи во долната зона на фрески и проширениот Синаксар со светителската смрт и мачењето можат да бидат толкувани во широк контекст на посветата на црквата и околностите на нејзиното основање. Со оглед дека е посветена на секавање и победа над Турците, но и во секавање на оние кои погинале во таа битка, сидното сликарство на црквите ја прославува идејата за победа над страдањето и силата на верата во соочување со маките и смртта.

* **Д-р Ана Адашинскаја** е постдокторант на Новиот Европски колеџ во Букурешт (на пројекот *ERC Project Art Historiographies in Central and Eastern Europe*). Проучува византиска и балканска визуелна култура помеѓу XI и XV век. Главниот фокус на нејзините истражувања е врската помеѓу сликите, искажувањата на јавната и приватната побожност, како и улогите на уметничкиот израз во развојот на индивидуалниот општествен идентитет.

Татјана Федоров (МА по историја на уметност, Универзитет во Ерланген, Германија)*
tatjana.fedorov@gmail.com

***СИДНОТО СЛИКАРСТВО ВО ЦРКВАТА СВЕТИ ЃОРЃИ ВО СТАРО НАГОРИЧИНО – ПОСЕБЕН
ОСВРТ НА УМЕТНИЧКО ОБЛИКУВАЊЕ НА ЕЛЕМЕНТИТЕ И ПРОМЕНА НА СТИЛОТ ПО
ПРИМЕРОТ НА ЦИКЛУСОТ НА СТРАДАНИЕ***

Во доцновизантиска историја на уметност, сидно сликарство од Свети Ѓорѓи во Старо Нагоричино претставува значајно ремек-дело на српската уметност од времето на Палеолозите. Особено се ценети фреско-циклуси кои ги исполнуваат сидовите на црквата во содржајни, суперпонирани регистри и смели решенија на сликарот да создадат јасност во рамките на релативно мал простор на сидната слика. Обликување на претставата, која смело го развива наративниот аспект од времето на Палеолозите, исто така је ценето. Црквата во Старо Нагоричино, основана од кралот Милутин, го има најбогатата ризница доцновизантиско сликарство, што го прикажуваат Страдањето на Христос. Покрај иконографска анализа на Нектариј Зарас, циклусот на Страдање сеуште не е темелно и целосно испитан во делот на уметничко обликување на елементите. Осликувањето на црквата Свети Ѓорѓи беше направено од работилницата на Михаил Астрапа и Евтихиј, а беше нарачано од кралот Милутин и за осликување на неговата црква. Четирите споменици содржат натписи во кои се споминуваат сликарите Михајло и Евтихиј и тоа: Свети Климент во Охрид, Света Богородица Љевишка во Призрен, Свети Никита во Чучер и црквата Свети Ѓорѓи во Старо Нагоричино. Од Охрид и по период од две децении работа за кралот, сидното сликарство покажува промени во стилот. Оваа промена може да се проследи се до интензивната врска на кралот Милутин со византиското царско семејство, во која беа вклучени и сликарите. Истражувањата покажаа дека со стилското анализирање на овие споменици, двајцата сликари биле инспирирани од стилот на Палеолозите кој бил новоформиран во Цариград. Оваа студија пристапува кон развојот на сидното сликарство во Старо Нагоричино од гледна точка на историчарите на уметност. Во овој контекст ќе се дискутира за личноста на светиот крал Милутин, како и за двајцата уметници Михаил Астрапа и Евтихиј. Покрај тоа се осликува архитектонската рамка на црквата Свети Ѓорѓи и во фокус се става нејзината илустрирана композиција. Следната ставка е главното јадро на студијата, кое го анализира уметничкото оформување на елементите што се користат во циклусот на Страдание. Избраните епизоди од Циклусот се испитуваат по нивниот состав, структура на сликата и наративноста како посебна карактеристика на уметничко обликување. Дополнително, сликарите користат методи за да може оној што анализира да се снајде низ црквениот простор во густо подредениот фрескопис. Конечно, ќе биде направена стилска класификација на монументалното сликарство на црквата Свети Ѓорѓи и нејзината позиција во стилскиот развој во делото на Михаил и Евтихиј. Двата уметника, Михаил и Евтихиј, со нивната работа го интегрираа стилскиот развој во ерата на Палеолозите.

* **Татјана Федоров**, мастер по историја на уметност на Универзитетот „Фридрих Александар“ во Ерланген. Се занимава со визуелна култура во средниот век. Моментално работи на докторската теза на овој факултет на тема: „Сидно сликарство во Србија и Македонија од време на кралот Милутин и Палеолозите“. Нејзиното поле на интерес е врзано за визуелна комуникација во црковниот простор.

Невена Богојевиќ (Независен истражувач, Белград, Република Србија)*
bogojevicnevena@yahoo.com

ПРЕТСТАВИТЕ НА АРХИТЕКТУРАТА ВО ФРЕСКОПИСОТ НА КРАЛЕВАТА ЦРКВА ВО СТУДЕНИЦА

Трудот има за цел подробно истражување на претставите на сликаната архитектура во рамките на фрескописот во кралевата црква во Студеница. Воочено е дека во склоп на сцената на насликаниот циклус на големите празници, а особено во рамката на сцената на Богородичниот циклус се појавуваат посебни архитектонски кулиси кои во сликаниот програм имаат повеќезначајна улога. Затоа во трудот ќе биде преиспитана иконографијата и различните улоги на сликаната архитектура во наведените циклуси: од нејзиното нагласување на поедините и групните фигури, затворање и продлабочување на просторот, до нивните симболички улоги во најавувањето и дефинирање на просторот во кој се одвива дејството. Со анализа на поединечните архитектонски единици и групните згради, архитектонските елементи и сликаните скулптурни детали и орнаменти ќе се разгледа: поединоста во прикажувањето на архитектурата, поврзаноста на поедините мотиви со реалната архитектура и старата иконографска традиција но и во која мера се тие во корелација со сликаните кулиси на фрескоживописот на другите завештанија на кралот Милутин, чии креатори се солунските сликари Михаило и Евтихиј. Трудот ќе го опфати и анализирањето на односот на ктиторскиот модел на црквата Свети Јоаким и Ана и реалниот изглед на градбата.

* **Невена Богојевиќ**, надворешен соработник на Музејот на Српската православна црква. Во 2014 година дипломирала на Отсек за вокално-инструментален изведувач на виолина и теорија на музика во СМУ „Јосип Славенски“ во Белград. Во 2016/2017 се запишала на основни академски студии на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Белград, на отсек за историја на уметност. Во 2017 година како волонтер извршувала стручни водења низ изложбата под називот „Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентитет, значај, угрозеност“ (Српско уметничко наследство на Косово и Метохија, идентитет, значење и загрозеност) во Галеријата на САНУ. Во 2019 година хонорарно била една од ангажираните за стручно водење низ изложбата „Духовно и културно наслеђе манастира Студенице-древност, постојаност, современост“ (Духовно и културно наследство на манастирот Студеница-древност, постојаност, современост) во галеријата на САНУ. Од 2019 година станала надворешен соработник во Музејот на Српската православна Црква. Во 2020 година во рамките на изложбата Интер/Акција 2020 (Изложба на студентите од Факултетот за ликовна уметност во соработка со студентите од Одделението за историја на уметност при Филозофскиот факултет во Белград) била една од организаторите на изложбата и поставките како и една од авторите на текстовите во каталогот („Стефан (ни)је титула“ – „Стефан (не) е титула“).

Немања С. Петровић (Универзитет во Белград, Филозофски факултет, Република Србија)*
nemanja9346@gmail.com

**„ДЕНЕСКА ВО ВИТЛЕЕМ ХРИСТОС СЕ РАЃА ОД ДЕВА...“ ЗАБЕЛЕЖУВАЊЕ НА
ИСТОРИОГРАФСКИ ПОЕДИНОСТИ НА БОЖИЌНАТА ХИМНА КАКО ОДРАЗ НА ПОБОЖНОСТА
НА КРАЛ МИЛУТИН**

Последните децении видлив е порастот на интересирањето на научната јавност за различните аспекти на поимањето на светоста во доменот на визуелна реторика на средновековното општество. Во склоп на научните проучувања влегуваат и студиите за материјалната култура во што влегуваат и анализата на предметот на кој припаѓа традицијата на христијанскиот обред но и самиот ритуал, па пат на процесија како израз на една заедница, инспирирана со библиски примери. Различните форми на религиозниот израз, елементите на литургискиот обред, сакралните заобиколувања - процесии (λειτουργία), и литургијата, во својата суштина како место за среќавање на божественото и човечкото го овозможиле доживувањето на светоста низ активирање на сите човекови сетили. Со други зборови, во очите на средновековниот човек со учество во процесијата, со своевиден краткотраен спектакл, верникот со забележување го перцепирал присуството на божествената светост, олицетворено преку презентирање на избраните реликвии, икони и други сведоштва на божествената благодет. Доста впечатливи беа масовните цариградски процесии, организирани ритуали, тесно поврзани за владетелот и византискиот двор. Имено, големите церемонии, приредени по повод за прослава на празници, воени триумфи, успешно завршување на воените походи или евентуална одбрана од непријателскиот напад, вклучувале препознатливи симболи на победа, односно владетелски знамиња, своевиден одраз на политичкиот но и духовниот авторитет. Во таа смисла, империјалната димензија се искажува со благородни предмети и реликвии, презентирани при сакралната поворка по улиците на градот, бедемите на тврдините или пак во внатрешноста на манастирскиот бедем. Пошироко анализирано во согласност со носечките принципи на средновековната цивилизација, а во поединостите сосема сместено во универзалниот цариградски модел, можно е да се согледа и тој однос на српскиот двор спрема оној што би можел да се нарече „порака на власта“ но и да се размотри (јавната) побожност на жителите на една урбана средина во почетокот на XIV век. Во таа смисла, за разбирање на програмски дефинираниот спектакл, неопходно е да се анализираат одредени прашања во контекстот на транскултуралната комуникација со главните текови на цивилизацијата на своето време. Соодветно на тоа, во погледот на проучување на средновековните прослави на подрачјето на српските земји, покрај пишаните извори од големо значење се и поедините примери од доменот на визуелната култура. Еден таков пример е фреско-композиција на Божикната химна, насликана на источниот ѕид на портикот на жичката кула од почетокот на XIV век. Споменатата фреска претставува раг excellence пример за анализираниот феномен т.е. одвивање на процесијата за време на прославата на празникот на подрачјето на средновековна Србија. Оваа репрезентативна композиција од богослужбен карактер сведочи дека српската средина во добата на кралот Милутин во голем дел ги усвоила цариградските примери во обележување на празничните свечености. Меѓутоа, иако споменатата композиција повеќе пати е анализирана во различни контексти, прашањето за одржување на процесијата и земање на учество во српскиот двор во литуите изостанало. Намерата на овој труд е да укаже на кој начин приватната побожност на владетелот во овој случај, крал Милутин претставен во друштво на луѓето од неговиот двор и црковните великодостојници, била пресудна во сферата на јавното, свеченото и возвишеното прославување на одредени празници.

* **Немања С. Петровић**, основните и мастер студии по историја на уметност ги завршил на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Белград со одбранета тема: „Богородичине иконе и прослављање култа Богородице у Цариграду у доба Комнина“ (Богородичните икони и прославувањето на култот на Богородица во Цариград во доба на Комнин) (2017); „Размена иконографског модела у XIII веку: фрањевци између Асизија и Цариграда“ (Размена на иконографскиот демол во XIII век: франсиканци помеѓу Асизиј и Цариград) (2018). На истата катедра во 2018 година запишал докторски студии во насока за понатамошно усовршување и истражување во областа на средновековната визуелна култура со посебен осврт на развој и примена на иконографските образци во српската средновековна уметност.

Ана Гриза („Фридрих- Александар“ Универзитет во Ерланген-Нирнберг, Германија)*
ana.griza@outlook.de

ИСТОРИСКО-УМЕТНИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРЕТСТАВУВАЊЕ НА КРАЛ МИЛУТИН ВО САКРАЛНИ ГРАДБИ

Многубројните религиозни градби и импресивноста на сочуваните споменици зборуваат во прилог на Милутиновото ктиторство во децениите на владеењето на династијата на Палеолозите. Во текот на нејзиното долго владеење, Милутин бил претставен на многу бројни фрески во црквите и манастирите. Овој труд тежи да ги истражи Милутиновите портрети во сакралните градби и да поттикне дискусија за визуелните претставувања на владетелот од неговото детство, осликано на фреските во Сопокани, до последниот портрет во Грачаница, завршен неколку дена пред неговата смрт. Според тоа, претставувањата во црквите даваат информации за физичките промени од неговото детство до последните денови од неговиот живот. Соодветен метод за истакнување на визуелните претставувања на Милутин е укажување на одредени уметнички тенденции на олицетворение во најважните споменици на Балканот. Покрај тоа, погодно е да се опишат портретите на Милутин во најрепрезентативните цркви како што се Сопокани, Студеница, Старо Нагоричино, Грачаница. Во црквата Света Троица во Сопокани која е нарачана 1263 година од страна на неговиот татко Урош I, Милутин е насликан како дете и како младинец и тоа еднаш со неговата мајка, кралицата Елена и еднаш во ктиторска композиција со својот татко и својот брат Драгутин. Ова се најверојатно единствените претставувања на Милутин од неговиот детство. Во доцниот период 1317 година, владетелот е прикажан на фреските во Старо Нагоричино во двојна улога, истовремено како ктитор на црквата и победник над Турците. Посебно проучувањето на ктиторските композиции дава податоци за носената облека од страна на припадниците на високиот општествен слој. На пример во црквата на Јоаким и Ана (1313), во манастирот Студеница, Милутин е облечен во византиски костим со долга тесна и везена ткаенина и има хемисверна круна со препендули на глава. Истиот византиски костим и круна носел и неговиот татко Урош I што е и прикажано во ктиторската композиција во Сопокани, иако црквата е изградена во време на владеењето на Латините во Цариград. Поточно, фустаните и текстилите кои се прикажани во сидното сликарство прават едни од главните визуелни извори. Претставувањето на владетелот е детерминирано во контекстот во кој настанало. Согласно тоа, протагонистите во рамките на сцената на крунисување во Грачаница (1318-1321) ги прифатиле византиските костими кои соодветствуваат на традиционалната иконографија. Главната идеја на овој труд е да укаже на најважните визуелни извори во прикажување на историските личности како што е Милутин.

* **Ана Гриза**, МА по историја на уметност при Универзитето во Ерланген во Германија (Фридрих-Александар универзитет, Ерланген-Нирнберг). Нејзиното истражување се фокусира на Ренесансата на Палеолозите на Балканот и нејзиното влијание на Западната уметност.

Ирина-Адриана Марковски (Независен истражувач, Букурешт, Романија)*
irina@ikona.ro , irinamarkovski@gmail.com

***ВИЗАНТИСКО НАСЛЕДСТВО ВО ТРАДИЦИЈАТА НА РЕНЕСАНСАТА НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ,
ОЖИВЕАНО ВО ФРЕСКОПИСОТ НА НАЈПОЗНАТИТЕ ВЛАШКИ СПОМЕНИЦИ ОД XIV ВЕК ВО
ЈУЖНА РОМАНИЈА***

Феноменот на ренесансата од времето на Андроник II Палеолог се шири надвор од границите на Царството. Покрај огромните напори на Михаил VIII Палеолог, Царството кое било територијално намалено се повеќе ќе го пренесува центарот на моќта во провинциите (Тесалија, Македонија и Србија). Тука под географска заштита но и во духовниот контекст (во близина на Света Гора) и во согласност со порастот на српската држава, новиот тек на протопалеолошката ренесанса кој е започнат во Охрид (пример црквата Богородица Перивлепта околу 1294/1296) се шири и во Србија, каде го доживува својот максимум. Процутот се случил за време на кралот Милутин, чии сликари украсиле голем број цркви. Станува збор за: црквата Богородица Љевишка во Призрен, Кралева црква во Студеница, црквата Свети Ѓорѓи во Старо Нагоричино, Грачаница, една од црквите на Пеќка патријаршија, црквата Свети Прохор Пчињски, црквата Свети Никита во Бањани. Оваа сликарство од висок квалитет се раширило кон централна Србија и на север и во развојот на доцното сликарство влијаело и на црквите на Моравска Србија: Манасија (1375-1377) и Раваница (1406-1416). На основа на овие традиции може да се следи врската со романските владетели. Неколку романски споменици од тој период го продолжиле влијанието на наследството на Палеолозите во византиската уметност. Тоа се соочува на примерот на црквата Светни Никола во Арѓеш, манастирот Козија итн. Исихастичкото движење се проширило на средновековна Влашка и влијаело на процутот на духовниот живот и покрај тоа влијаело и на архитектонските и иконографските решенија кои ги инспирираат иконописците до денеска.

* **Д-р Ирина-Адриана Марковски** е независен истражувач. Ја одбрала докторската дисертација на Факултетот за историја при Универзитетот во Букурешт во Романија. Нејзиното истражување е поврзано за сликарството од Ренесансата на Палеолозите и историографските публикации кои се поврзани со срдното сликарство и иконописот од XIV век. Вработена е во иконописарската работилница „Студио Икона“ во Букурешт.

ПРЕТСТАВУВАЊА НА СВЕТИ ЃОРЃИ ВО ЗАВЕШТАНИЈАТА НА КРАЛ МИЛУТИН

Владеенето на Стефан Урош II Милутин се одбележи преку проширувањето на територијата на српската држава на југ како и богатата градежничка дејност која е спроведена како од страна на самиот владетел така и од страна на српските благородници. Со освојување на териториите во овој период, зачестеното војување и се поголемиот број на воените благородници на овие простори доведе до интензивно ширење на култот на светите војници, а посебно на Свети Ѓорѓи. Култот на Свети Ѓорѓи е проследен и на просторите на српските земји од Византија. Покрај тоа, од Византија е превземена и практиката за барање на помош од светите војници во тешните времиња за време на војувањето. По пример на големиот жупан Стефан Немања, почитувањето на култот на Свети Ѓорѓи го превзеле и неговите наследници. Претставувањата на Свети Ѓорѓи се осликани во завештанијата на неговите наследници, на важно литургиско место во храмот, а тоа особено е воочливо во времето на крал Милутин. Познато е дека во завештанијата во периодот на Стефан Немања, а и подоцна, Свети Ѓорѓи често е прикажуван како маченик-војин, па со тоа и до промените во иконографијата доаѓа во време на кралот Милутин. Во неговите завештанија доаѓа до промена во иконографијата, која примарно со осликаната облека и опрема го истакнува како светиот војин. Целта на овој труд е на подробен начин да ја истражи иконографијата на овој свети војин и неговите промени во завештанијата на крал Милутин. Земајќи ја во разгледување приврзаноста на кралот Милутин со култот на Свети Ѓорѓи, која може да се воочи и низ посветувањето на одредени негови завештанија, во трудот ќе бидат анализирани и претставувањата на овој свет војин во склоп со ктиторските портрети. Во согласност со тоа, трудот ќе се обиде да прикаже на кој начин Милутиновото почитување на овој светител се пренело визуелно на фрескописот.

* **Софија Трпчевски** е надворешен соработник на Музејот на Српската православна црква. Се запишала на основните академски студии на Одделот за историја на уметност на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Белград, во академската 2016/2017 година. Била една од ангажираните за стручно водење на изложбата „Духовно и културно наслеђе манастира Студенице-древност, постојаност, современост“ (Духовно и културно наследство на манастирот Студеница-древност, постојаност, современост) во Галеријата на САНУ во 2019 година. Надворешен соработник во Музејот на Српската православна црква е од 2019 година.

Роберт Михајловски – Виктор Лилчиќ (Универзитет Ла Тробе, Мелбурн; Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Република Северна Македонија)*
r.mihajlovski@latrobe.edu.au

ОЛОВНИОТ ПЕЧАТ НА ВИЗАНТИСКИОТ ИМПЕРАТОР МИХАИЛ VIII ПАЛЕОЛОГ ОД ОКОЛИНАТА НА КОЧАНИ

Византискиот оловен печат, кој припаѓал на императорот Михаил VIII Палеолог (1272-1282) беше откриен во регионот на Кочани. На аверсот е фигурата на Исус Христос кој стои на низок подиум. На задната страна е преставена стоечка фигура на императорот Михаил VIII Палеолог. Според натписот, печатот е издаден по 1272 година, период на експанзија на српскиот крал Стефан Урош II Милутин (1282-1321) и експлоатација на рудните наоѓалишта во регионот на Кратово, Злетово и Пијанец.

* **Д-р Роберт Михаловски**, доктор на науки на Универзитет Ла Тробе; магистер по ликовна уметност, *RMIT*, Мелбурн. Специјалист за византиска и османлиска уметност, архитектура и археологија со посебен акцент на средновековна Пелагонија. Редовно придонесува во меѓународни научни списанија.

Д-р Виктор Лилчиќ, редовен професор на Филозофскиот факултет во Скопје. Го одбрал докторатот на Филозофскиот факултет во Белград на Одделот за археологија на тема: Архитектонски камени пластики во Република Македонија од I до VI век. Избран е за редовен професор по следниве научни дисциплини: општа археологија, нумизматика, класична археологија. Веќе неколку години работи на геореференцијална планиметрија на наоѓалишта во координатниот систем од ознаки хоризонтално и вертикално до 50 метри. Овој пристап обезбедува создавање на археолошки катастар на Република Северна Македонија но и значајна поддршка во заштита на наоѓалиштето како и археолошки потреби.

Милан С. Димитријевиќ (Астрономска опсерваторија, Белград, Република Србија)*
mdimitrijevic@aob.rs

ЗА МОНЕТАРСТВОТО НА КРАЛ МИЛУТИН

Српските средновекови монети се јавуваат во повеќе видови и варијанти, со интересни и чудесни приказни. Првите српски средновековни монети се јавуваат за време на кралот Радослав (1228-1234), а ги ковале различни кралеви, аристократи и градови во период од 230 години, се до последниот, за време на владеењето на Лазар Ѓурѓевиќ (1456-1458). Монетните емисии на кралот Милутин биле бројни во текот на неговото долго и успешно владеење од 1282 до 1321 година. Што се однесува до неговите ковани пари, постојат несигурности во атрибуцијата на поедините монети. Покрај тоа имаме различни поделби на неговите ковани пари. Сергеј Димитриевиќ, монетите на кралот Милутин ги дели на 13 вида и 47 подвиди, опишувајќи 104 примероци од парите во својот Каталог. Вујадин Иванишевиќ набројува десет основни вида, а Мирослав Јовановиќ ги дели Милутиновите пари на 17 вида. Покрај тоа несигурно е и производство на Милутиновиот татко, кралот Урош I. Димитриевиќ му припишува три вида и опишува 74 примероци додека пак Иванишевиќ сите овие пари ги придава на Милутин и вклучува и споменати десет врсти. Од друга страна, Јовановиќ ги вклучува овие три вида на монети на кралот Драгутин. Не постои ни единствено мислење што е аверс, а што реверс на монетите. Димитриевиќ и Јовановиќ завземаат традиционално гледиште дека аверсот е страна на која е претставен кралот кој ја издал монетата, додека Иванишевиќ следејќи ја византиската традициј смета дека е аверс на која е Исус Христос. Во овој прилика ќе претставиме богато и разновидно ковање на пари од страна на Милутин. Посебно внимание ќе биде посветено на динарот на крал Милутин со владетелот кој седи, со рамен меч во десната рака додека во левата му се наоѓа бајрак. На реверсот е кралицата која седи на престолот и држи крин. Димитриевиќ сметал дека ова е најубавата монета на кралот Милутин и меѓу најубавите средновековни пари. Исто така ќе ја разгледаме појавата на ѕвезди на парите на крал Милутин и нивното симболично значење.

* **Д-р Милан С. Димитријевиќ** е пензиониран (2012) научен советник на Астрономската опсерваторија во Белград. Бил директор на Астрономската опсерваторија во Белград од 1994 до 2002 година. Главен уредник на часописот "Serbian Astronomical Journal" (и неговиот претходник) и "Публикација Астрономске опсерваторије у Београду" 1987-2002. Бил претседател на Астрономското друштво Руѓер Бошковиќ од 1982-2004 и главен одговорен уредник на часописот „Васиона“ 1985-2004, и претседател на Друштвото на астрономи на Србија 2008-2014 година. Сојузен министер за наука, технологија и развој 1993-1994 година, член на управа на Евроазиското астрономско друштво и член на Советот на Европското астрономско друштво (2008-2012). Од 2009 година е надворешен соработник на Париска опсерваторија – Лабораторија за проучување на зрачењето и материите во астрофизика. Објавил повеќе од 300 трудови во меѓународни научни часописи и повеќе од десет книги. Коавтор е на средношколскиот учебник по астрономија но и од поединечни области на физика, применета математика, информатички технологии, историја и филозофски науки. Основните научни интереси се астрономската спектроскопија, профилите на спектралните линии, ширење на спектралните линии, астрономска спектроскопија, атомски и молекуларни сударни процеси во ѕвездените атмосфери, астроинформатика, и историја и филозофија на астрономија, астрономија и култура.

КРУЖНИТЕ НАУШНИЦИ НА КРАЛИЦА СИМОНИДА ПАЛАЕОЛОГИНА: ПРИЛОГ КОН ИДЕНТИФИКАЦИЈА

На трите сочувани фреско-портрети во Студеница, Старо Нагоричино и Грачаница, кралицата Симонида, сопругата на крал Милутин од нивната венчавка околу 1299. година до неговата смрт во 1321. година, е претставена со наушници од спектакуларна големина и невообичаен раскош. Предметите за кои станува збор имаат кружна форма, и, како што се чини, се скоро потполно прекриени со материја во јака боја (црвена или темно сина) која е вметната во метална основа – од основата само надворешната рамка, оивичена со големи бисери, е претставена. Во внатрешноста на црвениот или син круг од наушниците, помал круг се гледа, кој е насликан на портретите во посветла или потемна боја. Овој круг изгледа како да се држи, или е појачан, со три метални запци кои се прицврстени за надворешната рамка на наушниците. Секоја наушница виси на клиска од големи бисери – или комбинација на бисери и црвени или сини издолжени мониста – под многу висока круна која нагоре лепезасто се проширува и завршува во ред од триаголници на врвот.

По нивното појавување на средновековната Балканска територија во портретите на Симонида, различни варијанти на кружни наушници оивичени со бисери продолжуваат да се сликаат на портретите на српските владетелки и властелинки до доцниот XIV век. Сепак, и покрај неговата популарност, овој накит никогаш не бил успешно идентификуван меѓу сочуваните предмети и археолошки наоди. Ниту пак неговото потекло било точно установено. Во овој реферат, ќе се обидам да посочам паралели за горно-описаниот накит во средновековната материјална култура, и, најпосле, да предложам идеи за разрешувањето на неговото потекло и приликите на неговото прифаќање на територијата на средновековниот Балкан.

* **Наталија Ристовска** е специјалист за византиска материјална култура во Ашмоловиот Музеј при Универзитетот во Оксфорд. Меѓу темите на нејзиното научно истражување се вбројуваат различни аспекти на византиската 'декоративна уметност', како патронажа, сопственост и употреба; центри на производство и мрежи на дистрибуција на средновековни садови, мебел и накит изработен од, или украсен со, стакло и скапоцен метал; организација на производство и меѓу-културен трансфер на занаетчиски технологии; размена на занаетчиски производи и високо-квалификувани занаетчии помеѓу Византиското царство и други средновековни држави, како и влијанието на таквата размена на производството и вкусот во општествата кои биле приматели.

Биљана Цинцар Костиќ (Музеј на Српската православна црква, Белград, Република Србија)*
biljanaivangel@yahoo.com

ПЛАШТАНИЦА НА КРАЛ МИЛУТИН ВО МУЗЕЈОТ НА СРПСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА

Во православното богослужење, Плаштаница (гр. Αἴρ, ἐπιτάφιος, εἰλητόν) симболизира четвороаголно платно (гр. σινδών) со кое, по симнување од крстот и миене во мира, Јосиф од Ариматеја го повил Христовото тело кое било подготвено за гроб (Мат. 27,59; Марк. 15,46; Лук. 23,53; Јов. 19,40). Неа ја изнесуваат на вечерната на Велики Петок, заради кружење околу црква и сместување во централниот дел на храмот до Велигден. Плаштаница на крал Милутин (крај XIII – почеток на XIV) преставува најстариот примерок на плаштаница во корпусот на српскиот средновековен и црковен вез, со што се сврстува во највисоката категорија на националните споменици на културата. Изведена е на црвена атлас-свила со свилени, сребренени и златни нитни – во комбинација со свилевез (кој служел за изработка на инкарнат) и златовез (орнаменти). Припаѓа на мистичен тип бидејќи освен Исус Христос нема присутни лица – само ангели и серафими кои го опкружуваат Христот и се сместени во просторот на свезденото небо. Во подножјето, внатре во тракастио-орнаментална рамка, во златовез е вткаен натписот: „Помјани Боже душу раба твоего Милутина Уреши“. Подоцна е додаден широк работ од венецијански брокат. Првобитно стоела во манастирот Бањска, Милутиновото завештание и местото на кивотот. Потоа стигнала и до манастирот Крушедол. По Втората светска војна е сместена во постојаната поставка на Музејот на СПЦ.

* **Биљана Цинцар Костиќ**, мастер по историја на уметност. Кустос е на збирката на текстил, портрети и архива на Музејот на Српската православна црква. Нејзиното истражување е фокусирано на уметнички предмети на Српската православна црква од византиско и поствизантиско културно опкружување.

Бојана Павловиќ – Сергеј Беук (Педагошки музеј во Белград, Центар за истражување на религија и политика, Белград; Центар за истражување на религија и политика, Белград, Република Србија)*

bokapavlov@gmail.com ; sergej.beuk@domomladine.org

ПЛАШТАНИЦА НА КРАЛ МИЛУТИН: МОТИВ НА ВОСКРЕСЕНИЕТО ВО ЕРА НА ДИНАСТИЈАТА НА ПАЛЕОЛОЗИТЕ

Оваа студија е посветена на истражувањето за значењето на плаштаница на кралот Милутин како своевиден облик на културно-историско наследство и чија стилско-уметничка вредност на овој артефакт се сместува помеѓу претставниците на главниот развоен ток на српската уметност во XIV век. Плаштаница на кралот Милутин како музејски дериват на српската средновековна применета уметност симболизира платно со кое за време на погребот на Исус Христос, Јосиф од Ариматеја го замотал телото на Спасителот. Целта на плаштаница е да укаже на самиот почеток на христијанската религија чиј центар се наоѓа во поимот на Воскресението така да празна плаштаница во Новиот Завет не претставува отсуство на тело туку најавување на нов живот кој исто така подразбира телесност но во една нова и неповторлива атрополошка рамка. Со специфичниот начин за изработка и стилска композиција овој предмет од сакрално потекло претставува олицетворение на културно-уметничката клима на династијата на Палеолозите. Една од основните метои кои ќе ги примениме во овој труд е компаративната анализа на мотивот на Воскресението, олицетворен во стилско-уметничката изработка на плаштаница во српската средновековна уметност како и освртот на значењето и потеклото на овој предмет на изучување. Па од таа причина со овој труд ќе дадеме на увид и двострукиот развоен пат на плаштаница од нејзиното, од една страна, спиритуално значење со своите алегориски сознанија а од друга страна како материјален артефакт од културно-уметничка и историска вредност.

* **Д-р Бојана Павловиќ**, мастер по историја на уметност. Во својата научно истражувачка дејност ги обработува темите кои се однесуваат на теорија и методологија во историјата на уметност, уметничката перцепција во документарниот филм, како и зачувување на културно-историското наследство. Од 2019 година е ангажирана во Педагошкиот музеј во Белград во својство на кустос приправник. Учествовала на меѓународни научни конференции во Пожаревац 2018 („Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“) и во Домот на младината во Белград 2020 година која ја реализирала во соработка со Центарот за истражување на религија и политика, под покровителство на Министерството за надворешни работи на Република Србија („Заштита културног наслеђа и очување националног идентитета“) како и на други конференции. Како автор и член на комисија учествовала на неколку изложби во Белград и Нови Сад.

Сергеј Беук, мастер по протестантска теологија, мастер по културологија и дипломиран педагог. Објавил шест големи и самостојни збирки на поезија. Поезија и проза публикувал во најеминентни часописи и дневни новини. Исто така објавил повеќе од десет стручни трудови од доменот на религијата и современата теологија во земјата и во странство како и две книги од доменот на теологија, филозофија и религија како и една од областа на културологија. Работејќи на местото Програмски уредник во Домот на младината во Белград, реализирал и организирал голем борј стручни и научни конференции на кружни маси и трибини на темата од областа на теологијата, филозофијата уметноста и педагогијата. Претседател е на Управниот одбор на Центарот за истражување на религија и политика од Белград.

Горан Максимовиќ (Универзитет во Нишу, Филозофски факултет, Република Србија)*
goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

**ПРЕТСТАВУВАЊЕ НА ЗАВЕШТАНИЈАТА НА СВЕТИОТ КРАЛ МИЛУТИН ВО ПОЕДИНИТЕ
СРПСКИ ПАТОПИСИ И АНТРОПО-ГЕОГРАФСКИ СТУДИИ ОД КРАЈОТ НА XIX И ПОЧЕТОК НА
XX ВЕК**

Во обидот се анализирали патописи на Сретен Л. Поповиќ – *Путовање по новој Србији* (Патување по нова Србија) (1818-1880), Мита Ракиќ – *Из нове Србије* (Од нова Србија) (1881), Драгомир Брзак, *Са Авале на Босфор* (Од Авала на Босфор) (1895), Бранислав Нушиќ, *Косово - опис земље и народа* (Косово – опис на земја и народ) (1902-1903), како и антропо-географски студии на Спиридон Гопчевиќ, *Стара Србија и Македонија* (1890), Јевта Дедиер, *Нова Србија* (1913) и Тихомир Ѓорѓевиќ, *Македонија* (1920). Посебно внимание ќе биде насочено на приказот на завештанијата на Светиот крал Милутин (како што е манастирот Богородица Љевишка во Призрен, Грачаница и Бањска), но и на светителскиот култ на кралот Милутин и неговото гробно место во црквата на Светиот крал Милутин во Софија, која е подигната во 1865 година.

* **Д-р Горан Максимовиќ**, предава како редовен професор на Департманот за србистика на Филозофскиот факултет при Универзитетот во Ниш. Објавил повеќе од 500 научни и стручни трудови од боласта на науката за книжевност. Ги издвојуваме објавените научни монографии и расправи: *Умјетност приповиједања Бранислава Нушића* (1995), *Магија Сремчевог смијеха* (1998), *Домановићев смијех* (2000), *Српске књижевне теме* (2002), *Тријумф смијеха – комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића* (2003), *Свијет и прича Петра Кочића* (2005), *Критичко начело* (2005), *Искуство и доживљај* (2007), *Комедиографски Орфеј и други огледи* (2010), *Идентитет и памћење* (2011), *Критичка гозба* (2012), *Заборављени књижевници српског 19. вијека* (2013), *Казивање града и други огледи* (2014), *Симо Матавуљ и Бока Которска* (2018), *Критичка перспектива* (2021).

Марија Алесија Роси (Универзитет Принстон, САД)*
marossi@princeton.edu

ПРЕТСТАВИ НА ХРИСОВИТЕ ЧУДА ЗА ВРЕМЕ НА ВЛАДЕЕЊЕТО НА КРАЛОТ МИЛУТИН И НИВНАТА ВРСКА СО ВИЗАНТИЈА

Владеењето на Милутин (1282-1321) претставува период со воена експанзија, изобилство и доба на вера. Во почетните години од неговото владеење на сметка на Византиската империја тој ги прошири границите на српското кралство. Како и да е, во 1299 година беше потпишан мировен договор помеѓу Милутин и Византискиот император Андроник II (1282-1328), кој се реализираше со венчавка помеѓу српскиот крал и Симонида, ќерката на императорот.

Географската близина, бројните дипломатски мисии и новоразвиените семејни врски помеѓу Византиската империја и српското кралство создадоа ново поврзување. Овој труд се однесува на односот помеѓу овие две територии преку уметнички интеракции и културни трансмисии што укажува на поголема поврзаност на нив самите. Поточно, ќе го прикажам редоследот на епизодите што ги прикажуваат Христовите чуда ретко прикажани пред тринаесетиот век во монументалните цртежи. Неочекуваното ширење на Христовиот чудотворен циклус и на српските и на византиските територии во раниот период на Палеолозите укажува на врска помеѓу овие региони. Повеќепати паралела помеѓу Христовите чуда, поставени во српските цркви – назначени од страна на Милутин – и византиските, овој труд објаснува за тоа како оваа иконографија беше пренесена, разменета и изменета, со цел да се пренесат различни знаења во различни контексти, како средство на пропагандана за културен идентитет или верска политика

* **Д-р Марија Алесија Роси** е специјалист за историја на уметност на одсек за средновековната уметност на Универзитетот во Принстон. Уредувала збирки на трудови: *Late Byzantium Reconsidered: The Arts of the Palaeologan Era in the Mediterranean* (2019) и *Byzantium in Eastern European Visual Culture in the Late Middle Ages* (2020). Роси е коосновач на иницијативата *North of Byzantium (NoB)*, дигиталната платформа *Mapping Eastern Europe* (<https://mappingeasterneurope.princeton.edu>) и коедитор на серијалот книги *Eastern European Visual Culture and Byzantium (13th - 17th c.)*, објавена од издавачка куќа Тривент. Моментално, таа работи на монографија која ја истражува улогата на Христовите чуда во доцновизантиското ѕидно сликарство.

Тијана Бориќ (Универзитет у Ниш, Факултет за уметност, Република Србија)*
tijanaboric@hotmail.com

**ВО СЛУЖБА НА ДИНАСТИЧКАТА МОЌ И СЛАВА: УПОТРЕБА НА СЛИКИТЕ И
НАСЛЕДСТВОТО ОД ВРЕМЕТО НА КРАЛОТ МИЛУТИН ВО МАВЗОЛЕЈОТ НА ДИНАСТИЈАТА
КАРАЃОРЃЕВИЌ**

Трудот се фокусира на анализа на јужната апсида на црквата Свети Ѓорѓи на Оплеанац, монументалниот кралски мавзолеј на династијата Караѓорѓевиќ, чија изградба започнала веднаш по стапување на престол кралот Петар во 1903 година, а завршена е во 1930 година во време на владеењето на крал Александар I. Целта на трудот е да ја нагласи употребата на сликите и наследството во времето на кралот Милутин во архитектурата и декорацијата на ентериерот на мавзолејот, а кои се употребени во службата на моќта и идеологијата на династијата Караѓорѓевиќ. Со почетокот на XX век династичката програма на Караѓорѓевиќи бил соочен со бројни предизвици, а посебно во контекстот на рedefинирање и воспоставување на новиот културен идентитет, внатре во значјано зголемен и фундаментално изменетиот социолошко-политички простор на новоформираната милитационална и мултикултурална заедница, Кралството на Србите, Хрватите и Словенците. За да би ја оправдале и глорификувале сегашноста и да проектираат посакувана иднина, династијата Караѓорѓевиќ употребиле добро позната идеја на Златното доба. Кралевскиот мавзолеј имал круцијална улога во репрезентацијата на Александар I. Разгледувајќи ги архитектонските особености и детаљите во внатрешната декорација на јужната апсида, каде што се наоѓа гробот на основачот на династијата Караѓорѓевиќ, трудот ќе нагласи како е присвојувањето и реинтерпреацијата на избрано глорификуваното минато од времето на српскиот крал Милутин било употребено за легитимизација на моќта и потврдата на кралот Александар I, како еден од помоќните европските владетели, прифаќајќи ја неговата држава како ново, моќно, посакувано и осигурано мултинационално и мултикултурално кралство на Балканот.

* **Д-р Тијана Бориќ**, е вонреден професор. Докторските студии по Историја на уметноста ги завршила на Катедрата за историја на архитектура во 2014 година, одбранувајќи ја тезата: *Дворови династија Обреновиќ и Караѓорѓевиќ у Србији*. Објавила повеќе стручни трудови и книги, учествувала на домашни и меѓународни научни собири. Во период од пет години, работела како шеф на уметничкото одделение и како ументички менаџер на Дворскиот комплекс на Дедиње каде се стекнува со звање кустос. Организирила бројни изложби на предметите од Уметничката збирка на Дворскиот комплекс и соработувала на реализација на проектот на козервација, реставрација и презентација на уметничките дела од дворска колекција под стручен надзор на Народниот музеј како и на проектот на каталогизација на ликовната зборка на Дворскиот комплекс на Дедиње. Од 2014 година е вработена на Факултетот за уметност при Универзитетот во Ниш.

Александра Колаковиќ (Институт за политичк студии, Белград, Република Србија)*
kolakovicaleksandra@gmail.com

**ВРЕМЕТО НА КРАЛ МИЛУТИН, ПОМЕЃУ ИДЕНТИТОТ И СРЕДСТВО НА ДИПЛОМАТИЈАТА:
СИМОНИДА, КОЛЕКЦИЈА НА АЛЕКСАНДАР ЈОКСИМОВИЌ (1967)**

Династијата Немањиќ претставува важен дел од српскиот национален идентитет, особено времето на кралот Милутин кога српското средновековно кралство доживеало територијален, економски и културен раст. Овој период исто така е обележан со приказната за Симонида, византиската принцеза која дошла уште како девојче на српскиот двор. Практиката на присетувањето во Титовата Југославија ги нагласувала настаните од Втората светска војна, додека пак српската средновековна историја и династија се оставени на страна. Меѓутоа по Информбирото (1948) и „отворање“ кон Западот, Југославија започнала да ги користи сите можни средства на културната дипломатија за да би се претставила себе си пред светот. Во овој контекст, можеме да ја анализираме претставената колекција *Симонида*, дизајнирана од страна на Александар Јоксимовиќ, “кралот на ножиците”, чии креации ги носела и Јованка Броз, првата дама на Југославија. Александар Јоксимовиќ бил еден од најважните модни дизајнери во националниот стил. Инспириран од српската историја и традиција, Византија и српското средновековно сликарство, за своите креации, Јоксимовиќ достигнал светска слава. Колекцијата *Симонида*, специфична е по своети свончасти ракави кои се превземени од средновековната византиска облека и орнаменти кои се превземени од камените фризови на манастирите Грачаница и Дечани. Тоа била првата грандиозна колекција на високата мода на социјалистичка Југославија. Претставена е на Меѓународниот фестивал на мода во Москва, заедно со колекциите Коко Шанел, Кристијан Диор итн. На основа на извори и медиуми, овој труд се обидува да ја истражи колекцијата *Симонида* и периодот на кралот Милутин како средство на југословенската културна дипломатија. Базирано на културните теории, идентитетот и јавната историја, целта е да се истражи како наративот о Симонида и индиректно кралот Милутин бил прифатен во југословенското друштво. Истовремено, фокус е на достигнувањето на оваа светски позната модна колекција во сферата на репрезентација на Титова Југославија.

* **Д-р Александра Колаковиќ** е виш научен соработник во Институтот за политички студии (Белград, Србија). Раководи со проектот Франција и Западен Балкан: наследство од минатото и евроинтеграции, кои заеднички го реализираат Институтот за политики студии и Сорбона Париз IV – Партнерство Hubert Curien (PHC). Член е на Управниот одбор на музејот на градот Белград и Стручниот совет на Заводот за проучување на културниот развој. Научно интересирање на Александра Колаковиќ опфаќа области на интелектуална и политичка историја, историја на идеите, културна историја, култура на сеќавање, идентитет и и заштита на културно наследство, меѓународни односи и културна дипломатија, културни и образовни политики. Објавила монографија: *У име отаџбине: француски и српски интелектуалци 1894–1914*, преку 40 научни трудови, Лексикон на мултикултуралноста и два учебника по историја за гимназија. Уредник е на меѓународниот зборник на француски јазик *France et la Serbe: Les défis de l'amitié éternelle*. Стручно се усовршувала во Франција (L'Université Paris I Panthéon Sorbonne, 2010; L'Université Paris IV Sorbonne, 2019) и Германија (Georg Eckert Institut, Брауншвајг, Германија, 2016). Била професор-гост на Универзитетот во Сорбона IV (2019). Зборува англиски и француски јазик, а служи се со германски јазик.

Наташа Тодоровиќ (Астрономска опсерваторија, Белград, Република Србија)*
ntodorovic@aob.rs

МАЛА ПЛАНЕТА 1675 СИМОНИДА

Малите планети или астероиди се небесни тела кои семостојно или во групи кружат околу Сонцето. Една мала планета под реден број 1657 е именувана по византиската принцеза, српската кралица и сопруга на кралот Милутин – Симонида Неманиќ. Во излагањето ќе се запознаеме со физичките и траекториските карактеристики на оваа мала планета, а потоа и со начинот на кој е откриен и именуван астероидот.

* **Д-р Наташа Тодоровиќ** е астроном, научен соработник на Астрономската опсерваторија во Белград. Дипломирала на Катедрата за астрономија на Математичкиот факултет во Белград, каде што ги завршила и магистерските и докторските студии. Во текот на постдипломските студии соработувала со група астрономи од Опсерваторијата во Ница и Универзитетот во Падова. Објавила повеќе научни трудови во домашни и меѓународни часописи и одржала голем број предавања на стручни собири и различни настани со поширока публика. Автор е и уредувач на изложбата „Астероиди, мали камени светови“, која е одражна кон крајот на 2018 и почетокот на 2019 година во Галеријата за наука и техника во САНУ, Белград. Во Астрономската опсерваторија во Белград е вработена од 2002, а нејзината истражувачка активност е насочена кон динамиката на сончевиот систем.

Ивана Лемкул, Владимир Аќимовиќ (научен соработник/стручен соработник на Православниот богословски факултет при Универзитетот во Белград/Фонд Благо)*
ivana.lemcool@blagofund.org ; vacimovic@blagofund.org

ПРЕДИЗВИЦИ И ИНОВАЦИИ ВО ДИГИТАЛНОТО ДОКУМЕНТИРАЊЕ НА ЦРКВИТЕ НА КРАЛ МИЛУТИН

Повеќе од дваесет години, Фондот Благо е посветен на дигитализација на српското културно наследство од средниот век. Оваа непрофитна организација ги здружува експертите од областа на интернет технологиите, фотографијата, историја на уметноста како и љубителите на средновековната уметност од САД и Република Србија. Тие заедно, создадоа интернет страница која содржи преку триесет огромни колекции на фотографии, видеоснимки, виртуелни тури за најпознатите српски цркви и манастири. Меѓу нив се наоѓаат и најпознатите завештанија на кралот Милутин – црквата Богородица Љевишка во Призрен, Кралева црква во манастирот Студеница и манастирот Грачаница. Тимот на Фондот Благо ги посети овие споменици 2002, 2003 и 2019 година, а во план е и нова посета на манастирот Грачаница во септември оваа година бидејќи фрескописот на црквата Успение на Пресвета Богородица е неодамна очистен и реставриран.

Во текот на оваа презентација сакаме да ги пренесеме нашите искуства во создавањето на дигиталните колекции на овие споменици како и да ги предочиме предизвиците со кои се сретнавме во текот на работата. Посебно сакаме да претставиме некои од техничките иновации кои ги креираше нашиот тим, а кои настанаа како резултат за надминување на некои предизвици на наметнатото опкружување, архитектура и степенот на зачувување на овие споменици. Фондот Благо е организација која е посветена на културното наследство со фокусот на дигиталното документирање на средновековните сакрални споменици. Основан е 1998 година во САД како непрофитна организација, а од 2009 година во Република Србија е регистрирана како НВО. Оттогаш, нивниот тим кој вклучува експерти од областа на фотографијата, историјата на уметност, интернет технологии, како и познавачи и љубители на уметноста од средниот век, креираше над илјада фотографии, видеозаписи, виртуелни обиколки на некои од најзначајните цркви и манастири на средновековната Србија. Целокупниот материјал е достапен на страницата www.blagofund.org.

* **др Ивана Лемкул** е историчар на уметноста на средниот век и научен соработник на Православниот богословски факултет при Универзитетот во Белград. Како соработник на Фондот Благо, задолжена е за уредување на содржината на страницата и социјалните мрежи како и за собирање на парични придонеси.

Владимир Аќимовиќ е дипломиран инженер по електротехника, стручен соработник за мрежа и веб-администрација на Православниот богословски факултет при Универзитетот во Белград. Раководи со ИТ операциите на страницата на Фондот Благо и истовремено учествувал како фотограф и уредник во креирање на неколку дигитални колекции на Благо.

Бојана Павловиќ (Педагошки музеј во Белград и Центар за истражување на религија и политика)*
bokapavlov@gmail.com

**ДОКУМЕНТАРЕН ФИЛМ КАКО ИЗВОР ЗА СОЧУВУВАЊЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО:
ЗАВЕШТАНИЈА НА КРАЛ МИЛУТИН ВО ПРОДУКЦИСКАТА ДЕЈНОСТ НА РАДИО ТЕЛЕВИЗИЈА
СРБИЈА**

Развојната линија на документарниот филм е дефинирана зависно од потребата и тоа во форма на видео запис за да се прикаже реалноста и како таква претставува документ чија содржина можеме да ја сфатиме како своевиден музејски облик за сочувување на културното наследство и принципот на архивирање на филмското сеќавање во општа смисла. Радио телевизија Србија од своето основање, како прва национална телевизиска фреквенција бележи завидна продукциска дејност, на чиј репозиториум припаѓаат документарните снимки од едукативен карактер, културно-уметнички, образовен и со историско значење и на тој начин промовираат културно наследство и историски настани како и современиците кои ги насочувале тековите на уметноста и културата. Предметот на истражување на овој труд е пропратен со повеќедеценискиот тек на продукциската дејност на документарните серијали кои се посветени на српската средновековна уметност и емисии за завештанијата на крал Милутин, кои пак сведочат не само за културно-историските прилики на средниот век, на затекнатата состојба на одредени споменици на културата, туку и за теоретските разгледувања на вистинските познавачи на историјата и уметноста. Посебен научен осврт би направиле на архитектонските сакрални зданија и фрескописот како своевидни споменици на културно-историските прилики и стилско-уметничките вредности на династијата на Палеолозите. Поради тоа можеме да кажеме дека документарниот филм како засебен облик на медиумска рецепција за наследувањето и уметничкиот артефакт во аудио-визуелен формат го прикажува и чува, во ова студиа на случај, културното наследство на кралот Милутин.

* **Бојана Павловиќ**, мастер по историја на уметност. Во својата научно истражувачка дејност обработува теми кои се однесуваат на теоријата и методологија во историјата на уметноста, уметничката перцепција во документарниот филм како и зачувување на културно-историското наследство. Од 2019 година е ангажирана во Педагошкиот музеј во Белград како кустос-приправник. Учествовала на меѓународни научни конференции во Пожаревац во 2018 година („Архиви у трећем миленијуму – вечна исходна историја“) и во Домот на младината во Белград во 2020 година, која е реализирана во соработка со Центарот за истражување на религија и политика, под покровителство на Министерството за надворешни работи на Република Србија („Заштита културног наслеђа и очување националног идентитета“), како и на други конференции. Како автор и член на комисија учествовала и на неколку организирани изложби во Белград и Нови Сад.

*King Milutin and the Palaeologan Age:
History, Literature, Cultural Heritage*

International Scientific Conference

Skopje, 24 - 26 October 2021

BOOK OF RESUMES

King Milutin and the Palaeologan Age: History, Literature, Cultural Heritage, International Scientific Conference, 24 – 26 October 2021, Skopje.

Editors: Jasmina S. Ćirić, Srboljub Ubiparipović

Secretary: Miloš Stojković

Serbian translation: Nevena Bogojević, Sofija Trpčevski

Macedonian and English translation: Dragan Krstić, Jasmina S. Ćirić

Proofreading: Jasmina S. Ćirić, Nataša Stančić

Book cover design: Branka Stojković

Technical editor: Dejan Mandelc

Publisher: Serbian cultural information center SPONA

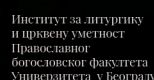
Print: "Promedia" Doo - Skopje, Vasil Đorgov 31, 1000 Skopje

Number of copies: 150

*King Milutin and the Palaeologan Age:
History, Literature, Cultural Heritage*

International Scientific Conference
Skopje, 24 – 26 October 2021

BOOK OF RESUMES

Funded by the Horizon 2020 Framework
Programme of the European Union

STRATEGIC RESEARCH
INSTITUTE

The Byzantine Legacy

Keynote Speakers

Dr. Srdan Pirivatrić, Institute for Byzantine Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts (Serbia)
Dr. Milan S. Dimitrijević, Belgrade Astronomical Observatory (Serbia)
Dr. Maria Alessia Rossi, Princeton University (USA)

International Scientific Committee

Dr. Milan S. Dimitrijević, Belgrade Astronomical Observatory (Serbia)
Dr. Goran Maksimović, University of Niš, Faculty of Philosophy (Serbia)
Dr. Sanja Pajić, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)
Dr. Srboľjub Ubiparipović, University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology (Serbia)
Dr. Katarina Mitrović, University of Belgrade, Faculty of Philosophy (Serbia)
Dr. Miljan Milkić, Strategic Research Institute (Serbia)
Dr. Jasmina S. Ćirić, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)
Dr. Aleksandra Kolaković, Institute for Political Studies in Belgrade (Serbia)
Dr. Nicoletta Isar, Copenhagen University (Denmark)
Dr. Paschalis Androudis, Aristotle University, Thessaloniki (Greece)
Dr. Antje Bosselmann-Ruickbie, Justus-Liebig-Universität Gießen (Germany)
Dr. Jelena Bogdanović, Iowa State University (USA)
Dr. Svetlana Maltseva, Saint Petersburg University (Russia)
Dr. Asnu - Bilban Yalçin, Istanbul University, Istanbul (Turkey)
Dr. Maria Alessia Rossi, Princeton University (USA)
Dr. Ivana Jevtić, Koç University, Istanbul (Turkey)
Dr. Elmedina Duranović, Institute for History, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
Dr. Angeliki Papageorgiou, National and Capodistrian University, Athens (Greece)
Dr. Anna Adashinskaya, New European College, Bucharest (Romania)
Dr. Jasminka Kuzmanovska, Institute for National History, Skopje (North Macedonia)
Dr. Andriani Georgiou, Open University of Cyprus, Nicosia (Cyprus)
MTheol David (Ninov), The Bishop of Stobi of the Orthodox Ohrid Archbishopric

Organizing Committee

Dr. Jasmina S. Ćirić, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)
Dr. Sanja Pajić, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts (Serbia)
Dr. Srboľjub Ubiparipović, University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology (Serbia)
Dr. Miljan Milkić, Strategic Research Institute (Serbia)
Dr. Ivana Jevtić, Koç University, Istanbul (Turkey)
Dr. Paschalis Androudis, Aristotle University, Thessaloniki (Greece)
Dr. Anna Adashinskaya, New European College, Bucharest (Romania)
Nataša Stančić, Serbian Cultural and Information Center SPONA, Skopje (North Macedonia)
Miloš Stojković, M.A. Serbian Cultural and Information Center SPONA, Skopje (North Macedonia)
Petar V. Arbutina (Službeni glasnik, Serbia)

Media support:

RTS - Radio Television of Serbia, Belgrade (Serbia)
HRAM Television, Belgrade (Serbia)
Slovo ljubve - Radio station of the Archbishopric of Belgrade and Karlovac, Belgrade (Serbia)
The Byzantine Legacy, Istanbul (Turkey)
Serbian cultural and informational center SPONA, Skopje (North Macedonia)
SRBtel - Serbian internet television in North Macedonia, Skopje
MediaSfera - Guide to the Media Industry
Politika
PRAVOSLAVLJE: Journal of the Serbian Patriarchate

*With the blessing of the Holy Synod of Bishops of the Serbian Orthodox Church and
the Holy Synod of Bishops of the autonomous Orthodox Ohrid Archbishopric*

#kingmilutinconference2021
#EuroWeb #COST #skopje1321_2021

SUNDAY October 24th 2021.

Cinematheque of North Macedonia, Ceremonial hall

09.00| Ceremonial opening

- Dr Nenad Filipović, Rector of the University of Kragujevac
- Dr Zoran Ranković, Dean of the Orthodox Theological Faculty of the University of Belgrade
- Prizren theologians ("O, Holy Virgin Mary" and "Axion Estin")
- Milutin Stančić, Director of the Directorate for the Improvement of the Language of Members of Minority Communities of the Government of the Republic of North Macedonia
- Dr Jasmina S. Ćirić, University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts
- Opening of the thematic exhibitions:
 - "King Milutin's foundations in the archives of the architect Đurđe Bošković"
 - "King Milutin's foundations in the series" Witnesses of centuries "RTS"
 - "Priests, knights, painters" (iconography of Dejan Mandelc)
 - "Heritage" (exhibition of academic painter Stefana Stojković)

10.15 – 11.00 Thematic lecture

Srđan Pirivatric, *King Milutin, Theodore Metochites and Serbian-byzantine confrontation in the Palaeologan age*

Break

11.15 | Chairs: Dejan Ječmenica, Katarina Mitrović

11.15 – 11.30 **Katarina Mitrović**, *Queen Helen in the role of wife and mother*

11.30 – 11.45 **Vojislav Živković**, *Peace Agreement of Dragutin and Milutin from 1311/12*

11.45 – 12.00 **Vladan Stanković**, *Serbian spiritual and secular authority between Rome and Constantinople. From the Lyon Union to the rule of King Stefan Uroš II Milutin*

12.00 – 12.15 **Dejan Ječmenica**, *About the titles of King Milutin*

12.15 – 12.30 **Aleksandra Radosavljević**, *King Milutin and the establishment of the Banjska episcopate*

12.30 – 12.45 **Melina Rokai**, *King Milutin Nemanjić and his wife Elizabeth Arpad, the connection between East and West in the period of the Palaeologos*

12.45 – 13.00 **Boris Stojkovski - Boris Babić**, *Blessed Elizabeth of Hungary – wife of King Milutin*

13.00 – 13.15 **Michalis Chrisanthopoulos**, *The Competition between King Milutin and Despot Shishman for domination in the Balkans*

13:15 – 13.30 **Žarko B.Veljković**, *On the nickname of Milutin's Grand Duke Novak Grebostrek*

Discussion

Break

14.00| Chairs: Aleksandra Fostikov, Boris Stojkovski

14.00 – 14.15 **Nicholas Johnson**, *Continuity and change in the ramified Byzantine Empire*

14.15 – 14.30 **Vaios D.Kiritsis**, *Theodore Metochites as a link between the Palaeologan dynasty and King Milutin*

14.30 – 14.45 **Valerio Massimo Minale**, *King Milutin as a lawgiver*

14.45 – 15.00 **Andriani Geogiou**, *Female patronage between 1282-1321: Transmission of prestige and social position*

15.00 – 15.15 **Aleksandra Fostikov**, *Craft in the age of King Milutin*

15.15 – 15.30 **Mila M.Krneta Popović – Arandel Smiljanić**, *Relations between the Serbian King Milutin and the Byzantine Empress Irene in the light of Byzantine sources*

15.30 – 15.45 **Dženan Dautović** *Breaking times: the influence of the first Avignon popes (Clement V 1305-14 and John XXII 1316-1334) and the Anjou kings of Hungary (Carlo Robert 1301-1342) on the religious and political circumstances of the countries of Southeast Europe in the first half of the 14th century*

Discussion

Break

16.15 | Chairs: Jasminka Kuzmanovska, Žarko B.Veljković

16.15 – 16.30 **Jasminka Kuzmanovska**, *Once again about mesazon: A lexical contribution to the interpretation of the Byzantine service*

16.30 – 16.45 **Dragan Karan**, *Development of theology and spirituality in Serbia in the era of King Milutin*

16.45 – 17.00 **Marina Stojanović**, *Theological controversy about the reception of the Lyon Union in the eastern church in the Palaeologan age – arguments of patristic tradition*

17.00 – 17.15 **Snežana Milojević**, *God's selection of King Milutin in the hagiography of Danilo II*

17.15 – 17.30 **Slavica Vasiljević Ilić**, *King Milutin in the work of Danilo the Third*

17.30 – 17.45 **Vladimir Antić**, *Characteristics of Serbian worship and singing at the beginning of the 14th century according to the Typikon of Nikodim*

17.45 – 18.00 **Srboljub Ubiparipović**, *The follow-after of washing the feet on Holy Thursday in the Typikon of Archbishop Nikodim*

Discussion

19.00 The conference dinner

MONDAY October 25th 2021

Cinematheque of North Macedonia, Ceremonial hall

9.30 – 10.15 Thematic lecture:

Milan Dimitrijević *Theodore Metochites and his student Nicephorus Gregoras on the courts of King Milutin and King Stefan Dečanski*

Break

10.30| Chairs: Srboljub Ubiparipović, Vesna Peno

10.30 – 10.45 **Isidor Jagodić**, *Typikon of Archbishop Nikodim – introduction of the Jerusalem Typikon into the worship life of the Serbian Orthodox Church*

10.45 – 11.00 **Protosynkellos Danilo (Gavranovic)**, *Following-after of the Holy secret of Baptism and anointing in the trebnics РНБ О.н.І.14 and РНБ Гильф. 21 – end of 13th and beginning of 14th century*

11.00 – 11.15 **Jovana Stanojlović**, *Art design of Serbian books during the reign of King Milutin*

11.15 – 11.30 **Ana Rašković**, *Service of the Holy King Milutin in Russian worship manuscripts of the 16th – 17th Century*

11.30 – 11.45 **Vesna Peno**, *The contribution of the “Masters” of the singing, contemporary of the Holy King Milutin, to the prosperity of psalmodia in the age of the Palaeologans*

11.45 – 12.00 **Nikola Lukić**, *The cult of the Holy King Milutin: Liturgical and historical analysis*

12.00 – 12.15 **Marija Vasiljević**, *Holy King Milutin: Protector of all Serbian and Bulgarian lands*

Discussion

Break

12.45| Chairs: Aleksandra Davidov Temerinski, Ivana Jevtić

12.45 – 13.00 **Alex Rodriguez Suarez**, *The Religious soundscape of the early Palaeologan age: What was it really like?*

13.00 – 13.15 **Paschalis Androudis**, *The architectural program of King Milutin in the Montastery of Hilandar, Mount Athos*

13.15 – 13.30 **Dejan Radisavljević**, *King Milutin and his time in the history, archeology, sacral architecture and tradition of the Kruševac region*

13.30 – 13.45 **Dragana Lazarević** *The Weapon of heritage: Contested Arhitectural and archaeolog-ical heritage as tools of identity engineering*

13.45 – 14.00 **Elias Petru**, *The xenon of the King (kral) Stefan Uroš II Milutin: An imperial school in Constantinople of the 15th century*

14.00 – 14.15 **Serena Acciai**, *The medieval castles on the opposite siddes of the Adriatic Sea: Novo Brdo castle and Castel del Monte in a comparative perspective*

Discussion

Break

14.45 | Chairs: Paschalis Androudis, Asnu-Bilban Yalçin

14.45 – 15.00 **Aleksandra Davidov Temerinski**, *On the place of Gračanica in late Byzantine archi-tecture, once again*

15.00 – 15.15 **Svetlana Vladislavovna Maltseva**, *King Milutin's Gračanica and the interpretation of the Byzantine church in the architecture of Medieval Serbia and Ancient Russia*

15.15 – 15.30 **Velimir Matanović**, *Stylistic characteristics and genesis of Romanesque art of Banjska Monastery*

15.15 – 15.30 **Snježana Orlović**, *The Krupa Monastery, foundation of King Milutin*

15.45 – 16.00 **Dubravka Preradović**, *Gabriel Millet's Contribution to the research of King Milutin's foundations*

16.00 – 16.15 **Asnu-Bilban Yalçın**, *Tradition and innovation in the late Palaeologan decoration: the case of Chora/Kariye*

16.15 – 16.30 **Jasmina S. Ćirić** *Architecture of the King's church in Studenica and the Holy Savior in Chora, in Constantinople: Similarities and appropriation*

16.30 – 16.45 **Thalia Mantopoulou Panagiotopoulou**, *King Milutin and the church of Taxiarches in Thessaloniki*

16.45 – 17.00 **Jana Aleksić**, *The artistic era of King Milutin in the cultural, historical and aesthetic optics of Milan Kašanin*

Discussion

Break

17.30| Chairs: Sanja Pajić, Ana Adashinskaya

17.30 – 17.45 **Ivana Jevtić**, *A traveling concept: Classicism in the art of King Milutin and the Palaeologan age*

17.45 – 18.00 **Sanja Pajić, Rosa D'Amico**, *Link between the Serbian and Italian art at the end of the 13th and the beginning of the 14th century: rare iconographic themes*

18.00 – 18.15 **Vojislav Bašica**, *Liturgical topics in the iconography of Milutin's endowments – theological views of Milutin's zoographs and builders*

18.15 – 18.30 **Sercan Yandim Aydin**, *Renaissance before the renaissance: Humanly aspects of late Byzantine painting. Case Study: "The Anastasis: An image of liberation and resurrection", Studenica Monastery*

18.30 – 18.45 **Branislav Cvetković**, *Royal Imagery of King Milutin in Historical context, Revisited*

18.45 – 19.00 **Zdravko Peno**, *Theological interpretation of the perception of the Holy Wisdom in the monastery of Gračanica*

The conference dinner

TUESDAY October 26th 2021.

Cinematheque of North Macedonia, Ceremonial hall

09.00| Chairs: Emanuela Fogliadini, Pashchalis Androudis

09.00 – 09.15 **Dionysios Mourelatos**, *Representations of donors holding a model of a church in late Byzantine period*

09.15 – 09.30 **Elena Kostić**, *Icon painter Georgios Kaliergis in the service of King Milutin, example of the funerary church of the Hilandar Monastery*

09.30 – 09.45 **Georgios Fousteris**, *Creativity and originality in the iconographic programs of the first half of the 14th century*

09.45 – 10.00 **Emanuela Fogliadini**, *Christ's Sovereign Dignity in the Passion: An iconographic and liturgical study*

10.00 – 10.15 **Anđela Gavrilović**, *Contribution to the study of the scene of Baptism of Christ in Serbian medieval art with the special interest in the church of Saint Nikita near Skopje (around 1324; 1484)*

10.15 – 10.30 **Elena Nemykina**, *St. George's image in medieval Ancient Russian and Serbian monuments*

10.30 – 10.45 **Anna Adashinskaya**, *Two faces of death: the narratives of the Passion and St. George cycle in the murals of Staro Nagoričino*

Discussion

Break

12.45 | Chairs: Elena Kostić, Anđela Gavrilović

12.45 – 13.00 **Tatjana Fedorov**, *Wall painting of the church of St. George at Staro Nagoričino – A particular attention on the artistic design elements and on the change in style using the example of Passion cycle*

13.00 – 13.15 **Nevena Bogojević**, *Representations of architecture in fresco painting of King's church at Studenica Monastery*

13.15 – 13.30 **Nemanja S. Petrović**, *Today Christ is born in Bethlehem of the Virgin". Observations of Iconographic Details of the Nativity Hymn as a Reflection of the Piety of King Milutin.*

13.30 – 13.45 **Ana Griza**, *An art-historical view of the portraits of King Milutin in sacral buildings*

13.45 – 14.00 **Irina Adriana Markovski**, *Byzantine heritage in Palaeologan Renaissance tradition, alive in mural assembles of the most famous Vlach monuments of 15th century in south Romania*

14.00 – 14.15 **Sofija Trpčevski**, *Representations of Saint George in King Milutin's endowments*

Discussion

Break

15:00| Chairs: Viktor Lilčić, Milan Dimitrijević

15.00 – 15.15 Robert Mihajlovski – Viktor Lilčić, *The lead seal of the Byzantine Emperor Michael VIII Palaeologos from the region of Kočani*

15.15 – 15.30 Milan Dimitrijević, *On the coinage of King Milutin*

15.30 – 15.45 Natalija Ristovska, *The circular earrings of queen Simonis Palaeologina: an attempt at identification*

15.45 – 16.00 Biljana Cincar Kostić, *Shroud of King Milutin in the Museum of the Serbian Orthodox Church*

16.00 – 16.15 Bojana Pavlović Sergej Beuk, *Shroud of King Milutin: the motif of the Resurrection in the Palaeologan age*

16.15 – 16.30 Goran Maksimović, *Descriptions of the foundations of the Holy King Milutin in Serbian travel books and anthro-po-geographical studies from the end of the 19th and the beginning of the 20th century.*

Discussion

Break

17:00 – 17.45 Thematic lecture:

Maria Alessia Rossi, *Christ's miracles during King Milutin's reign and their Byzantine connection*

Discussion

Break

18.00 | Chairs: Goran Maksimović, Aleksandra Kolaković

18.00 – 18.15 **Tijana Borić**, *In the service of dynastic power and glory: Employing the symbolic capital of King Milutin's image and legacy in the Mausolum of the Karadorđević dynasty*

18.15 – 18.30 **Aleksandra Kolaković**, *The Age of King Milutin Between Identity and and Tool of Diplomacy: The Simonida, Collection by Aleksandar Joksimović (1967)*

18.30 – 18.45 **Nataša Todorović**: *Small planet 1675 Simonida*

18.45 – 19.00 **Ivana Lemkul, Vladimir Aćimović**, *Challenges and innovations in digital documentation of churches of King Milutin*

19.00 – 19.15 **Bojana Pavlović**, *Documentary film as a source for preservation of the cultural heritage: Foundations of King Milutin in the production activity of Radio Television Serbia*

Discussion

Closing remarks

The conference dinner

October 27th 2021. Excursion for the participants of the conference

Srđan Pirivatrić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Byzantine Studies, Republic of Serbia)*
srdjan.pirivatric@vi.sanu.ac.rs

KING MILUTIN, THEODORE METOCHITES AND SERBIAN-BYZANTINE CONFRONTATION IN THE PALAEOLOGAN AGE

Serbian-Byzantine confrontation on the territory of historical Macedonia began at the end of the 12th century, during the first emperors of the Palaeologan dynasty, Michael VIII and Andronikos II, and entered a decisive phase. This paper refers to the roles in the settlements held by the Serbian King Stefan Uroš II Milutin and Theodore Metochites the high official in the court of Emperor Andronikos II. Milutin in 1282 began significant conquests of the Byzantine lands, and they were interrupted by peace treaties with Emperor Andronikos II in 1299, and whose link was the dynastic marriage of the Serbian king and the Emperor's minor daughter Simonis. The emperor's decision to renounce the military opposition of the Serbian king was significantly influenced by Theodore Metochites, who was given a key role in the negotiations for the conclusion of the dynastic marriage and the peace treaty with which the king's conquests were generally interrupted. The conclusion of the peaceful and marriage agreement, as well as the specific role of the Serbian king and the high imperial official, are considered in the context of confronting the various interest groups that influenced the final decisions of the two sovereigns, King Milutin and King Andronikos II.

* **Dr. Srđan Pirivatrić**, is a senior research associate at the Institute for Byzantine Studies at the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA). He is the author of the monography *Samuilova država / Samoil's state* (1997), editor of the monography *Istorija Bugarske / History of Bulgaria* (2008), co-editor of the thematic collection *Kraljevstvo i Arhiepiskopija / Kingdom and Archbishopric* (2019). He was also co-chairman of the Organizing Committee of the *23rd International Congress of Byzantine Studies* in Belgrade (2016). He is currently working on the preparation of thematic collection of the articles dedicated to King Milutin. He is the chairman of the Serbian Committee for Byzantine Studies and a member of the AIEB.

Katarina Mitrović (University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Center for Historical Geography and Historical Demography, Republic of Serbia)*
katmit035@gmail.com

QUEEN HELEN IN THE ROLE OF WIFE AND MOTHER

Queen Helen (around 1250-1314) for more than a century, has been attracting a lot of attention from the scientific and general public. So far, she has been mentioned mainly as a queen, an energetic ruler, a skilled diplomat playing at the time of the attempt to establish ecclesiastical unity between East and West. It was pointed out that she corresponded with Pope Nicholas IV and clergy throughout the Orthodox ecumene, from Mount Athos through Constantinople to Sinai. Queen Helen was also represented in the role of the founder of the monastery Gradac and several Benedictine and Franciscan churches in the part of the Serbian state known as Pomorje. The school for girls, which she founded probably at her palace in Brnjaci, was pointed out on several occasions. Helen is the only *Serbian Holy Queen*; great attention was paid to unraveling the secret of her origin, as well as her religious tolerance during the long decades she spent in Serbia. These discussions are still continuing. However, in previous scientific works, the family life of Queen Helen, her relations with her husband, King Uroš I, and her sons, Kings Dragutin and Milutin, have been insufficiently researched. The lives of the mentioned three Serbian kings and Queen Helen herself written by Archbishop Danilo II, information from Byzantine and Western sources, as well as ktetorial portraits, provide enough material to explore at Helen's life and her role in Serbian history. The paper will also consider Helen's attitude towards her daughters-in-law, Queens Catalina and Simonis. Certain attention will be given to figuring out the fate of Helen's only daughter Brnjača. Specific data on the queen's motherhood can be supplemented and deepened with psychological aspects of the mother's archetype.

* **Dr. Katarina Mitrović** is a senior research associate at the Center for Historical Geography and Historical Demography at the Faculty of Philosophy in Belgrade. She completed her undergraduate and master's studies in history at the Faculty of Philosophy in Belgrade. She received her doctorate from the Faculty of Philosophy in Novi Sad with the topic: *Benedictines in the area of the Bar Metropolitanate and the Kotor Episcopate (9th century - 1571)*. Her research is focused on the position and role of the Catholic Church in the Serbian lands of the Middle Ages and in the early modern era. She studied systematically the material of the Historical Archive of Kotor, the Episcopal Archive of Kotor, the Archive of Budva, the Venetian Archive, and the Vatican Archive. On several occasions, she was on scholarly visits to Italy (Reggio Emilia, Venice, Rome, Assisi). She participated in about fifteen scientific conferences in the Republic of Serbia and abroad. She has published more than forty scientific papers and three monographs - *Mlečani episkopi Kotora (1420-1513) / Venetian Bishops of Kotor (1420-1513)* (Belgrade 2007; 2nd ed. Belgrade 2013), *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu / Jurisdiction of the Catholic Church in Srem* (Belgrade 2010, co-authored with Dr. Đorđe Bubalo and Dr. Radmila Radić), *Benediktinci na području Barske nadbiskupije i Kotorske biskupije (IX stoljeće - 1571) / Benedictines in the area of the Archdiocese of Bar and the Diocese of Kotor (9th century - 1571)* (Kotor 2015). She also translated two books from Italian (E. Petoja, *Mitovi i legende srednjeg veka*, Beograd 2005; M. Bizari, *Ren i Šato: od izgubljenog Jevanđelja po kainitima do tajnih sekti*, Beograd 2010).

Vojislav Živković*
vojislav.zivkovic55@gmail.com

PEACE AGREEMENT OF DRAGUTIN AND MILUTIN FROM 1311/12

At the end of 1311. or at the beginning of 1312th was concluded a peace agreement which resolved a ten-year intra-dynastic conflict between the kings Dragutin and Milutin. By this agreement were regulated relations between the brothers until the death of the older brother in 1316. Reconstruction of the provisions of this agreement in the middle of last century was published by Mihailo Dinić. In the meantime, science provided new knowledge concerning this topic, which challenged some of Dinić's conclusions. Nevertheless, it seems that the question of the heir to the Serbian throne has not been satisfactorily resolved. It was also a central problem of this agreement since it caused also a civil war. Based on the available sources, this paper will offer a new solution to the hereditary decisions of the agreement from 1311/12. Presented pieces of evidence refute the claim that the question of the heir to the throne renewed decisions of the agreement in Deževa from 1282. Following the traces of a few sources, it is possible to try to determine how many times and for what reasons Milutin's election of the heir to the throne was changed in the period from 1312 to 1321th, and especially it will be taken into account whether the king's actions were contrary to his agreement with Dragutin. Thus, the entire relationship between Dragutin and Milutin during the last years of the older brother's life will be observed differently. Also, a new approach will be given to the other unresolved problems of this period, such as the new problem in the relations of the brothers around 1314th and the background of the rebellion of Stefan Dečanski. The problem of the heir to the throne outlived both brothers and definitely was solved a few years later Milutin's death.

* **Vojislav Živković** is a doctoral student of history at the Faculty of Philosophy in Novi Sad. He graduated at the Faculty of Philosophy in Niš in 2018 on the topic "The relationship between kings Dragutin and Milutin until 1299." He completed his master's degree in history at the Faculty of Philosophy in Novi Sad in September 2019th on the topic "The relationship between kings Milutin and Dragutin in the light of Serbian-Hungarian relations at the end of the 13th and the beginning of the 14th century."

Vladan Stanković (Center for Church Studies, Niš, Republic of Serbia)*
asurnasirpala@gmail.com

***SERBIAN SPIRITUAL AND SECULAR AUTHORITY BETWEEN ROME AND CONSTANTINOPLE:
FROM THE LYON UNION TO THE RULE OF KING STEFAN UROŠ II MILUTIN***

In this paper, we will try to point out the spiritual and secular circumstances that took place before and after the Lyon Union. In what way did those circumstances affect the Serbian lands before and during the reign of King Milutin. What were the church conditions like in Serbia, but also what was the relationship between Rome and Constantinople. The internal policy of Serbia was additionally complicated, and special attention should be paid to the attitudes and actions of King Dragutin and the Serbian Queen mother - Helen. Considering the political circumstances and spiritual circumstances in the Serbian state, we will try to point out the possible effects of the Lyon Union. Such a process must be followed from the point of view of significant factors in the events of 1274, the Byzantine Emperor Michael VIII Palaeologos and Pope Gregory X. The issue of the church Union was in the focus during the reign of Stefan Uroš II Milutin. The negotiations with Pope Clement V and Charles of Valois will additionally put Milutin's Serbia in the center of attention in Western Europe. The main question will be the question about the success or failure of the implementation of the Union policy of Rome in the area of Southeast Europe, with the greatest focus on the area of medieval Serbia.

* **Vladan Stanković** is a PhD student. He completed his undergraduate academic studies, majoring in history, at the Faculty of Philosophy in Niš. He completed a master's degree in academic studies (Medieval Studies module) at the Faculty of Philosophy in Belgrade and defended his master's thesis on the topic "Budvanska episkopija između Venecije i Srbije u prvoj polovini XV veka" / "Episcopate of Budva between Venice and Serbia in the first half of the 15th century". He is an associate of the Center for Church Studies (from Niš) and an associate of the International Center for Orthodox Studies (from Niš). Currently, he is at the PhD studies of the Faculty of Philosophy in Belgrade, where the proposal of the topic of the PhD dissertation „Zetska episkopija i mitropolija i njen istorijski, društveni i kulturni značaj u srednjem veku” / "Episcopate of Zeta and Metropolitanate and its Historical, Social and Cultural Significance in the Middle Ages" was accepted and defended.

Dejan Ječmenica (University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of History, Republic of Serbia)*
dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

ABOUT THE TITLES OF KING MILUTIN

The ruler's title implies the name, the title, and geographical determinants, i.e. the countries ruled by the ruler. Usually, *devotion* (*Dei gratia* formula) is also woven into it, usually in the form: *With God's grace* or *By the grace of God*, which actually emphasizes the source, i.e. the origin of the ruler's sovereignty, according to the comprehension of epoche. The titles are inevitably found in written documents (charters and letters) issued in the ruler's office, as a rule, twice, within the title at the beginning, and in the signature, at the end of the document. In addition, the titles are found on seals, money, founder's inscriptions, and inscriptions next to the ruler's portraits on frescoes, on objects-gifts to churches or monasteries, and last but not by the meaning least, in narrative sources (domestic and foreign), contemporary or somewhat later. Through all the above and listed examples, the titles of King Milutin can be observed. The preserved original background in that point of view leaves significant possibilities, and therefore such a subject of research was chosen in this study. In the first place, attention will be paid to the ruler's name, as an indispensable part of the title. The King's popular name Milutin, rarely used in official use, will be observed, then the ruler's name Stefan and the inevitable use of the name Uroš (King's father) which will be the subject of this paper. The striking emphasis on direct blood kinship with the previous Serbian kings, which can be found in numerous more extensive titles, had a political-practical and ideological significance for King Milutin, on which basis he emphasized the legitimacy of his position since he took the throne from his older brother. In that sense, the mention of kinship with the Byzantine emperor after 1299 had a strong ruling-ideological note. We will try to classify the titles of King Milutin, according to the types, based on the originals in which they appear, then according to the content, constituent elements, scope, etc. Attention will also be paid to content innovations, concerning changes in the title, which came as a consequence of current political events. In that respect, it will be of specific significance to observe geographical determinants as a component of the title of King Milutin.

* **Dr. Dejan Ječmenica** is an associate professor at the Faculty of Philosophy in Belgrade, at the Department of History and the Department of the History of the Serbian People in the Middle Ages with historical geography and the Old Slavonic language. In 2001, he enrolled in history studies at the Faculty of Philosophy in Belgrade. He graduated in 2006. He was engaged from 2007 to 2011 on the project of the Ministry of Science of the Republic of Serbia: "The Serbian state and society in the sources of the Middle Ages, and from 2011 on the project of the: Serbian medieval society in written sources". He has been the manager of the same project since October 2017. He defended his doctoral dissertation entitled: "Stefan Dušan i Dubrovnik" / "Stefan Dušan and Dubrovnik" on February 13, 2013, at the Faculty of Philosophy in Belgrade. He published a monographic edition of the material, a collection of wills from the Dubrovnik archives: "Srbija u dubrovačkim testamentima" / *Serbia in Dubrovnik testaments (1414–1436), Testamenta Notariae, books 10, 11, 12 Archives of Serbia*, Belgrade 2016 (with Prof. Dr. Andrija Veselinović). He is the author of the monograph *Nemanjići drugog reda / Nemanjić dynasty of the second order* (Belgrade 2018). In addition, he has published about fifty scientific papers in Serbian and foreign publications, including several contributions from domestic and international scientific conferences, as well as a numerous units in the lexicographic publications of the national impact factor (*Serbian Biographical Dictionary, Serbian Encyclopedia, and Encyclopedia of Republika Srpska*).

Aleksandra Radosavljević (University of Priština with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy, Republic of Serbia)*
aleksandra.radosavljevic@pr.ac.rs

KING MILUTIN AND THE ESTABLISHMENT OF THE BANJSKA EPISCOPATE

The paper aims to analyze the reasons for the establishment of the Banjska, Ibar or Zvečan Episcopate, according to the various authors. Traces of its founding are mentioned in the Pljevlja breviary, 1286–1292, Charter of Gračanica, and by Archbishop Daniel II in *The Life of King Milutin*. The Serbian throne received an ambitious and persistent ruler, leader, and representative of the belligerent group of Serbian lords who will make a great breakthrough and occupations towards the southern and southeastern borders. The long war between Serbia and Byzantium ended with the conclusion of peace in 1299 and Milutin's marriage to the Byzantine princess Simonis. Conquests are recognized as a kind of dowry, and with Simonis and political orientation toward Byzantium appeared new artistic and spiritual influences. The change of the borders of the Serbian state also influenced the expansion of the spiritual authority of the Serbian Church, and in addition, the changed and increased number of its episcopal seats and centers. Sources briefly mention these occasions, and the state of the mentioned episcopate remains insufficiently documented and almost unknown. From the insufficiently understandable text of the Charter of Gračanica, which refers to Banjska and the construction of the new church of St. Stefan in Banjska, it can be assumed that King Milutin in this period, and perhaps even earlier, regulated some property relations between the newly established Episcopate in Banjska and the Episcopate of Lipljan. The formation and organization of a new Episcopate had to cause certain territorial changes, a shift and narrowing of the spiritual authority of the surrounding bishoprics, as well as a change in the scope of the manors of some cathedral churches. For a long time, the Banjska Episcopate was the subject of special attention of King Milutin, and the testimony to that is the manor richly donated by the St. Stefan's Charter. The founding of the Banjska Episcopate and its short-term existence obviously aimed not only at strengthening the church organization but also at the church-political background of the events that marked the period of King Milutin's rule. The internal reorganization within the Serbian Church at the end of the 13th and the beginning of the 14th century, which was conditioned by the expansion or loss of the territory, reflects the situation in the Serbian state at that time. Therefore, the establishment of the Banjska Episcopate would be the best example of the internal political situation in the country and the idea of the ruler influencing and changing the number and network of episcopal centers.

* **Aleksandra Radosavljević** completed her undergraduate academic studies in history in 2014 at the Faculty of Philosophy, University of Prishtina, with a temporary headquarters in Kosovska Mitrovica. At the same faculty and department, in 2017, she completed a master's degree in academic studies. Since February 2019, she has been employed at the Faculty of Philosophy, the University of Priština with a temporary seat in Kosovska Mitrovica as an assistant. She is currently a PhD student at the Faculty of Philosophy, University of Novi Sad.

Melina Rokai (University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of History, Republic of Serbia)*
melinarokai85@hotmail.com

KING MILUTIN NEMANJIĆ AND HIS WIFE ELIZABETH ÁRPÁD, THE CONNECTION BETWEEN EAST AND WEST IN THE TIME OF THE PALAEOLOGOS

It is a common knowledge in historiography that Serbian king (Stephen Uroš II) Milutin Nemanjić (reigned 1282-1321) was known under the name of „the Holy King“. Furthermore, existence of his many marriages is also common knowledge in history. Finally, it is undoubted that his last wife, Byzantine princess Simonida was an Orthodox Christian saint. Nonetheless, it is less known that one of his previous wives, the Hungarian princess Elizabeth Árpád was considered a saint by the Roman Catholic Church. Elizabeth was not only the sister of Catalin, the wife of Milutin's elder brother Dragutin Nemanjić (reigned 1276-1282), but also was the sister to the Empress Ana, the wife of the Byzantine Emperor Andronikos II Palaeologos. Not less significant is the fact that Elizabeth was a daughter of Stephen V Árpád (reigned 1279-1272). Before her marriage to King Milutin, Princess Elizabeth had already been married. Her previous husband was a Bohemian nobleman – Zavis of Falkenstein, who was executed by his political enemies. Elizabeth was not only a bride several time in her life, but she was also a nun twice during her lifetime. Her first monastic experience was that of the prioress of the Dominican Monastery of the Blessed Virgin in the Rabbits' Island (nowadays known as Margit-sziget in the middle of Budapest) on the Danube. Her niece, the daughter of King Dragutin and Catalin was raised in this Monastery under Elizabeth's guidance. Although, she was very successful as the prioress, having acquired opulent gifts for the Monastery from her brother King Ladislaus IV the Cuman (reigned 1272-1291), her behaviour was far from befitting such a position and even less that of a saint. Referring to her actions, the papal legate, the Bishop of Fermo made a wordplay by calling her “antimonialis” - an anti-nun and “an angry snake” instead of “sanctimonialis” – a nun. This outraged exclamation was the result of Elizabeth's action when she drew the aforementioned niece by her arms out of the Monastery in order to give her over to her brother, when he arrived to disperse the nuns. The fate of Elizabeth's later life is less documented and known. After the death of her brother, Ladislaus IV the Cuman a change in dynasty had occurred; since he did not have a legitimate heir, the Arpad dynasty ceased its existence with him. The struggle for the throne of Hungary, in which the Nemanjić brothers, Dragutin and Milutin were also involved, followed. For Elizabeth, it meant the change in environment, as she found sanctuary in her sister Maria's adopted country, where she was the wife of an Angevin King, Charles II of Naples. Elizabeth found space for herself in the Dominican convent in Naples, where she died and where she was ultimately buried. Hungarian hagiographer, a Jesuit, Gábor Hevenesi included her in his work *Ungaricae sanctitatis indicia – On Hungarian Saints* at the end of the XIII century. Thus, Elizabeth came into the same level of sanctity as that of her husband, Holy King Milutin.

* **Dr. Melina Rokai** in 2013 finished her PhD studies in the Department of History at the Faculty of Philosophy in Belgrade with the topic: *Elizabeta Siladi (1410-1483)*. She is employed at the same department as a research associate. Since 2015, she has been employed on the project: “Modernization of the Western Balkans”. Her current scientific interests are in the field of women's history, history of gender, history, and culture and thought, imagology.

Boris Stojkovski - Boris Babić (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Republic of Serbia; University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Republic of Srpska, Bosnia-Herzegovina)*
boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs; boris.babic@ff.unibl.org

BLESSED ELIZABETH OF HUNGARY-WIFE OF KING MILUTIN

Marital policy of Serbian King Milutin has been a topic of research of many different scholars throughout the academic circles for a long time. The aim of this paper is to provide as detailed as possible the biography of Hungarian princess Elisabeth, who has for some time Serbian queen and wife of King Milutin. Firstly, her origin will be discussed in more details, as well as her early life. Leaning particularly on Hungarian diplomatic documents, i. e. charters as well as on the Legend of Saint Margaret, Elisabeth's early years and her monastic life will be described. Furthermore, particular stress will be on her marriages, firstly with King Milutin. Dating of the marriage and their children was still not completely solved in the historiography, but there are indeed some interesting details which are worth concerning. Her alleged second (or for some scholars her first) marriage to Zaviš of Falkenstein (d. in 1290) will also be a special topic of the paper, since this topic is maybe not so well discussed. Byzantine Sources Pachymeres and Gregoras and some Latin sources, namely *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, from 1308 and *Directorium ad passagium faciendum* from 1332, all provide contradictory information about this marriage.

Finally, the authors will tend to describe one of the most interesting parts dedicated to Elisabeth's veneration as blessed in the Roman Catholic Church. In the work by Jesuit Gábor Hevenesi (1656-1715) about the Holy Hungarian kings, entitled *Régi Magyar Szentség, Avagy: Magyar-Ország Bóldog emlékezetű ötven Szentének, és Bóldoginak le-képzett élete*. . . there is among 50 saints and blessed rulers and princes(ses) a chapter dedicated to Elisabeth. Her marriage with King Milutin is omitted completely, her second marriage with a Czech nobleman Zaviš of Falkenstein only briefly and from that time on it is sure that she has been venerated in the Roman Catholic Church. Besides this work the key source for her veneration is a fact mention in different versions of the legend of Saint Margaret that Elisabeth did her utmost throughout her life to imitate her aunt, who has been venerated as saint in Hungary from 1276.

* **Dr. Boris Stojkovski** is an associate professor and a historian for Medieval Ages at the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of History, in Serbia. His fields of research and interest include: history of Srem and nowadays Vojvodina in the Middle Ages, Church history, history of medieval Mediterranean, Arab and Ottoman history and its' ties with Southeastern Europe in the Middle Ages, Byzantine-Hungarian and Serbian-Hungarian relations, Western views on Serbia in the Middle Ages. He was guest lecturer at universities in Budapest, Pisa, Olomouc and Niš. He has participated in dozens of international conferences and is author of two and co-author of two more monographs.

Dr. Boris Babić is an associate professor University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina. His fields of interests and research include Byzantine history, especially Byzantine Balkan territories as well as the medieval past of the Balkan Peninsula, medieval Bosnia and Serbia. He is author of one monographic publication and more than a dozen papers and articles in renowned domestic and international journals, conference publications and other pertinent scholarly writings.

Michalis Chrisanthopoulos (Australian Institute of Macedonian Studies, Melbourne, Australia)*
kottas.tsakas@gmail.com; pam.e.ma1905@gmail.com

THE COMPETITION BETWEEN THE KING MILUTIN AND DESPOT SHISHMAN FOR DOMINATION IN THE BALKANS

In 1291 Shishman was forced to recognize the suzerainty of the Nogai in order to counter the growing Serbian pressure from the West. In the same year the joint forces of the brothers one of the Hungarian vassal Stefan Dragutin, Serbian king Stefan Milutin r. 1280-1321 managed to press two Cuman-Bulgarian nobles and allies Shishman Darman and Kudelin. In 1292 Shishman began a large scale campaign against Milutin with its Serbian neighbor to the west. Milutin's response to the Shishmans act of aggression has been much more successful. His counter attack, the result of Serbian forces reaching the Shishmans Vidin and captured the capital after a brief siege. The Despot however managed to escape to the North of the Danube in the security of their Tatar overlords. Instead of attacking Shishmans land, Milutin reinstalled Shishman as Despot of Vidin and concluded an Alliance with him. To confirm the Union, Shishman married the daughter of the Serbian Grand Zupan Dragos. The future of marriage Shishmans son and the future of the Bulgarian Tsar Mikhail Shishman r. 1323-1330 for a time to further seal the Union. It is obvious that hardly reinstallation Shishmans in Vidin and the Union with Serbia was dictated by the Nogai, and at the same time Serbia came under Tatar dependence. Milutin was even forced to send his Tatar attacks. Although the Kingdom Shishmans was nominally a Serbian client state for an unknown time, he kept it to semi-independence and he was completely in his land. He maintained good relations with Bulgaria and, according to Andreev, his political activity was mainly concentrated in dealing with Bulgaria. He also maintained close ties with Nogai and his descendants. In 1301-1302, Shishman was granted political asylum several Nogai relatives, including his grandson Qara-Kesek who fled to Vidin along with 3.000 strong cavalry and remained there until 1325. Descendants Shishman, ruled the Second Bulgarian Kingdom from 1323 until it was eventually absorbed by the Ottoman Empire at the turn of the 15th century.

* **Dr. Michael Chrysanthopoulos**, was born in Thessaloniki where he finished his primary education. He studied Theology and History in Belgrade, Sofia and Thessaloniki. He taught Theology, Iconography and History in academic years 1992-1993 and 1993-1994 at Anatolia College of Thessaloniki and at Hellenic College of Thessaloniki in 1994-1995. He was director of the Secretariat of the History of PanMacedonian Unity of Thessaloniki, which was connected to the corresponding institute of Australia, with its seat in Melbourne. He is a teacher, theologian-historian. He fluently speaks Serbian, Bulgarian, Russian, Croatian, Slovenian, Czech, the dialect of Skopje, English and also understands Old Church Slavonic. He defended his Master thesis on a topic: "Church History and Dogmatic Theology" at Aristotle University of Thessaloniki (Theological School). He has a degree in journalism from Varosha Workshop of Free Studies Schools. He has been a correspondent for Australia's SBS satellite stations, headquartered in Melbourne, for 15 years. He has been an iconographer-painter for 34 years.

Žarko B. Veljković (Serbian Science Center in Belgrade)*
sapphousatthis@gmail.com

ON THE NICKNAME OF MILUTIN'S GRAND DUKE NOVAK, GREBOSTREK

Novak called Grebostrek was a great duke in medieval Serbia during the reign of King Milutin. In 1312/1313 he was the head of the Serbian military forces, was sent by Milutin to help to the Roman Empire in their strike against the invasion of the Turks, where Novak defeated the Turks. The paper gives historical mentions of this military leader and from there it is determined that the original form of his nickname is gr̥bbostr̥kь, which was then transformed into Ekavian grebostrekь (grebòstr̥k). It is concluded that this is a warrior's nickname, that it is a compound of * gr̥bbъ „deep scratch / cut; furrow ”and * str̥kati“ bosti [, ubosti] ”, and would mean“ the one who stabs / stabs deep cuts / furrows (into enemy force) ”. An etymological possibility is added under the question mark - that the Serbian Grand Duke Novak received his warrior nickname gr̥bbòstr̥kь first in Greek, which was then translated into Serbian. That possible original warrior nickname in Greek could have read spas̥m. * Αύλακοκοπτης „otpr. the one who cuts / cuts furrows / trenches (into enemy force) ”.

* **Žarko V. Veljković** was born in Belgrade. Master of Classical Philology (Department of Classical Sciences, Faculty of Philosophy in Belgrade). Associate of the Serbian Science Center in Belgrade and associate of Radio Television of Serbia on projects of classical antiquity. He is an etymologist, onomastician, language historian, normative scholar, paleographer, epigraphist and genealogist, he publishes from the mentioned areas (2005–).

Nicholas Johnson (Independent Researcher, Birmingham, United Kingdom)*
Uriel3311@outlook.com

CONTINUITY AND CHANGE IN THE RAMIFIED BYZANTINE EMPIRE

In Serbia, King Milutin would rule Serbia from 1282 until 1321. Therefore, Milutin and Byzantine emperor Andronikos II (1282-1328) reigned largely contemporaneously. Milutin cemented the connection to Constantinople with his marriage to Simonis, the five-year-old daughter of Andronikos. Thence Serbia and Byzantium were joined dynastically, for the duration of his reign. The period of Andronikos II's rule saw what has been called by Vlada Stanković the ramification of the Byzantine Empire. Following the incursion of the Crusaders, the hegemony of Constantinople was weakened, and yet Byzantine culture extended from Nicaea to Serbia. This ramified empire maintained its strength despite the damage to its terminal bud. This may have allowed the growth of individuated Byzantine character in the periphery and permitted the variegated cultural expression that we find at Chora, Studenica, Hilandar, Mystras, and Trebizond. The distant roots were nourished by different soils: would the empire adopt a more cosmopolitan visual character? Was Orthodox visual culture accepting of these different, local influences in the early fourteenth century? In this paper, I will seek evidence of both continuity and change in different parts of the Byzantine Empire.

* **Dr. Nicholas Johnson** is an independent researcher, Birmingham, United Kingdom. He finished his PhD in 2011 at the University of Birmingham School of Education. In the period 2019-2020, he earned Master's degree at the University of Birmingham: Antiquities (Byzantine Studies). He has an ongoing interest in the history and culture of southern and south-eastern Europe.

Vaios D. Kiritsis (Foundation for National and Religious Thinking, Thessaloniki, Greece)*
vkiritsis@yahoo.gr

THEODORE METOCHITES AS A LINK BETWEEN THE PALAEOLOGAN DYNASTY AND KING MILUTIN

Byzantium was a good example to the Balkan peoples and, together with Greek education and Orthodoxy, had a great influence on public life, state system, institutions, the Christian faith and culture, despite the conflict over geopolitical interests and rivalry. As it was emphasized, "the war conflicts of the Balkan peoples with Byzantium never excluded the Slavic regions from the sphere of influence of the Byzantine civilization." In particular, art, a fine perceptor of its time, is "a metaphysical language, accessible to all, impersonal and indestructible", as characterized by D. Zakinis, had a decisive influence on the creativity of the Balkan people, mainly at the end of the 12th century, after the founding of the independent Balkan states and during the Palaeologan era, when writing and art flourished in Byzantium. Byzantium approached the Balkan people through the marriages of Byzantine princesses with kings and princes from the region. One such wedding took place between the Serbian king Milutin and the Byzantine princess Simonis Palaeologina. A magnificent wedding was held in the spring of 1299 in Thessaloniki. Of course, this merger provoked violent reactions, because the age difference was noticeable. King Milutin was 46 years old, while Simonis was only 6 years old. It is understood that the marriage was concluded in order to solve the problem and continue the common future of the two countries. Although, as we mentioned, there was a big age difference, both parties benefited from the marriage.

It should be emphasized that Simonis was the fourth wife of Milutin and that they had no children. The scientist, philosopher, astronomer, and Great Logothete Theodore Metochite played the most important role in the realization of this marriage agreement. In our presentation, we will analyze in detail the personality and role of Metochites.

* **Dr. Vaios D. Kiritsis** was born in Trikala. He studied at the Faculty of Theology in Belgrade and completed his postgraduate studies at the University of Thessaloniki at the Department of Pastoral and Social Theology. He prepared his doctoral dissertation in the same department, and then completed his postgraduate research. He has participated in numerous conferences in Greece and abroad, while he is the author of books and articles in various scientific journals. He especially deals with issues concerning the church and the national history of the countries of Southeast and Eastern Europe. He speaks English, Serbian, Bulgarian and Russian.

Valerio Massimo Minale (University Federico II in Naples, Department for Byzantine law, Italy)*
valeriomassimo.minale@unina.it

KING MILUTIN AS A LAWGIVER

King Milutin, ascended to the throne in 1282, had great importance also as a lawgiver. According to an interpretation of some passages belonging in particular to the Prizren ms. of the Dushan's Zakonik, where the formula “zakon svetog kralja” appears – it is well known how the king's role was pivotal because of the charters of founding monasteries. Among them, there is the Banjska one, issued in 1314-1316, which represents an unavoidable source about the Balkan society of that time. A little bit after, a judiciary reform was promoted by the Palaeologan emperors Andronikos II (1296) and Andronikos III (1329), spread in the cultural legal environment of the city of Thessaloniki: the aim of the contribution is to try to investigate a presumed connection between the Serbian “ktetor” law and the Byzantine one.

* **Dr. Valerio Massimo Minale** studied law at the University of Milan (2004) and completed his PhD studies in Byzantine history at the University of Oriental Studies in Naples (2009). He spent one period as a holder of the bursary at the Free University of Berlin (2009) and at the Max Planck Institute for European Legal History in Frankfurt am Main (2010). Since 2011, he has had a scholarship from Bocconi University in Milan, where he taught Roman business law. Since 2018, he has been an associate professor of Roman law at the University "Federico II" in Naples, where he is also a member of the Department of Byzantine Law. He published three monographs, numerous articles in reviews, and appendices to collections, especially on Byzantine legal sources.

Andriani Georgiou (Open University of Cyprus, Nicosia)*
andrianigeorgiou@hotmail.com

FEMALE PATRONAGE BETWEEN 1282-1321: TRANSMISSION OF PRESTIGE AND SOCIAL POSITION

The Christianization of the Serbs by the influence of Constantinople in the 9th century led Serbia to the adoption of Byzantine political ideology. However, it was not until Stefan Uroš II Milutin (r. 1282-1321) came to the throne that Byzantine impact began to predominate in Serbia. During his reign, many court ceremonials were taken over from Byzantium, and Byzantine culture have overflowed into Serbia. Scholarship has unanimously agreed that the majority of the churches, built by Milutin, reference Byzantine models. This long-lasting interaction between Serbia and Byzantium was sanctioned in 1299 by the marriage of Milutin to Simonis Palaeologina (c.1293-c.1345), daughter of the Byzantine emperor Andronikos II Palaeologos (r. 1282-1328).

Matrimonial relations provide perhaps the most telling indication that the role of family and kin significantly mattered in this period, encouraging our further understanding of both Serbian and Byzantine elite groups' initiatives for conscious transmission of prestige and social position. At the moment of Milutin's and Andronikos' accession as sole rulers in 1282, authority practices – such as patronage – seem to have been well positioned in Serbia and Byzantium, achieving personal and political benefits for both men and women. People who were related to the Nemanjić and Palaeologan imperial families and bore names drawn from a particular stock of highly distinguished families of the past, sought access to a civic display of reputation.

Reputation in the context of patronage seems to have played an important role for Serbian and Byzantine elite women to establish standing and authority. This paper will focus on female patronage during the reigns of Milutin and Andronikos, and will demonstrate how founding buildings and donating for the arts offered a space for Nemanjić and Palaeologan women to achieve political goals, to enhance their own positions and their own families, and to accrue symbolic credit for themselves as learned, as pious, as virtuous.

* **Dr. Andriani Georgiou**, adjunct lecturer at Open University of Cyprus. She is a member of the Executive Committee of the Cyprus Society of Byzantinists. Her research is guided by an interdisciplinary methodology, focusing particularly on the interrelationships between verbal and visual communication. She is interested in assessing the ways in which past people's perception was shaped by three areas of inquiry: the relation between the sphere of government and that of religion; the distinction between masculine and feminine roles; and cultural transformations.

Aleksandra Fostikov (Historical Institute Belgrade, Republic of Serbia)*
aleks.fostikov@gmail.com

CRAFT IN THE AGE OF KING MILUTIN

During the reign of King Uroš II Milutin, there was an economic rise in medieval Serbia. The development of mining and new knowledge affect the economic leap, urbanization, the production of precious metals increases, money is minted, and the trade grows. The strong financial basis finds its special reflection in the increase and strengthening of the army, but also in construction, which in the literature is characterized as above average for one ruler. Also, in addition to the construction itself, there is a rise in other crafts, which are based on production. There is also a flourishing of arts and handicrafts, as well as the use of certain materials. Therefore, this paper is dedicated to the study of the craft and its place in the economic flows of the medieval Serbian lands under the crown of King Milutin. The first significant sources on handicraft and the organization of handicraft originate from the time of King Milutin, and the most important sources are acts issued by the ruler himself, which influenced the research to be based on the original material, the motive power of which are charters among which, especially according to the wealth of data, Banjska and chrysobull of the monastery of St. George on the Serava must be singled out. Their detailed analysis brings data on the place and role of the main factors of the handicraft, while data from other charters, and other written and material sources complete this picture. Thus, among the important data are the gifts to monasteries and churches, which his acts state. Special attention was also paid to the influences of Byzantium on the craft at that time, as well as the construction itself. Some of these influences flowed through the alliance and which was crowned with marriage, and some through the newly-conquered territories, and which until then were in the Byzantine economic system. There were also several important urban centers in these areas, which represented the economic centers of their areas, and in which important craftsmen already worked. Simultaneously with the Byzantinization that took place under these influences, certain terms within the craft arrived and were strengthened, as well as the system of knowledge. Such influences are also reflected in literature, which also brings certain data and spectacular descriptions of certain articles. Finally, on the level of everyday life, skilled craftsmen arrive on the territory of King Milutin, whose work is preserved both in written sources and in the form of immovable material remains.

* **Dr. Aleksandra Fostikov** in 2001 graduated at the Faculty of Philosophy in Belgrade, Department of History with the work *Heirs of King Vukasin*, and at the same faculty in 2016 she defended her doctoral dissertation *Crafts in Medieval Serbia*. She has been employed at the Historical Institute since 2002. During her career so far, she was engaged in the Historical Institute on projects: "Serbia and the Mediterranean world in the late Middle Ages" (2006-2010) and "Medieval Serbian lands (13-15th century): political, economic, social and legal processes" (2011-). As an associate, she was also engaged in projects at the Faculty of Philosophy in Belgrade: *Lexicon of Cities and Squares of Serbian Medieval Countries* (2006-2010) and *Settlements and Population of Serbian Countries in the Late Middle Ages (14th - 15th Century)* (2011-), and one is and from project associates: "Serbian Encyclopedia" (SASA), "Serbian Biographical Dictionary" (Matica Srpska) and "Encyclopedia of Republika Srpska" (ANURS). She also participated in the realization of several projects in the field of historical geography and the use of modern technologies in historical research, and within the historical-geographical research she deals with, she worked, among other things, as a collaborator on the project: "On the Holy Waters of Lim" (2005-2015). She is the editor of the journal "Natpisi i Zapisi" (2020-).

Mila M. Krneta Popović - Arandel Smiljanić (University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, History Study Program, Republic of Serbia)*
mila.krneta@ff.unibl.org ; arandjel.smiljanic@ff.unibl.org

RELATIONS BETWEEN THE SERBIAN KING MILUTIN AND THE BYZANTINE EMPRESS IRENE IN THE LIGHT OF BYZANTINE SOURCES

The marriage of the Byzantine princess Simonis and the Serbian king Milutin in 1299 marked a turning point in the history of the Serbian state. Lately, research on Milutin's marriages has attracted scientific attention. At that time, the Serbian king Milutin, as the son-in-law of Emperor Andronikos II, became a member of the Byzantine imperial family, which was of crucial importance for him and the Nemanjić dynasty. The emphasis in the paper will be placed on the consideration of intertwined Serbian-Byzantine relations in the period after the conclusion of this marriage in 1299. In one part of his famous work "The Roman history" the Byzantine historian and polyhistor Nicephorus Gregoras vividly described the meetings, negotiations and the relationship between the Serbian king Milutin and his mother-in-law, the Byzantine empress Irene-Yolande of Montferrat. According to the testimony of Nicephorus Gregoras, Empress Irene met her daughter and son-in-law in Thessaloniki, another city of the Empire, where she stayed after disagreements and marital quarrels with her husband Andronicus II. Gregoras's testimonies that these meetings and conversations initiated by the dissatisfied Byzantine empress had hidden intentions and goals, which were primarily directed against the Byzantine Empire, and in favor of the Serbian king, especially attract attention. The aim of this paper is to identify, through historical analysis, the political and personal reasons that influenced to the relationship between Empress Irene and King Milutin, within a broader historical context. In addition to the historical analysis, the analysis of the text will be used in the paper. The use of certain linguistic modalities was Gregoras's way of describing events and personalities that not infrequently had a different connotation. Gregoras's attitude towards these personalities will be considered, as well as his view of the whole situation to which he paid attention in his work. Possible motives that influenced to Gregoras will be presented, to describe the relationship between the Serbian king Milutin and the Byzantine empress Irene-Yolande of Montferrat, depending on the character, purpose and time of the work, then his personal views.

* **Mila M. Krneta Popović**, senior assistant at the Faculty of Philosophy in Banja Luka. She completed her studies at the Department of History of the Faculty of Philosophy in Banja Luka in July 2012. During her studies, she received a scholarship from the Ministry of Education and Culture of the RS and a scholarship from the "Dr Milan Jelić" Foundation. At the Faculty of Philosophy in Belgrade, she defended her master's thesis entitled "Biographies of the Twelve Roman Emperors Suetonius Tranquill and Chronography of Michael Psellos. Similarities and differences." She is currently working on a doctoral dissertation entitled "The image of women in the historical works of Nicephorus Gregoras and John Kantakouzenos - gender stereotypes" with the mentor prof. Dr. Radivoj Radić. Since March 2015, she has been employed at the Faculty of Philosophy in Banja Luka. She participated at the 23rd International Congress of Byzantine Scholars in Belgrade in 2016 and the 16th International Symposium "Niš and Byzantium". She is a member of the Association of Historians "Milorad Ekmečić".

Dr. Arandel Smiljanić, associate professor at the Faculty of Philosophy in Banja Luka. He completed his history studies at the Department of History and History and Latin Language at the Faculty of Philosophy in Banja Luka in early 2002. He defended his master's thesis entitled "The title of prefect in medieval Serbia and Bosnia" in 2007, and his doctoral dissertation on "Diplomacy of regional masters in Bosnia" in 2013. Since September 2002, he has been employed at the Faculty of Philosophy in Banja Luka. He participated in several scientific conferences in: Neum, Jajce, Kosovska Mitrovica, Rijeka, Sarajevo, and Tuzla. From November 2015 to March 2018, he was appointed director of the Program of History at the Faculty of Philosophy in Banja Luka. He is a member of the Association of Historians "Milorad Ekmečić".

Dženan Dautović, (Homeland Museum Travnik - Faculty of Philosophy Tuzla, Bosnia and Herzegovina)*
dzenandautovic@gmail.com

BREAKING TIMES: THE INFLUENCE OF THE FIRST AVIGNON POPES (CLEMENT V 1305-14 AND JOHN XXII 1316-1334) AND THE ANJOU KINGS OF HUNGARY (CARLO ROBERT 1301-1342) ON THE RELIGIOUS AND POLITICAL CIRCUMSTANCES OF THE COUNTRIES OF SOUTHEAST EUROPE IN THE FIRST HALF OF THE 14TH CENTURY

The turbulent events of the late 13th and early 14th century which took place both in Southeast Europe and on the European continent in general brought several significant changes in the paradigm of political forces that had the greatest influence in this area. The first of these changes is the transfer of the leaders of the Roman Church from their traditional seat in Rome to the area of Avignon, still papal territory, but under a far greater and more direct influence of the French kings. This change led to significant changes in the actions the popes carried out in problem areas, in the sense that universalistic pretensions backed by crusading weapons gave way to a much different concept of comprehensive missionary action. On the other hand, the main power of this area, the Kingdom of Hungary, went through an unstable period of dynasty change, when the Anjou kings finally ascended the Hungarian throne and gradually began to consolidate their power, to the detriment of the power of some local noble families. In this presentation, we will try to analyze the ways in which these two processes influenced the religious and political situation in the Bosnian Banovina during the reign of Bans Stjepan I and Stjepan II, and in the Kingdom of Serbia during the reign of King Milutin. The events that will be covered are the beginning of the Franciscan action in Southeast Europe - the mission of Fr. Fabian, the echoes of the First Jubilee Year, the relationship between King Charles Robert - Ban Stephen II and King Charles Robert - King Milutin. Also, part of the analysis will be devoted to Bosnian-Serbian relations in this period, especially the significance of the dynastic marriages that took place at that time.

* **Dr. Dženan Dautović** is a curator-historian at the Travnik Homeland Museum. He completed all three cycles of studies of history at the University of Sarajevo, Faculty of Philosophy. He defended his PhD dissertation on the topic: "Bosnia and the Roman Curia in the Middle Ages" in November 2017.

Jasminka Kuzmanovska, (University St. Cyril and Methodius in Skopje, Institute of National History, Department for Ancient and Medieval History (until 1371))*
kuzmanovska.jasmina@gmail.com

***ONCE AGAIN ABOUT MESAZON: A LEXICAL CONTRIBUTION TO THE INTERPRETATION OF THE
BYZANTINE SERVICE***

The subject of this paper is the title of mesazon (μεσάζων, ὁ - 'mediator') which is used to denote a high dignitary and official in the imperial office during the last centuries of Byzantium. The holder of this duty was the first minister and the emperor's confidant who was entrusted with the state administration. The mesazon service gradually developed and changed over time according to the needs of the state apparatus itself. When it first appeared, the duty was assigned to the chief ministers, who mostly acted as intermediaries between the emperor and his subjects. In the late Byzantine period, during the process of decomposition and restriction of administration, this service became the main office with supervisory and intermediary responsibilities. The related plural form (μεσιτεύοντες) in the non-technical sense and meaning of the main administrators was used for the first time in the 10th century, while in the 11th and 12th centuries the term mesazon became a semi-official designation. In the time of the Palaeologus, the service of the mesazon was institutionalized, although Pseudo-Codinos did not assign it a certain rank of the hierarchy. Despite the fact that the mesazon service is almost the only one that was systematically and in some detail passed on by some authors in the 1950s, we believe that our lexical contribution on this term, viewed in a broader semantic context, will supplement knowledge and be helpful in resolving dilemmas, controversies, and inaccuracies regarding duty itself.

* **Dr. Jasminka Kuzmanovska** is a senior research associate/associate professor institute of National History, Department of Ancient and Medieval History (until 1371), University "St. Cyril and Methodius" in Skopje. She received her PhD from the University of Belgrade, Department of Classical Sciences, on the topic: "Late Antique Toponymy of Macedonia and Thessaly in Procopius' De Deedificiis". Her research is focused on the study of classical philology and linguistics, etymology, and toponymy.

Dragan Karan (Orthodox Theological Faculty, University of Belgrade, Republic of Serbia)*
dkaran@bfspc.bg.ac.rs

DEVELOPMENT OF THEOLOGY AND SPIRITUALITY IN SERBIA IN THE AGE OF KING MILUTIN

King Stefan Uroš II Milutin was one of the most important rulers of medieval Serbia, during whose time the Serbian state developed significantly and at the same time became an important factor among the medieval states. Through his work and activities, King Milutin greatly contributed to the development of church building, but his contribution to the general theological progress in the Serbian Church is no less important, with the implication of theological development in the sphere of general church asceticism and spirituality. The paper will try to explore the parallel between the cultural development and the development of Christian theology and the spirituality of that time. Closer contacts with the Byzantine world and Mount Athos greatly contributed to the general flourishing of church life during the reign of King Milutin. Theology and asceticism are fundamental and inseparable elements of church life and activity, and the spirituality that results from such church life can be considered an authentic expression of the Orthodox faith - dogma. The paper seeks to show the connections of medieval Serbian literature with the Byzantine ascetic literature of that time. Also, the paper will try to point out the importance of the development of spirituality in the time of King Milutin and its influence on the development of general ecclesiology in later centuries. The work will be based on the basic sources of that time of the lives of the saints, the Hilandar type, as well as the theological ascetic literature in Byzantium.

* **Dr. Dragan Karan**, assistant professor of theological sciences. He studied undergraduate academic studies of theology at the Faculty of Theology of the National and Kapodistrian University in Athens (1996-2000). He completed postgraduate studies in theology and defended his master's thesis at the Theological Faculty of the National and Kapodistrian University in Athens (2001-2004). He enrolled in PhD studies in 2005, after which in 2006 he went to study in Regensburg for a year. He is elected as an assistant professor at the Orthodox Theological Faculty of the University of Belgrade in 2007. He defended his PhD thesis "The concept of death and its transcendence in Christ in the theology of St. Athanasius the Great" in 2014 at the Faculty of Theology of the National and Kapodistrian University in Athens. He is elected as assistant professor at the Orthodox Theological Faculty of the University of Belgrade in 2014, and re-elected assistant professor in 2019.

Marina Stojanović (University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Republic of Serbia)*
marina87stojanovic@gmail.com

THEOLOGICAL CONTROVERSY ABOUT THE RECEPTION OF THE LYON UNION IN THE EASTERN CHURCH IN THE PALAEOLOGAN AGE - ARGUMENTS OF PATRISTIC TRADITION

Having in mind the central question of the unity of the Church, as a basis for a superhistorical eschatological being, but also the historical harmony of the spiritual, cultural and social existence of individuals and people, this paper discusses the theological context of the attempt to unite Eastern and Western Christianity at the Council of Lyon in 1272-1274 in the time of Emperor Michael VIII Palaeologos. In addition to the political factors in accepting the proposal of the Lyon Union, the deeper, and more predominant, reasons for the negative reception of this parliament by the Orthodox Byzantium will be mentioned and analyzed here. In that context, attention will be paid to the theological notion of tradition, as well as to the preservation of basic paternal notions and ideas in the historical environment of late Byzantium.

* **Marina Stojanović** is an associate in the Eparchy of Braničevo of the Serbian Orthodox Church. After a research scholarship at the Catholic Theological Faculty of the University of Münster, she enrolled in PhD studies at the Orthodox Theological Faculty of the University of Belgrade.

Snežana J. Milojević (Independent researcher, Republic of Serbia)*
milojevicsnezana.pk@gmail.com

GOD'S SELECTION OF KING MILUTIN IN THE HAGIOGRAPHY OF DANILO II

Hagiographies of old Serbian literature speak of rulers as individuals chosen by God, for the benefit of the people and the country they will rule. Archbishop Danilo, writing about his contemporary, points out that King Milutin surpassed all his predecessors in terms of gender and position in the country. Apart from the typical elements - describing the good deeds of the king, as well as his imposing fundraising endeavors, the peculiarity of this life is reflected in the constant emphasis on God's help to the great king during military campaigns. Regardless of whether the initiator of the conflict was King Milutin himself or the attack on Serbian lands came from the other side, those who opposed the king were punished with a horrible death, thwarted in the endeavor or diplomatically deterred from the original plan. The help that comes from the metaphysical spaces of Good and Truth is at the same time a description of miracles, but the kind of miracle that is less talked about in medieval literature - when the intervention of the Lord punishes, in the already mentioned ways, those who chose the path of evil. Since every attack of others on the Serbian king and the Serbian land is clearly motivated by the invention of the dishonorable, placing King Milutin in opposition to such exponents of reality indirectly speaks of his godliness, correctness of his decisions and actions, but also his orientation towards eschatology.

* **Dr. Snežana J. Milojević** is a doctor of philological sciences and expert in Serbian literature. She received her doctorate with a thesis from medieval literature: "Typology of suffering and death in old Serbian literature". She is the author of several chapters in monographs and numerous original scientific papers that have been published in reference journals and proceedings of international scientific conferences. Her research is focused on the medieval and on the correlation of Christian teaching and the written expression of the epoch.

Slavica Vasiljević Ilić (University of Banja Luka, Faculty of Philology, Republic of Srpska)*
slavica.vasiljevic-ilic@flf.unibl.org

KING MILUTIN IN THE WORK OF DANILO THE THIRD

King Milutin is mentioned in several prose works: "The Life of King Milutin Danilo II" within the *Lives of the Serbian Kings and Archbishops*, *The Short Life of King Milutin* by an unknown author, *The Synaxarian Life of King Milutin Danilo of Banjska*, the narration of the Uliar Charter, and King Milutin appears as one of the characters within other biographies of Danilo's collection. At the same time, depending on the time of its creation, the types of biographies in the author's focus are also its various virtues. The task of the paper will be to point out the differences in the depiction of the character of the holy king Milutin within the genre of life, especially Danilo the Second and Danilo of Banjska, and the choice of stylistic means in its shaping. In that sense, this paper will focus especially on the *Synaxarian life of King Milutin Danilo of Banjska*, which has not yet received the scientific attention it deserves. Danilo of Banjska is, according to Đorđe Sp. Radojičić, the one "among the most gifted old writers." Danilo of Banjska continues the continuity of the chosen two through the characters of Dragutin and Milutin, as was previously done for St. Simeon and St. Sava, as heroes who "complement" each other with feasts and worship together. Continuing stylistically on Theodosius, the author chooses God-pleasing data from their lives, especially insisting on the beauty of the endowments of the Holy King Milutin, that is, the impression they leave on the readers.

* **Dr. Slavica Vasiljevic Ilić** works as a full professor at the Faculty of Philology, University of Banja Luka. Her areas of interest are old Serbian literature and culture. She has published four scientific monographs and one faculty textbook, as well as numerous scientific papers. She is a participant in several scientific conferences of international importance and several scientific projects.

Vladimir Antić (University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Republic of Serbia)*
anticvlad@gmail.com

CHARACTERISTICS OF SERBIAN WORSHIP AND SINGING AT THE BEGINNING OF THE 14TH CENTURY ACCORDING TO THE TYPIKON OF NIKODIM

Worship as well as liturgical arts within the Serbian Archbishopric during the reign of King Milutin and during the activities of Archbishop Nikodim experienced a strong development. During this period, great attention was paid to church construction and painting, as evidenced by the many preserved monuments. However, in the same period, as part of the wider development of Orthodox worship, concerning changes that occur at the level of typika, develop and nurture church singing. We can talk about the manner of performing the worship itself mainly on the basis of literary testimonies, which is why in our work we will pay attention to the Typikon of the Archbishop Nikodim. This important source, in addition to indicating the form and content of the worship of the epoch in question, also gives us certain testimonies about the chanting that represents a significant part of it. Singing has always been one of the most important elements of Orthodox worship, even parts of worship that do not represent poetic compositions are pronounced melodically within the church sequences. Such an important position of chanting within the framework of Orthodox worship required that its development be always carefully controlled by the Church. Typika, from the earliest times, carefully prescribe what will be sung within the worship service, but with equal precision and attention, they also indicate how psalms, hymns, etc. will be sung. In addition to the above, the Typikon precisely determines the musical characteristics of the anthems themselves, concerning through the concept of voices, it precisely determines with which melody the prescribed church song will be sung. Many of these, as well as similar regulations, sketch a picture of the role of the singer as well as the basic characteristics of chanting within the Serbian worship of the age of King Milutin. At the same time, the mentioned testimonies in this work will be observed within the framework of the general development of Byzantine worship and chanting of the Palaeologan age, i.e. within the framework of neo-Savaite synthesis. In this way, the testimonies from Nikodim's Typikon about the development of church singing within the Serbian Church at that time will be analyzed, and the same phenomena will be placed in the context of the development of Orthodox worship in general in the same period.

* **Dr. Vladimir Antić** is an assistant professor. He defended his dissertation entitled "Function of the elements of the Azmatic type in the modern liturgical form of the Orthodox Church - liturgical analysis" in 2017. Since 2011, he has been employed as an assistant, and since 2018 as an assistant professor, at the Department of Liturgy of the mentioned faculty. He teaches Church singing with a rule in undergraduate studies and several masters' elective courses. He is especially interested in the topics of relations and the common historical development of Byzantine worship and chanting. He is also engaged in performing and composing church music, and with the Faculty of Orthodox Theology Student Choir he has held several concerts in the Republic of Serbia and abroad, and recorded two CDs. He serves at the church of St. John the Theologian in Belgrade as a deacon.

Srboljub Ubiparipović (University of Belgrade – Faculty of Orthodox Theology, Republic of Serbia)*
srboljububiparipovic@gmail.com

HOLY THURSDAY WASHING OF THE FEET IN THE TYPIKON OF ARCHBISHOP NIKODIM

Since the Foot Washing ritual on the Holy Thursday is connected with the Holy City of Jerusalem, with the oldest testimonies of the revealing of the Holy Secrets, the act dating from the 6-7th century, the accessibility of this prayer within the Typikon of Archbishop Nikodim from 1319 represents an inspiring topic for appropriate liturgiological research. Considering that this is a very ancient acolyte known as Ὁ νιπτῖς or τὸ νύμμι, the study of the stated following from Nikodim's typikon will imply, first of all, a concise consideration of the theological and ritual history of the act and the subsequent multiplication of several redactions. Taking into account the fact that already in the 10th century the division of these sequences into cathedral and monastic ones followed, in our work we will comparatively consider the indicated order from Archbishop Nikodim's Typikon in the light of the relevant taxis from Barberini's Codex 336 (end of 8th -beginning of 9th century), Tropologion Sin. gr. MG / NE 56-5 (9th century), Triodion Sin. gr. 734-735 (10th century) and the Evergetis Typikon (beginning of the 12th century), in order to determine more precisely the affiliation of the Sequence of the washing of the feet on Holy Thursday from the Nikodim typikon to one of the two mentioned groups. Finally, certain segments from the Washing of the Feet on Holy Thursday in the theological context will be analyzed.

* **Dr. Srboljub Ubiparipović** is a doctor of theological sciences. He graduated at the Faculty of Orthodox Theology of the Serbian Orthodox Church in Belgrade in 2004. He completed his postgraduate studies at the Faculty of Orthodox Theology University of Belgrade by defending his master's thesis on "Liturgical Theology of the Epistle to the Jews" (supervisor: Prof. Dr. Nenad Milošević) on November 1, 2007. On June 24, 2014, he defended his PhD dissertation entitled "Bread and Wine as a Eucharistic Sacrifice" (supervisor: Prof. Dr. Nenad Milošević) at the Faculty of Orthodox Theology in Belgrade. He was firstly elected as an assistant trainee and assistant at the Department of Liturgy of the Faculty of Orthodox Theology University of Belgrade. In 2014 he was elected as an assistant professor, and in 2019 as an associate professor at the mentioned department.

Milan S. Dimitrijević (Astronomical Observatory, Belgrade, Republic of Serbia)*
mdimitrijevic@aob.rs

THEODORE METOCHITES AND HIS STUDENT NICEPHOROS GREGORAS ON THE COURTS OF KING MILUTIN AND KING STEFAN DEČANSKI

Theodore Metochites (Θεόδωρος Μετοχίτης; 1270–1332), a Byzantine Greek statesman and polymath, and his student, the greatest Byzantine astronomer Nicephoros Gregoras (1295-1360) were in several diplomatic missions on the courts of King Milutin and his son, King Stefan Dečanski. Both gave significant contributions in astronomy.

Metochites, considered as the one of the greatest forerunners of the Renaissance in the Greek world, was a Platonist philosopher, astronomer and patron of the arts. From 1305 to 1328 he held the position of personal adviser (*mesazon*) to emperor Andronikos II Palaiologos. During his long political career he was also Great Logothetes (a kind of Prime Minister) of the Byzantine Empire. His teacher in astronomy was Manuel Bryennius. His known astronomical writing is an introduction to the study of Ptolemaic astronomy (*Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστῇμῃ*). Related to astronomy is also his paraphrases of Aristotle's works on natural philosophy and *Σημειώσεις γνωμικαί* (*Annotations*), where he provided an important critique of Aristotle. Metochites was five times on the court of King Milutin as the envoy of Andronikos II to make the peace with Serbia and to arrange the marriage of King Milutin with Simonida, grand daughter of the Byzantine emperor. He wrote a writing about his travels to Serbia (*Πρεσβευτικός*) which is translated to Serbian.

Metochites was teacher of philosophy, astronomy and mathematics, of the Byzantine astronomer Nicephoros Gregoras (1295-1360). Metochites and Gregoras are considered as the most significant scholars of Byzantium and Gregoras as the greatest astronomer. His huge opus covers different disciplines like history, theology, philosophy, astronomy etc. He was *homo universalis* of his time. Gregoras was the first to propose, in 1324, a correction to the calculation of Easter, and the reform of the Julian calendar similar to the one adopted later, in 1582, by Pope Gregory XIII. He complemented the astronomical work of his teacher *Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστῇμῃ*. His other important astronomical works are: *About opponents of astronomy* (*Περὶ τῶν υβριζόντων τὴν Ἀστρονομίαν*), *Supplications for Astronomy* (*Παρακλητικὴ περὶ Ἀστρονομίας*), *How to make an astrolabe* (*Πῶς δεῖ κατασκευάζειν ἀστρολάβον*) and others. His famous book *Byzantine history* (*Ρωμαϊκὴ Ἱστορία*) is an important source for the researches on medieval Serbia, covering events from 1204. up to 1359. He was also in a diplomatic mission on the court of Serbian king Stefan Dečanski in the spring of 1327, to persuade the Metochit's daughter Irina, to return to Constantinople.

In this contribution, the lifes of Theodore Metochites and Nicephoros Gregoras, as well as their contribution to astronomy and their significance for the Serbian history and History of serbian astronomy and, especially, the connection with King Milutin, will be discussed.

* **Dr. Milan S. Dimitrijević** is retired (2012) astronomer of Astronomical Observatory in Belgrade. Director of Belgrade Astronomical Observatory 1994-2002. Editor in Chief of "Serbian Astronomical Journal" (and its precursor) and of Publications of Astronomical Observatory of Belgrade 1987-2002, President of Astronomical Society "Rudjer Boskovic" 1982-2004, Editor in Chief of the journal "Vasiona (Universe)" 1985-2004, 2018-, President of the Society of Astronomers of Serbia 2008-2014. Federal Minister for Science, Technology and Development 1993-94. Member of the Association of Writers of Serbia (2008). Member of the Governing Board of Euro-Asian Astronomical Society, Member of the Council of European Astronomical Society (2008-2012). Since 2009 Affiliated Fellow of the Paris Observatory in the Laboratoire d' Etudes du Rayonnement et de la Matière en Astrophysique. Author of ~ 300 papers in international scientific journals and of more than ten books. Scientific papers of Milan S. Dimitrijević, are primarily in the field of astronomy, but also in certain areas of physics, applied mathematics, information technology, and the history and philosophy of science. Main scientific interests: Stark broadening, Line profiles, Line broadening, Astronomical spectroscopy, Atomic and molecular collision processes in Stellar atmospheres, Astroinformatics, History and Philosophy of Astronomy, Astronomy in Culture.

Isidor Jagodić (Serbian Orthodox Theological Seminary of St. Cyril and Methodius, Prizren, Republic of Serbia)*
isidor.jagodic@bogoslovija-prizren.edu.rs

***TYPIKON OF ARCHBISHOP NIKODIM- INTRODUCTION OF THE JERUSALEM TYPIKON INTO
THE WORSHIP LIFE OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH***

At the beginning of the 14th century, began a long and successful process of organizing the liturgical life in the Serbian Orthodox Church, which aimed to equate the way of worship with other local churches according to the Jerusalem Typikon of Saint Sava the Sanctified, and accepted in the church worship in Constantinople. This harmonization is inextricably linked with the state development and territorial expansion of Serbia, as well as its overall cultural and spiritual development. The people that live in the surrounding countries, some of whom were part of Serbia for a certain period of time, could not depart without a trace over the culture and on the life of the church, which was the bearer of medieval culture. The number of churches, clergy, and monks was growing, and work was organized for the purpose of better life of the church. However, this change of Typikon did not appear suddenly but was largely conditioned by the disorderly situation due to the emergence of new liturgical-hymnographic forms and services in the 13th century. In a short period, a large number of Serbian Holy archbishops, rulers, hermits, monks appeared, and new literary works and new services were created according to modern Byzantine patterns so that the calendar and the manner of service had to be arranged. In the following century, the literary activity of Mount Athos flourished, and from that period, the famous Hilandar giants such as Nikodim, Gervasius, Roman the Hieromonk, Gregory of Raška, the elder Isaiah, Theodulus and many others remained. Hilandar with the Hermitage in Kareja was a very active scribe's workshop at that time, and the Hilandar monks - later bishops and archbishops, were the pillars of the liturgical organization of the Serbian Church. Under the authority of Mount Athos, the liturgical change of the Typikon was easily accepted in the Serbian Church, which was supported by the state ruler because the relationship between the then kings and archbishops was very close. This paper will present the basic circumstances of the introduction of the Jerusalem Typikon in the Serbian Church, its main liturgical features, as well as the motives for the introduction of this type listed in the preface of Archbishop Nikodim.

* **Isidor Jagodić** graduated at the Theological Seminary of St. Peter of Dabro-Bosnia in Foča, and later the Moscow Orthodox Theological Academy in the Trinity Lavra of St. Sergius. He worked as a lecturer in the Orthodox Catechism in the period from 2010-2014. By the decision of the Holy Synod of Bishops of the Serbian Orthodox Church from 2014, he was appointed as lecturer at the Theological Seminary of St. Cyril and Methodius in Prizren. In 2016, he received a monastic vow from the hands of His Grace Theodosije, the Bishop of Raška and Prizren in the monastery of Visoki Dečani, receiving the monastic name Isidor. He became a hieromonk in 2017. He is currently a student in the multidisciplinary master's program of Religion in Society, Culture and European Integration at the University of Belgrade.

Protosynkellos Danilo (Gavranović) (University of Belgrade, Faculty of Theology)*
jeromonahdanilo@gmail.com

***FOLLOWING-AFTER OF THE HOLY SECRET OF BAPTISM AND ANOINTING IN THE TREBNICS OF
"PHБ O.P. 21" AND "PHБ ГИЛЬФ. 21" - END OF 13TH AND BEGINNING OF 14TH CENTURY***

The trebnics RNB O.r.I.14 and RNB GILJF. 21, written on parchment at the end of the 13th and the beginning of the 14th century, are among the oldest preserved Serbian trebniks. The time of their creation indicates that they were used during the reign of the Serbian king Milutin and that they testify to the sacramental life of the Church in his time. As such, they represent unavoidable and very valuable, but in the Serbian liturgy insufficiently known sources for various studies of the sacramental life of the Church in medieval Serbia. These relics have not been fully preserved, nor has the order of the Holy Sacrament of Baptism and Anointing in them. However, due to the fact that the missing parts of this sequence from the first reticle were preserved in the second and vice versa, it is possible to reconstruct it completely. This following-after, with its connection with the Holy Liturgy, which we do not find in later Serbian relics, but also in some other segments, indicates a connection with ancient templates that have their source in relics such as the oldest preserved Byzantine Euchology Barb. gr. 336. from the 8th century. The paper will reconstruct the entire following-after of Baptism and Anointing, as well as the prayers to the mother, the newborn and the midwife, which precede it, and its teleturgical characteristics will be presented. Special attention will be paid to the order in blessing the Holy Peace, which, in the PHБ O.п.I.14, opens a series of doubts, which in relation to this segment leave many questions open.

* **Protosynkellos Danilo (Gavranović)**, in 2008 completed his undergraduate studies at the Faculty of Theology, University of East Sarajevo in Foča. In 2015 he completed his master's studies at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade. He is currently a second year PhD student at the Faculty of Theology, University of Belgrade. His research is focused on books of Serbian manuscript heritage and old Serbian printing, medieval Serbian liturgical practice, trebniks, penitential nomocanons, the Holy Mystery of Baptism and Anointing in the Serbian liturgical practice of the 13th-17th centuries. He performs the duties of a clergyman of the Eparchy of Zvornik-Tuzla in Bijeljina (Republika Srpska – Bosnia and Herzegovina).

Jovana Stanojlović (Department of Archaeography, National Library of Serbia, Belgrade, Republic of Serbia)*
jovana.stanojlovic@nb.rs; jovanastanojlovic73@gmail.com

ARTISTIC DESIGN OF SERBIAN BOOKS DURING THE REIGN OF KING MILUTIN

The age of King Milutin's reign, marked by the strengthening and expansion of the Serbian state, is important for the development of manuscripts, primarily because of its increased production, caused by the building of a larger number of churches and monasteries, but also in artistic terms, due to the frequent appearance of new ornamental motifs. At that time, there was a gradual change in the decoration of manuscript books created in Serbian scriptoria. Teratological motifs, which will continue to appear sporadically, were changed by geometric-intertwined forms. In the adapted style of the books of this period, there are three basic geometric motifs - a circle, a knot and a rhomboid ring that form various decorative surfaces - from very small discrete flags to those that can occupy an entire page. In addition to the flags, initials also occupied a special place. Initials could be simpler - geometrically or more developed - intertwined. The period of King Milutin's long reign is also characterized by the codification of the liturgical books according to the Jerusalem Typikon, which, among other things, led to the fact that books that were once separate (eg, Prophetologion) became part of other liturgical books. This also affects the artistic design of books, because each liturgical book has recognizable places, highlighted with decorative motifs. At this time at the end of the 13th and the beginning of the 14th century, in the long process of creating books, the usage of extremely high quality parchment and ink is striking, as evidenced by their current state.

Considering that only a small number of those codices that had to exist at that time have been preserved, for the sake of a more complete idea of their illumination at that time, quite discreet decorations are included in the research. The illumination of Serbian books, as well as the entire artistic creation in the considered period, developed within the framework of the Byzantine cultural, spiritual and aesthetic circle. On some pages of the codices, however, the original solutions of talented Serbian illuminators and calligraphers are noticeable. This primarily refers to the intertwined geometric-floral style, which will reach its full expression in rich compositional solutions during the 14th century.

* **Jovana Stanojlović**, archaeographer, adviser at the Department of Archaeography of the National Library of Serbia. Her independent scientific research work is focused on the study of the ornamentation of the Serbian manuscript book, as well as on the description, identification, and dating of the manuscript using the attribution method. She has published a large number of scientific papers on these topics. She enrolled in PhD studies in 2015 at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, at the Department of Art History. The topic of the doctoral dissertation is "Ornamentation of the Serbian medieval book from the end of the 13th to the middle of the 15th century".

Ana Rašković (Orthodox Theological Faculty, University of Belgrade, Republic of Serbia)*
a.rashkovich@gmail.com

SERVICE OF THE HOLY KING MILUTIN IN RUSSIAN LITURGICAL MANUSCRIPTS OF THE 16-17TH CENTURY

The cult of the Holy King Milutin in the Russian Orthodox Church represents one of the important aspects of the spiritual and cultural Serbian-Russian relations, which were especially intense in the 16th century, when the Serbian protograph of the service to the Holy King Milutin, Danilo Banjski, arrived on the Russian land. The commemoration and hymnography of the Holy King, which are present in Russian liturgical notated and unnoticed menologion between the last quarter of the 16th and the beginning of the 19th century, unequivocally speak of the reverence for the Holy King in Russia during this period. In that way, the person of the Holy King Milutin became an important topic not only in Russian liturgical literature but also in church singing.

On the one hand, the absence of follow-after in the October menologion, and on the other, his presence in two menologiuma, psalters with the following-after and a series of Neum manuscripts, created in the most important, mostly monastic transcription centers, opens the question related to the status of the cult of Holy King Milutin in the Russian Orthodox Church. The hymnography composition and textual content of the following of St. Cyril and Methodius did not undergo significant transformations in the Russian transcripts in relation to the Serbian ones. Starting with Nikodim's reform, the cult of the Holy King was suppressed, as evidenced by the destruction of the transcript of this service, whose traces we found in two Russian verses of the post-Nikodim era. After the reform, the cult of the Holy King Milutin survives in the Old Believer environment, as evidenced by the transcripts of the following in his part in the liturgical manuscripts that refer to it.

* **Dr. Ana Rašković**, graduated and specialized at the Faculty of Music in Belgrade, completed postgraduate studies and received her PhD at the State Conservatory M. I. Glinka in Nizhny Novgorod. She studied at the State Conservatory N. A. Rimsky-Korsakov in St. Petersburg. After passing the differential exams of undergraduate studies, she passed all the exams and completed her PhD academic studies at the Faculty of Orthodox Theology in Belgrade, where she is currently working on her second PhD thesis. At this institution, she became a research associate.

Vesna Peno (Institute of Musicology SASA, Belgrade, Republic of Serbia)*
sara.kasiana@gmail.com

THE CONTRIBUTION OF THE "MASTERS" OF THE SINGING, CONTEMPORARIES OF THE HOLY KING MILUTIN, TO THE PROSPERITY OF PSALMODIA IN THE PALAEOLOGAN AGE

Until the 12th century, the hymnography and musical repertoire for various liturgical services of the Byzantine rite were almost completely formed. The roles of hymnographers and melodists overlapped until the mentioned period, so that behind the unique melody and poetic work usually stood a rarely known, but mostly anonymous creator. During the 13th, and especially in the 14th century, the work of church musicians will provide liturgical music with a special artistic status and, moreover, an independent artistic entity. The Palaeologan age will, in addition to refined artistic and architectural solutions, as well as highly stylized literary expression, reach its zenith in the domain of church music "beauty". The entire constellation of famous composers, among whom Saint John Koukouzelis is undoubtedly the most prominent, with new procedures will enrich the previous melodic corpus. Exceptional creative potential will eventually result in completely original musical genres, technically and performing very demanding compositions. In accordance with the current theological currents, the musicians tried by various means to bring chanting closer to apophatic doxology, to which, it will be shown, the words themselves became insufficient. From this aspiration of the composer to make the solemn worship services as solemn as possible, a specific musical-aesthetic concept known under the general name of kalophony (Gr. Καλή φωνή - good voice) will develop. The melody was no longer just a necessary addition to the prayer text, nor underlined messages within musical language. The mentioned ancient principle, which was adhered to by the creators of melodies for centuries, was still valid for everyday singing practice. But, on festive occasions, the psalmody, which leaves the impression that there is no end, with or without words, approached the transformed human speech, worthy of turning to God. The effect of sound, in other words, outweighed the importance of the semantic layer of the words themselves. The composer's interventions in pushing the boundaries of musical expression caused changes in the field of traditional Neum writing. In recording richly decorated melodic lines, the composers reached for the so-called large - chironomic signs. These striking neum symbols, written in manuscripts in red ink, represented a synoptic record of a developed and rhythmically complicated melody. For their proper performance, the singers had to be well trained in advance. During the worship service, the psalter directed the attention of the choir with specific movements of fingers and hands - "by the law of the hand" (Gr. Χειρός - hand, νόμος - law). The correct interpretation of multiple combinations of traditional neumes in conjunction with chironomic signs often implied the presence of melodies or at least its close followers. Thus, the personal stamp of the "master" of the singing art was imprinted on the neum record as an image from which the sound originated. That the psalmody in the golden Palaeologan era really reached a different and higher level than the one it had in previous periods, and that it gained a prominent place in the system of the entire ecclesiastic art, is testified, among other things, by the growing number of artistic performances. We also find their presence in the wall paintings in the endowments of the Holy King Milutin, which indirectly speaks in favor of the thesis that the current trends of the Roman psalmody appeared also in medieval Serbia. Although there are no preserved neum books in our manuscript treasures, these primary musical sources, it is the wall painting of Milutin's endowments that provides valuable insights into the appearance and luxurious clothes of the singers, as well as the chironomic movements of their leaders. The presentation of the accelerated development of the stronger art in the Palaeologan era, with reference to the coryphaeus among Roman melodies and scribes, will receive a visual confirmation at the end of the work that Serbian singers from the time of King Milutin did not lag behind subtle role models and that they were ready to respond to the new tendencies.

* **Dr. Vesna Peno** is a scientific adviser at the Musicological Institute of SASA. She graduated at the Department of Musicology at the Faculty of Music and the Department of Serbian Literature with South Slavic Literature at the Faculty of Philology in Belgrade. She has a master's degree from the Department of Musicology of the Academy of Arts in Novi Sad, and a doctorate from the Department of History at the Faculty of Philosophy in Belgrade. During her research in the field of Byzantine and post-Byzantine musical paleography, theory and practice of Eastern church chanting and neum manuscripts, she was a scholarship holder of the Ministry of Sciences and Technological Development of the Republic of Serbia, the State Scholarship Foundation of the Republic of Greece, the Alexander Onassis Foundation and the Eleni Naku at the Danish Institute in Athens. She was a lecturer in the following courses: Church Chanting at the Department of Liturgy at the Faculty of Theology and History of Music at the Department of Music at the Academy of Fine Arts and Multimedia in Belgrade. She is the founder of the female Byzantine choir "St. Kassia", dedicated to the performing of melodies from Hilandar's neum manuscripts. Her research interests are focused on the Orthodox Church music, music historiography, cultural policies in Serbian society in recent history (19th - 20th century). She is the author of three independent and one co-authored monograph: *Vikentije Hilandarac. Iz hilendarske pojačke riznice* (2003), *Pravoslavno pojanje na Balkanu na primerima grčke i srpske tradicije. Između Istoka i Zapada, eklesiologije i ideologije* (2016), *Knjiga iz koje se poje* (2019) (with Dr. I. Vesić 2017) and over a hundred scientific articles.

Nikola Lukić (University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Belgrade, Republic of Serbia)*
nlukic@bfspc.bg.ac.rs

THE CULT OF THE HOLY KING MILUTIN: LITURGICAL AND HISTORICAL ANALYSIS

The cult of saints, by its nature, is a complex and multi-layered phenomenon. Its content can be read on the historical and liturgical level with a special development of the reception of the saint. The most indicative signs of such development are the liturgical books, which will be the direct source of this paper. In the previous scientific interest related to the celebration of Holy King Milutin, the researchers paid special attention to the biographies, while according to the personal opinion of Tomislav Jovanović, there was insufficient interest in the liturgical service. In his analysis of services to the Holy King Milutin, Aleksandar Naumov presented their basic textual features based on two oldest known manuscripts, *Srbljak* from the Hilandar monastery (№ 479) from the end of the 15th and the beginning of the 16th century and *Srbljak* from Grujić's collection of the Museum of the Serbian Orthodox Church (№ 91) from the middle of the 16th century. Although the transcript of *Srbljak* from Grujić's collection is somewhat younger, at the end of the service there is a record that unequivocally testifies that the transcript of the text consists of a convolute, which possibly represents the oldest text of Danilo. The inscription is: "We found this written in the roll of the King of Serbia Stefan Uroš, who is the fifth after St. Simeon Nemanja" (MSPC Grujić 91, p. 248 v.). Taking into account, the work of respected predecessors, presented in relation to each other, but also in the later reception in the texts of printed *Srbljak* manuscripts, no later than 1861. The existence of the cult of saints is also evident in the presence of commemorations in the liturgical year, and for that purpose, it is necessary to state the contents of the Evangelists and Apostles, the Psalter with the following, Menaion, Typikon, Liturgikon, Menologion and Pomenik within the Serbian manuscript tradition. Based on preliminary research, we can testify that the mention of the Holy King Milutin can be followed only on the basis of individual testimonies and not on the basis of a general rule that is continuously implemented, so it is all the more important to present these sources collectively. In the historical analysis, it will be presented the figure of the Holy King Milutin in the light of Serbian historiography of the 18th century and its relation to the hagiological text printed in the Rimnik *Srbljak* in 1761. By including diverse sources in the content of the research, we will try to present not only the development path of the saintly cult of the Holy King Milutin but also its reception in complex historical trends and no less demanding church-political circumstances.

* **Nikola Lukić** is a master of theology, assistant on the course "Contemporary Worship Tradition and History of Serbian Worship" (University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology). He participated in several international scientific conferences. The focus of his work is on liturgy and liturgical theology.

Marija Vasiljević (Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade, Serbia)*
marija.vasiljevic@bi.sanu.ac.rs

HOLY KING MILUTIN: PROTECTOR OF ALL SERBIAN AND BULGARIAN LANDS

King Stefan Uroš II Milutin (1282–1321) was included among the saints shortly after his death. However, only in the last quarter of the 14th century did Serbian patriarch Danilo III compile the texts necessary for liturgical commemoration – the office and synaxarial hagiography. In these texts, he asked the saint to save his people from the “godless Hagarenes” and help the Serbian ruler in battles, bringing him victory. These pleas reflected the growing fear of the Ottomans, which in turn increased the need for the saint’s protection. The wars against the Ottomans probably coerced the translation of the relics of King Milutin from Banjska monastery to the nearby town of Trepča, most likely in the last decade of the 14th century (before 1402). After that, the relics were translated to Sofia presumably in the middle of the 15th century (before 1469).

Some of the prominent writers of the second half of the 15th and 16th century: Vladislav Gramatik, Priest Peja, Matej Gramatik, and Stephan Gerlach, mentioned the presence of the Holy King in Sofia. Equally important is the placing of the relics in the main city church: at first, it was the church of St. George, then the Holy Archangels, and later the church of the Great Martyr Marina. Moreover, liturgical texts were adapted for the veneration in Sofia. In those transcripts, King Milutin is said to be the star that illuminates “all the Serbian and Bulgarian lands.” Thus, relying on the late medieval tradition, the cult became an important feature of the spiritual life in Sofia.

The veneration of King Milutin once again shows that the commemoration of every saint reflects the universal and timeless ideals along with the contemporary worldviews and cultural, social, and political circumstances. Hence, the commemoration of the Holy King gave meaning to the realities of life marked by the Ottoman presence and rule in the Central Balkans in the 15th and 16th centuries.

* **Dr. Marija Vasiljević** is the research associate at the Institute for Balkan Studies SASA. She finished her BA, MA and PhD studies at the Department of History at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. On the theoretical level her research interests include collective memory studies, cultural history, and history of ideas. Concepts and methodologies originating in these research areas she applies on the study of the cults of the saints, medieval and early modern historiography and diplomatics. In 2021 she published the book *Cults of Saints in the Central Balkans at the Time of the Ottoman Conquests*.

Alex Rodriguez Suarez*
argyrus1028@hotmail.com

THE RELIGIOUS SOUNDSCAPE OF THE EARLY Palaeologan AGE: WHAT WAS IT REALLY LIKE?

Until 1204 the Byzantines usually called to mass by striking the *semantron*. This instrument was generally an elongated piece of wood that was hit with a mallet. Written sources, however, indicate that the Byzantine use of bells for religious purposes had already started in the twelfth century. The introduction of church bells was encouraged by the Crusader conquest of Constantinople and large swathes of Byzantine territory. A bell tower was probably added to the Hagia Sophia of Constantinople during the period of Latin rule (1204-1261). On the other hand, it is unlikely that all churches and monasteries located in the territories conquered by the Crusader armies were provided with bells. More significantly, when the Byzantines recovered Constantinople in 1261 they did not reject their use. This event suggests that ecclesiastical authorities had accepted the new practice, a key stage in the Byzantine adoption of bell ringing and which must have promoted its expansion throughout the empire. In fact, in the secondary bibliography is supposed that bell ringing became the main way to congregate the community during the Palaeologan period; *semantra* are barely mentioned. The construction of church towers probably played a significant role in this assumption. Unfortunately, the scarce evidence available does not allow to speculate much. Thus, the question that arises here is: How was the religious soundscape experienced by the population of the Byzantine Empire and the Balkan polities during the first decades of the Palaeologan age? In this paper, I am going to discuss the religious soundscape of the Orthodox communities in the Balkans from the Byzantine reconquest of Constantinople to the death of the Serbian King Milutin (1282-1321). The development that took place in this period is crucial to understand the formation of a religious soundscape that was eclectic since the use of the traditional *semantron* was not abandoned. Both instruments, church bells, and *semantra* continued to be employed. The evidence that I am going to present is a combination of written sources and instances of material culture. The former will include a few references from Byzantine and Serbian sources while the latter are three bells cast in the thirteenth and the early fourteenth century. These artifacts help us to visualize the type of church bells employed in the Balkans during the reign of King Milutin. The goal of the paper is to provide a picture -as general as possible- of the religious soundscape of the early Palaeologan age and to highlight the significant transformation that underwent in this period.

* Alex Rodriguez Suarez grew up in Barcelona, Spain. He moved to London in 2006 to study for an MA in Late Antique and Byzantine Studies at Royal Holloway, University of London. He completed his PhD in King's College London's center for Hellenic studies. His thesis was entitled "The Western Presence in the Byzantine Empire during the Reigns of Alexios I and John II Komnenos". He worked at the National Portrait Gallery since 2007 and has given tours and talks there, specializing in the Greek and Roman presences in many of its paintings. Another of his main interests is imperial portraiture and its changes over time.

Paschalis Androudis (Aristotle University of Thessaloniki, Greece)*
archaio22@gmail.com ; pandroudis@hist.auth.gr

***THE ARCHITECTURAL PROGRAM OF KING MILUTIN IN THE MONASTERY OF HILANDAR,
MOUNT ATHOS***

Our paper presents various aspects of the building activity of King Milutin in the monastery of Hilandar, Mount Athos. During the reign of the Serbian ruler, the Serbian monastery of Hilandar enjoyed prosperity and was renovated once again. By his patronage and extensive building activity that he undertook within and outside this Mount Athos complex, Milutin could be considered as its new ktetor. His building program within the monastery comprises the enlargement of its fortified enclosure, the erection of a new katholikon (in the place of the older ones of the Saints Simeon and Sava), and the building of a new trapeze. We can also include the addition of two storeys in the monastic tower of St Sava, as well as the erection of some new exomonastic foundations, like the two-storey cemetery chapel and the impressive tower of “Kaballaris” (also known as “the tower of Milutin”). The architectural and decorative features of the above-mentioned buildings of Milutin are byzantine in aspect and typology.

* **Dr. Paschalis Androudis** is an assistant professor in Byzantine art and archaeology. He published many scientific works (4 books and around 100 articles) on Medieval Art and Archaeology, Medieval architecture, military architecture, minor arts, church architecture, byzantine art, and architecture, Islamic and Ottoman art and architecture, Byzantine and western heraldry, and on the symbolism of double-headed eagles in Seljuk, Byzantine and Western culture. He participated with papers on various topics in 110 scientific Greek and International congresses. He worked for short periods in Byzantine Departments of the Greek Archaeological Service on Mount Athos, Kozani, Larisa, Mitilini, Euboea. He worked as a field supervisor of restoration works on many archaeological sites. Moreover, he made studies for Conservation and restoration for 75 monuments of all periods and kinds (early byzantine, byzantine, ottoman, post byzantine basilicas, complexes, castles, churches, mosques, clock-towers, madrasas, mausoleums, etc) all over Greece.

Dejan S. Radisavljević (University of Belgrade Faculty of Philosophy)*
dejanradisavljevicanthro@gmail.com

***KING MILUTIN AND HIS TIME IN THE HISTORY, ARCHEOLOGY, SACRAL ARCHITECTURE AND
TRADITION OF THE KRUŠEVAC REGION***

The period of King Milutin's reign represents a great turning point in the history of the Serbian state and people, manifested in the numerous architectural projects, territorial expansions towards the south of the Balkan Peninsula, but also through the flourishing of literary activity. So far, researchers have been mainly focused on southern areas of the state of this prominent ruler, while the northern regions, with the exception of Braničevo, have remained, in our opinion, at the forefront of overall scientific interests. The Kruševac area is no exception in this context. Unfortunately, there is only one historical source that indicates the direct presence of King Milutin in this territory. It notes the meeting of King Milutin and his brother King Dragutin in the village of Mačkovci (today the village of Mačkovac, 8 km west of Kruševac), ahead of the decisive attack on the state of Drman and Kudelin, the lords of Ždrelo and Braničevo, in 1292. The recent discovery of a tombstone in the village of Zdravinje near Kruševac sheds new light on the cultural and historical circumstances in this area since the headstone dates from the same year. The lack of primary historical material, along with sporadic archeological finds from the same period, is complemented by a folk tradition. A number of toponyms and sacral monuments are connected directly with King Milutin, which is not a common element of the Kruševac area tradition, where Prince Lazar, Princess Milica, and Kosovo heroes are the main protagonists. The single-nave church of St. John the Baptist in the village of Orašje near Varvarin makes an exception to this case. Its construction, according to the recorded local tradition, took place in the last year of Milutin's reign. Through the analysis of the architecture of this sacral monument, we will try to answer the question regarding the time of its creation. It is important to point out that the local tradition links Milutin's birth to the Levač area village of Milutovac. However, the construction of a nearby late antique and early Byzantine fortified settlement at the Gradište site in Donji Dubic is not connected with King Milutin, but his father, King Uroš I. We believe that the presented facts from the history, archeology, sacral architecture, and tradition of the Kruševac region, although sometimes only fragmentary, will supplement our knowledge about the period of the reign of King Milutin, certainly one of the most important rulers of medieval Serbia.

* **Dejan S. Radisavljević** (PhD candidate). He graduated and obtained a master's degree at the Department of Ethnology and Anthropology and the Department of Archeology, Faculty of Philosophy in Belgrade. Today, he is a PhD student at the Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade. He published twelve scientific papers that are more closely related to medieval archeology, architecture, and history of Serbia, with special reference to the territory of today's Rasina district. He participated at several scientific conferences.

Dragana Lazarević (Cardiff University, SHARE, United Kingdom; European Institute of Early Slavonic Studies, United Kingdom)*
lazarevic.dragana@gmail.com

***THE WEAPON OF HERITAGE: CONTESTED ARCHITECTURAL AND ARCHAEOLOGICAL HERITAGE
AS TOOLS OF IDENTITY ENGINEERING***

For the majority of people, the notion of “heritage,” as Peckham argued, has two meanings. The first one is usually associated with tourism and sites of historical value which have been preserved for future generations. The second meaning, traditionally adopted through the national educational systems, defines heritage as a set of shared values and collective memories of a nation, which requires maintenance and management by the appropriate institutions. Historians and political scientists termed those shared values and collective memories as some of the basic components of the definition of nationalism. Further studies of nationalism revealed that the production and maintenance of national compactness draw heavily on the political abilities of state institutions, which in turn, rely on engaged academic interpretations of the material heritage. Archaeological heritage, especially the remains of monumental architectural edifices, as Hobsbawm argued, become an indispensable component of the modern processes of “identity engineering”. More recent scholars attempted to distinguish between the methods of presenting national histories through the interpretation of existing heritage and the choice of care of heritage based on written evidence. Technical principles of protection, which includes conservation and reconstruction are often left behind the political principles that guide them. This article argues that these two aspects of heritage preservation are inseparable. As such, it aims to establish operational theoretical models which direct decision-making processes when undertaking stewardship of heritage. It further argues that the creation of national narratives and identity engineering cannot be undertaken without the (mis)use of heritage to (at least) some extent. The presented models analyze factors influencing the care-policies of heritage by observing indicative case studies from the countries established following the disintegration of Yugoslavia. In particular, the attempt to de-Serbianize the surviving mediaeval monuments in the territories outside the current Serbian state administration through the process of forced acculturation is deeply troubling, as it sets the course for continuing political and ethnic conflicts. Finally, the article questions some general definitions of architectural and artistic styles used in the past analyses of the Serbian Mediaeval heritage and which are currently being re-interpreted within the full-scale revisionist approach to the studies of the region. It reveals disintegrative tendencies promoted by predominantly Western scholars through their interpretation of the Serbian Mediaeval architecture of the 13th and 14th centuries (Raška Style of the early Nemanjić kings and Vardar Style of King Milutin) and exposes the contradictions which emanate from reassigning them to those ethnic groups which did not exist at the time.

* **Dragana Lazarević** is a researcher. She researches the policy of cultural heritage, more precisely models of (mis)usage of cultural heritage for the purpose of achieving political goals. Her research is focused on the theoretical models that determine the ways in which immovable cultural property is manipulated for the purpose of identity engineering.

Elias Petrou (University of California, Irvine)*
epetrou@uci.edu

***THE XENON OF THE KING (KRAL) STEFAN UROŠ II MILUTIN:
AN IMPERIAL SCHOOL IN CONSTANTINOPLE OF THE 15TH CENTURY***

In the 15th century, Byzantine Empire was a ghost of its formal glory. Mostly limited behind the walls of Constantinople, the Palaeologan State was struggling to survive, searching for help from the West. An indirect consequence of this political and religious approach was the introduction of the Italian intellectual circles to Classical Greek literature and education. As a result, many Italian Humanists studied the Greek language and culture, and they even moved to the Byzantine Capital to find suitable mentors and teachers. One of the most important centers of this last Byzantine intellectual Renaissance in Constantinople was the Xenon of the King (Kral). The specific Xenon is none other than the same Xenon, which the Serbian King Stefan Uroš II Milutin founded in the North-West part of the Byzantine Capital almost 150 years earlier. Since its foundation close to St. John en Petra monastery, the Xenon played a significant role in the intellectual and cultural scene of Constantinople. From the establishment of an Inn for the travelers, a hospital, and a scriptorium, to the existence of a bookbinding workshop and an imperial school, the Xenon became probably the most essential institute during the last decades of the Byzantine Empire. Many important scholars, teachers, and scribes studied, taught, and copied valuable manuscripts on its premises. Although Constantinople influenced King Milutin's reign and era, the Xenon indicates a formation of a "back-and-forth" avenue of intellectual exchange, starting from the beginning of the 13th century and continuing even after the fall of Byzantium in 1453. In my presentation, I will focus on the establishment and evolution of the Xenon in Constantinople, its geographical and intellectual identity through various sources, and the protagonists who were active in its premises. Where and why was the Xenon founded? Who appears to be related to it? What happened to the Xenon after the fall and the sack of Constantinople in 1453? These and many other questions will be attempted to be answered.

* **Dr. Elias Petrou**, research associate. He is a specialist at Thesaurus Linguae at the Graecae University of California, Irvine. In August 2017 he completed his PhD in Byzantine History at the University of Ioannina, Greece. He pursued research on Byzantine manuscripts in the Biblioteca Apostolica Vaticana, Biblioteca Nazionale Marciana, and Austrian National Library. Prior to his appointment at the Thesaurus Linguae Graecae (TLG), he worked as an associate researcher at the Institute for Byzantine and Modern Greek Studies at the University of Vienna. His research is focused on the Byzantine manuscripts from the various collections, especially chant manuscripts and musical notation in Byzantium.

Serena Acciai (DIDA, Department of Architecture, University of Florence, Italy)*
serena.acciai@unifi.it

***TWO MEDIEVAL CASTLES ON THE OPPOSITE SIDES OF THE ADRIATIC SEA:
NOVO BRDO CASTLE AND CASTEL DEL MONTE IN A COMPARATIVE PERSPECTIVE***

This paper aims to study the similarity between the Novo Brdo Castle, in Priština, Serbia (built during the early years of the reign of King Stefan Uroš II Milutin of Serbia, 1282–1321) and Castel del Monte in Puglia, Southern Italy, (built by Emperor Frederick II around the middle of the 13th century), going beyond common figurative analogies. Similarities lie in the hilltop positions of both fortresses. But there are no other cases of the castle type of Novo Brdo in the Central Balkans or in the Byzantine regions of present-day Greece. The fortress near Priština, Kosovo represents the only known building of this kind in medieval Serbian lands. It is probable that commerce and the cultural exchanges of the 13th century could have also included skilled workmen. Prof. M. Vasić affirmed that Novo Brdo was built by the people of Dubrovnik in the Middle Ages, and it is possible that workers from Dubrovnik could have crossed the Adriatic Sea to work in Southern Italy, and vice versa. This opinion could explain the similarities in the foundations of the Upper Town of Novo Brdo and the famous Castel del Monte. Marko Popovic reports that ties between Kotor, “the town of the Serbian king,” and southern Italian towns are well known. Among the first inhabitants of Novo Brdo were Kotor merchants who undoubtedly constituted an important link between the newly founded town and the littoral areas of Southern Italy, and the Mediterranean at large. Thus, it seems appropriate to investigate if similar functions could have also influenced the planimetric layout of these similar castles. The Castel del Monte has always been shrouded by mystery. This magnificent building, in the middle of nowhere, and strategic to nothing, was never finished, but its size, striking symmetry, and marvelous stonework lead to all kinds of hypotheses. A recent innovative study (G. Fallacara, U.Occhinegro: 2012) was linked to the use of water in the octagonal building, surmising that Castel del Monte may have been a hammam for the Emperor. In fact, Popović affirms that the steam bath in the Castle of Novo Brdo was made by master builders who used similar creations in Puglia as their model.

* **Dr. Serena Acciai** is an adjunct professor (DIDA - University of Florence DIARC - University of Naples Federico II). She is an architect with research and teaching experience in the multicultural heritage of the Mediterranean. Her work mostly focuses on the construction, perception, and representation of cultural identities through architecture. She obtained her PhD (summa cum laude) in Architectural Design from the University of Florence, with a dissertation on 'Byzantium, Constantinople, Istanbul: fragments of generous ideas: The case-study of Sedad Hakki Eldem'. She has since continued this line of work at the INHA (Institut National Histoire de l'Art) in Paris and as a research fellow at the University of Florence. She has presented at national and international conferences; has given lectures at several Universities, including Florence, Milan, Venice, Lugano, Mendrisio, and Istanbul. Since 2012 she has been working as a freelance architect. In 2018 she authored the first monograph ever published in Italy about Sedad Hakki Eldem (Sedad Hakki Eldem, an Aristocratic Architect and More). In 2018 she also published an ebook describing her projects for the Mugello Valley in Tuscany (Tra I Castagni dell'appennino, Three Projects for Mugello), with a foreword on the historical evolution of the walled landscape of Mugello. She currently holds an appointment as a lecturer in Theory of Architectural Design at the University of Florence and at the University Federico II in Naples.

Aleksandra Davidov Temerinski (Republic Institute for the Protection of monuments of the culture, Belgrade, Serbia)*
aleksandra.davidov@heritage.gov.rs ; aleks8@eunet.rs

ON THE PLACE OF GRAČANICA IN LATE BYZANTINE ARCHITECTURE, ONCE AGAIN

When Gabriel Millet introduced the term Serbian-Byzantine school in 1919, he inadvertently determined the direction of long-term scientific discussions about the architectural style of medieval churches included in that term. The authors opted to emphasize one or the other side: Serbian or Byzantine, without denying, however, the obvious superiority of the other. After a whole century during which numerous works were created, which refer to individual monuments of the mentioned group, to several of them, or touch them within the framework of broader considerations, it is noticed that belonging to the Byzantine and/or Serbian world is certainly a primarily scientific issue the answers to it depend in part on the ideological and even philosophical point of view of the author, depending on his attitude towards the general and special when interpreting a certain architectural whole. The paradigm of the mentioned phenomenon is represented by the interpretations of the church of the monastery of Gračanica. Several researchers in Serbian historiography have emphasized its elements of local tradition, characteristic of the previous epoch of Raška monuments, especially the so-called cuboid tambours of the dome, and the layout of the compartments, recognizable on a horizontal plane. On the other hand, Slobodan Ćurčić, a recently deceased professor of Princeton University, who thoroughly researched this monument in a monograph, recognized Gračanica four and a half decades ago as a superior creation of the late Byzantine architecture. Although seemingly very close, these two approaches are fundamentally different, since they concern the way in which the difference between the elements of the national and the transnational is interpreted in the work, such as the Gračanica church, built by the Greek/ Byzantine builders. The commemoration of the jubilee - seven centuries since the end of King Milutin's epoch - which is the reason for holding this scientific gathering, seems to be a proper opportunity for another re-examination of the stylistic affiliation of Gračanica, the last foundation of King Milutin, completed in the year of his death in 1321, among his numerous and geographically widely dispersed endowments, performed during the first two decades of the 14th century. This topic seems even more appropriate considering the name of the scientific gathering: "King Milutin and the Palaeologan Age". The interpretation of this church as the most architecturally successful example of a late Byzantine five-domed building decorated with equally valuable wall paintings does not bring into question its belonging to the Serbian heritage. Gračanica was built on the territory of the Serbian medieval state as an endowment of the Serbian king, one of the episcopal seats of the national autocephalous church, with highly probable requests from the client and his educated church advisers regarding the appearance of the building and the program of its painted decoration. However, it is a late Byzantine five-domed church with the base of an inscribed cross, made of stone and brick, with an overall appearance and manner of construction until then, unknown in the Serbian tradition. It is preceded barely a couple of years by the church of Virgin Ljeviška church in Prizren and Staro Nagoričino, whose architecture, however, is significantly conditioned by their construction on the remains of older Byzantine basilicas. Considering the recent research of the late Byzantine age, as well as some new views on Byzantine architecture, with a historiographical review of the works that interpreted Gračanica, the aim of this article will be to re-examine the possibilities for new, small shifts in understanding this unique building.

* **Aleksandra Davidov Temerinski** is an art historian-conservator and adviser. She is employed in the Republic Institute for the Protection of monuments of the culture of Republic of Serbia. She published several papers in Serbia and abroad, participated in several scientific and professional conferences in the country and abroad. She is the author of the exhibition: "Byzance encore vivante. La palette d'or de Dičo Zograf. Les icônes de l'église cathédrale de la Sainte Trinité à Vranje, Chapelle de la Sorbonne, Paris, 12. Décembre 2002 – 25 Janvier 2003" ; "Lipljan u srednjem veku. Vlasteoska crkva u gradu. Crkva Vavedenja Bogorodice u Lipljanu, Narodni muzej u Beogradu, 6.novembar / 7.decembar 2014" ; "Kad je Srbija bila svet: sjaj dvorske umetnosti u doba kralja Milutina, Manastir Gračanica. Osam stoleća od nastanka (1321-2021) (forthcoming exhibition, which is planned to be held in the SANU Gallery, December 2022) ".

Svetlana Vladislavovna Maltseva (Saint Petersburg State University, St. Petersburg, Russian Federation)*
sm@resava.ru

KING MILUTIN'S GRAČANICA AND THE INTERPRETATION OF THE BYZANTINE CHURCH IN THE ARCHITECTURE OF MEDIEVAL SERBIA AND ANCIENT RUSSIA

For many centuries, in medieval Serbia and Ancient Russia, Byzantine prototypes were assimilated and processed according to the local conditions and needs. Often the results of those borrowings were similar to each other, which gave rise to hypotheses about the influence of one Slavic tradition on another. In both cases, other foreign influences also played a significant role. Many aspects of the parallel development and connections between these two branches of medieval Eastern Christian culture remain unclear. Meanwhile, understanding the nature of their similarities and differences would allow us to see more clearly the uniqueness of each path. This article attempts to do the analysis of these phenomena by the example of the most striking and final ktetor project of King Stefan Uros II Milutin (1282-1321) monuments, the Church of the Assumption of the Virgin in Gračanica. In the works of Serbian architectural historians, in particular V. Korać and S. Ćurčić, it is clearly shown that many architectural traditions of the era of Serbian King Milutin go back to specific significant examples of the Byzantine Emperor Andronikos II (1282-1328) reign. These are the churches erected in the late 13th - first quarter of the 14th century in Thessaloniki: the churches of St. Catherine, St. Pantheleimon, Sts. Apostles, and the Catholicon of Vlatadon. However, both the nature of these samples and the methods of their interpretation on Serbian soil are already somewhat different at the initial stage. In this context, the problem of the masters who built on Milutin's orders and the specifics of his plans are also relevant. The article focuses on the analysis of the architectural features of the Gračanica monument, which distinguish it from the group of other churches in Thessaloniki. We have tried to explain the origin of this kind of specificity, which, moreover, finds surprising parallels in the logic of variations of Byzantine patterns in Moscow architecture of the 14th- first third of the 15th century. The identification of similar trends in the history of architecture of the southern and eastern Slavs fascinates, even more, when it becomes obvious that due to the discrepancies in chronology and the presence of significant differences in the forms of constructive implementation of the monuments, the observed similarity cannot be explained by direct influences on the level of specific samples or masters.

* **Dr. Svetlana Vladislavovna Maltseva** is an associate professor at Saint Petersburg State University, Russian Federation. She is a senior researcher at the Research Institute of the Theory and History of Architecture and Town Planning (branch of the Central Institute for Research and Design of the Ministry of Construction of the Russian Federation), Moscow, Russian Federation.

Velimir Matanović (City Museum in Kosovska Mitrovica, Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia)*
matanovickm@mts.rs

STYLISTIC CHARACTERISTICS AND GENESIS OF ROMANESQUE ART OF BANJSKA MONASTERY

The subject of research is the emergence of the form and style of Romanesque architecture and its decorative sculpture in medieval Serbia, concerning historical conditions of their origin and development, characteristics of the architectural conception of sculptural and determination of stylistic forms. The paper will analyze a comprehensive analysis of the architectural space, treatment of facades, composition, and ornamentation of the portal and window openings of the Banjska monastery. The emphasis in the paper is to find indirect monumental connections and formal examples that indicate possible influences from other (except Southern Italy) European areas. The paper points out the importance of the Banjska monastery within the European history of art.

* **Dr. Velimir Matanović** is an expert consultant and visiting professor at the International Cultural Center in Kraków, Poland. He completed his studies of art history at the Faculty of Philosophy of the Jagiellonian University in Krakow, while at the Central Institute for Art History in Munich (Zentralinstitut für Kunstgeschichte) he studied the medieval art of Central and Eastern Europe. He was a permanent associate of the Institute for the Conservation of Monuments in Warsaw. He collaborated on the preparation of scientific-historical documentation and historical-urban studies of Krakow, Warsaw and Gdansk. He worked at the Faculty of Conservation and Restoration in Cetinje, then at the Municipal Museum in Kosovska Mitrovica. He received his PhD thesis from the Faculty of Architecture, University of Belgrade.

Snježana Orlović (Independent artist/independent researcher)*
snjezanaorlovic@gmail.com

THE KRUPA MONASTERY, ENDOWMENT OF KING MILUTIN

The Krupa Monastery belongs to the Eparchy of Dalmatia and is the oldest active Orthodox monastery in the area of today's Croatia. According to the records made in the past few centuries, this monastery was founded in 1317, with the help of King Milutin, by monks from Bosanska Krupa, whose monastery was located near the mouth of the river Krupa in Vrbas, and who moved there. The fact that this is not just a legend is confirmed by the historical and political circumstances in this area. In the hitherto uninhabited areas, during the reign of Ban Mladen Šubić, at the end of the 13th century, Serbs began to settle. According to old writers, larger migrations took place in 1305, and later there were more and more, especially when northern Dalmatia became part of the state of the Bosnian ban in the second half of the 14th century, and then King Tvrtko, the Orthodox ruler. This area was of great importance for Nemanjić and the area over which the Serbian state exerted influence. Serbian rulers also paid attention and material assistance to the Krupa Monastery. Stefan Dečanski completed the monastery and donated it to the lands and other contributions that were necessary for its maintenance, and during the reign of Tsar Dušan, the monastery was renovated. When the Turks ruled Dalmatia, they confirmed to the Krupa monks the right to enjoy the mentioned lands. The Serbian despots of Branković family from Srem, Đorđe, and Jovan with their mother Angelina, who in 1494 gave the monastery a "charter", also contributed to its renewal. The year 1502 will be the beginning of the centuries of suffering, but also a series of renewals. When the Patriarchate of Peć was renewed, it managed to gather all Serbs under its auspices, and then artistic activity flourished. The monastery church was decorated with monumental painting, and very valuable icons were ordered for the iconostasis. Today, the church has the basis of a developed inscribed cross with a dome on pendants, which are supported by semicircular vaults. In the 18th and 19th centuries, several important construction projects took place, the altar space was demolished, a narthex was added to the west, and then the entire monastery complex was formed.

* **Snježana Orlović** completed her art history studies at the Faculty of Philosophy in Belgrade in 2005. From 2007 to 2012, she worked at the Phoenix Gallery in Belgrade as an organizer of gallery activities and program. She has been an independent artist since 2010. She is the author of six books (*Krupa Monastery*, 2008; *Dragović Monastery*, 2009; *Gomirje Monastery* 2011; *Monastery of the Most Holy Mother of God Trojručica*, 2017; *Orthodox Eparchy of Gornji Karlovac - Schematism*, 2017; *Monasteries of Medak and Komogovina, the first church centers of the Eparchy of Gornji Karlovac*, 2021) and studies and articles. She participated at three scientific conferences (Belgrade, Zagreb, Novi Sad) with topics related to the church history and art of Serbs in today's Croatia. She is the co-author of the exhibition *Seven Centuries of the Krupa Monastery*, 2017 (Novi Sad, Subotica, Gračanica, Kosovska Mitrovica, Zagreb). From 2011 until today, she has been collaborating on the organization of the exhibition "Art Salon of Krajina". She is the author of a documentary series produced by "Hram" television of Serbian Orthodox Church: "On Saint Sava's Shrine", "The Cult of Saint Sava and Influence on Serbian Art", a cycle of 30 series about the ecclesiastic art - "The Ornament". She is currently working on the series "Lord I love your Home, this place of dazzling glory".

Dubravka Preradović (Lyon, France)*
dubravka.preradovic@gmail.com

GABRIEL MILLET'S CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF KING MILUTIN'S ENDOWMENTS

Gabriel Millet (1867-1953), the founder and first professor of the Department of Byzantine Art and Christian Archeology at the Practical School of Higher Studies (École Pratique des Hautes Études) in Paris, more than any other researcher was equally dedicated to the library and field-work. Among the numerous merits of this famous French Byzantine scholar is the pioneering research of Paleologan wall painting, which was almost completely neglected in the research of Byzantine art until Millet. After many years of studying the monuments in Mistra, on the Mount Athos and in Trabzon, Gabriel Millet met Serbian medieval monuments for the first time in 1906. His primary intention was to complete the picture of art from the time after the restoration of the Byzantine Empire. Therefore, on that occasion, he paid special attention to the study of Gračanica and Staro Nagoričino, where he discovered an inscription with the name of the painter, as well as the church of St. Nikita in the village of Čučer. The results he reached during that first scientific mission dedicated to the Serbian monuments significantly complemented his encyclopedic study of the iconography of the Gospels. The results of these researches is also a study on old Serbian architecture in which a French researcher established a division into three stylistic groups, or schools, where significant attention was paid to the endowments of King Milutin. French scholar devoted himself to the field research of Serbian medieval architecture and painting on four more occasions, between 1924 and 1935. In 1927, he exclusively explored Gračanica and Staro Nagoričino. He returned to these monuments in 1934, when he once again explored the church of St. Nikita, where he then discovered an inscription with the names of the painters. During these researches, a large number of recordings were made, part of a significant collection that today bears the name of its founder (Gabriel Millet's Photo Library), as well as drawings of frescoes made by Gabriel's wife and associate Sophie Millet, which are important documents about these monuments. Through his decades-long research of Serbian medieval art, Gabriel Millet has significantly contributed to a better knowledge and understanding of old Serbian architecture and painting. The endowments of King Milutin had a special place in these researches, and our intention on this occasion is to show and valorize the contribution of Gabriel Millet in their study.

* **Dr. Dubravka Preradović** is an art historian, researcher and curator. She holds her BA in History of Art (2000), MA in Medieval History Art and Architecture from Faculty of Philosophy (2008), University of Belgrade and her PhD in History and Archeology of Byzantine world from Università degli studi di Udine and Ecole Pratique des Hautes Etudes in Paris (2011) with a PhD scholarship from the Italian Government. In 2005, she completed the specialization "Nuove tecnologie per la valorizzazione e gestione del patrimonio culturale mediterraneo" at the European Centre for Cultural Monuments in Ravello, Italy. Dubravka worked as a curator at the National Museum in Belgrade from 2001-2013, first as a curator at the Gallery of Frescoes, then as Curator in Medieval Department, and then as a Senior Curator of the Collection of old and rare documents of medieval monuments. She studied the Byzantine period with a focus on Latin-influenced Adriatic and Serbian medieval churches with a strong Western impact. An important field of her research is dedicated to the phenomena of medieval societies and the politics of the cult of saints and relics. In parallel, she has been working on the historiography of cultural institutions and explorations of the medieval heritage of the Balkans at the end of the 19th and beginning of the 20th century, and particularly on the presence of the French and Russian scholars in the Balkan area. She is an alumna of the Ecole Française de Rome and the Plato Academy of the University of Athens. At the moment, she is an independent scholar, situated in Lyon, France. Her articles, covering different subjects in a vast chronological span, from the 4th to 20th centuries, are published in four languages in diverse scientific journals and monographs.

Asnu-Bilban YALÇIN * (Istanbul University, Faculty of Letters, Turkey)*
yalcinab@istanbul.edu.tr

TRADITION AND INNOVATION IN THE LATE PALAEOLOGAN DECORATION: THE CASE OF CHORA/KARIYE

As well known, the decoration of Kariye is very much studied regarding its figurative program. On the other hand, less attention is given to the architectural frames of the scenes both of the mosaics and of the frescoes.

The parekklesion, as a mortuary chapel, is decorated, according to its function, with scenes devoted to the Last Judgment and culminates with the Anastasis in the apse's conch. The only dome in the chapel is showing angels above the windows, divided by cornices decorated with elegant and abstract but naturalistic formulated floral motifs. The choice of delicate colours, with light but decisive brushstrokes, sometimes with white lines of light, demonstrates a high quality of technique and execution. But, worthy of our attention are the motifs themselves executed in a totally new and innovative way.

Next to these, are the usual pseudo-marble panels in the lower level of the walls. Very common decoration type, from earlier times, which are placed in relevance with the real ones of the naos and narthexes.

This paper will examine the iconography and the execution of these motifs, their interrelation within the building itself and with other contemporary examples defining their diversity and prominent position as a model for later ones, thus proposing different aspect of the Palaeologan ornamentation.

* **Dr. Asnu-Bilban Yalcin** is professor at the Istanbul University. She is graduated at Rome 'La Sapienza' University, Faculty of Letters and Philosophy. Her PhD was completed at Istanbul University, with a thesis on the institutions of the Great Palace of Constantinople according the literary sources. Her research area includes the Byzantine architectural sculpture and painting. She was awarded with scholarships and research projects and was visiting professor at different universities in Turkey and abroad. Participated to numerous archaeological excavations, she is actually directing the research on the historical topography of Bosphorus strait and the excavations of Hieron/Yoros fortress in Istanbul. She is the scientific adviser for Aya Sofya and Kariye, appointed by the Turkish Ministry of Culture.

Jasmina S. Ćirić (University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts, Serbia)*
jasmina.ciric@filum.kg.ac.rs

***ARCHITECTURE OF THE KING'S CHURCH IN STUDENICA AND THE HOLY SAVIOR IN CHORA, IN
CONSTANTINOPLE: SIMILARITIES AND APPROPRIATION***

The paper aims to analyze the question of architectural resemblances between King's church in Studenica and Holy Saviour in Chora in Constantinople. King Milutin built his tiny church of St. Joachim and Anna in the monastery Studenica in 1313/14. Adjacent to the larger church of his great grandfather Stefan Nemanja, King Milutin's choice of dedication must have been pointedly significant. This choice of dedication to the ancestors of the Virgin corresponds with his own needs to reaffirm his noble ancestry. Taking into account the architectural features of the interior architecture of King's church and Chora this paper attempts to conclude that Milutin used certain elements innovatively. Though evidence indicates that Chora's expensive designing under Theodore Metochites took place between 1315 – 20 and King's church during 1313, we should not be surprised about certain Constantinopolitan imports and appropriation. Similarities of space organization – delicately fantastic architectural details and more specifically dignity of frescoes and ornaments, a long tradition of usage of the monograms on the window openings – exist between the program of the Chora and King Milutin's church. Milutin's little jewel box chapel encapsulates both architecturally and iconographically the ideas of microcosmos, an ideal church built by an ideal ruler. Could it be that these resemblances between two churches came about because King Milutin had provided a proving ground for imperial Constantinopolitan artists in Serbia before the work on the Chora begun? Both historically known facts and pieces of evidence indicate that it could be the case.

* **Dr. Jasmina S. Ćirić** is an assistant professor. She studied art history at the Faculty of Philosophy at the University of Belgrade. Her research is focused on the visual significance of late Byzantine art, rites, and their liturgical contexts in the churches of the Palaeologan age. She is focused on exploring the exegetical meaning and function of ornament in various materials in the late Middle Ages. Her research is focused on archival work and the use of photographic material to understand the context of changes over time in the Byzantine and Serbian medieval churches. Through the ERASMUS+ program, she was a lecturer at the Justus Liebig University in Giessen, Masaryk University in Brno, Charles University in Prague, Phillips University in Marburg. She has published numerous scientific articles, books, and book reviews in journals with national and international influencing factors.

Thalia Mantopoulou-Panagiotopoulou (School of Fine and Applied Arts of the Faculty of Fine Arts Aristotle University Thessaloniki)*
thaliamp@vis.auth.gr

KING MILUTIN AND THE CHURCH OF TAXIARCHES IN THESSALONIKI

King Stefan Uroš II Milutin (r.1282-1321) visited Thessaloniki many times, especially after the end of the internal conflicts in Serbia in 1312. During these visits, he built in Thessaloniki two churches and a palace. Many researchers identify the church of Agios Nikolaos Orphanos as one of them. The present study proposes the identification of the second one with the church of Taxiarches, which is located in the Upper Town of Thessaloniki. Taxiarches should have been the Hilandar metochion dedicated to Agios Georgios. The existing monument consists of a church in the upper story and a crypt beneath it.

The following arguments support this identification:

1. The late Byzantine section of the church, partly interpretative restored and partly integrated with it, consists of two building phases. The collapse of the original construction was followed by a reconstruction, which incorporated the surviving parts. The characteristics attributed to this latter reconstruction phase link Taxiarches to Agios Nikolaos, which is dated by many researchers to the second decade of the 14th century.
2. This neatly ties in with the written sources information that, since its erection, the church had been dilapidated and burnt, as remnants of a fire can be still seen in some compartments of the well-preserved Byzantine crypt.
3. Surviving frescoes in the present church have been dated to the same period and are attributed to the painter Georgios Kalliergis, who had links to the Serbian community of Thessaloniki.
4. The surrounding wall of the crypt is reinforced by buttresses similar to the ones used in buildings of Hilandar Monastery on Mount Athos and other buttressed towers in Chalkidiki.
5. Two imperial golden bulls of 1316 and 1317 granted the Hilandar metochion in Thessaloniki, which was renovated this period, water supply from the Hortiatis aqueduct.
6. A confusion of Taxiarches with the Rotunda in Thessaloniki in the oral tradition can be explained by the fact that both monuments bear the same dedications (to the Archangels and Agios Georgios) and were located in the same Byzantine neighborhood.
7. Modern written sources attest to the large estate belonging to Taxiarches at the end of the Ottoman occupation, which was undoubtedly a Byzantine heritage. The fact testifies that Taxiarches had been a monastery or a rich metochion.

* **Dr. Thalia Mantopoulou-Panagiotopoulou** was born in Thessaloniki. She studied architecture at the School of Architecture of the Aristotle University and holds a Ph. D. Degree in History of Architecture. Her doctoral thesis was on the religious architecture of Thessaloniki during the last phase of the Turkish occupation. She authored many treatises and books on the Byzantine, post-Byzantine and Neoclassical architecture of Thessaloniki, many of which were published in Greek or international scientific journals. She expanded her research for the same periods to Asia Minor, Bulgaria and Constantinople. She took part in many congresses. She is currently Professor at the School of Fine and Applied Arts of the Faculty of Fine Arts, where she teaches Theory of Space and History of Architecture as well as Orthographic, Axonometric and Perspective design.

Jana M. Aleksić (Institute of Literature and Art, Belgrade, Serbia)*
tiamataleksic@gmail.com

THE ARTISTIC ERA OF KING MILUTIN IN THE CULTURAL HISTORICAL AND AESTHETIC OPTICS OF MILAN KAŠANIN

Milan Kašanin (1895–1981) in his integral study of medieval Serbian literature and art pays special attention to the works and authors who created during the reign of King Stefan Uroš II Milutin Nemanjić (1282–1321), i.e. medieval works of art whose central theme is the personality of the controversial rulers of Serbian lands in the last decades of the 13th and the first decades of the 14th century, as well as the spiritual and socio-historical characteristics of the era of this important founder and great artistic patron. By excerpting available sources and aesthetic contents, based on decades of research into Serbian literature, art, civil and sacral architecture, and relying on the small but stimulating previous studies of old Serbian literature and culture, the author of the monographs *Serbian Literature in the Middle Ages* (1975) and *Kamena Otkrića (Stone Discoveries)* (1978) seeks to systematize knowledge about the cultural past, to explain the spiritual and historical forces of the time, to understand Byzantine civilizational influences on art forms and meanings, to find elements of original artistic creation within medieval Serbian. The age of King Milutin, as well as the entire Serbian Middle Ages, following the footsteps of Johann Huzinga and Ernst Curtius, Kašanin analyzed a cultural-historical topos and a spiritual-ideological organism that largely conditioned the formation and appearance of his own aesthetic. Only when a literary work is character read in accordance with the spiritual principles of the epoch in which it was created, can be assessed its aesthetic value and significance. Therefore, we will try to outline the analytical and methodological framework of Kašanin's spiritual, historical, and aesthetic thought from the point of view of the history of literary criticism, concerning the way in which he perceives and names the artistic forms of Milutin's epoch, art forms in which Milutin's age and literary achievements of monk Theodosius and archbishop Danilo II. By interdisciplinary connection of poetic and stylistic features of concrete literary achievements with aesthetic characteristics of church and secular architecture, fresco painting or icon painting, but also with socio-political factors, Kašanin, according to our metacritical insights, embodies the artistic construction of the period of King Milutin's reign and he spiritually projects it to the present moment - as a living part of the tradition that participates in our cultural self-understanding.

* **Dr. Jana M. Aleksić** is a research associate at the Institute of Literature and Art in Belgrade. She defended her PhD thesis: *Milan Kašanin as an interpreter of new Serbian literature* in 2016 at the Faculty of Philology, University of Belgrade. She completed her postdoctoral training at the Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali Comparati, Università Ca 'Foscari Venezia, Italia) under the supervisorship of Prof. Dr. Aleksandar Naumov. She is the author of the monographs *Opsednuta priča: Poetika romana Gorana Petrovića* (2013), *Žudnja za lepotom i savršenstvom: Teurgijska dimenzija književnoumetničkog stvaralaštva* (2014), *Kulturna ideologija Milana Kašanina / Cultural ideology of Milan Kašanin* (2019), *Književna misao Milana Kašanina / Literary thought of Milan Kašanin* (2020), as well as four books of poems *Topao kamen* (2014), *Upijanjanje* (2017), *Arijel Anonim* (2018) and *Na sredini* (2020). She publishes poetry, critics, scientific articles and essays in literary and scientific periodicals and collections.

Ivana Jevtić (Koç University, Istanbul, Turkey)*
ijevtic@ku.edu.tr

A TRAVELLING CONCEPT: CLASSICISM IN THE ART OF KING MILUTIN AND THE PALAEOLOGAN AGE

The Late Byzantine period stands in the historiography for its intellectual and artistic flourishing, particularly remarkable during the first one hundred years of the Palaeologan dynasty. In turn, the revival of antique heritage is considered as one of the most characteristic features of Late Byzantine wall paintings whose classicism earned the Palaeologan art the label of the last Byzantine renaissance. Associated with the elite patronage, this classicizing painting trend reached its peak in the monuments of the turn of the 13th and the first two decades of the 14th century. It was promoted by famous artists like the mythical Manuel Panselinos, Kalliergis as well as Michael Astrapas, and Eutybios - authors of the major painted programs that embellish the foundations of King Milutin. It is well-known that the activity of Michael Astrapas and Eutybios embodies the intense artistic interactions between the Byzantine Empire and the kingdom of Serbia at that time. Moreover, the two painters passed on salient samples of antique iconographic and pictorial elements into painted programs of Milutin's churches making them stand among the most accomplished examples of the early Palaeologan classicism. This paper aims to bring into the debate the topic of classicism and discuss in current terms its significance for the understanding of the art of king Milutin and the Palaeologan age. It questions the artistic and cultural values the revived antique was representing, its context, and how it contributed to the specific character of wall paintings in both Milutin's foundations and contemporary Byzantine monuments. At the same time, the paper takes a broader perspective, it approaches classicism as a traveling concept, looks at its origins and history without overlooking its ideological background. If classicism was and still is a powerful paradigm of European art historical writing, the question worth raising is what this particular concept can do when applied today to study the art of the Late Byzantine world.

* **Dr. Ivana Jevtić** is an assistant professor at the Department of Archaeology and History of Art at Koç University, Istanbul. She defended her PhD thesis at the University of Paris 1 Panthéon Sorbonne and University of Fribourg (Switzerland) with the dissertation project «Les motifs antiques dans la peinture murale byzantine des XIIIe et XIVe siècles» ("Antique Motifs in Byzantine Mural Painting of the 13th and 14th Centuries"). Her research is oriented towards the Late Byzantine Constantinople, then the exploration of retrospective and narrative tendencies in Late Byzantine art and their comparisons with similar processes in Western medieval art.

Sanja Pajić - Rosa D'Amico (University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts, Department of Applied and Fine Arts, Department of General Education; Soprintendenza per i beni artistici e storici, Bologna)*
sanjapajics@yahoo.com; rosa-damico176@alice.it

LINKS BETWEEN THE SERBIAN AND ITALIAN ART AT THE END OF THE 13TH AND THE BEGINNING OF THE 14TH CENTURY: RARE ICONOGRAPHIC THEMES

In the monumental painting, within the endowments of King Milutin (1282–1321), are present rare iconographic solutions, which spread primarily in Macedonia and Serbia. On the scene of the Nativity of Christ in the King's Church in Studenica, the Mother of God is depicted while she is kissing her Son, in Staro Nagoricino the monumental Mother of God Pelagonitissa is shown, as well as Christ's Climbing on the Cross in a triumphal variant, while the same scene in a different iconographic scheme, with strong emotional context, is preserved in St. Nikita in Čučer. In a chronologically close period, variants of the same themes appeared in Italy, primarily within the paintings of smaller format in isolated environments, intended mainly for the Franciscan clientele, in centers associated with the Guelphs, the Anjou dynasty, and the pope. Thus, the interpretations of the Mother of God Pelagonitissa are found primarily in Romagna and Rimini, where Giovanni da Rimini presented this theme in the same complex as the Mother of God who tenderly embrace and kiss her Son. The triumphant version of Christ's Ascension to the Cross was painted in Tuscany and Siena, while the variation is seen within the fresco in Santa Maria Donaredina in Naples which is close to the painting of Čučer. The important role of the political and cultural mediator of the Serbian state was confirmed during the time of Milutin and his mother Jelena, connected with the Anjouans and in close ties with the popes, starting with the Franciscan Pope Nicholas IV, the famous protectress of the monastery in Zeta. The problem of artistic ties between the Serbian state in the time of King Milutin and the Italian territories is considered in the light of new scientific knowledge and interpretations offered by modern historiography.

* **Sanja Pajić** is an associate professor. She completed her art history studies at the Faculty of Philosophy in Belgrade. She defended her PhD dissertation at the Faculty of Philosophy in Prague. She is an associate professor at the Department of Applied and Fine Arts, Faculty of Philology and Arts. She is the co-author of a monograph and the author/co-author of over 50 scientific articles. Her areas of interest are connections of Serbian, Byzantine, and Italian medieval art; Cretan icons; Serbian painting of the Middle Ages; Serbian painting of the Turkish period; iconographic studies.

Rosa D'Amico completed her studies at the University of Rome. From 1976 to 2012 she worked at the Institute for the Protection of Artistic Heritage in Bologna (Soprintendenza per i beni artistici e storici). She dealt with the protection of this city and its territorial context, and she was also engaged in the National Pinacoteca in Bologna (Pinacoteca nazionale di Bologna). She is the author of a large number of texts from various artistic fields, with a narrower focus on the art of the Middle Ages. She has been the initiator of cooperation with cultural institutions in Serbia since 1994, within which she organized exhibitions. She has published a large number of papers as an author/co-author and is a participant in numerous international scientific conferences. A special area of interest concerns Serbian-Italian artistic and historical ties in the Middle Ages.

Vojislav Bašica (Aristotle University of Thessaloniki, Faculty of Theology, Department of Pastoral and Social Theology)*
vbasicai@past.auth.gr; vojabasica@live.com

LITURGICAL TOPICS IN THE ICONOGRAPHY OF MILUTIN'S FOUNDATIONS - THEOLOGICAL VIEWS OF MILUTIN'S ZOGRAPHS AND BUILDERS

In the time of King Milutin, and especially at the beginning of the 14th century, Serbia became a large construction site of holy churches. It brings together the most famous painters and builders of the Christian world, and an authentic cultural heritage is created on this territory. Serbia continues to be an active creator of the local cultural trends, participating in the so-called "Renaissance of the Palaeologan dynasty" and at the same time shaping its own style. Along with the shaping of the order of the Holy Liturgy, which culminates in the Diataxis of Philotheos Kokkinos visual representations of liturgical works also appear and multiply. The space of the altar apse is naturally connected to them. In Milutin's endowments, in addition to the usual performances of great pastors and liturgists of the Church with scrolls of liturgical texts, there are also now established innovative compositions within the wall painting: Service of the Holy Liturgy and Communion of the Holy Apostles. The events from the Gospels are also painted in Milutin's endowments, which are a constant occurrence during the painting of the churches in this period and are usually found in the upper registers of the nave. However, some compositions are often placed in the altar space. The Ascension of Christ stands out as a par excellence liturgical event, which depicts Christ ascending to Heaven and Who will also come (Acts 1: 10-11). This promise is the main expectation of the Christian community at the Liturgy. Precisely in the scene of the Ascension, most of the clergy are present, who in the period of late Byzantine painting we meet in separate compositions in the altar space. These are the Holy Mother of God, whose arms are stretched in the position of Oranta, with the Christ Emanuel, the Eucharist - the Jesus' Last Supper with his disciples, and the angels who, like deacons, participate in the Heavenly Liturgy. Milutin's endowments are numerous. They differ in size and shape, as well as purpose. These churches are sometimes the episcopal cathedrals, the catholicons in the monastery complexes as well as the city cathedrals. The painting of the altar apses, as well as other parts of the temple, was designed by profoundly educated and, above all, theologian painters and builders. Serbian archbishops, great pastors of the Church, and educated theologians, not only supported the construction project but also actively participated in the construction of churches and influenced on their shaping and decoration.

* **Vojislav Bašica** is a master theologian. After finishing primary school in his hometown, he attended the Karlovac seminary "St. Arsenije Sremac" in Sremski Karlovci. He completed his undergraduate academic studies at Faculty of the Orthodox Theology at the University of Belgrade, and at the same institution he completed the Master of Academic Studies with the topic "Following the Holy Secret Confession and Repentance in Trebnik by Petar Mogila: Ritual and Theological Aspects". Except of the native Serbian, he speaks Greek, English and Russian. In the academic year 2019-2020, he enrolled in PhD studies at the Faculty of Theology at Aristotle University of Thessaloniki. He is preparing his PhD dissertation on the topic: "Aesthetics of the liturgical space in parish life" with Professor Mr. Tryfon Tsombani. In the current academic year 2020-2021, he is attending the "Eugenios Voulgaris" program that is organized by the Institute of St. Maximus the Greek in the Vatopedi monastery on Mount Athos.

Serçan Yandım Aydın (Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of History of Art)*
sercanyandim@gmail.com

**RENAISSANCE BEFORE THE RENAISSANCE: HUMANLY ASPECTS OF LATE BYZANTINE
PAINTING. CASE STUDY: "THE ANASTASIS: AN IMAGE OF LIBERATION AND RESURRECTION",
STUDENICA MONASTERY**

Present paper aims to discuss and attempts to deconstruct conventional assumptions about Byzantine painting in terms of style and iconography, by focusing, specifically on the Late Byzantine examples, the Studenica monastery, (ca. 1313-ca. 1320). The main hypothesis is that the supremely idealized Renaissance conception of painting starting with the writings of Giorgio Vasari, lead to a widely stereotyped and prejudiced evaluation of the Byzantine art. Consequently it is placing the latter one inferior to the Renaissance. In order to elaborate these problematic, images from the *dodekaorton* are compared between the two realms: The Eastern and Western Christianity. A striking case comes from the Anastasis of Christ, symbolically depicted since the early Christian times, until the eleventh century, there is no one normative, official iconography of the subject. In the Byzantine image of Anastasis, following Passion Christi, his "communal" resurrection is followed by an act of deliberate liberation of the Righteous Protagonists of the event. In the western examples, however, the emphasis is given on the act of an "individual" resurrection itself. So, the question lies in the different perceptions, typological origins, and in what way they resemble the types of Anastasis-imagery, other than and as complementary of the holy texts, canonical and apocryphal alike. Further examples come from the depiction of Hades, especially in the Anastasis-images. Recent scholarly studies discuss the beautification of Hades in the Byzantine Painting in general. As an invaluable part of the artistic achievements of the King Milutin's era, observed in the Anastasis image by the painters Michael Astrapas and Eutychios at the Studenica monastery, ca. 1315, depicted in the altar area of the King's church dedicated to Sts Joachim and Anne is studied as one of the prime examples of the Byzantine conception of the theme that reflects renaissance before the Renaissance. Other examples from the Roman coinage of the fourth and fifth centuries, and from Pagan Mythologia are also discussed in this respect. At the end, *communal* versus *individual* and beautiful, muted versus grotesque depictions of iconographical elements are due to the difference in their mindset in interpreting and perceiving images *per se*, that basically goes back to the time of *Libri Carolini* in the eighth century? How theologians of a collective monasticism and individual aristocratic prayer affected the relation text-image? Or does one need to address from within a wider perspective due to the coherent content of their different Cultural Memories? These are among the questions that is going to be revisited within a trial of a social anthropological model together with the religious imagination that has been already in play for centuries.

* **Dr. Serçan Yandım** studied Business Administration at METU, and get a master's degree in Archaeology and History of Art at Bilkent University. She completed her PhD in Germany, in Marburg an der Lahn at Philipps University, in Art History and Christian Archaeology. Since 2005 she is a faculty member at Hacettepe University, Department of History of Art, Ankara. She conducted numerous researches in archaeological museums in Turkey with an attempt to study and publish Christian art produced in the Ottoman period. She organized an International Art Historical Colloquium in 2010 and published her proceedings in, *"Angels, Saints and Prophets in Christian and Islamic art"*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Istanbul, 2010. She participated in two archaeological surveys in and around Konya (2013-2015). Her recent publications are: *Marginalizing Traditional Religious Groups, Cults and Beliefs in the Early Patristic Period: Asceticism in Phrygia and Lykaonia*, in *Identity and the Other in Byzantium*. Ed. by K. Durak and I. Jevtic. Papers from the fourth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium. (GABAM, İstanbul, 2019) 189-205; "The Economic and Social Blossoming of Europe In the Twelfth Century: The Role of The Italians In Anatolia", in *Cultural encounters in Anatolia in the Medieval period: the Italians in Anatolia during 12th-15th centuries* symposium proceedings, 13 May 2016, İstanbul, 2019.

ROYAL IMAGERY OF KING MILUTIN IN HISTORICAL CONTEXT, REVISITED

One of the longest and most successful reigns in the Serbian Middle Ages was that of the Serbian king Stefan Uroš II Milutin (1282-1321). This period was unstable and volatile both in internal and external politics being marked by the complex relationship of Milutin with his elder brother and ex-king Stefan Dragutin and later especially with their legitimate and illegitimate issues. Therefore, the intricate network of multiple interests of domestic and foreign origin fundamentally impacted political theory and its reflections in official imagery. Still fully unresolved background of the power transition that took place in 1282 is strongly echoed in frescoes from the small chapel in Đurđevi Stupovi, but also in the partially preserved painted program of the narthex in the Prizren cathedral, the Virgin Ljeviška church. This paper aims to revisit all of the royal images of king Milutin in order to explore anew the meaning of different variants, from those portraits of the king being shown in prayer (e.g. in the Vatican icon or in the Chilandari nave) to the unusual ones as are those in the Staro Nagoričino and Studenica. The material under discussion presents strong arguments that it was the immediate context that influenced emergence of variables in portraiture being distinguished by a number of details. I shall especially argue that one should not neglect importance of the Staro Nagoričino example in reviewing the symbolism of the sword in Byzantine iconography, as recent scholarship tends to simplify the potential of the sword as symbol of triumphal iconography. One should bear in mind that the sword appears in Byzantine art in multiple guises, representing a weapon (in a number of combat and battle scenes), a royal or imperial insignia (in various coronation scenes) and a symbol, of either victory or triumph (on rare occasions being donated to a ruler by the holy person or God). The triumphal reign for a medieval ruler was as important as the issue of producing a male heir since the lack of a legitimate one would often pave the way to crisis and almost always lead to civil wars, as was evident with the last years of Milutin's life. Despite a number of his marriages, he died without an apparent heir, which is why the issue of his successor had to be resolved in a bloody war between his two sons and a nephew who all lacked proper legitimacy. But the king did try to produce the heir whose right to inherit him could not be challenged. His fifth marriage to Simonis, daughter of the Byzantine emperor Andronikos II Palaeologos, was the way to accomplish even ambitions of Empress Eirene, the wife of Andronikos. Infertility of the young bride prevented such plans and it seems King ventured for help from above, by having built special chapel in the dynastic mausoleum Studenica, dedicated to Sts Joachim and Anne, the parents of the Virgin.

* **Dr. Branislav Cvetković** is a senior curator in the Regional Museum in Jagodina. In the period 2000-2005 he has been director of the Regional Museum in Jagodina. In 2010 he defended PhD "Nova Pavlica – History, Architecture and Wall Paintings". Curates the collections of fresco fragments, copies of frescoes, icons, manuscripts, cult objects, rare books, sculpture, epigraphic monuments, architecture. In 2015 the summer fellowship at Dumbarton Oaks. Fieldwork sites: Jošanica, Županjevac, Kalenić, Radošin, Resava, Sisojevac, Crnica, Ivković, Krušedol, Smederevo, Vitovnica, Nova Pavlica, Peć, Lipovac, Staničenje, Prohor Pčinjski. Published in *Byzantion* (Bruxelles), *Starinar* (Belgrade), *Analecta Iberica* (Tbilisi), *Art Studies Quarterly* (Sofia), *Ikon* (Rijeka), *Zbornik radova Vizantoloskog Instituta* (Belgrade), *Balkanica* (Belgrade), *Zografije* (Belgrade), *Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske* (Novi Sad), *Saopštenja* (Belgrade), *Arheografski prilozi* (Belgrade), *Zbornik Narodnog muzeja* (Belgrade), *Zbornik muzeja primenjene umetnosti* (Belgrade), *Glasnik Društva konzervatora Srbije* (Belgrade), *Sveske Društva istoricara umetnosti Srbije* (Belgrade), *Istorija umetnosti* (Belgrade), *Leskovacki zbornik* (Leskovac), *Zbornik Narodnog muzeja* (Čačak), *Liceum* (Kragujevac), *Krusevacki zbornik* (Krusevac), *Koreni* (Jagodina).

Zdravko Peno (Faculty of the Orthodox Theology "St. Basil of Ostrog", Foča, Republic Srpska / Bosnia and Herzegovina)*
penozdravko@gmail.com

THEOLOGICAL INTERPRETATION OF THE PERCEPTION OF HOLY WISDOM IN THE MONASTERY OF GRAČANICA

Depiction of the Wisdom in the Church of the Assumption of the Most Holy Mother of God in the endowment of King Milutin - the monastery of Gračanica is intriguing in multiple ways. Within this composition, the Christ - the Wisdom of God is personified in the most important part of the sacral space - the altar. In the process of depicting of the Christ, centuries before the time of the Palaeologan age and King Milutin, more precisely, already in the canonical decisions of the Trullo Council in 692, historical realism prevailed over symbolism, certainly with all the peculiarities of the eschatological experience of the God-man. For a theological understanding of the composition of the Wisdom in medieval painting, it is necessary to keep in mind the corpus of Old Testament Sophiological texts, in the first place the Stories of Solomon (Heb. Mishle Shelomoh מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה), and the Wisdom of Solomon (Gr. Σοφία Σολομώντος) which represent the foundation of the onthological meaning of the Sophia. It is not without the significance either the fact that the written tradition of the literature dedicated to the lives of the saints and rulers in the Serbia of the Nemanjić dynasty. On the other hand, the axes of the interpretation of the representation of the Wisdom in Gračanica is the Holy Father's interpretations from the beginning of the 9th chapter of the Proverbs of Solomon. In the sophiological pericope of Chapter 8 of the Stories, according to the interpretation of St. Athanasius the Great, it is mentioned the double reality of the Wisdom, and its pre-eternal existence and the Incarnation. St. Athanasius begins his teaching on the Wisdom by analyzing the verb *kanani* (Heb. כָּנָן) which in the translation of Aquila, Simachus and Theodotius means "had" (Greek: ἐκτίσαστο), while in the translation of the Seventy, it means "created" (Greek: ἐκτίσσε). Chapter 9 unequivocally speaks of the Incarnation of the Logos - the Wisdom, who has built her house and has set up its *seven pillars* (Proverbs 9: 1). Seven pillars, which are visible behind the depiction of the Wisdom in Gračanica are seven gifts of the Holy Spirit who, according to the Isaiah's prophecy, refer to the Messiah. According to the interpretation of St. Gregory the Theologian and the other Holy Fathers, on Messiaiah will be founded the Spirit of the Lord. Wisdom calls out from the heights overlooking the city (9,3), with the high sermon which is depicted by a scroll in the hands of the Sophia and which, according to the interpretation of St. Basil the Great refers to the high dogmas. This sermon is majestic because, according to the Joh Damascene, refers to the untold future goods. At the Table of the Wisdom, the Lord, through the Prophets, and later through the Apostles, called all the foolish in the eyes of the world, and the wise in the eyes of God: Come, eat my bread, and drink the wine I have mixed (Proverbs 9: 5). Before his Suffering which provided salvation, Christ creates a new and eternal Covenant, uttering the words: "Take, eat ... and Drink from it, all ..." (Mt. 26: 26-28), and thus establish the Eucharist - the Feast of Wisdom, which the Logos, according to in the words of St. Maximus the Confessor, prepared long ago in the past. The ultimate goal of convening the Table is for the faithful to eat the Body of Christ and drink His Blood in order to forgive sins and gain eternal life. This goal is emphasized by the fact that the performance of the Feast of Wisdom in the church of Gračanica found a place in the Altar, which represents "Heaven, the Kingdom of Heaven, Paradise which was once closed to earthlings due to sin, to be finally opened by the cross of the Son of God."

* **Dr. Zdravko Peno** is a full professor at the Department of Systematic Theology, at the Faculty of Orthodox Theology "St. Basil of Ostrog" in Foča. He graduated in 1985 at the Faculty of Economics, University of Belgrade, and the Faculty of Theology of the Serbian Orthodox Church in Belgrade in 1991. He was a lecturer at the Theological Seminary of Saint Sava in Belgrade from 1990 to 2000. He completed his postgraduate studies at the Faculty of Theology of the Aristotle University in Thessaloniki with the defense of his PhD thesis: "Premudrost Božija po svetim ocima i ruska teološka strujanja XIX i XX veka" / "The Wisdom of God through the Holy Eyes and Russian Theological Currents of the 19th and 20th Centuries" (2001). He is the author of the books: *Katihizis – Osnove pravoslavne vere* (2002; transl.on Bulgarian and published 2008), *Hristos – Nova Tvar* (2009), *Dogmatika – Kratko izložjenje pravoslavne vere* (2011), *Hrišćanski etos i dogma* (2012), *Dogmatika – Kratko izložjenje pravoslavne vere – Hristologija knj. II* (2013), *Dogma – Osnov života u Istini* (2014), *Okusite i vidite – Tumačenje Svete Liturgije* (2020). He wrote several textbooks in systematic theology, over thirty studies in dogmatics, ethics, bioethics, catechetics and liturgy. He translated a number of theological texts from Greek and Russian. He has given numerous lectures, participated in theological forums, international and national scientific gatherings. He was the editor-in-chief of the theological journal "Godišnjak" which is published by the Faculty of Orthodox Theology "St Basil of Ostrog".

Dionysios Mourelatos (National and Kapodistrian University of Athens, Greece)*
dmourela@arch.uoa.gr

REPRESENTATIONS OF DONORS HOLDING A MODEL OF A CHURCH IN LATE BYZANTINE PERIOD

The proposed paper focuses on the representations of a lay figure holding a church in late byzantine period; nevertheless, such representations are connected to the patronage of these buildings. In this paper the nature of such representations is explored in icons, manuscripts and in the monumental painting in Byzantium, the Balkans, the Aegean islands, Cappadocia and Georgia. Apparently the monuments of king Milutin are crucial for the understanding of this process. Furthermore, this paper is getting involved in several sub-issues; What do such representations mean? Do they represent the donors' social status? Or do they reflect their personal self-perception for the Divine and their relationship to it? Nevertheless, there is just one respond to the above-mentioned questions; we should though define the audience of such representations; who are their spectators and how do they comprehend these depictions? Is it important if a church was built for funeral, private or public purpose? For sure, it would differentiate the audience. What is their distinction, if there is any, with the donors' portraits without a model of a church? What such models of churches represent? Do they depict the actual churches or maquettes of them? Do the ktetor/donor portraits represent a contradiction with the ktetor/donor inscriptions? Do the portraits represent in a symbolic/spiritual world an offering of the lay person to the Divine on the one hand and the inscriptions represent the material offer? Do they represent two different goals? Do the portraits refer to the persons depicted more and the inscriptions more to their society? Moreover, what do these models represent for the lay figures, who keep them? Do these models represent the churches that these wallpaintings are painted inside? Are they monuments of themselves? Or are they part of their donors or ktetors' self-image? Finally, what are these portraits with the models of churches represented? Are they monuments of the original churches within themselves in order to symbolize their form as schield against the outside world or are they part of the post-humus reputation and therefore part of their self-identity of the persons involved in the building of these churches? This paper will attempt to give answers to the above-mentioned questions.

* **Dr. Dionysios Mourelatos** is an adjunct lecturer. He studied History and Archaeology at the University of Athens. He was awarded an MA and a PhD (Icon: its placement and function, 2009) in Byzantine art and archaeology at the same University. His publications and presented papers cover icon and monumental painting, minor arts, historiography of Byzantine art, coinage and the history of metallurgy. He teaches and has taught in several universities in Greece and Cyprus.

Elena Kostić (European Center for Byzantine and Post-byzantine Monuments, Thessaloniki)*
ejakostic@yahoo.gr

***ICON PAINTER GEORGIOS KALIERGIS IN THE SERVICE OF KING MILUTIN, EXAMPLE OF THE
FUNERARY CHURCH OF THE HILANDAR MONASTERY***

The funerary church of the Hilandar monastery, dedicated to the Annunciation, has been little scientifically processed. It is located in the monastery cemetery, outside the fortification, but near the monastery complex. It is a two-storey building, which in its previous form belonged to the type of inscribed cross with a dome. At an unknown time, the roof structure collapsed, and the church stood in a dilapidated condition until the second half of the 18th century, when it underwent drastic changes. To this day, it has been preserved in the shape it took after the interventions of 1762 and 1868, as a single-nave building covered with a semi-circular vault under a four-pitched roof. The interior of the church was painted, while today that unique layer of paintings has been preserved only partially, on the remains of the original temple, more precisely in the eastern part, that is. in the altar space and on its vaults as well as on the longitudinal walls of the nave itself. In the altar space are preserved depictions of holy bishops, participants in the divine liturgy, from which can be recognized St. Basil the Great, St. Cyril of Alexandria and St. Spiridon. The prothesis preserves figures of holy archbishops, such as St. James the Brother of God, St. Simeon of Christ's cousin, St. Modesta, st. Clement of Ancyra and St. Sophronius of Jerusalem. The eastern semicircular vault is adorned with the scene of the Ascension, while the Annunciation is painted on a slightly lower arch above the iconostasis. The lower parts of the figures of saints are preserved on the south wall, whose clothes reveal their monastic scheme. This painting ensemble was originally studied by V.J.Đurić, and later B. Todić, who, judging by their stylistic features, dated the frescoes to the second decade of the 14th century, adding this church to the founding activity of King Milutin. In fact, according to V. J. Đurić's church could have been painted by a skilled but mediocre master, who had to belong to one of the many Thessaloniki painting workshops, while B.Todić believes that the frescoes in the cemetery church are the work of two mediocre masters who drew inspiration from the works of master St. Nicholas Orphanos or his followers, who later worked in the church of St. Nikita near Skopje, while at the same time including them in a wider circle of painters Georgios Kaliergis. Within this paper, a graphological analysis of the manuscript character of the existing epigraphic material was made, which mainly consists of inscriptions on unwound scrolls. The morphological characteristics of the alphabet and their comparative study with signed works from the same period led to the unconditional identification of the creator of the frescoes with the famous Thessaloniki artist Georgios Kaliergis, whose only signed work is the Church of Christ's Resurrection in Bera (1315). It seems that a few years after finishing his work in Bera (Veria), perhaps around 1318-1319, Kaliergis arrived in Hilandar by invitation and put himself in the service of the fraternity and King Milutin, then the main monastery founder. He spent at least the next three years there, probably until the death of the Serbian king (1321). This conclusion stems from a significant number of examples of the same manuscript character within the inscriptions in the Hilandar Catholicon, which confirm the participation of the painter Kaliergis in the frescoes of this temple dedicated to the Introduction, as previously noted by V.J.Đurić. It can be concluded that this was a large-scale business cooperation, as evidenced by the legal documents of the monastery, from which it can be concluded that Kaliergis was a person to whom the elders of the monastery showed trust and respect.

* **Elena Kostić** graduated from the Department of Archaeology and History of Art, the Faculty of Philosophy, of the Aristotle University of Thessaloniki. She received her B.A in Byzantine Archaeology with specialization in Cyrillic epigraphy. She is a PhD candidate in Byzantine Archaeology, and receives a Fellowship of the Greek State Scholarships Foundation. She has worked on excavations and scientific projects funded by Aristotle University of Thessaloniki in Cyprus's byzantine monuments. Over the last 15 years, has been member of supervising teams on construction projects, in order to locate, preserve and protect archaeological findings; she has worked as an excavation team manager and participated in conservation and restoration programs concerning monuments of culture. Since 2011 she works as a research archaeologist in the European Center for Byzantine and Post -Byzantine Monuments. Her main research interests are in the field of Cyrillic and Greek epigraphy, morphology of scribe and in byzantine and post-byzantine painting.

Georgios Fousteris (European center for Byzantium and Post-Byzantium monuments, Thessaloniki, Greece)*
gfousteris@gmail.com

CREATIVITY AND ORIGINALITY IN THE ICONOGRAPHIC PROGRAMS OF THE FIRST HALF OF THE 14TH CENTURY

Thanks to the large number of churches that were built after the end of the Latin occupation in the east, and which retained their wall decoration to a satisfactory degree, a deceptive belief was created in science that during this period the themes and cycles of iconographic programs expanded. These views were expressed by the founders of the study of Byzantine art, and they were unreservedly accepted by the new generation of scientists, both at the archaeological and historical-theological level. In reality, however, the fact that our knowledge of the iconographic programs of the Middle Byzantine, but also the period that preceded the iconoclasm, is incomplete, and will remain so, because it is based on a very small number of preserved monuments, which can not give us a complete picture about their painted decoration. Today, after satisfactory progress in the systematic study of monuments, science can turn to the comparative study of iconographic programs, which will surely shake some established perceptions of the past. It seems, for example, that the consistent belief that after iconoclasm monumental decoration was imposed in a rigid and dogmatic way by church authorities, making artists simply executors, is not valid. If we adhered to this principle, we would not be able to explain the constant search for original solutions in terms of arrangement of performances and the structure of iconographic cycles, nor the ingenuity of artists in adapting frescoes to not at all "static" and "rigid" sacral architecture. It turned out that iconographic programs are a field of expressing the creativity of painters in combination with also dynamic theological views of a certain epoch. Understanding this creative dynamic, expressed in iconographic programs documented in monuments of the late Byzantine period, can also help in better interpretation and use of sources and data from earlier historical periods. As you can see, it is a natural and undisturbed continuation of the artist's creative way of thinking, which never had to be limited by rigid frames in order to preserve dogmatic correctness. In contrast, a deep understanding of the purpose to which architecture and painting were subordinated in the creation of a temple served as an incentive to seek originality in iconographic cycles, so that the result is not a monotonous repetition of established patterns, but a new composition with elements of uniqueness and each time original. artistic expression.

* **Dr. Georgios Fousteris** graduated at the Faculty of Theology of the Aristotle University of Thessaloniki, and received his PhD at the Department of Archaeology and History of Art, Faculty of Philosophy, of the Aristotle University of Thessaloniki. He completed his PhD in 2005. His PhD thesis was entitled "Iconographic programs in byzantine transverse-vault churches", and supervised by G. Velenis. He specializes in the monuments' graphic representations, particularly murals. Up to date he has completed a large number of drawings of Byzantine and Post-Byzantine monuments both in the context of his personal research and as a participant in several research programs. In 2009, he was elected Assistant Professor at the University Ecclesiastical Academy of Thessaloniki, where he teaches Byzantine, Post-Byzantine and modern Ecclesiastical Art in the Programme of Management and Conservation of Ecclesiastical Cultural Heritage Objects.

Emanuela Fogliadini (Facoltà Teologica dell'Italia Settentrionale – Milan, Italy)*
fogliadini@academyforchristianart.com ; fogliadini@academyforchristianart.com

CHRIST'S SOVEREIGN DIGNITY IN THE PASSION: AN ICONOGRAPHIC AND LITURGICAL STUDY

A detailed cycle of the Passion and Resurrection precisely reflecting scriptural and liturgical sources developed in iconographic programs of the 13th-14th centuries, in particular in the area corresponding to the Nemanjić Serbia in its territorial peak (the Church of Staro Nagoričane, St. Nikita in Banjane, the Church of the Monasteries of Gračanica and Visoki Dečani) and in the bordering regions where afferent iconographers painted at the same schools (the Church of the Virgin Peribleptos in Ohrid; the Church of Protaton and the Church of the Monastery of Vatopedi on Mount Athos; the Church of St. Nicholas Orphanos in Thessaloniki). The cycles taken into consideration showcase the Last Supper, the Washing of the Feet, the Betrayal of Judas, various moments Christ in prayer in Gethsemane, encounters with the high priests, Pilate, sometimes even Herod, the reproach, the various phases of Peter's betrayal, the path to Calvary, Christ climbing to the Cross, Crucifixion, Deposition, Lamentation, Burial, Anastasis and the Myrrhbearers at the tomb, and sometimes the apparition of Resurrection to Thomas and the apostles. This paper has two principal objectives: first, to present some of the scenes in the cycle in which Christ's dignity emerges and, in particular, the freedom with which he chose death on the cross, to which he often climbs alone with the help of a ladder, and second, to investigate the liturgical sources of the Great Holy Week which may have inspired the creation and diffusion of such scenes in the Passion cycle. What caused the decision in this historical period and especially in this geographic zone for the broadening, detailing, and accentuation of the Passion cycle by adding some iconographically "unpublished" and theologically profound scenes? What role did the liturgical texts play in the profound discussions of the Second Council of Nicaea (787) and as a harbinger of theological meanings that the iconography expresses monumentally in forms and colors? These are some of the questions that will guide my research to attempt to reveal the peculiarity of such an iconographic choice and its inspiration or at least its liturgical echo.

* **Dr. Emanuela Fogliadini**, gained her PhD in Theology at the Theological Faculty of Milan in 2014 and a PhD in History of Religions at the Sapienza University of Rome in 2017. She is fellow at Dumbarton Oaks in 2012 and at Orthodox Christian Studies Center of Fordham University in New York in 2014, she completed her Byzantine studies at the École des Hautes Etudes en Sciences Sociales in Paris. Since 2014 she has been Professor of Eastern Christian Studies at the Theological Faculty in Milan and Pavia. She has published several essays on the "controversy over sacred images": *Il volto di Cristo. Gli Acheropiti del Salvatore nella Tradizione dell'Oriente cristiano* (2011); *L'immagine negata. Il concilio di Hieria e la formalizzazione ecclesiale dell'iconoclasmo* (2013; French edition *L'image contestée. Le concile de Hieria et la pensée théologique des iconoclastes* in 2017) and *L'invenzione dell'immagine sacra. Il secondo concilio di Nicea e la legittimazione ecclesiale dell'immagine sacra* (2015). With François Boespflug, *Dieu entre Orient et Occident. Le conflit des images: mythes et réalités* (2017); *Crucifixion. La Crucifixion dans l'art. Un sujet planétaire* (2019). In 2020, they founded "Academy for Christian Art," an online platform with a rich curriculum of courses around Christian art.

Anđela Gavrilović (University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Belgrade, Serbia)*
andjela1321@gmail.com

***CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE SCENE OF BAPTISM OF CHRIST IN SERBIAN MEDIEVAL
ART WITH THE SPECIAL INTEREST IN THE CHURCH OF SAINT NIKITA NEAR SKOPJE
(AROUND 1324; 1484)***

The Church of Saint Nikita near Skopje represents very important and at the same time the last testament of the Serbian king Milutin (1282–1321; built: 1299 / 1300–1308; decorated with frescoes: around 1324; 1484; 1846). When it comes to the wall painting of this church, certain details of the scene of the Baptism of Christ leave room for further research. By their appearance and place in the scene, they bring a special nuances to its iconography, contributing to the general understanding of the scene, that is, to the profiling of the painter's special artistic and symbolic expression. The detail of the scene of Baptism that represents the topic of this article is the motif of a stone slab on which Christ stands and under which he suppresses serpent-like monsters. Although the iconography of the Baptism scene as a whole has been extensively examined, the motif of the stone slab and its origin itself has not been sufficiently covered by art history scholars. In a valuable, comprehensive and modern monograph dedicated to the endowment of the Serbian King Milutin near Skopje that has been recently published, its author, Miodrag Marković, meticulously analyzed the scene of Baptism. Considering the detail of the stone slab, he pointed out that this motif does not appear in the preserved representations of Baptism at the time of the Palaeologan Renaissance. On the other hand, the frequent appearance of this motif in the Serbian art of the Turkish period leads him to the conclusion that it was painted on the second layer of frescoes in St. Nikita, executed in the 15th century (1484) and thus represents an iconographic novelty, which means that it was not previously depicted on the original layer of frescoes at the time of King Milutin (around 1324). Considering the origin of this motif, he points out that it "should be sought" in the liturgical texts read on the feast of Baptism. We believe that what Marković wanted to point out is to distinguish the nuances in the origin of the appearance of the stone slab motif and the motif of snakes in the scene. In that sense, we are of the opinion that the appearance of water snakes is certainly justified by the mentioned liturgical texts, while the stone slab as such is not explicitly mentioned in these texts. In other words, as it seems to us, what Marković, correctly and reliably opines, is that the presence of the water monsters and the motif of the stone slab in the composition of Baptism are standing in an "integral" relationship, that their appearance and meaning have the same direction. As the existing literary material shows, the appearance of the stone slab motif in the scene of the Baptism of Christ relies primarily on other sources, what is in present bibliography concerning Eastern Christian art, pointed out in general terms. Having in mind all the above-said, the main aim of this paper is to deepen the existing knowledge about the iconography and meaning of the Baptism scene in the church of St. Nikita. As the study dedicated to the issue of the stone slab in the Baptism scenes in Serbian medieval art does not exist, this article will also offer the list of its distinctive monuments including this motif and trace its development from the first preserved examples. In that sense, the secondary aim of the paper is to point out the special iconographic types of the stone slabs, as well as special iconographic types of Baptism scenes which are related to the iconography of the stone slab and which appear as one of the variants in depicting the Baptism scene in medieval art.

* **Dr. Anđela Gavrilović**, senior research associate at the Institute of Art History, University of Belgrade, Faculty of Philosophy. In 2013, she defended her PhD thesis entitled "Wall Painting of the Church of the Mother of God Hodegetria in Peja". She studied at the Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies in Washington, D.C., the Byzantine Institute at the Department of Cultural Studies and Archeology at Ludwig Maximilian University in Munich, and the Max Planck Institute in Rome (Hercian Library).

Elena Nemykina (Research Institute for Theory and History of Architecture and Town Planning, Saint Petersburg, Russia)*
tsvetynaveter@gmail.com

ST. GEORGE'S IMAGE IN MEDIEVAL ANCIENT RUSSIAN AND SERBIAN MONUMENTS

The image of St. George in the Eastern Christian art is one of the most popular in both the icon painting and the monumental painting. The cult of this saint was widely popular both in Byzantium and among the southern Slavs. As a rule, in numerous scientific studies dedicated to monuments associated with St. George, the main attention is paid to iconographic and stylistic features, while this report is supposed to consider the issue of influence on the spread of the cult of St. George not only socio-cultural, but also ideological attitudes on the examples of the monuments of Old Russian and Serbian medieval art. The construction and painting of the churches was one of the ways to embody the key ideological aspects, both among the Ancient Russian princes and the Nemanichi dynasty, who actively asserted national self-identity from the 13th century, and from the 14th century also demonstrated their direct involvement in the Byzantine cultural model. As the patron saint of the Byzantine emperors, St. George immediately took a special position in the pantheon of especially revered saints by the princes of the Old Russia, many of whom bore his name in baptism. The process of "byzantinization" of the Serbian cultural paradigm falls on the second part of the reign of King Milutin - from 1299 to 1321 - and has a tangible impact on the formation of the iconographic programs of the fresco paintings. The new Byzantine iconographic versions have appeared in the painting, the themes of the murals are enriched with scenes common to the Palaeologan Age, at the same time, in accordance with the demands of the time the Serbian themes are transformed, and the pantheon of saints is also largely renewed. In particular, under Milutin's reign, increased the number of Slavic saints, associated with the Ohrid Archdiocese, and the holy warriors received special veneration, among whom considerable attention was paid to St. George's image. The glorification of the holy warriors, apparently, is closely related to the Milutin's hagiography, which mainly narrated not about the ascetic, but about the military merits of the king, canonized along with his ancestors. The image of St. George is of particular interest in the context of the period of Milutin's reign, in which ideology goes beyond the national and becomes imperial, since, on the one hand, St. George is one of the most revered general Byzantine saints, on the other hand, his veneration is connected with Stefan Nemanja – the founder of the Nemanjić dynasty and one of the main Serbian saints. On the one hand, Milutin became a member of the family of the Byzantine emperor Andronicus II Palaeologan after his marriage to the Byzantine princess Simonida. On the other hand, he remained the successor of the glorious family of Serbian rulers and the policy of his father Stefan Uroš I, who first formalized the cult of the Nemanjić dynasty. From this point of view, St. George's image can serve as one of the examples of the interaction of Byzantine themes and local specifics, conditioned by the general idea of preserving the national self-identity within the framework of the general "byzantinization". For a more complete presentation of this issue, the report also considers St. George's image in the later fresco ensembles that arose during periods associated with the idea of independence and self-identity of the Serbian state - during the reign of Tsar Dushan (1331-1355) and in the so-called "Moravian period". Thus, the existence of the St. George's image in Serbian art, which received an impetus for wide distribution in Milutin's monuments, can be one of the examples of the process of integrating Serbian ideology into Byzantine.

* **Elena Nemykina** is research scientist. He finished her studies at Saint Petersburg State University, Institute of History, Department of the History of Russian Art, qualification – the art historian with the topic "The Problem of the South Slavic Influences in the Fresco Painting of Novgorod of the Second Half of the 14th Century". In 2016 she defended her postgraduate course at Institute of History, Saint Petersburg State University. She was museum guide at The State Hermitage Museum. Her research is focused on 14th century art and architecture.

Anna Adashinskaya (New Europe College, Bucuresti, Romania)*
adashik@gmail.com

TWO FACES OF DEATH: THE NARRATIVES OF THE PASSIONS AND ST. GEORGE CYCLE IN THE MURALS OF STARO NAGORIČINO

In the present paper, I am going to discuss the methods used by artists to create a narrative in the Palaeologan art and the interrelations between visual rhetoric and metaphorical language of the liturgical texts. In doing so, I take a close look at the organization of St. George cycle at the namesake church of Staro Nagoričino (1312/13) and its juxtaposition with the Passions. St. George's Life runs in the second row of murals in the naos, whereas, above it, the third register is occupied by Christ's Passions. Extensive inscriptions explaining the depicted events accompany the two narratives. Unavoidably, these two stories of trial, tortures, and steady faith echo each other at several levels. Initially, I am going to look at the choice of scenes and accompanying inscriptions in each cycle separately. Though, in his book, Branislav Todić provided some readings for the epigraphical material, I would like to correct or supplement these transcriptions. Especially, this correction is important to see the exact correlations between the images, inscriptions, and texts, such as numerous Lives and Passions of St. George and the Gospels. As it seems, in both cycles, the inscriptions do not follow the texts exactly, but rather summarize the events, combine the texts or retell them with different wording. This way, the observation by Todić concerning these images following the written sources can be understood in the sense of being guided by them rather than illustrating them. As the next step, I follow the visual "rhymes" occurring in compositional arrangement of some scenes (for example, Peter's Denial and Resurrection of a dead by St. George) and the additional meaning it brings to the understanding of the subjects. These correlations may be found in the exact compositional repetitions, intellectually perceived contrasts (victory vs. defeat), or anticipation of events from one cycle in the other one (for example, the burial of St. George anticipates the Entombment). The alignment of the two narratives proceeds beyond simple spatial placement. After taking a closer look at St. George's Lives, canon and service, one may find numerous references (exact quotations or allusions) to the Passions of Christ. Moreover, the very ideas of the victory over death through death and the triumph achieved through suffering exist in both liturgical narratives, the Holy Week readings and the services to St. George. Therefore, the visual association of the stories seems to rely on the existing liturgical parallels. Finally, one may interpret the presence of both cycles, as well as the numerous iconic images of St. George in the lower mural register and the extended *Synaxarion* with saints' deaths and tortures, in a broader context of the church dedication and the circumstances of its foundation. Being the place dedicated to the commemoration of victory over Turks, but also to the remembrance of those who died in this battle, the church murals celebrate the very idea of victory through suffering and the steadiness in faith in the face of tortures and death.

* **Dr. Anna Adashinskaya**, is a post-doctorant at New European College (ERC Project Art Historiographies in Central and Eastern Europe). She is working on Byzantine and Balkan visual culture between 11th and 15th century. The main focus of her studies is the connection between images, public rituals and private devotion and the role of artistic expression in the development of individual social identities.

Tatjana Fedorov*

tatjana.fedorov@gmail.com

WALL PAINTING OF THE CHURCH OF ST. GEORGE AT STARO NAGORIČINO – A PARTICULAR ATTENTION ON THE ARTISTIC DESIGN ELEMENTS AND ON THE CHANGE IN STYLE USING THE EXAMPLE OF PASSION CYCLE

In the late byzantine art history, the mural painting of St. George's Church in Staro Nagoričino is an important Serbian masterpiece of the Palaeologan Age. Particularly appreciated are the fresco cycles, which fill the church walls in densely packed, superimposed registers and the painters' intelligent solutions to create clarity among this density of wall painting. The image design, which cleverly unfolds the narrative aspect of the Palaeologan period is also valued. The church in Staro Nagoričino, founded by King Milutin, has the richest treasure of Late Byzantine paintings depicting the Passion of Christ. In addition to a profound iconographic analysis by Nektarios Zarras, the Passion Cycle has not yet been thoroughly and subtly examined for its artistic elements of design. The painting of St. George's Church was carried out by the workshop of Michael Astrapas and Eutychios, commissioned by King Milutin to paint his churches. Four monuments contain inscriptions which have been secured for the painters Michael and Eutychios – St. Kliment in Ohrid, Virgin Ljeviška church in Prizren, St. Nikita in Čučer and the church of St. George in Staro Nagoričino. Since Ohrid and over a period of two decades of work for the king the mural paintings show a change of style. This result can be traced back to the intensive contact of King Milutin with the Byzantine imperial court, in which the painters were also involved. Research has proved by a stylistic examination of these monuments that the two painters were inspired by the Palaeologan style which was newly formed in Constantinople. The present study is approaching the art historian frame around the development of the monumental art in Staro Nagoričino. In this context the person of the client King Milutin as well as the artist couple Michael and Eutychios will be discussed. In addition, the architectural framework of the St. George's Church is outlined and its pictorial program is focused. The following point is the main core of the paper which analyzes the artistic design elements used in the Passion Cycle. Selected episodes of the Cycle are examined for their composition, the structure of the image and the narrativity as a special design feature. Additionally, the methods the painters use so that the viewer can visually find his way around the church space in the densely packed fresco decoration. Finally, a stylistic classification of the monumental painting of St. George's Church and its position in the stylistic development in the work of Michael and Eutychios will be made. The artist couple Michael and Eutychios integrated the stylistic development of the Palaeologan Age in their work. Their solution is not a blind assimilation of old structures but an outlining of new possibilities for the depiction of shapes and the enrichment of their paint. These results are shown by the examination of the Passion Cycle.

* **Tatjana Fedorov** is a Master of Art History at the Friedrich Alexander University in Erlangen. She deals with visual culture in the Middle Ages. She is currently writing a PhD thesis at this university on the topic "Wall Painting in Serbia and Macedonia from the Time of King Milutin and Palaeologan". Her main interest is related to visual communication in the church space.

Nevena Bogojević (Independent Researcher, Belgrade, Serbia)*
bogojevicnevena@yahoo.com

***REPRESENTATIONS OF ARCHITECTURE IN FRESCO PAINTING OF KING'S CHURCH AT
STUDENICA MONASTERY***

The purpose of this paper is to minutely research representations of painted architecture within the fresco program at King's Church at Studenica Monastery. It has been observed that within the scenes of the Great Feasts Cycle, especially the scenes of Virgin's Life Cycle, there are distinctive architectural coulisse which in the painted program have multiple functions. Therefore, in this paper, the iconography and different roles of painted architecture of mentioned cycles will be reexamined: from ephasizing individual and group figures, enclosing or deepening the space, to symbolic part of allusion and defining the space in which the action unrolls. By analyzing individual architectural units and groups of buildings, architectural elements and painted sculpted details and ornaments, the specifics of architectural representations, connections of certain motifs with real architecture and older iconographic tradition will be considered. In addition, to what extent are they correlating with the painted scenes of the fresco programs of King Milutin's other testaments, whose authors are Thessalonian painters, Michael and Eutychius, will also be cosidered. The paper will also include analysing similarities between founder's model of Saints Joachim and Anna's Church and the actual appearance of the building.

* **Nevena Bogojević** is an external associate of the Museum of the Serbian Orthodox Church. In 2014, she graduated at the Department for vocal-instrumental performer - violin and music theory at the Secondary School "Josip Slavenski" in Belgrade. In 2016/2017 she enrolled in undergraduate academic studies at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Department of Art History. In 2017, as a volunteer, she conducted expert guides through an exhibition entitled "Serbian artistic heritage in Kosovo and Metohija. Identity, significance, endangerment "in the SANU Gallery. In 2019, she was one of the employees on a part-time basis for professional guidance through the exhibition "Spiritual and Cultural Heritage of the Studenica Monastery - Antiquity, Permanence, Modernity" at the SANU Gallery. Since 2019, she has become an external associate at the Museum of the Serbian Orthodox Church. In 2020, within the exhibition Inter / Action 2020 (Exhibition of students of the Faculty of Fine Arts in cooperation with students of the Department of Art History of the Faculty of Philosophy in Belgrade) she was one of the organizers of the exhibition and exhibition, as well as one of the authors of texts in the catalog. ("Stephen) is (not) the title ").

Nemanja S. Petrović (Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia)*
nemanja9346@gmail.com

"TODAY CHRIST IS BORN IN BETHLEHEM OF THE VIRGIN". OBSERVATIONS OF ICONOGRAPHIC DETAILS OF THE NATIVITY HYMN AS A REFLECTION OF THE PIETY OF KING MILUTIN

During the last several decades, there has been an increase in the interest of the scientific publicity in various aspects for the notion of holiness in the domain of visual rhetoric of medieval society. In scientific research are included studies of material culture, which contain of the analyzes of the objects that belong to the tradition of the Christian rite, but also the ritual itself, like processions as an expression of a community inspired by Biblical examples. Various forms of religious expression, elements of the liturgical rite, sacral processions (λιτανεία), and in its essence the Liturgy, as a meeting place of the divine and the human, enabled the experience of holiness through the activation of all human senses. In other words, in the eyes of man of the Middle Ages by participating in a procession, a kind of ephemeral spectacle, the believer perceived the presence of divine holiness embodied through the presentation of selected relics, icons and other testimonies of divine grace. The mass processions of Constantinople and the organized rituals were very impressive and tied to the ruler and the Byzantine court. Namely, immense ceremonies organized on the occasion of celebrations of holidays, military triumphs, successful end of military campaigns or eventual defenses against enemy attack, included recognizable symbols of the victory, that is, the ruler's flags, a kind of reflection of political but also spiritual authority. In that sense, the imperial dimension was especially manifested in the precious objects and reliquaries presented during the sacral procession through the streets of the city, the ramparts of the fortifications, or within the monastery walls. Broadly speaking, in accordance with the basic principles of medieval civilization, and in details quite similar to the universal Constantinopolitan model, it is possible to see the attitude of the Serbian court to what could be called a "message of power" but also to consider (public) piety of the inhabitants of an urban environment at the beginning of the 14th century. In this sense, to understand the defined spectacle, it seems necessary to analyze certain issues in the context of transcultural communications with the mainstream civilizations of their time. Accordingly, in terms of studying medieval celebrations in the territory of Serbian lands, in addition to written sources, some examples from the domain of visual culture are of great importance. One such example is the fresco-composition of the Birth of Christ, painted on the east wall of the portico of the tower of from the beginning of the 14th century. One such example is the fresco-composition of the Christmas, painted on the east wall of the portico of the Žička tower from the beginning of the 14th century. Mentioned fresco is *par excellence* example of the phenomenon of the feast processions on the territory of Serbian state. This representative composition of the liturgical character testifies that the Serbian environment in the time of King Milutin largely adopted the Constantinopolitan patterns in marking important feasts. However, although the mentioned composition has been discussed several times in different contexts, the issue of holding processions and taking part of the Serbian court in liturgies was omitted. The intention of this paper is to point out how the private piety of the ruler, in this case King Milutin depicted in the circle of his courtiers and church dignitaries, was crucial in the sphere of public, solemn and sublime celebration of certain feasts.

* **Nemanja S. Petrović** has completed his undergraduate and master studies in art history at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, with a successful defense of the topics: "Icons of the Mother of God and the celebration of the cult of the Mother of God in Constantinople" (2017); "The Exchange of the Iconographic Model in the Thirteenth Century: The Franciscans between Assisi and Constantinople" (2018). At the same department in 2018, he enrolled in PhD studies in order to further develop and research the field of the medieval visual culture, with special emphasis on the development and application of iconographic patterns in Serbian medieval art.

AN ART-HISTORICAL VIEW OF THE PORTRAITS OF KING MILUTIN IN SACRAL BUILDINGS

The numerous religious foundations and the sumptuousness of the preserved monuments testify to the extent of the Milutin patronage in the decades of Palaeologan reign. During his long reign as king, Milutin was represented in numerous mural paintings in churches and monasteries. This paper seeks to investigate Milutin's portraits in sacral buildings and to stimulate a discussion about the visual representation of the ruler from his childhood, represented on Sopoćani's frescoes, to the last portrait in Gračanica finished a few days before his death. Thus, the portraits in churches provide information about the physical changes from his childhood until the last days of his life. A more appropriate method for examining the visual representations of Milutin is to refer to some artistic tendencies embodied in the most important monuments in the Balkans. Therefore, it is instructive to describe the portrait of Milutin in the most representative churches like Sopoćani, Studenica, Staro Nagoričino, Gračanica. In the church of the Holy Trinity in Sopoćani, commissioned 1263 by his father Uroš I, Milutin is depicted as a boy and as a teenager, once with his mother Queen Helen and once as a founder composition with his father and his brother Dragutin. The striking frescoes are unique not just for the quality of the painting. These are probably the only visual representations of Milutin in his childhood. Some later, in 1317, the ruler appears in frescoes in Staro Nagoričino in a double role, as a founder of the church and as victor over the Turks at the same time. In particular, the examination of the donor images provides information about the dresses worn by the upper echelons in society. In the Chapel of Joachim and Anna (1313) at the Monastery of Studenica, for example, Milutin wears a Byzantine costume with loros and has a hemispherical crown with prependoulia on his head. The same byzantine costume and crown had been worn by his father Uros I, as represented in the ktetor's composition in Sopoćani, though the church was built during the Latin dominion. In fact, dresses and textiles represented in mural paintings form some of the main visual sources. The representation of the ruler is determined by the context in which he was depicted. Thus, the protagonists in the scene of a coronation in Gračanica (1318-1321) adopted Byzantine costumes corresponding to the traditional iconography. The main idea of the present paper is to deal with the most important visual sources representing a historical person such as Milutin.

* **Ana Griza** is MA of art history at the University of Erlangen in Germany (Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg). Her research is focused on the Palaeologan Renaissance in the Balkans and its influence on Western art.

Irina – Adriana Markovski (Independent Researcher, Bucharest, Romania)*
irina@ikona.ro; irinamarkovski@gmail.com

BYZANTINE HERITAGE IN PALAEOLOGAN RENAISSANCE TRADITION, ALIVE IN MURAL ASSEMBLIES OF THE MOST FAMOUS VLACH MONUMENTS OF 14TH CENTURY IN SOUTH ROMANIA

The phenomenon of Renaissance from the time of Andronikos II Palaeologos propels its values beyond the imperial borders. The empire was reduced in the territory, in spite of the tremendous efforts of Michail VIII Palaeologan, which will pulse more into Provinces (Thessaly, Macedonia, and Serbia). Here, sheltered under geographical protection, but also given to spiritual context (the proximity of Mount Athos) than synchronized with rising of Serbian State, the new stream, of Proto-Palaeologan Renaissance, that began in Ohrid (e.g. Virgin Perivleptos church circa 1294/1296), expands in Serbia, where gets developed spectacularly. This flourishing happened during the age of King Milutin whose painters embellished numerous churches. Those were: Virgin Ljeviška church in Prizren, King's church in Studenica, St. George in Staro Nagoričino, Gračanica, one of the churches within the Patriarchate of Peć, St. Prohor of Pčinja, St. Nikita in Banjani). This high-quality painting spread in central Serbia and up north, and, in the evolution of later painting, influencing the painting of Monasteries in Morava Serbia: Manasija (1375-1377) and Ravanica (1406-1416). Based on these traditions, we can follow the connection with Romanian rulers. These few Romanian monuments of the time prolonged the chain of Palaeologan heritage in Byzantine art. That is noticeable in the case of Saint Nicolae Domnesc in Arges, monastery Cozia, etc. Esichast Movement took a widespread in Medieval Wallachia resulting in a flourishing region of spiritual life, and furthermore, in architectural and iconographical assemblies that inspire Iconographers until nowadays.

* **Dr. Irina-Adriana Markovski** is an independent researcher. She defended her PhD at the University of Bucharest, Faculty of History, Bucharest (Romania). Her research is oriented toward a Palaeologan Renaissance and the historical background of Mural and Wooden Religious painting from the beginning of 14th century, in Yugoslavian bibliography, in Serbian and Macedonian Libraries painting and learning about the Stratigraphy of the old Masters' Artefacts from Balkan Galleries and Museums, in the specified field. She has full-time activity in «Studio Ikona» (www.ikona.ro), an itinerant studio, based in Bucharest.

Sofija Trpčevski (Independent Researcher, Belgrade, Republic of Serbia)*
s.trpcevski@gmail.com

REPRESENTATIONS OF SAINT GEORGE IN KING MILUTIN'S ENDOWMENTS

The reign of Stefan Uroš II Milutin was marked by expansion of the territory of the Serbian state to the south, as well as flourishing building activity which was carried out by both this ruler and Serbian nobility. The conquest of territories in this period, frequent warfare and an increasing number of military noblemen in this area, led to a more intensive growth of the cult of military saints, especially St. George. The cult of Saint George was transferred to the Serbian lands from Byzantium. In addition, the practice of seeking help from military saints during difficult times and battles was also transferred from Byzantium. Following the example of the great župan Stefan Nemanja, his heirs continued to revere the cult of St. George. His representations were painted in great župan's heir's endowments in a liturgically important places of the churches, which was especially noticeable during King Milutin's time. It is known, that in the endowments from the time of Stefan Nemanja and from the later period, St. George was often depicted as a martyr and a warrior, but the change in iconography occurred during the reign of King Milutin. In his endowments he was represented as a military saint which was emphasized by his painted clothes and equipment. The aim of this paper is to carefully examine the iconography of this military saint and its changes in the endowments of King Milutin. Taking into consideration the devotion of King Milutin to the cult of St. George, which can be seen through the dedication of his certain endowments, the paper will also analyze the representations of this military saint as part of the ktetor's portraits. Accordingly, the paper will try to show how Milutin's veneration for this saint was visually transferred to the fresco program.

* **Sofija Trpčevski**, an external associate of the Museum of the Serbian Orthodox Church. In 2016/2017, she enrolled in undergraduate academic studies at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, at the Department of Art History. In 2019 she was one of those hired for professional guidance through the exhibition "Spiritual and cultural heritage of the Studenica monastery - antiquity, permanence, modernity" in the SASA Gallery. In 2019, she became an external associate at the Museum of the Serbian Orthodox Church.

Robert Mihajlovski-Viktor Lilčić (La Trobe University, Melbourne; University St. Cyril and Methodius, Skopje)*
r.mihajlovski@latrobe.edu.au ; viktorlilcik@gmail.com

***THE LEAD SEAL OF THE BYZANTINE EMPEROR MICHAEL VIII PALAEOLOGOS FROM THE
REGION OF KOČANI***

A Byzantine lead seal, which belongs to the Emperor Michael VIII Palaeologos (1272 – 1282) was discovered in the region of Kočani. On the obverse is the figure of Jesus Christ standing on a low podium. On the reverse is represented the standing figure of the Emperor Michael VIII Palaeologos. According to the inscription, the seal was issued after 1272, a period of expansion of the Serbian king Stefan Uroš II Milutin (1282 – 1321) and the exploitation of the ore deposits in the region of Kratovo, Zletovo and Pijanec in the region of the north-eastern Macedonia.

* **Dr. Robert Mihajlovski** (La Trobe University, MA in Fine art, RMIT, Melbourne) specialised in Byzantine and Ottoman art, architecture and archaeology, with special emphasis on medieval Pelagonia. He is established scholar; he continues to contribute regularly in various scholarly journals.

Dr. Viktor Lilčić is a full professor at the Faculty of Philosophy, Skopje. He defended his PhD thesis at the Faculty of Philosophy in Belgrade, Department of Archeology, with the topic: Architectural stone plastics in the Republic of Macedonia from 1st to 6th century. He is elected as a full professor for the following scientific disciplines: general archeology, Numismatics, Classical Archeology: Ancient Greek and Roman Culture; Roman Provincial Culture and Archaeological Cartography and Topography. He upgraded the necessary research methodology in field and office research, and in recent years began to produce geo-referenced planimetry of the sites in the coordinate system from markings along the horizontal and vertical to 50 meters. This approach provides a document with wide application, primarily for the creation of the Archaeological Cadastre of the Republic of North Macedonia, but also as a significant support in the protection of the sites, as well as for archaeological needs.

Milan S. Dimitrijević (Astronomical Observatory, Belgrade, Serbia)*
mdimitrijevic@aob.rs

ON THE COINAGE OF KING MILUTIN

Serbian medieval coinage has a great number of species and variants, with interesting and imaginative representations. The first Serbian medieval coins appeared during the reign of King Radoslav (1228-1234), and were coined by different kings, nobles and towns during around 230 years, until the last ones, during the reign of Lazar Djurdjević (1456-1458). King Milutin's monetary emissions were numerous during his long and successful reign from 1282 to 1321. Concerning his coinage there are some uncertainties in attribution of some coins. Additionally, exist different divisions of his coinage in species. Sergije Dimitrijević divides King Milutin's coinage in 13 species and 47 subspecies, describing 104 coins in his *Catalogue*. Vujadin Ivanišević enumerates ten basic species and Miroslav Jovanović divides Milutin's coinage in 17 species. Additionally, uncertain is and the coinage of Milutin's father King Uroš I. Dimitrijević attributes to him three species and describe 74 coins while Ivanišević all these coins attributes to Milutin and includes in the mentioned ten species. On the other hand, Jovanović include these three species in the coinage of King Dragutin. There is not even a single opinion what is obverse and what reverse of the coin. Dimitrijević and Jovanović adopt traditional view that obverse is the side where is represented the king who issued the coin while Ivanišević, following the Byzantine tradition, takes the side where the Jesus Christ is presented like obverse. In this contribution, we will present rich and diversiform coinage of King Milutin. Special attention will be paid on a dinar of King Milutin, with the ruler who sits. In the right hand he has a straight sword, and in his left a banner. On the back is the queen sitting on the throne and holding a liliun. Dimitrijević thought that this is the most beautiful coin of King Milutin and among the most beautiful Serbian medieval coins. Also, we will discuss the apparition of the stars on coins of King Milutin and their symbolical meaning.

* **Milan S. Dimitrijević** is retired (2012) astronomer of Astronomical Observatory in Belgrade. Director of Belgrade Astronomical Observatory 1994-2002. Editor in Chief of "Serbian Astronomical Journal" (and its precursor) and of Publications of Astronomical Observatory of Belgrade 1987-2002, President of Astronomical Society "Rudjer Bosković" 1982-2004, Editor in Chief of the journal „Vasiona (Universe)“ 1985-2004, 2018-, President of the Society of Astronomers of Serbia 2008-2014. Federal Minister for Science, Technology and Development 1993-94. Member of the Association of Writers of Serbia (2008). Member of the Governing Board of Euro-Asian Astronomical Society, Member of the Council of European Astronomical Society (2008-2012). Since 2009 he is affiliated fellow of the Paris Observatory in the Laboratoire d'Etudes du Rayonnement et de la Matière en Astrophysique. He is author of nearly 300 papers in international scientific journals and of more than ten books. Scientific papers of Milan S. Dimitrijević, are primarily in the field of astronomy, but also in certain areas of physics, applied mathematics, information technology, and the history and philosophy of science. Main scientific interests: Stark broadening, Line profiles, Line broadening, Astronomical spectroscopy, Atomic and molecular collision processes in Stellar atmospheres, Astroinformatics, History and Philosophy of Astronomy, Astronomy in Culture.

Natalija Ristovska (University of Oxford, UK)*
natalija.ristovska@gmail.com

***THE CIRCULAR EARRINGS OF QUEEN SIMONIS PALAEOLOGINA:
AN ATTEMPT AT IDENTIFICATION***

On her three extant fresco-portraits at Studenica, Staro Nagoričino and Gračanica, queen Simonis, the spouse of king Milutin from c. 1299. to his death in 1321, is depicted wearing earrings of spectacular size and outstanding sumptuousness. The objects in question have circular shape, and seem to be covered throughout with a brightly coloured substance (either red or blue) which is apparently set into a metal background – of the latter only the outer border, rimmed with large pearls, is depicted. Within the red or blue circle, a smaller circle is visible, rendered on the portraits in lighter or darker colour. This circle seems to be held, or reinforced, by three metal prongs extending to the outer, metal, border of the earrings. Each of the earrings hangs on a string of large pearls – or combination of pearls and red or blue elongated beads – from an exceedingly large, tapering crown serrated at the top.

After their first appearance in the mediaeval Balkans on the portraits of Simonis, variants of the circular earrings rimmed with pearls continue to occur on portraits of Serbian queens/empresses and noblewomen until the late 14th century. Despite their popularity, such objects have never been plausibly identified among extant artefacts. Nor has their origin been conclusively established. This paper attempts to find parallels for the aforementioned type of jewellery in mediaeval material culture, and, ultimately, suggest their origin and the circumstances of their introduction on the territory of the mediaeval Balkans.

* **Natalija Ristovska** is a specialist in Byzantine material culture associated with the Ashmolean Museum and the University of Oxford. Her research interests include various aspects of the Byzantine ‘minor arts’, such as patronage, ownership and patterns of use; production centres and distribution patterns of mediaeval vessels, furnishings, and jewellery made of and decorated with precious metal and glass; the organisation of production and the cross-cultural transfer of craft technologies; exchange in crafted goods and skilled artisans between the Byzantine Empire and foreign polities, as well as the impact of such exchange on the production and tastes of the recipient societies.

Biljana Cincar Kostić (Museum of the Serbian Orthodox Church, Belgrade)*
biljanaivangel@yahoo.com

SHROUD OF KING MILUTIN IN THE MUSEUM OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH

In the Orthodox liturgy, the Shroud (Gr. Αἶμα, επιτάφιος, ειλητόν) symbolizes a rectangular cloth (Gr. Σινδών) with which, after being removed from the cross and washed, Joseph of Arimathea wrapped the body of Christ, prepared for burial; .15.46; Luke 23.53; John 19.40). She is taken out on Good Friday evening, for a procession around the church, and placed in the central part of the church until Easter. The shroud of King Milutin (late 13th - early 14th) is the oldest example of a shroud in the corpus of the Serbian medieval church embroidery, which places it in the highest category of national cultural monuments. It is made of red satin-silk, silk, silver and gold threads - in a combination of silk embroidery (which was used to make incarnations) and gold embroidery (ornaments). It belongs to the mystical type, because apart from Jesus Christ, there are no persons present - only angels and seraphim, who surround Christ placed in the space of the starry sky. At the base, inside the ribbon-ornamental frame, an inscription is made in gold embroidery: God, remember the soul of your servant Milutin Ureši ". A wide edge of Venetian brocade was later added to it. Originally, it stood in the Banjska monastery - Milutin's endowment and the place of the ark. Then she arrived at the Krušedol monastery. After the Second World War, it was placed in the permanent exhibition of the Museum of the Serbian Orthodox Church.

* **Biljana Cincar Kostić**, MA of art history. She is custodian of the collection of textiles, portraits and archives of the Museum of the Serbian Orthodox church. Her research is focused on Serbian church art artifacts from the Byzantine and post-Byzantine Cultural circle.

Bojana Pavlović, Sergej Beuk (Pedagogical Museum in Belgrade and Center for Research of Religion and Politics)*
bokapavlov@gmail.com; sergej.beuk@domomladine.org

SHROUD OF KING MILUTIN: THE MOTIF OF THE RESURRECTION IN THE ERA OF THE PALAEOLOGAN DYNASTY

This study is dedicated to researching the significance of the shroud of King Milutin as a type of cultural and historical heritage, whose stylistic and artistic value places this artifact among the representatives of the main development of Serbian art of the 14th century. The shroud of King Milutin, as a museum derivative of Serbian medieval applied art, symbolizes the canvas with which Joseph of Arimathea embalm the body of the Savior during the funeral of Jesus Christ. The purpose of the shroud is to point to the very beginning of the Christian religion whose center is in the concept of Resurrection, so the empty shroud in the New Testament is not only the absence of the body, but a hint of new life which also implies corporality, but in a new and unrepeatable anthropological framework. With a specific way of making and stylistic composition, this object of sacral origin represents the embodiment of the cultural and artistic climate of the Palaeologan dynasty. One of the basic methods that we will apply in this paper is a comparative analysis of the motifs of the Resurrection embodied in the stylistic and artistic production of shrouds in Serbian medieval art, as well as a review of the significance and origin of this subject. Therefore, with this work we provide an insight into the double development path of the shroud of it's, on the one hand, spiritual significance with its allegorical knowledge, and on the other hand, as a material artifact of cultural-artistic and historical value.

* **Bojana Pavlović** became a Master of Art History in 2020, at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. In her scientific research work, she deals with topics related to theory and methodology in history of art, artistic perception in documentary film, as well as the preservation of cultural and historical heritage. Since 2019, she has been engaged in the Pedagogical Museum in Belgrade as a trainee curator. She participated in international scientific conferences in Požarevac in 2018 ("Archives in the third millennium - the eternal origins of history") and in the Belgrade Youth Center in 2020, which was realized in cooperation with the Center for Religion and Politics, under the auspices of the Ministry of Foreign Affairs of Republic of Serbia ("Protection of cultural heritage and preservation of national identity"), as well as at other conferences. As an author and a member of the commission, she participated in several exhibitions organized in Belgrade and Novi Sad.

Sergej Beuk was born in Belgrade in 1972. He is graduate pedagogue, master of Protestant theology and master of studies for culturology. He has published six group and independent collections of poetry, and has published poetry and prose in the most eminent professional magazines and daily newspapers. He has also published dozens of professional papers in the field of religiosity and contemporary theology in the country and abroad, as well as two books in the field of theology and philosophy and religion, as well as one in the field of cultural studies. During his work as the Program Editor of the Belgrade Youth Center, he realized and organized a large number of professional and scientific conferences, round tables and forums on topics in the field of theology, philosophy, art and pedagogy. He is the President of the Board of Directors of the Center for Research on Religion and Politics in Belgrade.

Goran Maksimović (University of Niš, Faculty of Philosophy)*
goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

DESCRIPTIONS OF THE FOUNDATIONS OF THE HOLY KING MILUTIN IN SERBIAN TRAVEL BOOKS AND ANTHROPO-GEOGRAPHICAL STUDIES FROM THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

In this paper will be analyzed several descriptions of Sreten L. Popović in the manuscript *Journey through the New Serbia* (1878-1880), of Mita Rakić, *From New Serbia* (1881), Dragomir Brzak, *From Avala to the Bosphorus* (1895), Branislav Nušić, *Kosovo - description of the country and the people* (1902-1903), as well as anthropo-geographical studies of Spiridon Gopčević, *Old Serbia and Macedonia* (1890), Jevta Dedijer, *New Serbia* (1913) and Tihomir Đorđević, *Macedonia* (1920). Special attention is focused on descriptions of endowments of the Holy King Milutin (such as the monasteries of the Virgin Ljeviška in Prizren, Gračanica, and Banjska), but also to the cult of Holy King Milutin and his grave in the church of the Holy King Milutin in Sofia, which was built in 1865.

* **Dr. Goran Maksimović** is a full professor at the Department of Serbian Studies at the Faculty of Philosophy, University of Niš. He has published more than 500 scientific articles in the field of literary science. He published several books: *Umjetnost pripovijedanja Branislava Nušića* (1995), *Magija Sremčevog smijeha* (1998), *Domanovićev smijeh* (2000), *Srpske književne teme* (2002), *Trijumf smijeha – komično u srpskoj umjetničkoj prozi od Dositeja Obradovića do Petra Kočića* (2003), *Svijet i priča Petra Kočića* (2005), *Kritičko načelo* (2005), *Iskustvo i doživljaj* (2007), *Komediografski Orfej i drugi ogledi* (2010), *Identitet i pamćenje* (2011), *Kritička gozba* (2012), *Zaboravljeni književnici srpskog 19. vijeka* (2013), *Kazivanje grada i drugi ogledi* (2014), *Simo Matavulj i Boka Kotorska* (2018), *Kritička perspektiva* (2021).

Maria Alessia Rossi (Princeton University, USA)*
marossi@princeton.edu

CHRIST'S MIRACLES DURING KING MILUTIN'S REIGN AND THEIR BYZANTINE CONNECTION

Milutin's reign (r. 1282-1321) was a time of military expansion, wealth, and religious fervor. During the first years of his reign, he enlarged the frontiers of the Serbian Kingdom, at the expense of the Byzantine Empire. However, in 1299 was signed a peace treaty between Milutin and the Byzantine Emperor Andronikos II (1282–1328), which concluded with the marriage between the Serbian King and the Emperor's daughter Simonida. The geographical proximity, the numerous diplomatic missions, and the newly developed family ties between the Byzantine Empire and the Serbian Kingdom allowed for a new and evolving connection. This paper addresses the relationship between these two territories by means of artistic interactions and cultural transmissions, suggesting a greater fluidity between them. Specifically, I will explore the circulation of episodes depicting Christological miracles, rarely found before the thirteenth century in monumental depictions. The sudden proliferation of Christ's miracle cycle in both Serbian and Byzantine territories in the early Palaeologan period suggests a link between these regions. By making a parallel between Christ's miracles housed in Serbian churches and commissioned by Milutin – and in Byzantine ones, this paper discusses how this iconography was transmitted, exchanged, and altered in order to convey different meanings in different contexts, ranging from a vehicle of propaganda to that of cultural identity or a religious policy.

* **Dr. Maria Alessia Rossi** is an Art History Specialist at the Index of Medieval Art at Princeton University. She co-edited *Late Byzantium Reconsidered: The Arts of the Palaeologan Era in the Mediterranean* (2019) and *Byzantium in Eastern European Visual Culture in the Late Middle Ages* (2020). Rossi is the cofounder of the initiative *North of Byzantium* (NoB), the digital platform *Mapping Eastern Europe* (<https://mapping-easterneurope.princeton.edu>), and the co-editor of Trivent book series *Eastern European Visual Culture and Byzantium (13th - 17th c.)*. Currently, she is working on a monograph exploring the role of Christ's miracles in monumental art in late Byzantium.

Tijana Borić (University of Niš, Faculty of art, Republic of Serbia)*
tijanaboric@hotmail.com

IN THE SERVICE OF DYNASTIC POWER AND GLORY: EMPLOYING THE SYMBOLIC CAPITAL OF KING MILUTIN'S IMAGE AND LEGACY IN THE MAUSOLEUM OF THE KARAĐORĐEVIĆ DYNASTY

The paper focuses on analysing the south apse of St. George's church in Oplenac, the monumental Royal Mausoleum of Karađorđević dynasty, which construction started immediately after King Peter ascended the royal throne of Serbia in 1903 and continued until 1930, during the period of King Alexander I. It aims to highlight the use of King Milutin's symbolic image and legacy in the architecture and decoration of the mausoleum's interior, deployed in the service of the power of the ideology of the Karađorđević dynasty. At the beginning of the 20th century, Karađorđević's dynastic program was faced with many challenges, especially in the context of redefining and establishing a new cultural identity within the significantly increased and fundamentally changed socio-political space of the newly formed multinational and multicultural community, the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. To verify and glorify the present day and project the desirable future, the Karađorđević's employed the well-known idea of the Golden Age. The Royal Mausoleum had a crucial role in the political representation of King Alexander I. Considering the architectural features and details of the interior decoration of the south apse where the grave of the founder of the Karađorđević dynasty is located, the paper will highlight how the appropriation and reinterpretation of the chosen glorifying past from the period of the medieval Serbian King Milutin was used to legitimise the power and confirm King Alexander I the rank of powerful European rulers, endorsing his state as the new powerful and the desirably secured multinational and multicultural kingdom at the Balkans.

* **Dr. Tijana Borić** associate professor, was educated at the Department of Art History at the Faculty of Philosophy – University of Belgrade. In 2005 – 2009, she was appointed Chief Art Curator and Head of Art Department of the Royal Palaces in Serbia, responsible for the Royal Art Collection and all the activities related to it. Since 2014, she has been appointed a lecturer at the Department of the Applied Arts at the Faculty of Arts – University of Niš, teaching undergraduate and master courses in Art History from the Prehistoric Era to the Modern Age. Her research focuses on the ideas and phenomena of princely courts, courtly code of virtues, courtly scenography and ceremonial space, court art and architecture.

Aleksandra Kolaković (Institute for Political Studies, Belgrade, Serbia)*
kolakovicaleksandra@gmail.com

***THE AGE OF KING MILUTIN BETWEEN IDENTITY AND AND TOOL OF DIPLOMACY:
THE SIMONIDA, COLLECTION BY ALEKSANDAR JOKSIMOVIĆ (1967)***

The Nemanjić dynasty, and especially the time of King Milutin, when the Serbian medieval Kingdom experienced a territorial, economic and cultural rise, is an important component of the Serbian national identity. This period was also marked by the story of Simonida, a Byzantine princess, who came to the Serbian court as a girl. The policies of remembrance in Tito's Yugoslavia highlighted the events of the Second World War, while the Serbian medieval history and dynasty settled on the margin. However, after the Informbiro (1948) and the "opening" to the West, Yugoslavia began to use all possible tools of the cultural diplomacy to present itself to the world. In this context, one can also observe the presentation of the collection of Simonida, designed by Aleksandar Joksimović, the "King of scissors", whose creations were also worn by Jovanka Broz, the first lady of Yugoslavia. Aleksandar Joksimović was one of the most important promoters of fashion in the national style. Inspired by Serbian history and tradition, Byzantium and medieval Serbian painting for the creation, Joksimović gained worldwide fame. The Simonida collection, specific due a bell-shaped sleeves taken from medieval Byzantine clothes and ornaments from the stone friezes of the monasteries of Gračanica and Dečani, was the first grandiose collection of high fashion of socialist Yugoslavia. It was presented at the International Fashion Festival in Moscow, together with the collections of Coco Chanel, Christian Dior etc. Based on the sources and the press, this paper tries to explore the Simonida collection, as well as the age of King Milutin, as tools of the Yugoslav cultural diplomacy. Based on the theories of culture, identity and public history, the aim is to research how the narrative about Simonida, and indirectly King Milutin, was accepted in the Yugoslav society. At the same time, the focus is on the achievements of this world-renowned fashion collection in the sphere of representation of the Tito's Yugoslavia.

* **Dr. Aleksandra Kolaković** is a senior research associate at the Institute for Political Studies (Belgrade, Serbia). She manages the project France and the Western Balkans: Legacy of the Past and European Integration, which is jointly implemented by the Institute for Political Studies and the Sorbonne IV - "Partnership Hubert Curien" (PHC). She is also a member of the Management Board of the Museum of the City of Belgrade and the Council of the Institute for the Study of Cultural Development. Aleksandra Kolaković's scientific interests include the areas of intellectual and political history, history of ideas, cultural history, culture of memory, identity and protection of cultural heritage, international relations and cultural diplomacy, cultural and educational policy. She published the monograph *U službi otadžbine: saradnja francuskih i srpskih intelektualaca 1894–1914*, over 40 scientific papers, *Leksikon multikulturizma (Lexicon of Multiculturalism)* and two history textbooks for high schools. She is the editor of the international collection of papers *La France et la Serbe: Les défis de l'amitié éternelle*. She was a visiting researcher in France (L'Université Paris I Panthéon Sorbonne, 2010; L'Université Paris IV Sorbonne, 2019) and Germany (Georg Eckert Institute, Braunschweig, Germany, 2016). Also, Aleksandra was a visiting professor at the Sorbonne University IV (2019). She speaks English and French, and German (basic knowledge).

Nataša Todorović (Astronomical Observatory, Belgrade, Republic of Serbia)*
ntodorovic@aob.rs

SMALL PLANET 1675 SIMONIDA

Small planets or asteroids are celestial bodies that orbit the Sun individually or in the groups. A small planet under number 1657 was named according to the Byzantine princess, Serbian queen, and wife of the King Milutin: Simonida Nemanjić. In this paper, we will get acquainted with the physical and trajectory characteristics of this small planet and then with the process of discovery of this asteroid.

* **Dr. Nataša Todorović** is an astronomer and a research fellow at the Belgrade Astronomical Observatory. She graduated at the Department of Astronomy at the Faculty of Mathematics in Belgrade, where she completed her master's and PhD studies. During her postgraduate studies, she collaborated with a group of astronomers from the Observatory in Nice and the University of Padua. She has published several scientific papers in domestic and international journals and has given a numerous lectures at various events with a wider audience. She is the author and editor of the exhibition "Asteroids, small stone worlds", organized at the end of 2018 and the beginning of 2019 in the Museum of Science and Technology at SASA, Belgrade. She has been working at the Astronomical Observatory in Belgrade since 2002, and her research activity is focused on the dynamics of the solar system.

Ivana Lemcool, Vladimir Aćimović (Faculty of Orthodox Theology University of Belgrade / Blago Fund)*
ivana.lemcool@blagofund.org; vacimovic@blagofund.org

CHALLENGES AND INNOVATIONS IN DIGITAL DOCUMENTING OF THE CHURCHES OF KING MILUTIN

For over twenty years, Blago Fund has been devoted to digitalization of Serbian medieval cultural heritage. The non-profit organization gathers IT experts, photographers, art historians, and medieval art enthusiasts from the United States and Serbia. Together, they created a website with more than thirty extensive collections of photographs, videos, virtual tours of some of the most renowned Serbian churches and monasteries. Among them are also some of the most famous endowments of King Milutin: the Church of Mother of God Ljeviška in Prizren, King's Church in Studenica, and Gračanica monastery. The Blago Fund team visited these sites in 2002, 2003, and 2019, and is also planning another visit to the Monastery of Gračanica in September this year, as the fresco painting of the church of the Dormition of the Mother of God has been restored recently. In this presentation, we would like to discuss our experiences creating digital collections of these monuments, particular challenges posed by their setting, architecture, and the state of preservation. We would also like to present some of the technical advancements made by our team that were a direct result of overcoming some of these challenges.

* **Dr. Ivana Lemcool** is a medieval art historian and a research associate at the Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade. She is in charge of the social media presence of the Blago Fund, website content, and fundraising.

Vladimir Aćimović is a graduate engineer in electrical engineering, professional associate-administrator for computer networks at the Orthodox Theological Faculty at the University of Belgrade. He managed the IT operations on the Blago Fund website and at the same time participated as a photographer and editor in the creation of several digital Blago collections.

Blago Fund (BLAGO) is a cultural heritage organization that focuses on the digital documenting of Serbian medieval ecclesiastic monuments. It was founded in 1998 as a USA-based non-profit organization, and as of 2009, BLAGO operates as a registered NGO in Serbia. Since then, their team, which includes photography, art history, and IT experts, as well as medieval art enthusiasts, has created thousands of photographs, video recordings, and virtual tours of some of the most artistically and historically relevant churches and monasteries of medieval Serbia. The entire material is freely available and accessible on the website www.blagofund.org under a CC licence.

Bojana Pavlović (Pedagogical Museum in Belgrade and Center for Research on Religion and Politics)*
bokapavlov@gmail.com

***DOCUMENTARY FILM AS A SOURCE FOR PRESERVATION OF THE CULTURAL HERITAGE:
TESTAMENTS OF KING MILUTIN IN THE PRODUCTION ACTIVITY OF RADIO TELEVISION
SERBIA***

The development line of documentary film is defined by the need to present reality in the form of video material, and as such it is a document whose content can be understood as a separate museological form of preserving cultural heritage and the principle of archiving film memory in general. Since its founding, Radio Television of Serbia, as the first national television frequency, has recorded an enviable production activity, the repository of which includes documentary recordings of educational character, of cultural-artistic, educational and historical significance, thus promoting cultural heritage and historical events as well as contemporary art and culture. The subject of this paper follows the decades-long production of documented series dedicated to Serbian medieval art, shows about King Milutin's endowments that testify not only to the cultural and historical circumstances of the Middle Ages, the current state of certain cultural monuments, but also to theoretical reflections of history and art connoisseurs. We would direct a special scientific review towards architectural sacral buildings and fresco painting as a kind of monuments of cultural-historical and stylistic-artistic value of the Palaeologus dynasty. Therefore, we can say that the documentary film as a separate form of media reception of heritage and artistic artifact in audio-visual format shows and preserves, in this case study, the cultural heritage of King Milutin.

* **Bojana Pavlović** became a Master of Art History in 2020, at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. In her scientific research work, she deals with topics related to theory and methodology in history of art, artistic perception in documentary film, as well as the preservation of cultural and historical heritage. Since 2019, she has been engaged in the Pedagogical Museum in Belgrade as a trainee curator. She participated in international scientific conferences in Požarevac in 2018 ("Archives in the third millennium - the eternal origins of history") and in the Belgrade Youth Center in 2020, which was realized in cooperation with the Center for Religion and Politics, under the auspices of the Ministry of Foreign Affairs of Republic of Serbia ("Protection of cultural heritage and preservation of national identity"), as well as at other conferences. As an author and a member of the commission, she participated in several exhibitions organized in Belgrade and Novi Sad.

Садржај

Програм	5
Срђан Пириватрић	13
Катарина Митровић	14
Војислав Живковић	15
Владан Станковић	16
Дејан Јечменица	17
Александра Радосављевић	18
Мелина Рокаи	19
Борис Стојковски – Борис Бабић	20
Михалис Хрисантопулос	21
Жарко Б. Вељковић	22
Николас Џонсон	23
Ваиос Д. Киритсис	24
Валерио Масимо Минале	25
Андријани Георгију	26
Александра Фостиков	27
Мила М. Крнета Поповић – Аранђел Смиљанић	28
Џенан Даутовић	29
Јасминка Кузмановска	30
Драган Каран	31
Марина Стојановић	32
Снежана Ј. Милојевић	33
Славица Васиљевић Илић	34
Владимир Антић	35
Србољуб Убипариповић	36
Милан С. Димитријевић	37
Исидор Јагодић	38
Протосинђел Данило (Гаврановић)	39
Јована Станојловић	40
Ана Рашковић	41
Весна Пено	42
Никола Лукић	43
Марија Васиљевић	44
Алекс Родригез Суарез	45
Пасхалис Андрудис	46
Дејан С. Радисављевић	47
Драгана Лазаревић	48

Елијас Петру	49
Серена Ачаи	50
Александра Давидов Темерински	51
Светлана Владиславовна Маљцева	52
Велимир Матановић	53
Сњежана Орловић	54
Дубравка Прерадовић	55
Асну Балбан Јалџин	56
Јасмина С. Ћирић	57
Талија Мантопулу-Панајотопулу	58
Јана М. Алексић	59
Ивана Јевтић	60
Сања Пајић – Роза Д’Амико	61
Војислав Башица	62
Серџан Јандим Ајдин	63
Бранислав Цветковић	64
Здравко Пено	65
Дионисиос Мурелатос	66
Елена Костић	67
Јоргос Фустерис	68
Емануела Фољадина	69
Анђела Гавриловић	70
Елена Немикина	71
Ана Адашинскаја	72
Татјана Федоров	73
Невена Богојевић	74
Немања С. Петровић	75
Ана Гриза	76
Ирина-Адриана Марковски	77
Софија Трпчевски	78
Роберт Михајловски- Виктор Лилчић	79
Милан С. Димитријевић	80
Наталија Ристовска	81
Биљана Цинцар Костић	82
Бојана Павловић – Сергеј Беук	83
Горан Максимовић	84
Марија Алесија Рос	85
Тијана Борић	86
Александра Колаковић	87
Наташа Тодоровић	88
Ивана Лемкул – Владимир Аћимовић	89
Бојана Павловић	90

Содржина

Програм	95
Срѓан Пириватриќ	103
Катарина Митровиќ	104
Војислав Живковиќ	105
Владан Станковиќ	106
Дејан Јечменица	107
Александра Радосављевиќ	108
Мелина Рокаи	109
Борис Стојковски – Борис Бабиќ	110
Михалис Хрисантопулос	111
Жарко Б. Вељковиќ	112
Николас Џонсон	113
Ваиос Д. Киритсис	114
Валерио Масимо Минале	115
Андријани Георгију	116
Александра Фостиков	117
Мила М. Крнета Поповиќ – Аранѓел Смиљаниќ	118
Џенан Даутовиќ	119
Јасминка Кузмановска	120
Драган Каран	121
Марина Стојановиќ	122
Снежана Ј. Милојевиќ	123
Славица Васиљевиќ Илиќ	124
Владимир Антиќ	125
Србољуб Убипариповиќ	126
Милан С. Димитријевиќ	127
Исидор Јагодиќ	128
Протосинѓел Данило (Гаврановиќ)	129
Јована Станојловиќ	130
Ана Рашковиќ	131
Весна Пено	132
Никола Лукиќ	133
Марија Васиљевиќ	134
Алекс Родригез Суарез	135
Пасхалис Андрудис	136
Дејан С. Радисављевиќ	137
Драгана Лазаревиќ	138

Елијас Петру	139
Серена Ачаи	140
Александра Давидов Темерински	141
Светлана Владиславовна Маљцева	142
Велимир Матановиќ	143
Сњежана Орловиќ	144
Дубравка Прерадовиќ	145
Асну Билбан Јалџин	146
Јасмина С. Кириќ	147
Талија Мантопулу-Панајотопулу	148
Јана М. Алексиќ	149
Ивана Јевтиќ	150
Сања Пајиќ – Роза Д’Амико	151
Војислав Башица	152
Серџан Јандим Ајдин	153
Бранислав Цветковиќ	154
Здравко Пено	155
Дионисиос Мурелатос	156
Елена Костиќ	157
Јоргос Фустерис	158
Емануела Фољадини	159
Анђела Гавриловиќ	160
Елена Немикина	161
Ана Адашинскаја	162
Татјана Федоров	163
Невена Богојевиќ	164
Немања С. Петровиќ	165
Ана Гриза	166
Ирина-Адриана Марковски	167
Софија Трпчевски	168
Роберт Михајловски – Виктор Лилчиќ	169
Милан С. Димитријевиќ	170
Наталија Ристовска	171
Биљана Цинцар Костиќ	172
Бојана Павловиќ – Сергеј Беук	173
Горан Максимовиќ	174
Марија Алесија Роси	175
Тијана Бориќ	176
Александра Колаковиќ	177
Наташа Тодоровиќ	178
Ивана Лемкул – Владимир Аќимовиќ	179
Бојана Павловиќ	180

Table of Contents - Book of Resumes

Programme	185
Srđan Pirivatrić	193
Katarina Mitrović	194
Vojislav Živković	195
Vladan Stanković	196
Dejan Ječmenica	197
Aleksandra Radosavljević	198
Melina Rokai	199
Boris Stojkovski – Boris Babić	200
Michalis Chrisanthopoulos	201
Žarko B. Veljković	202
Nicholas Johnson	203
Vaios D. Kiritsis	204
Valerio Massimo Minale	205
Andriani Geogiou	206
Aleksandra Fostikov	207
Mila M. Krneta Popović – Arandel Smiljanić	208
Dženan Dautović	209
Jasminka Kuzmanovska	210
Dragan Karan	211
Marina Stojanović	212
Snežana J. Milojević	213
Slavica Vasiljević Ilić	214
Vladimir Antić	215
Srboljub Ubiparipović	216
Milan S. Dimitrijević	217
Isidor Jagodić	218
Protosynkellos Danilo (Gavranović)	219
Jovana Stanojlović	220
Ana Rašković	221
Vesna Peno	222
Nikola Lukić	223
Marija Vasiljević	224
Alex Rodriguez Suarez	225
Paschalis Androudis	226
Dejan S. Radisavljević	227
Dragana Lazarević	228

Elias Petru	229
Serena Acciai	230
Aleksandra Davidov Temerinski	231
Svetlana Vladislavovna Maltseva	232
Velimir Matanović	233
Snježana Orlović	234
Dubravka Preradović	235
Asnu-Bilban Yalçin	236
Jasmina S. Ćirić	237
Thalia Mantopoulou Panagiotopoulou	238
Jana M. Aleksić	239
Ivana Jevtić	240
Sanja Pajić – Rosa D’Amico	241
Vojislav Bašica	242
Sercan Yandim Aydin	243
Branislav Cvetković	244
Zdravko Peno	245
Dionysios Mourelatos	246
Elena Kostić	247
Georgios Foustieris	248
Emanuela Fogliadini	249
Anđela Gavrilović	250
Elena Nemikina	251
Anna Adashinskaya	252
Tatjana Fedorov	253
Nevena Bogojević	254
Nemanja S. Petrović	255
Ana Griza	256
Irina Adriana Markovski	257
Sofija Trpčevski	258
Robert Mihajlovski – Viktor Lilčić	259
Milan S. Dimitrijević	260
Natalija Ristovska	261
Biljana Cincar Kostić	262
Bojana Pavlović – Sergej Beuk	263
Goran Maksimović	264
Maria Alessia Rossi	265
Tijana Borić	266
Aleksandra Kolaković	267
Nataša Todorović	268
Ivana Lemcool – Vladimir Aćimović	269
Bojana Pavlović	270

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

929Милутин, српски крал

94:930.85(497.11:495.02)"12/13"(062)

МЕЃУНАРОДНИ научни скуп (2021 ; Скопље)

Краљ Милутин и доба Палеолога : историја, књижевност, културно наследство : књига резимеа / Меѓународни научни скуп, 24. - 26.октобар 2021, Скопље ; [уредници Јасмина С. Ѓирић, Србољуб Убипариповић ; превод на српски језик Невена Богојевић, Софија Трпчевски ; превод на македонски и енглески језик Драган Крстић, Јасмина С. Ѓирић]. - Скопје : Српски културно информативен центар Спона, 2021. - 276 стр. ; 25 см

Текст на срп., мак. и англ. јазик. - Фусноти кон текстот. - Содржи и:
Крал Милутин и доба на Палеолозите : историја, книжевност, културно наследство ; King Milutin and the Palaeologan age : history, literature, cultural heritage

ISBN 978-608-4943-02-0

а) Милутин, српски крал, 1282-1321 б) Србија -- Византија -- Културна историја -- 13-14в. -- Собири

COBISS.MK-ID 54782725